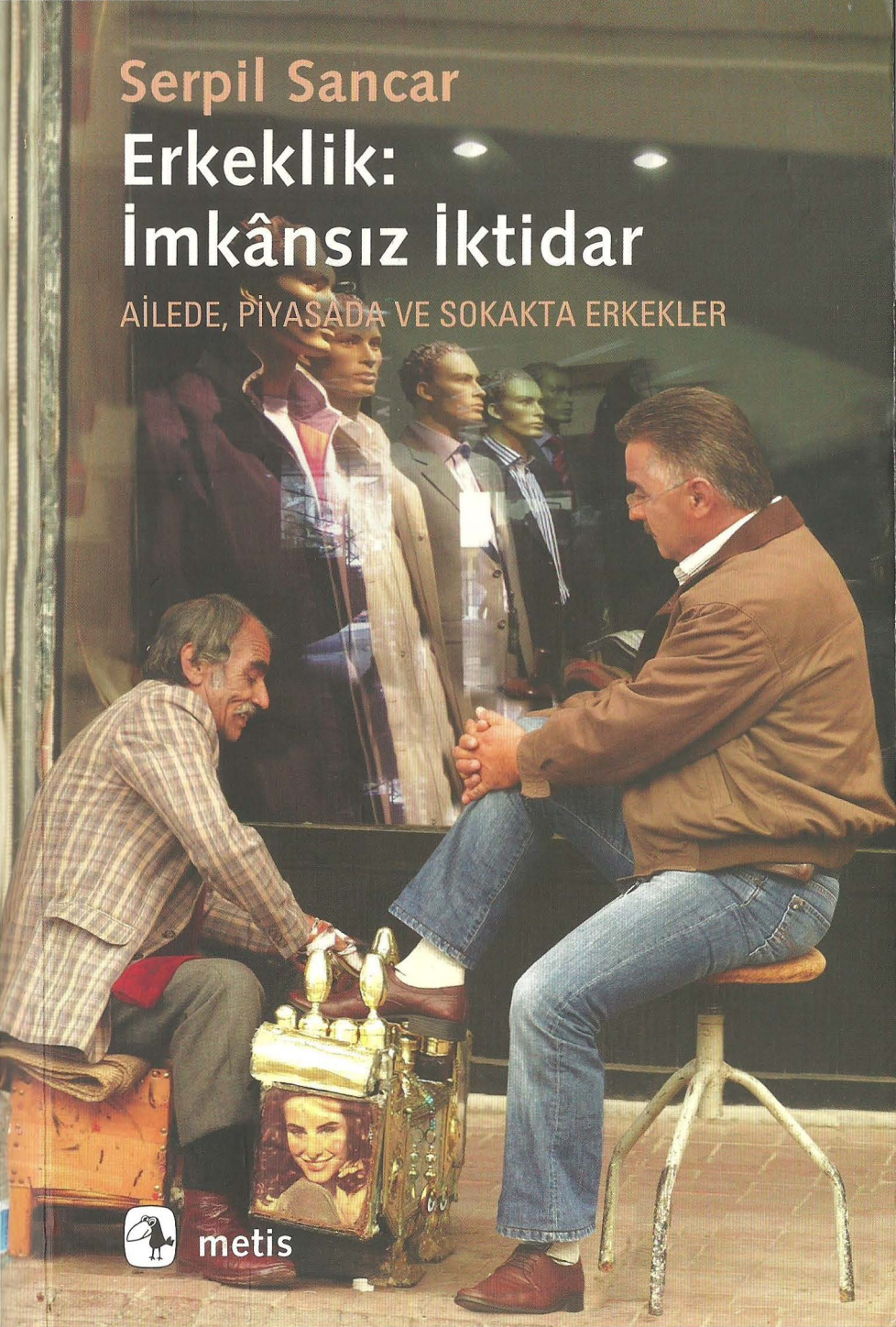
Serpil Sancar

Erkeklik: İmkânsız İktidar

AİLEDE, PİYASADA VE SOKAKTA ERKEKLER

metis

Serpil Sancar

Erkeklik: İmkânsız İktidar

Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler

Serpil Sancar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyaset bilimi alanında çalışıyor. Siyaset kuramı, siyaset sosyolojisi, feminist kuramlar, Türkiye'nin cinsiyet rejimi, siyasal hareket olarak kadın hareketi ve toplumsal araştırmalarda epistemoloji ve metodoloji sorunları üzerine çalışmaları var. Ankara Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi'nin ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dalının kurucuları arasında yer alan Sancar, uzun süredir siyaset bilimi ve toplumsal cinsiyet çalışmaları ara kesitinde dersler veriyor, araştırmalar yapıyor ve yayımlıyor.

Önemli araştırmaları: "Muhafazakâr Modernlik Dönemi Kadın ve Aile Profilleri, 1945-65" (Ankara Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri desteğiyle, 2007); "Siyasal Partilerde Kurumsal Gelenek ve Cinsiyetçi Zihniyet Örüntüleri" (Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi, Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü desteğiyle, 1998).

Yayımlanmış kitap ve makaleleri: "Vicdani Ret ve Eril Şiddet", *Çarklardaki Kum: Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler* (haz. Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, İletişim, 2008); "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi", *Doğu Batı: İdeolojiler II*, 2004; "Üniversitede Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar" (*Toplum ve Bilim*, Güz, 2003); "Türkler/Kürtler, Anneler ve Siyaset: Savaşta Çocuklarını Kaybetmiş Türk ve Kürt Anneler Üzerine Bir Yorum" (*Toplum ve Bilim*, Güz, 2001); *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme* (Imge, 2009); "Siyasal Katılım", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri* (M. Tan, Y. Ecevit ve S. Acuner ile birlikte, TÜSİAD ve KAGİDER, 2008; TÜSİAD 2000 tarihli raporun güncellenmesi).

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Erkeklik: İmkânsız İktidar
Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler
Serpil Sancar

© Serpil Sancar, 2008
© Metis Yayınları, 2008

Birinci Basım: Nisan 2009

Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-719-7

Serpil Sancar

Erkeklik: İmkânsız İktidar

AİLEDE, PİYASADA VE SOKAKTA ERKEKLER

metis

Oğlum Emre'ye...

İçindekiler

Önsöz 11

Giriş 15

1 Erkekliğin Toplumsal İnşasını Anlamak 23

2 Aile ve Sınıf Dolayımında Modern Erkekliklerin Oluşumu 47

3 Küresel Cinsiyet Rejimi 90

4 Erkeklik Krizi mi? 111

5 Babalar ve Oğullar: Kuşaktan Kuşağa Erkeklik 120

6 Askerlik, Militarizm ve Erkeklik 153

7 Cinsiyet Farklarını ve Cinsiyete Dayalı İktidar İlişkilerini Anlamak 175

8 Eril Tahakküm ve *Habitus* Olarak Toplumsal Cinsiyet 189

9 Erkek Egemenliğine Karşı Erkekler! 265

10 Sonuç ve Değerlendirme: Türkiye'de Erkek Egemen Cinsiyet Rejimi 301

Yüz Yüze Görüşme Listesi 311

Kaynakça 327

Önsöz

BU KİTABI yazmaya karar verme sürecinde beni en çok besleyen şeyin feminist eleştirel düşünce ile yakın ilişkimin uzun süredir devam etmesi olduğunu söylemeliyim. Modern kapitalist toplumların egemen cinsiyet rejimlerini anlamak için bu çerçevede kafa yorarken, toplumsal iktidar ilişkilerinin hem öznesi, hem de nesnesi olmak durumunda olan erkeklik deneyimlerini anlamadan bunun mümkün olmadığını düşünmeye başlamıştım. Bu açıdan bakarken "erkeklik çalışmaları" diye bir araştırma alanının gelişmekte olduğunu görerek bu konudaki literatürün peşine takıldım. Bu literatürün bana öğrettikleri yaptığım araştırmanın birçok noktasında beni yönlendirdi ve aydınlattı. Bu konudaki ilgimin bir kitap haline dönüşmeye başlaması 2004 yılında başlayan ve bugüne kadar süren bir zaman içinde gelişti. Merakımı bir araştırmaya dönüştürmeye iten soru ise Türkiye'de kadınların yüz yıldır sürdürdükleri eşit ve özgür vatandaşlar haline gelebilme mücadelesinin neden hâlâ orta sınıf, modernlik ve laiklik değerlerinin taşıyıcısı, siyasal ve ekonomik kararların hakiki öznesi erkek elitler tarafından açıktan ve içten desteklenmediğiydi. Gerçekten de bu konu üzerine düşünmeye başladığımda karşılaştığım ilk çarpıcı olgu kentli, orta sınıf, eğitimli, profesyonel meslek sahibi ve hatta çoğu solcu ya da liberal görüşlü erkeklerin, kendilerini eşitlik ve özgürlük düşüncelerinin savunucuları ilan etmelerine rağmen, erkek egemenliğini hiç temel bir toplumsal eşitsizlik sorunu olarak görmeyen halleriydi. Aslında bu kesim erkeklerin içinde çok önemli eleştirel bir sorgulama da yok değildi. Ama erkek egemenliğine karşı yükselen sesler daha yoksul çevrelerde büyümüş, Kürt veya Alevi olarak dışlanma ve baskı yaşamış, gerçekten eril şiddetin nesnesi olmuş ve bu çelişkiler içinde kendi yolunu aramaya çalışan erkekler arasından yükseliyordu.

Benim için giderek daha da çekici hale gelen bu merak beni 2005 yılında TÜBİTAK tarafından desteklen bir ön araştırma tasarlayarak[1] konuya daha yakından bakabilmemi sağlayacak niteliksel bir araştırma yapmaya itti. Bu araştırma sırasında Türkiye'de farklı toplumsal kesimlerden erkeklerle görüşerek cinsler arası eşitliğin ne anlama geldiğini ve erkek olma sorumluluklarının nasıl tanımlandığını anlamaya çalıştım. Bu araştırmanın sonuçları bende yeni doğrultulara doğru bir yönelim yarattı. Özellikle alt sınıf ve sınıfdışı (*under-class*) erkeklik deneyimlerine, sermayenin aklı olan işadamlarının yaşamlarına bakmak gerektiğini anladım. Bunun yanı sıra son zamanların popüler erkeklik tarzı olmaya başlayan sivil örgütlerdeki gönüllü ya da profesyonel çalışan "sivil erkek"lerin deneyimlerini de anlamak gerektiğini gördüm. Böylece önümde farklı erkeklik deneyimlerinden oluşan geniş bir yelpaze oluştu. Bu kez ikinci bir araştırma tasarlayarak[2] Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu'ndan sağladığım destek ile araştırmaya devam ettim. Araştırmanın ikinci aşamasında temel sorun araştırma kapsamını sınırlandırma sorunuydu. Bu amaçla erkeklerin başta cinsel tercihleri ve eşcinsellik gibi cinsellik ile ilgili deneyimlerini, başlı başına ayrı bir araştırma konusu olacak boyutları nedeniyle mümkün olduğunca araştırma odağının dışında tutarak, sadece farklı erkekliklerin toplumsal oluşum dinamiklerine odaklanan bir çalışma yaptım.

Söz konusu iki ayrı niteliksel araştırma sayesinde toplumun farklı kesimlerinde yaşayan toplam 200 erkek ile görüşmeler yaparak erkek yaşam öykülerinden oluşan bir veri havuzu oluşturdum. Buna ilaveten bir odak grup görüşmesi tasarlayarak bu havuzun oluşturduğu temel parametreleri tekrar gözden geçirdim. Bu çalışmaların sonrasında, ikinci aşama olarak, seçilen 60 erkek ile daha derinlemesine görüşmeler yaptım ve farklı farklı erkeklik kimliklerinin oluşumunu olanaklı kılan farklı erkeklik stratejilerinin neler olduğuna ve nasıl var olduğuna daha yakından baktım. Bu görüş-

1. "Hane ve Piyasa Ekseninde Erkeklik", TÜBİTAK, Sosyal ve Beşeri Bilimler Projeleri, SBB-3040, 2005.

2. "Demokrasi Kültürünün Cinsiyet Boyutu: Modern Erkeklik ve Cinsiyet Farkları", Ankara Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri, 2007.

melerin içinden bazıları içsel tutarsızlık nedeniyle elendi; sonuçta araştırma metnine eklemlenecek nitelikte olan 54 görüşmeyi yorumlama sırasında kullandım. Görüştüğüm erkek profillerini seçerken evli, bekâr, boşanmış dağılımına bakarak bunların içinde de en az 25 kişinin baba olmasına dikkat ettim. Üniversite mezunları kadar lise, meslek lisesi ve ortaokul mezunlarının olmasına da dikkat ettim. Görüştüğüm erkekler içinde en az 20 yıldır büyük kentte yaşama deneyimi olanlarla doğrudan kendisi kırsal doğumlu olup yakın zamanlarda kente göçmüş olanlar arasında da bir dağılım sağlamaya çalıştım. Dünya görüşleri açısından sağ, sol, dindar, laik, ateist dağılımlarına ve farklı yaş kategorilerinin temsiline dikkat ettim. Etnik köken itibariyle Türk, Kürt, Çerkez, Alevi gibi özelliklerin içerilmesine özen gösterdim. Aile kökenlerinin bölgesel dağılımını, özellikle Doğu-Batı ayrımını ve çekirdek ya da geniş ailelere ya da tek ebeveynli ailelere mensup olmayı dikkate aldım.

Görüşmeler sırasında erkeklerin bir yanda çalışma, para kazanma, meslek sahibi olma deneyimlerini diğer yanda aile sahibi olma, kadın ve çocuklarla birlikte yaşama deneyimlerini öne çıkartan bir görüşme stratejisi izledim. Bu görüşme stratejisi içinde erkeklerin benlik tanımlarını anlamak için onların çocukluk ve gençlik anlatılarını dinledim. Kendi ailesi, anne ve babası ile ilişkilerine, evlilik ve baba olma hakkındaki düşüncelerine odaklandım. Erkeklerin taşımaları beklenen toplumsal sorumluluklar hakkındaki kanaatlerine bakarak onlara aile geçindirme, namus ve şerefin koruyucusu olma, vatan savunması için askere gitme gibi konulardaki görüşlerini sordum. Özellikle başarı ve güç tanımlarını sorarak iş güç sahibi olma, saygın olma, piyasada itibarı olma, para kazanma, toplum içinde yeri olma anlatıları ile neleri anlamlı bulduklarını görmeye çalıştım. Bunun yanı sıra erkeklerin boş zaman değerlendirme ve eğlenme alışkanlıklarını anlamaya yarayacak konularda sohbetler yaptım. Bedensel sağlamlık, estetik, sportmenlik benzeri konularda görüşlerini sordum. Bu görüşmeler sırasında özellikle cinsiyet farkları hakkında kanaatlere özel yer verdim. Erkekliğe uygun ya da kadınlara uygun davranışlar konusunda uzun sohbetler yaparak cinsiyet farkları ve benzerlikleri konusundaki düşüncelerin nasıl bir dağılım ya da benzeşme gösterdiğini anlamaya çalıştım. Görüştüğüm erkeklerin Türkiye'nin güncel sorunları hakkındaki kanaatlerini ifa-

de edecekleri sohbet konuları açarak cinsler arası eşitsizlikler ile diğer toplumsal eşitsizlikler arasında nasıl geçişlilikler yaptıklarını görmeye çalıştım.

Bu kitabı besleyen araştırmaların sağlıklı biçimde yapılabilmesini ve bir kitap olarak yayımlanabilmesini benimle birlikte çalışmayı kabul eden çok sayıda genç araştırmacının emeğine ve moral desteğine borçluyum. Öncelikle araştırmalar sırasında görüşmelerin yapılmasına destek veren Önder Küçükural ve Kurtuluş Cengiz'e, literatür çalışması sırasında benim sağ kolum olarak çalışan H. Bahadır Türk'e ve araştırmaların başından sonuna hep yanımda olup kendisine "cep asistanı" denmesine neden olan Ayça Bulut'a çok teşekkür etmek isterim. Kitabın ilk halini okuyarak çok iyi bir düzeltme ve eleştiri yapan ve bunun için ciddi zaman ve emek veren Ahmet Murat Aytaç'a şükran borçluyum. Ayrıca kitap metninin düzeltmelerini yapan ablam Tangül Sancar Deren'e de çok teşekkür ederim. Görüşme yapmak için gerekli bağlantıları kurmamda yardımcı olan bütün arkadaş ve dostlara da özel olarak teşekkür etmek isterim. Onlar sayesinde benimle görüşmeyi kabul edecek "cesur" erkekler bulabildim. Bu nedenle de benimle görüşmeyi kabul ederek yaşamlarının özel yanlarını bana açmakta beis görmeyen, adları saklı erkeklerin hepsi de sessiz bir teşekkürü hak ediyorlar. Ayrıca bu kitabın yayımlanması sürecine katkıda bulunan Metis Yayınevi editörlerinin olağanüstü titizlikle yaptıkları düzeltmelere ve yayıncı Müge Sökmen'in sıcacık duyarlılığına özel olarak teşekkür etmek isterim. Elbette kitapta yazılıp yorumlanan her şeyden ben sorumluyum. Kendi adıma bu kitabın bir başlangıç olmasını ve bu araştırma ile zihnimde uyanan yeni merakları yeni araştırmalara dönüştürecek bir çalışma sürecini de kendime diliyorum.

Serpil Sancar
Şubat 2009, Ankara

Giriş

CİNSİYETLER ARASINDAKİ iktidar ilişkilerini anlamak için sadece erkekler ve kadınlar arasındaki ezilme-sömürü ilişkilerine bakmakla yetinemeyiz. Toplumsal ilişkilerin taşıdıkları anlamların oluşumu cinsiyet farklarının oluşumu ile birlikte gerçekleşir ve bu sayede cinsiyet farkları diğer toplumsal farklar ile birlikte aynı toplumsallığın farklı boyutları olarak ortaya çıkar. Örneğin, aile hayatı ile evin dışındaki toplumsal yaşamın neden farklı ahlaki, hukuki ve siyasal ilkelerle inşa edildiğini anlamak, aynı zamanda toplumsal olanın dişil ve eril anlamlar taşıdığını görmek ve bunun olanaklı kıldığı eril tahakkümü ve cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini anlamak demektir. Kadın ya da erkeklerin "biyolojik cins" özellikleri ile doğrudan ilişkili olmayan toplumsal ilişkilerin ve alanların nasıl *dişil* ya da *eril* anlamlar taşıyarak *cinsiyetlendirilmiş* toplumsallıklar haline dönüştüğünü bize açıklayacak bir düşünselliğe bu nedenle gereksinmemiz vardır.

Feminist kuramcılar uzun yıllardır cinsiyet hiyerarşilerinin, erkek üstünlüğüne dayalı toplumsal düzenlerin kadınlar açısından yarattığı sonuçları ve bunların çözüm yollarını tartışıyorlar. Öte yandan, erkek egemenliğinin erkekler açısından ne ifade ettiği ve nasıl yaşandığı konusu da meselenin öteki yüzü olarak hâlâ toplumsal araştırmaların çok merak etmediği bir konudur. Aslında kadınların ezilmişliği nasıl yaşadığını anlamak kadar, erkeklerin eril iktidar konumlarını nasıl sürdürdüklerini ve tahakkümü nasıl inşa ettiklerini anlamak da önemli olmalıdır. Kadınların ezilmişliğe nasıl boyun eğdiğini anlamak kadar erkeklerin tahakkümü nasıl gerçekleştirdiklerini de yakından ve "mikro-politik" düzeyde anlamak *cinsiyetlendirilmiş iktidarın doğası* hakkında daha bütüncül bilgiler elde etmemizi olanaklı kılar. *Cinsiyetlendirilmiş toplumsallığın* daha bütüncül bir eleştirisini yapmak ancak bu sayede mümkündür.

Erkeklik denen toplumsal konum, bir iktidar analizi içinden bakmadan anlaşılabilir değildir. Cinsiyet konumlarının bir iktidar analizi ile ilişkilendirilmesinde önemli bir düşünür olan Simone de Beauvoir, ünlü yapıtı *İkinci Cins*'te erkekliğin, kendi cinsiyetinden bahsetmeyip sürekli başkalarının –kadınların, çocukların, yabancıların, eşcinsellerin, siyahların, düşmanların, hainlerin, vb.– cinsiyet özelliklerinden bahsederek kurulan bir iktidar konumu olduğunu söylemişti. Buradan çıkarak, erkeklik, sürekli başka konumların "ne olduğu" hakkında konuşma hakkını kendi elinde tutan ve bu sayede kendi bulunduğu konum sorgulama dışı kalan bir "iktidar konumu"dur. Bu bağlamda temel soru şudur: Erkek egemenliğine karşı çıkacak farklı bir tür erkeklik inşa stratejisi ve politikası gelişebilir mi? Bu soruya anlamlı yanıtlar verebilmek için farklı farklı erkekliklerin nasıl oluştuğunu anlamak, hepsini aynı kefeye koymamak ve erkek egemenliğine karşı farklı bir duruş sergileyecek farklı erkeklik deneyimlerini açığa çıkartacak bir anlayış geliştirmek gerekir. Böyle bir soruyu yanıtlamak için yola çıkan bu çalışma Türkiye'de farklı erkeklik deneyimlerini anlamak için niteliksel veriler kullanıyor ve bu alanda başka ülkelerde yapılmış çalışmaların bulgularından da yararlanarak bu verileri yorumluyor; Türkiye'deki farklı erkeklik deneyimlerinin arkasındaki özgünlükleri açıklayan bir çerçeve sunmaya çalışıyor.

Bu çalışmada değişik toplumsal kesimlerden, farklı farklı yaşam deneyimlerine sahip erkeklerle yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen anlatılar yorumlandı; dünyada benzer başka erkeklik araştırmalarının sunduğu bilgiler ve bu alanda gelişen kuramsal tartışmaların sunduğu çözümlemeler ilişkilendirilerek farklı erkekliklerin toplumsal inşaları hakkında sözü olan bir kitap ortaya çıktı. Bu kitap Türkiye'de erkeklik deneyimleri ile toplumsal iktidar ilişkilerinin iç içe geçtiği rotaları, alanları ve tarzları görmeye çalışıyor ve eril tahakkümün inşa edildiği iktidar süreçlerini doğallaştıran, "kaçınılmaz" görülen ilişkilerin doğasını keşfetmeyi amaçlıyor. Toplumsal iktidar ilişkileri içinde eril tahakkümün nasıl inşa edildiğini anlamak için sadece ailede ve özel alanda odaklanmış erkek egemenliğini anlamak yetmez. İşgücü piyasasında, kamusal alanlarda derin kökler salmış, sembolikleşmiş, doğallaşmış iktidar ilişkilerini anlamak için buralarda egemen olan eril iktidarı ve onu ola-

naklı kılan erkeklik tarzlarını da daha yakından anlamaya gereksinmemiz var.

Bugün yirmi yıl öncesine kıyasla *erkek egemen toplum* kavramı çok daha yaygın kullanılan bir kavram haline geldi. Bu kavram, sınıfsal ve diğer sosyal bağlamları ne olursa olsun, her türlü erkeğin bir biçimde yararlandığı bir toplumsal düzeni anlatır. Bütün erkeklerin, esas olarak *hegemonik erkeklik* değerlerini temsil eden küçük bir azınlık erkeğin oluşturduğu bir ortak çıkar alanı içinde birbiriyle ilişkilenebildiğini gösterir; birbirinden çok farklı erkeklik tarzlarının ve her tür kadınlık hallerinin, merkezinde erkeklerin olduğu bir iktidar şebekesine eklemlendiği bir düzeni anlatır. Erkeklerin yaşam biçimleri, tercihleri ne olursa olsun, kadınların topyekûn boyun eğdirilmesinden ortak çıkarları olacağı iddiası bu kavram aracılığıyla öne sürülür. Egemen erkeklik değerleri ve bunları ayrıcalıklı kılan kurumsal destekler ve kültürel pratikler etrafında çeşitli mesafelerle yer almış farklı erkekliklerin –aralarındaki her tür çatışmaya rağmen– bir biçimde karşılıklı onay ile işleyen ilişkiler içinde eklemlenmiş bir bütünlük, bir tür "küresel eril ittifak düzeni"ne işaret eder.

Bu tanım yaygın kabul görmekle birlikte, tartışılması gereken birçok sorun içerir. Günümüz toplumlarının erkek egemenliğine dayalı toplumlar olması çok açıkça gözlenebilen bir gerçeklik olmakla birlikte, bu toplumsal dokunun kendi içinde çok çatışmalı, farklı farklı iktidar ilişkilerinin eklemlenmesinden oluşmuş çok katmanlı bir işleyişi olduğunu görmek gerekir. Aslında kadınların topyekûn denetim altında tutulması gibi ortak bir çıkar etrafında kalıcı biçimde eklemlenmiş bir erkek egemenliğinden bahsetmek yerine, çoğul, çatışmalı, birbiriyle uyumsuz, ya da birbiriyle ilişkisiz çok sayıda farklı erkeklik deneyimlerinin yaşanmakta olduğu bir "erkek egemenliği"nden bahsetmek daha doğru olabilir. *Erkek egemen toplum* kavramı, aynı zamanda, farklı erkeklikler arasındaki hiyerarşi ve iktidar mücadelelerine dikkat çeker ve devlet, ordu, işgücü piyasası gibi *kurumlaşmış patriarki* alanlarındaki yapılanmış erkek egemenliğine özel vurgu yaparak doğrudan siyasal iktidar ilişkilerine gönderme yapar. Öte yandan, bazı kadınlar, gücü elinde tutan erkeklerle işbirliği yaparak, eril iktidardan pay alabilir ve çıkarlarını diğer ezilen kadınlardan farklılaştırarak egemen erkek çı-

karlarıyla eklemlenmiş ilişkiler kurabilirler. Bu açıdan bakıldığında, farklı kadınlık konumları arasında da çıkar çatışmaları olabileceğini görürüz, dolayısıyla bu farklı kadınlık tanımlarını da anlamak için *eril iktidar* kavramı işlevsel olacaktır.

Bu çalışma, modern iktidar ilişkilerinin vazgeçilmez temellerinden biri olan *eril tahakkümün* işleyişini anlamak için erkekler arasında bir ortak çıkar alanı aramaktan ziyade, iktidar ilişkilerinin oluşumunda "düğüm noktası" olan en stratejik *habitus*'ların, eril "imge"lerin, patriarkal kurum politikalarının erkeklik adına neleri ürettiğine bakarak bunların ilişkilenme biçimlerini anlamayı amaçlıyor. Örneğin, bugün "çağın ruhu" denen serbest piyasa ilişkilerinin erkek emeğini ve kadın emeğini yeniden yapılandırırken, aynı zamanda "erkek işi" ve "kadın işi" ayrımlarını nasıl yeniden şekillendirdiğini anlamalıyız. Erkek ortaklıklarını anlamak için *homososyal* erkek mekânlarının *habitus*'unu, erkek eğlence dünyasının eril tarzını, spor salonlarındaki "erkeklik inşası"nı, iş görüşmelerindeki erkek-erkeğe halleri anlamak önemlidir. Erkek gruplarında sık gözlenen kadınlara karşı "kolektif" aşağılama-cinsel nesneleştirme pratiğini gözlersek aslında "iktidar ritüelleri"nin inşasında ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz. Erkeklerin davranışlarında "kadınsı" olanı dışlama-aşağılamanın ürettiği anlam dünyasının ne kadar etkili olduğunu daha iyi kavrayabiliriz. Erkeklerin homososyal "tek cinsli erkek cemaatleri"nde *homofobik* yönlendirmelerle sağaltıldığı "erkek eğlenceleri"nin erkek egemenliğini inşa eden sosyal *habitus*'lar haline geldiğini görüyoruz. Bu tarz bir eril iktidarın stratejik özneleri olan sermaye, devlet ve aile gibi kurumlar içinde erkeklik deneyimlerinin nasıl inşa edildiğini görünür kılmak gerekir. Bu tür araştırmaların çoğalması ile ortaya çıkacak bilgi birikimi, modern iktidar ilişkilerinin inşasında erkeklik pratiklerinin rolünü daha yakından görmemizi sağlayarak daha eşitlikçi bir dünyanın inşasında yol gösterici olacaktır.

Farklı erkeklikleri anlamak için eril iktidar ilişkilerini besleyen söylemsel alanın ne söylediğini anlamanın önemine de işaret edilmelidir. Çünkü erkeklik inşa stratejileri için de erkeklik bir söylem nesnesidir. Söylemsel stratejilerde ikili kutuplaşmalar stratejik bir rol oynar; erkekçe olan ya da olmayan, güçlü-zayıf gibi dikotomiler boyunca işleyen söylemleri anlamak için erkekliğin "üretilmişlik"

yönünü dikkate almak gerekir. Ancak bu tür yaklaşımlar söylemsel pratiklerin benzemezliğine takılarak "ne kadar erkek varsa o kadar çok erkeklik var" türünden bir dağılmaya uğrama noktasına gitmemelidir. Bunun ters ucundaki yanlış yaklaşım ise başka tür bir genelleştirme olarak bütün erkekliklerin tektipleştirilmesi eğilimidir.

Öte yandan, erkekliğe ilişkin politik yargılar başka tür kaba genellemelere temel olarak kullanılmaktadır. Latin erkekliği, Müslüman erkekliği, üçüncü dünya erkekliği, vb. sınıflandırmalar bu tür tektipleştirmelere örnek olup eril tahakkümün içsel işleyiş mekanizmalarına karşı daha farklı entelektüel körlükler yaratmaktadır. Irkçılık, sömürgecilik ve "yeni kapitalizm" tartışmaları bazen erkeklik tanımlarını "özcüleşme" riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ayrıca işçi sınıfı erkekliği, burjuva erkekliği gibi tasnifler de pek çok açıdan anlamlı ve işlevsel olsa da, farklı erkekliklerin birbirine zıt olmaktan çok, birbirlerinden etkilenme ve kopyalama yoluyla "melezlenme" ilişkisi içinde olabileceğini görmemizi engellememelidir. Bu çalışma, bu tür sınıflandırmaları kullanmaktan kaçınmamakla birlikte, "özcü" olmayan bir yorumun da takipçisi olacaktır.

Erkekliğin, diğer toplumsal cinsiyet konumlarında olduğu gibi, bir iktidar ilişkisi bağlamında inşa edilip farklı bağlamlara eklemlenerek hareket edebilmesi için sahip olunan/yitirilen bir meta gibi düşünülmesi ve "erkek olan erkek" ile "erkek olamayan erkek" arasında bir ayrım yapmayı olanaklı kılması gerekir. Diğer deyişle erkeklik, sınırları ve kaybedilme koşulları her zaman belirsiz, değişken, geçişli ve gündemde olan bir iktidar inşa stratejisi olmak durumundadır. Örneğin iflas etmiş bir tüccarın ya da işadamının "trajik" hikâyesinin ortada kulaktan kulağa anlatılır olması; duygusal-kadınsı davranan bir erkek hakkında alaycı davranmanın serbestçe, ahlak sınırlarını bozmadan herkesçe icra edilebilir bir "özgürlük" olması; etnik azınlık gruplara mensup erkeklerin barbar, cahil, uygarlıktan nasibini almamış tecavüzcü yaratıklar olarak tanımlanması; yoksul, hayatta para kazanmayı becerememiş erkeklerin itilip kakılıp horlanarak "erkekliğini yitirmiş" muamelesi yapılması... Kısacası egemen erkekliğin inşasına herkes katılır ve bu durum erkeklik inşasını kolektif bir üzüntüye, eğlenceye, çoğu zaman da bir ritüele dönüştürerek, herkesi bu "inşa"ya ortak eder.

Aslında, eğer bir egemen erkeklik varsa buna karşı direnen karşı-erkeklikler de olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında azınlık etnik grup mensubu erkeklerin egemen iktidar ilişkilerine karşı çıkarken aynı zamanda farklı tür bir erkeklik inşa edip etmediklerini anlamak önemlidir. Çoğu zaman, kendi maruz kaldıkları ayrımcılığı eleştirirken egemen erkeklik ayrıcalıklarına karşı çıkan bu tür erkeklerin kendi aralarında farklı erkeklik değerlerine dayalı yeni hiyerarşiler yarattıkları ve mevcut olanları yeniden ürettikleri görülür.

İster egemen erkeklik kavramından çıkarak hiyerarşik ve birbirleriyle çıkar ilişkisi olan erkekliklerden, ister birbiriyle çelişen, çatışan ve aralarında zorunlu bir çıkar bağı olmayan çoğul erkekliklerden bahsedelim, yine de kullanılan erkeklik teriminin ne ifade ettiği belirsizdir. Erkeklik deyince erkeklerin davranışlarını mı, kimlik olarak kurulmuş erkekliği mi, ilişkisel olarak temsil edilen erkekliği mi, imge olarak sunulan erkeklikleri mi, söylem olarak kurulmuş bir "erkekliği" mi kastettiğimiz ya da doğrudan yaşanan, gözlenen ve pratik olarak icra edilen erkeklikten mi bahsedildiği açık değildir. Erkeklik, bu anlamda bir kavram olarak belirsiz, açıklayıcı olmaktan çok betimleyici olan; sadece olumsuzlukları tanımlayan aşırı basitleştirilmiş bir terim haline gelme riskini her zaman içinde taşımaktadır.

Eğer egemen erkeklik pratikleri diğer erkeklik tarzlarını kendi tahakkümleri altında tutarak inşa ediliyorsa ve buna karşı direnen "karşı-hegemonik" erkekliklerin olması kaçınılmazsa, farklı erkeklikler arasında çatışma dinamiklerinin yaşandığı bağlamları, gerilim ve çatışmaların hangi biçimlerde gerçekleştiğini sorgulamak gerekir. Dahası, egemen iktidar ilişkileri egemen sınıf, egemen etni ve egemen cins ilişkilerini mutlaka iç içe geçmiş şekilde birlikte barındırır; hatta bunlar ancak birbirini besleyerek inşa olur ve yaşayabilirler. Örneğin azınlık etnik grup mensubu erkeklerin tabi oldukları sınıfsal sömürü ilişkileri, çoğu zaman farklı erkeklikler arasında bir "kültürel fark" sorunuymuş gibi yaşanır. Örneğin Türkiye'de kadınlara yönelik aile içi şiddet olaylarını gündeme getiren feminist eleştirilerin, orta sınıf Türk erkekleri tarafından hemen Doğulu Kürt "aşiretli" erkeklerin yaptığı bir tür "barbarlık" olarak kodlanması buna tipik örnektir. Aynı şekilde, Kürt erkeklerin kendi toplumlarına yönelen devlet şiddetine karşı çıkarak "karşı-şiddet" kul-

lanmaları ve bunu meşru görmeleri sonucu ortaya çıkan kendi eril şiddet ve tahakküm pratiklerine nasıl "kör" kalabildikleri bilinen bir gerçekliktir. Ezilen ırklar ve etnik grupların, maruz kaldıkları baskıya karşı çıkarken kendi aralarında cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini nasıl ürettiklerini sorgulamaya yanaşmamaları da tersten örnek olarak verilebilir.

Aslında bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, farklı toplumsal sınıflar, etnik gruplar ve farklı kadın ve erkek kategorileri arasında karşılıklı ilişkilere verilen anlamlar aracılığıyla yaratılan cinsiyet hiyerarşilerinin bir tür "*cinsiyet farkları rejimi*" yarattığı söylenebilir. Kentli kadın nasıl köylü kadından daha üstte ise işadamı işçi erkekten, beyaz Batılı erkek, Doğulu "etnik" erkekten daha üsttedir. Cinsiyet farkları rejimi kurumsal pratiklerin gündelik işleyişi ile derinden ilgilidir. Örneğin dini kurumlar erkeklerin değil kadınların bedensel ve toplumsal varlıklarını her zaman "sorunlu" olarak tanımlar; öte yandan hukuki kurumlar kadınların başına gelen ayrımcılıklara karşı "cinsiyet ayrımı yapmama" ilkesi ile hareket ederek erkeklerin sahip olduğu ayrıcalıkları görmezden gelir. Modern yaşamın ev-işyeri ayrımı gibi ayrımları aslında cinsiyet ayrımlarıyla ilgilidir ve egemen sosyoloji biliminin kavramları bunu "normal" görür. Biraz yakından bakınca "cinsiyet farkları rejimi"nin ne kadar çokboyutlu olduğunu görürüz. Eril tahakkümü olanaklı kılan iktidar ilişkileri bu anlamda, ekonomik düzenlemelerle işleyen, duygusal ilişkilere gömülü, dil ve anlam sistemleri ile iç içe yaşayan çokboyutlu bir işleyişe sahiptir.

Sömürgecilik eleştirisi bize Batı'nın kapitalist sınıflı toplumlarının gelişiminin Doğu'nun sömürgeleşmesi ile eş zamanlı olduğunu ve bu süreçte sınıfsal farkların yanı sıra ırk ve cinsiyet farklarının da birlikte inşa edildiğini göstermiştir. Postkolonyal kuramcıların iddiasına göre, sömürgecilik ve Şarkiyatçılık kadınların temsilini inşa ettiği gibi, erkeklik temsillerini de inşa etmektedir. "İslamcı militan-terörist erkek"in yeni bir "küresel erkek imgesi" olarak temsilinin bunun en yakın örneği olduğu söylenebilir. Öte yandan, sömürgeleşmiş coğrafyaların Batı'ya karşı bir tepki olarak geliştirdikleri yeni milliyetçilikler ve ırka dayalı özcü siyasetlerin kolaylıkla kadın düşmanlığı ve homofobi de içerebildiğini gözden kaçırmamak gereklidir. Batı'nın modernleşmesi, erkeğin baba/yaşlı erkek

otoritesinden kurtulması anlamına gelirken, kadınlar için kendi cemaatinin bütün erkeklerinin denetiminden kurtulup sadece kocasının denetimine geçişi anlamına geliyordu. Bugünün "yeni cemaatçi" ve "kültürelci" siyasal hareketlerinde ise kadınlar kültürün "göstereni" olarak temsil ediliyor. Batı'ya kafa tutan Doğulu erkeklik temsillerinde, Taliban, El Kaide ya da Filistin İntifadacısı erkek imgeleri örneklerinde olduğu gibi, başka tür bir eril tahakkümün inşası söz konusudur. Erkeklik çalışmalarında bir alt alan olarak bölgesel çalışmalar da, Latin erkekliği, Ortadoğu/İslam erkekliği, Afrika-siyah erkekliği gibi başlıklara yöneldiğinde araştırma yaklaşımları da bu anlamda özcü bir noktaya sürüklenme riskiyle her zaman karşı karşıya kalıyor.

Cinsiyet farkları rejimine dayalı eril tahakküm ilişkileri zaman içinde değişiyor; çünkü toplumsal ilişkiler sistemi değişiyor. Göç, enformel-esnek üretim, yeni piyasa kapitalizmi, yeni sermaye mantığı, yeni aile biçimleri gibi olgular bu değişimde rol oynuyor. Emek piyasasında emeğin cinsiyeti kadar sermaye sahibinin cinsiyeti de belirleyicidir. Bugün egemen erkeklik değerlerinde ve tarzlarında yaşanan değişim, çoğu kez "erkeklik krizi" olarak nitelendiriliyor. Çünkü kana ya da soya dayalı patriarki, yani yaşlı erkeğin tartışmasız otoritesine dayalı eril tahakküm düzeni, dünyanın çoğu yerinde ortadan kalkıyor. Ulus-devlet kurumlarının bazı işlevlerinin küresel kapitalizmin yeni gelişen boyutları karşısında önemsizleşmesi ve yeni işlevler edinmeye başlamasına bağlı kriz nedeniyle "zorunlu askerliğe" dayalı vatandaş orduları yerini "profesyonel ordu" anlayışına bırakmaya başlayınca "vatan kurtaran erkek imgesi"nin de krize girdiği gözleniyor. Örneğin Türkiye'de bugüne kadar "Anadolu'nun modernleşmesi" için belirleyici olmuş, asker-erkek yani "Mehmetçik" imgesinin bugün Anadolu'nun ekonomik gelişmesi için dünyaya açılmış tüccar-işadamı imgesi ile yer değiştirmekte olduğunu söyleyebiliriz.

1

Erkekliğin Toplumsal İnşasını Anlamak

Bir Araştırma Alanı Olarak Erkeklik Çalışmalarının Gelişimi

Kadınların ezilmesi ve cinsiyet eşitsizliği tartışmalarının 1970'lerden başlayarak "Kadın Çalışmaları" adı altında yeni bir akademik çalışma alanı haline geldiği malumdur. Ama "Kadın Çalışmaları" alanında, cinsiyet temelli iktidar ilişkilerinin öznesi olarak "erkekliğin" ne olduğu ve nasıl analiz edilebileceği sorusu yakın zamanlara kadar ciddi biçimde sorulmamıştır. Feminist kuramsal tartışmalar içindeki bu "körlük" durumuna paralel olarak, eleştirel düşüncenin diğer alanlarında da, örneğin postyapısalcı yaklaşımların penceresinden de "erkeklik" bir araştırma konusu olarak ele alınmamıştır. Erkeklik, bugüne kadar, hakkında konuşulan, ama politik, ideolojik ve akademik olarak fazla irdelenmemiş bir konu olmaya devam etmiştir.

Bu durumun büyük ölçüde feminist düşünür ve aktivistlerin tartışmalarının *patriarki/ataerkillik* kavramı etrafında yoğunlaşmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Patriarki kavramının kadınların, erkekler ve onların denetimi altındaki toplumsal ve siyasal kurumların uygulamaları sonucu uğradıkları ayrımcılık ve dışlanmaları, emeklerine aile ve evlilik kurumu dolayımıyla el konması süreçlerini anlamada çok ufuk açıcı olduğu malumdur. Öte yandan, erkeklerin bu iktidarı nasıl yarattıkları, ellerinde tuttukları ve kendi aralarındaki çatışma ve paylaşım sorunlarıyla nasıl baş edebildiklerini sorgulama ve yanıtlarını tartışma açısından ise bu kavramın çok elverişli olmadığını söyleyebiliriz. Patriarki kavramı eril iktidarı topyekûn, parçasız, çelişkisiz bir bütün olarak ele aldığı

için kadınların yaşadıkları baskı ve ayrımcılığın farkına varmalarına ve daha kolay mücadele stratejileri geliştirebilmelerine olanak sağlamaktadır.

Aslında patriarki kavramının kadınlar üzerindeki sistematik erkek tahakkümünü anlatan bir tür genel açıklayıcı, kapsayıcı şemsiye kavram olduğunu söylemek mümkündür. Kavramın öncelikle Kate Millett ve Sylvia Walby gibi feminist düşünürler[1] tarafından sistematik açıklamalar için geliştirildiğini ve yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. Kavramın genel olarak erkeklerin, genel olarak kadınlar üzerindeki tahakkümünü sağlayan kurumsal, yapısal ve edimsel olanı göstermede çok işe yaradığını ve 1970'lerde kadın hareketlerinin politik gündemine damgasını vuran birçok strateji ve politikanın arkasındaki asıl etmen olduğunu söyleyebiliriz.

1980'li yıllarla birlikte bu durumun değişmeye başladığını ve feminist kuramcıların patriarki kavramının sınırları ötesine geçmeye çalıştıklarını görüyoruz. Patriarki kavramı, biyolojik indirgemeci, tarih-dışı, homojen ve tekçi erkek egemenliği yorumuna dayanan, aşırı basitleştirici bir kavram olduğu gerekçesi ile eleştirilmiştir. Sistematik ve sürekli bir erkek egemenliğinin varlığını olanaklı kılan ve destekleyen toplumsal ilişkilerin ve kültürel pratiklerin patriarkal kurumsal yapılarla iç içe nasıl var olabildiğini açıklayacak bir analizin gerekliliği o zamanlardan beri vurgulanmaktadır (Pease 2000; 15).

Egemen erkeklik tarzlarını üreten modern iktidar ilişkilerinin politik-teorik bir mesele haline getirilmesine uzun süre engel olan temel etkenin, o güne kadar sosyal bilimler alanındaki egemen olmuş biyoloji kökenli cinsiyet tanımı olduğunu söyleyebiliriz. Bu tanım erkekliğin doğuştan sahip olunan biyolojik/genetik/hormonal bir özellik, "doğal" bir hal olduğunu söyler. Erkeklik büyük ölçüde biyoloji, anatomi ve kısmen de psikolojinin araştırma konusu olmakla birlikte, erkekliğin toplumsal bağlamda şekillenen bir şey olduğunun kabulü ilk kez feminist kuramların sosyal bilimler alanına getirdiği bakış açısı sayesinde gerçekleşmiştir. Erkekliğin kendisinin de, tıpkı kadınlık gibi, cinsiyet rejimi ilişkileri içinde şekille-

1. Feminist düşünce içinde gelişen patriarki tartışmasının öncü metinleri için bkz. K. Millett 1970; S. Walby 1990.

nen, yani "cinsiyetlendirilmiş" toplumsal ilişkilerin bir ürünü olduğu ve bizzat ve her an yeniden yeniden oluşmakta olduğu yavaş yavaş kabul gören bir önerme haline gelmiştir (Kimmel ve Messner 2001).

Erken dönem feminist düşünürler, birbirinden farklı sınıf ve ırk ilişkilerini çok vurgulamaksızın kadınların birbirine benzeyen ortak bir "ezilme" yaşadığını kabul etmişti. Bu kabulden türetilen feminist politikaların yavaş yavaş farklı kadınlık deneyimlerinin yarattığı farklı ezilme bağlamlarını anlamak gereği ile yüzleşmesi erkeklik araştırmalarına da kapı aralayan gelişme olmuştur. Bu açılım, feminist düşünürlerin çıkar/ezilme temelli bir ekonomik boyuttan meseleye bakmanın yanı sıra, kültürel süreçlerdeki iktidar ilişkilerini anlamaya yönelen "fark" kavramına da dikkat çekmeye başlamaları ile gerçekleşmiştir. Kadınlığın topyekûn, birlikte ezilmekten doğan bir "ortak çıkar alanı" olduğu iddiasını tartışılır hale getiren bu gelişmeler erkekler arasında da kadınların ezilmesinden doğan topyekûn bir ortak çıkar alanı olduğu varsayımını sorgulamayı gerekli kılmıştır. Bu tartışmalar farklı erkeklikler ve bunların farklı eril iktidar konumları olabileceğini sorgulamayı olanaklı kıldı. Özellikle postyapısalcı bakış açısından gelişen ve tutarlı bir bütüncül kimlik olarak kadın kategorisinin reddini talep eden tartışmalar, aynı şekilde, ortak çıkarlara sahip bir erkek kimliğinin varlığını da sorgulanabilir hale getirdiler. Bu kuramsal tartışmalar, eril tahakküm ile şekillenen iktidar ilişkilerini onaylayarak bu iktidarın nimetlerinden pay alan kadınların konumlarını sorgulamaya yönelttiği kadar, eril iktidarın popüler tarzları tarafından baskı ve şiddete maruz bırakılan eşcinsel erkeklerin ve diğer azınlıkların farklı erkeklik deneyimlerini daha görünür hale getirdi. Artık erkeklik biyoloji ve genetiğe indirgenerek sorgulama dışı tutulacak bir konu olmaktan çıkıp, bizzat kendisi de toplumsal iktidar ilişkileri içinde oluşan çelişkili ve çatışmalı toplumsal inşalar olarak araştırma konusu haline dönüştü (Wiegman 2002).

Feminist düşüncede ortaya çıkan bu gelişim 1970'lerin ortalarından itibaren *toplumsal cinsiyet* (*gender*) kavramı aracılığı ile cinsiyet farklarının oluşumunu anlamaya daha çok odaklanma sayesinde gerçekleşti. Bu tartışmaların ardından, toplumsal iktidar ilişkilerinin şekillendiği temel eksenlerden birinin *cinsiyet farklarının*

inşasına dayalı cinsiyet rejimleri olduğu önde gelen birçok sosyal bilimci tarafından da kabul edilir hale geldi.[2] Toplumsal iktidar analizlerinde cinsiyet, artık sınıf ve ırk kadar temel önemde açıklayıcı değişkenler arasında sayılmaya başladı. Sınıflı toplumlarda ekonomik kaynakların dağılımı gibi makro bir sorundan, kişilik oluşumu ve kişiler arası ilişkilerin belirlendiği mikro düzeye kadar hemen her düzeyde toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin yarattığı etki ve sahip olduğu belirleyicilik gücü dikkate alınmadan yapılan çözümlemeler ciddi eleştirilere konu olmaya başladı.

Bu gelişimlere paralel olarak, "erkeklik çalışmaları" alanı da, "Kadın Çalışmaları"na benzer bir biçimde, toplumsal cinsiyet farklarının oluşumu problematiğini merkezine alan bir çalışma alanı olarak ortaya çıktı ve hatta biraz onun tamamlayıcısı konumunda oldu. Erkeklik çalışmaları, erkekliğin sanki bir meta gibi sahip olunan ya da yitirilen bir özellik olarak algılanmasını sorgulamaya başladı. İlk çalışmalar erkeklik deyince ne anlaşıldığını ve hangi özelliklerin kastedildiğini açıklamaya çalışırken, hiçbir zaman ve hiçbir yerde genel geçer, tek ve tutarlı bir erkeklik tanımının olmadığını ilan etti. Çatışmalı ve karşılıklı olarak birbirini reddeden erkeklik deneyimlerinin, yarışan ve birbirini etkisiz kılmaya çalışan erkeklik modellerinin varlığını saptayarak ilerledi (Cornwall ve Lindisfarne 1994).

İlk kuşak erkeklik araştırmaları, cinsiyet farklarının "doğal" olduğuna ilişkin geleneksel yaklaşımlara tepki olarak, bazı erkeklerin de egemen erkeklik rollerinden şikâyetçi olabileceğini söyledi. Egemen erkeklik değerlerine uyum sağlamaya çalışmanın erkeklerin yaşamında yarattığı olumsuzluklar ve erkeklere ödettiği bedeller hakkında yazılıp çizildi.[3] Erkeklik çözümlemeleri ile iktidar eleştirisini bağdaştıran öncü çalışmaların başında Joseph Pleck ve Jack Sawyer'in *Men and Masculinity* (Erkekler ve Erkeklik, 1974) ve özellikle ilk ciddi erkeklik eleştirisi olarak kabul edilen Joseph Pleck'in *The Myth of Masculinity* (Erkeklik Mitosu, 1981) adlı çalışmalarını saymak gerekir. Joseph Pleck, erkekler arasındaki ikti-

2. Önemli sosyal bilimcilerin bu alandaki çalışmalarına örnek için bkz. Therborn 2004; Bourdieu 1998; Castells 1997.

3. Bu alanda öncü çalışmalar için bkz. Fasteau 1974; Farrell 1975 ve Brannon 1976.

dar mücadelesi ve güç hiyerarşilerinin kadınların boyun eğdirilmesi ile ilişkili olduğunu ilk kez söyleyerek, "erkekler arasındaki bu mücadelede kadınlar bir tür başarı sembolü, ya da erkekler arasındaki rekabetin aracı olarak kullanılıyorlar ve her durumda eril tahakküme maruz kalıyorlar" dedi. Eril iktidarın cinsiyete dayalı işbölümü ile ilişkili olduğunu ve o sayede gerçekleştiğini iddia ederek bu alanda yapılacak yeni çalışmalara önemli bir kapı açtı.

1980'lerde feminist araştırmalar tek bir kadınlık olmadığını; kadınlığın sadece pasif bir bağımlılık olarak ele alınamayacağını söyleyerek yaşa, sınıfa, etnik kökene göre değişen farklı kadınlık deneyimlerinin önemine işaret ederken, aynı zamanda erkeklik araştırmalarının da önünü açmış oldular. Erkeklikler arasındaki farkları araştırmak önem kazandı: beyaz, orta sınıf, heteroseksüel, orta yaşta, tam gün iş sahibi erkeğin özelliklerine denk düşen "hegemonik erkeklik" tanımı ve bunun yanı sıra bundan sapan farklı erkeklik deneyimlerinin anlamı tartışılmaya başladı. *Hegemonik erkeklik* kavramı etrafındaki tartışmalar, bu tanıma uymayan erkeklerin nasıl yönetildiğini ve denetlendiğini anlamayı olanaklı kıldığı iddiası ile ortaya atıldı. Bu gelişmeler, eşcinsel, etnik azınlık mensubu, yani "farklı" olarak tanımlanan erkeklikler üzerine yapılan yeni çalışmalar ile büyük ölçüde beslendi.[4] Bu alanda en çok tartışılan tezlerin yazarı olan R. W. Connell'in *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (1987, Türkçesi 1998) ve *Masculinities* (Erkeklikler, 1995) çalışmaları özellikle belirtilmelidir. Bu çalışmalar ile Connell, farklı erkeklikleri ortak paydada toplayan şeyin kadınlar üzerinde sağlanan iktidar (kadınların baskılanması, bağımlı kılınması) olduğunu söyleyen hegemonik erkeklik kavramının kullanımına açıklık getirdi.

Öte yandan, 1990'lardan başlayarak, eleştirel toplumsal çözümleme alanında, özellikle kuramsal alana egemen olmaya başlayan "toplumsal inşa" (*social construction*) yaklaşımlarının etkisiyle, araştırmalar farklı erkeklik deneyimlerinin keşfine yönelirken, bir yandan da aynı erkeğin farklı yaş dönemlerinde farklı erkeklik deneyimleri yaşadığı (*life course perspective*) kabulünden hareketle yeni araştırma konuları ortaya çıkıyordu.

4. Bu alandaki öncü çalışmalara örnek olarak bkz. Brod 1987; Kimmel 1987 ve Carrigan, Connell ve Lee 1985.

Kuramsal alanda meydana gelen gelişmelere paralel olarak siyasal hareketler alanında da "erkek hareketi" olarak tanımlanabilecek gelişmeler gözlendi. 1970'lerde ortaya çıkan *I. Dalga Erkek Hareketi,* Joseph Pleck, Marc Fasteau ve Jack Sawyer gibi öncü araştırmacıların da katkısıyla, pro-feminist bir eleştiri alanı yaratmıştı. Bu çalışmalar erkeklerin, kişisel ve siyasal değişim yoluyla, patriarkinin iktidar alanlarını geriletebileceğini, hatta yıkabileceğini iddia ettiler. Aynı şeyi 1990'ların sonunda ortaya çıkan *II. Dalga Erkek Hareketi* için söylemek zordur. Bu tür yeni erkek örgütlenmelerinin 1980'lerdeki eleştirel içeriği yitirdikleri ve geri bir noktaya düştükleri iddia edildi. Öncelikle Robert Bly'in best seller olmuş *Iron John: A Book About Men* (Demir John: Erkeklere Dair Bir Kitap, 1990) kitabında olduğu gibi, erkeklere önerilen "yeniden iktidara kavuşmak" tezi buna iyi bir örnektir. *I. Dalga Erkek Hareketi,* egemen erkekliğin ve patriarkal kurumların sadece kadınlar için değil, birçok erkek için de baskıcı ve tahakküm yaratıcı olduğunu söylemişti. Özellikle *gay hareketi* bu konudaki tartışmaların mimarı olarak ortaya çıktı (Adams ve Savran 2002a; 5-6).

Erkekliği Tanımlamak?

Erkeklik hakkındaki araştırmaların yanıtlamaya çalıştığı ilk sorulardan birinin erkekliğin ne olduğu ve nasıl tanımlanabileceği olduğunu belirtmiştik. Erkeklik, dünya çapında iktidarı elde tutanların bir özelliği olduğuna göre, genel, evrensel bir erkeklik tanımı yapılabilir mi? Güçlü olmak, başarmak, sorunları şiddet kullanarak çözmek, duygularıyla değil aklıyla davranmak, rekabete ve hiyerarşiye dayalı ilişkileri ön plana çıkarmak, bağımsız davranmayı önemsemek, başkalarını yönetmeyi bilmek, vb. davranış özelliklerinin "erkeksi" olduğu genel kabul gördüğüne göre, erkek olmanın "doğal" bir potansiyel olarak böyle davranmaya yol açtığını mı kabul etmek gerekir?

Literatüre baktığımızda cinsiyete dayalı davranış farkları tanımlamanın 1970'ler ve 1980'lerden başlayarak popüler araştırma konuları içine girdiğini görüyoruz. Erkeksi davranışlar, kadınsı davranışlarla ilgili biyoloji, anatomi ve psikoloji temelli çalışmalar artmaya başladı. Güç, akıl, aktiflik, çatışmadan kaçmamak, şiddet uy-

gulayabilmek, rekabet becerisi ve başarı tutkusu, teknolojik bilgiye ve uzmanlığa sahip olmayı istemek, risk alma ve macera peşinde koşma arzusu ve kahramanlık istencine sahip olmak erkeklik belirtisi olarak kabul edilmekteydi. Öte yandan duygusallık, pasiflik, barışçılık, anlayışlı ve şefkatli olmak gibi özellikler de kadınsılık belirtisi olarak tanımlanıyordu. Bu ikili farklılıkları listelemeyi ve bu özelliklerin hangi koşullarda hangi kadınlarda/erkeklerde var olduğunu açıklamayı amaçlayan araştırmaların çoğu erkekliğin doğuştan var olan biyolojik bir özellik kabul edilmesine karşı çıkmıyor, sadece bunun toplumsal/kültürel dışa vuruş biçimlerini, gerçekleşme hallerini ampirik araştırmalar yaparak tanımlamaya çalışıyordu. Bu araştırmalar, bir yanda "hegemonik erkeklik" kavramının merkeze alındığı tartışmaları tetikledi; diğer yandan da gerçek yaşamda farklı farklı erkeklik deneyimlerinin var olduğu iddialarının sonucu olarak tektipleştirici erkeklik tanımlarına karşı eleştirel bir mesafelenme yarattı. Bu süreçte gelişen erkeklik araştırmaları sonucu, erkeklik davranış ve değerlerinin biyolojik bir zorunluluktan kaynaklanan kültürel oluşumlar olarak değil, toplumsal bağlamlarda gerçekleşen iktidar örüntüleri içinde şekillenen farklı farklı sosyal tarzlar, "inşa"lar olduğu kabulüne doğru kayan bir yaklaşımın egemen olmaya başladığını görüyoruz.

Bu süreçte, 1970'lerde başlayan erkek özgürlük hareketleri içinde ortaya çıkan *pro-feminist erkeklerin* kendi deneyimlerini sorgularken geliştirdikleri politik eleştirinin etkisini vurgulamak gerekir. "Egemen erkeklik değerlerine uygun davranmak zorunda değiliz; egemen erkeklik değerlerini reddetmek erkeklik kaybı değildir; tersine erkekler de kadınlar gibi söz konusu egemen erkeklik değerlerinin mağdurudurlar" diyenler, "değişen erkeklik" tartışmalarının yapılmasına yol açtılar. Egemen erkeklik değerlerine uyum göstermeyi reddeden erkeklerin kendilerini saklamaktan vazgeçerek daha görünür hale gelmeleri ile "farklı erkeklik"lerin mümkün olduğuna dair güçlü bir iddia ile ortaya çıkmaları yeni sorgulamalara kapı araladı.

1980'lerde gelişen erkek özgürlük hareketi egemen erkeklik değerlerinin değişmekte olduğunu ve egemen erkeklik değerlerine ve davranışlarına uymadan da normal erkekler olarak var olunabileceğini iddia etmekteydi. Öte yandan, bu değişimin temelde yatan cin-

siyetçi iktidar ilişkilerini yeterince sorgulamadığı ve erkek özgürlük hareketinin bu iktidar ilişkilerini aslında çok da değiştirmediği, bir anlamda "patriarki"nin yerinde durduğu iddia edildi (Carrigan ve diğ. 1985; 575). Erkek özgürlük hareketi, bu eleştirilere rağmen, erkeklerin modernleştiğini, değiştiğini ve bazı erkeklerin egemen erkeklik değerlerini reddetmeyi başararak farklı bir yaşam sürdürebildiklerini iddia ederek, geleneksel erkekliği savunma hattının dışına çıkmanın olanaklı olduğunu erkeklere göstermeye çalıştılar ve erkekleri "redde" çağıran bir siyasal hareket olma iddialarını sürdürdüler.

"Hegemonik erkeklik" ve "farklı erkeklikler" ayrımı üzerinden ilerleyen tartışmalar erkek olmanın belirli, sınırları tanımlanmış bir erkek grubuna dahil olmaktan farklı olarak, evrensellik iddiasına ve kaba genellemelere uymayan, karmaşık bir olgu olarak görülmesi gereğini ortaya çıkardı. Bu bakış açısının etkisi yayıldıkça siyahların erkekliği, maço erkeklik, gay erkekliği, orta sınıf erkekliği gibi *erkekliğin tikel hallerine* hasredilmiş araştırmaların sayısı da artmaya başladı. Clatterbaugh'un vurguladığı üzere (1998), erkeklik ve iktidar ilişkisinin kendisini hangi kalıplar içinde somutlaştıracağı 90'lı yılların erkeklik literatürü içinde merkezi bir soru olarak ortaya çıktı.

Sonraki dönemde bu soru Connell, Carrigan ve Kimmel gibi araştırmacıların çalışmaları ile çeşitli yanıtlar bulmaya başladı. Hegemonik erkeklik, en genel anlamıyla, "iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik imgesi"ne işaret eden bir kavram olarak tartışmaların merkezine oturdu. Hegemonik erkeklik izinin aranacağı genel harita aşağı yukarı şöyle çizildi: *Genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, tam zamanlı bir iş sahibi, makul ölçülerde dindar, spor dallarının en azından birisini başarılı olarak yapabilecek düzeyde aktif bedensel performansa sahip erkeklerin temsil ettiği erkeklik.*

Bu gelişmelerin ışığında erkekliğin biyolojik bir zemine dayandığı iddiası, hegemonik erkeklik kavramı etrafında yoğunlaşan tartışmalarda görülebileceği üzere, "erkekliğin tarihsel ve sosyal olarak kurulduğu" önermesi karşısında ikincil kalmaya başladı. Bunun sonucunda, farklı erkeklik tiplerinin ayırt edilmesi ve tasnifine yönelik tartışmalar literatürü kapladı. Literatürdeki bu tartışmalar erkekliği değerler, inançlar, imgeler, davranış, hal ve tutumlar gibi

değişik boyutlarından ele alıyorlar ve oradan tanımlamaya çalışıyorlardı. Erkeklik araştırmaları literatürünün temel sorunu, Clatterbaugh'un ısrarla altını çizdiği gibi (1998; 30-2), bu kadar farklı davranış-hal-duruş-pratik içeren bir yelpazede hangi kriterlere dayanarak hangi noktaları temel kabul edeceğimizin belirsiz olmasıydı.

"Hegemonik Erkeklik" Kavramının Yol Açtığı Tartışmalar

Cinsiyet farklarına dayalı toplumsal iktidar ilişkilerini anlama çabası, sadece kadınların erkekler tarafından ezilmesi ve ikincilleştirilmesine yol açan *partiarki* kavramı ile değil, erkeklerin bu iktidar ilişkilerini nasıl sürdürüp yeniden üretebildiğine ilişkin soruların sorulmaya başlamasıyla ve *toplumsal cinsiyet* kavramının kuramsal alanda yol gösterici hale gelmesiyle daha da gelişip güçlendi. Egemen erkeklik tarzları ile iktidar ilişkileri arasında bağ kuran bir açıklama geliştirme gereği ve bütün erkeklerin bu iktidar örüntüleri ile olan ilişkilerine olan mesafesini anlama isteği *hegemonik erkeklik* kavramının gelişimine yol açtı.

Kavram, erkeklik araştırmaları alanında önemli bir isim olan R. W. Connell tarafından öne sürülmüş ve geliştirilmiş olmakla birlikte geniş bir kullanım alanı buldu; aynı zamanda yaygın olarak da eleştirildi. Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* başlıklı ilk çalışmasında evrensel olarak var olan ve erkeklerin iktidar ilişkilerini denetleyip nimetlerinden yararlandıkları bir cinsiyet sisteminin varlığından bahseder. Connell'e göre bu sistemin işleyişini sağlayan üç temel mekanizma vardır: İlk olarak, kadınların ve erkeklerin farklı işler yaparak farklı konumlar, statüler ve getiriler elde etmelerine yol açan *cinsiyete dayalı işbölümü* önemlidir. Bu işbölümü kadınların ev-aile işleriyle sınırlandırılarak ücretsiz ev içi emek olarak çalıştırılmalarına yol açar. Öte yandan erkekler, genel anlamda kamu alanlarının denetimini ellerinde tutmalarına yol açacak biçimde özel şirketleri, ticareti, bürokrasiyi, orduyu yöneterek bu cinsiyet rejiminin sürekliliğini olanaklı kılarlar. İkinci olarak, sınıf, ırk, etnisite, bölgesel gelişmişlik farklılıklarına dayalı iktidar ilişkileri ile cinsiyet farklarına ilişkin toplumsal ilişki örüntülerinin iç içe geçerek, *toplumsal cinsiyet sisteminin bir iktidar ilişkileri ağı olarak işlemesine* yol açtığını belirtir. Üçüncü olarak, cinsiyet sistemi

Connell'in *kateksis* dediği, cinselliğin ve cinsel arzunun şekillendiği toplumsal ilişkilerin oynadığı rolü vurgular. Bu faktörlerin oluşturduğu *toplumsal cinsiyet sistemi* kadınların boyun eğdirildiği, erkeklere tabi kılındığı bir yapıyı oluşturur ve sürekli kılar.

Connell, ilk çalışmalarında bahsettiği "toplumsal cinsiyet sistemi"ni bütün erkeklerin topyekûn kadınların boyun eğdirilmesinden çıkar sağladığı bir iktidar rejimi olarak tanımladı. Bu iktidar rejimi, erkeklerin egemen erkeklik değerlerini bir önceki kuşaktan başarı ile öğrenmelerini olanaklı kılan *kültürel pratikler/alışkanlıklar sistemi* olarak işlemekteydi; piyasa, aile, ordu, devlet, yasalar gibi kurumlaşmış yapılar tarafından da kabul ettirilmeye çalışılan bir *egemen erkeklik modeli* olarak çözümleniyordu. Bu sistem, farklı sınıf, etni ve sosyal/kültürel gruplara mensup erkeklerin egemen erkeklik değerlerini ortak olarak benimsemelerine yol açarak bu sayede oluşan hegemonik ilişkiler içinde eril tahakkümü olanaklı kılmaktaydı. Yani, *hegemonik erkeklik* kendi kendine varlığını sürdüren ve sadece kültürel pratikler, geleneksel alışkanlıklar içine gömülü olan "erkeklik refleksleri"nden ve davranışlardan doğmaz. Hegemonik erkekliği üreten "olmazsa olmaz" kurumların varlığı önemlidir; devlet, yasalar, ticari şirketler, işçi sendikaları, heteroseksüel aile, ulusal ordu gibi kurumlar sayesinde ekonomik ve kamusal faaliyetler homofobik-heteroseksüel erkeklik değerleri ile yoğrularak meşru ve arzulanır ilan edilip ödüllendirilir.

Hegemonik erkeklik kavramı, nasıl olup da küçük bir azınlık erkeğin bütün iktidar ve güç pozisyonlarını ellerinde tuttuğunu; bunu nasıl meşrulaştırıp tahakkümü yeniden var edebildiğini açıklamaya çalışır. İktidarı elinde tutan erkek grubu sayıca çok azdır; ama bu durum geniş bir erkek kesiminin onayı ve suç ortaklığı ile beslenen hegemonik bir oluşumdur. Çünkü hegemonik erkeklik pratiklerini onaylama, katılma ya da ses çıkarmama karşılığında farklı erkekliklere maddi kazançlar ve ayrıcalıklar sunulur. Eril fantaziler yoluyla zevk almayı odağına alan erkek eğlenceleri dünyasına katılma, kadınsı-eşcinsel erkeklere aşağılayıcı ve dışlayıcı davranma özgürlüğü, alt-sınıf erkeklerin kızgınlıklarını boşaltmak için barlarda, sokaklarda, futbol maçlarında taşkınlık yapmalarına hoşgörü gösterme, erkeklerin kadınlar üzerinde sağladığı iktidardan yararlanma gibi ayrıcalıklardır bunlar.

Hegemonik erkeklik farklı sınıfsal bağlamlarda ve farklı aile modelleri içinde farklı farklı işleyebilir. Yönetici sınıfa mensup ailelerde yaşam, erkeğin kariyer başarısına odaklıdır ve bunu devamlı kılacak şekilde, erkeğin özgüveninin yüksek tutulması ile meşguldür. İşçi sınıfı erkeğinin ise motive edilecek bir kariyeri elbette yoktur. Bu nedenle teknolojik bilgisi ve sahip olduğu uzmanlık gereği taslayabileceği üstünlük olmadığı için eril üstünlüğünü ve ayrıcalıklı konumunu ailenin geçimini sağlama becerisine bağlamak durumundadır. Bunun işlevsel olmasının uygun bağlamı dinle ya da etnik kimliklerle desteklenen erkek üstünlüğü ve önceliği zihniyetinden sağlanabilir. Aslında her zaman doğrudan eril şiddet de bu iktidarı garantileyecek bir stratejik araç olarak devrededir. Bu farklı erkeklik stratejilerinin varlığı işçi sınıfı erkekliğinin despotizme, sermaye sınıfı erkekliğinin ise liberalizme dayandığı anlamına gelmez; ikisi de bir tür hegemonik erkekliktir.

Hegemonik erkeklik tartışmaları farklı erkek grupları arasındaki iktidar/üstünlük mücadelelerini anlamayı olanaklı kıldığı kadar bu iktidar gruplarının nasıl oluştuğunu anlamayı da hedefler. Farklı erkeklik stratejileri arasındaki hegemonik mücadele temelinin zorla boyun eğdirmekten çok, ikna ile onaylatılan bir iktidar meselesi olduğu özellikle vurgulanır. Bunun için, örneğin, farklı işlerin nasıl erkek işi ya da kadın işi olarak tanımlandığına ve bunun nasıl cinsiyet hiyerarşileri ve iktidar örüntüleri haline dönüştüğüne dikkat çekilir. Erkek egemeliğinin devlet eliyle pekiştirilmesi, örneğin eşcinselliğin suç sayılarak baskı ve yasaklamaya maruz kalması gibi uygulamalar, yani patriarkal kurumsal destekler aracılığıyla sağlanan eril iktidarın bu kavram aracılığıyla daha görünür hale geleceği iddia edilir (Carrigan ve diğ. 1985; 587-94).

Connell 1995'te yazdığı *Erkeklikler* kitabında görüşlerini eleştiriler doğrultusunda yeniden gözden geçirmiştir. Hegemonik erkeklik kavramı etrafındaki tartışmalar, egemen erkeklik değerlerinin kadınların topyekûn boyun eğdirilmesini nasıl sağladığı ve farklı erkeklik tarzları arasındaki iktidar ilişkilerinin nasıl düzenlendiği konularında yoğunlaşmıştır. Connell bu eleştirileri de dikkate alarak, hegemonik erkeklik düzeni içinde, farklı erkeklik tarzlarının bu iktidar ilişkileri düzenine nasıl eklemlendiği sorusuna daha net bir yanıt vermeye çalışmıştır; *tabi kılınan* (*subordinated masculi-*

nity), *marjinalleştirilen* (*marginalized masculinity*) ya da *işbirlikçi* (*complicit masculinity*) erkeklikler gibi daha belirgin ayrımlar yaparak bu farklı erkeklikler arasındaki hiyerarşik iktidar ilişkisine açıklık getirmeyi hedeflemiştir (Connell 1995).

Hegemonik erkeklik kavramı etrafında dönen tartışmalar zaman içinde daha detaylandırılmış, eleştirilerle yeniden şekillenmiştir.[5] Örneğin Donaldson, hegemonik erkekliğin sadece kadınların itaatini ve bağımlılığını sağlamakla kalmadığını; dahası, hegemonik erkeklik konumunda bulunan az sayıdaki erkeğin, kendi konumlarını insanlığın en gelişmiş biçimi ve evrensel toplumsal-teknolojik gelişmenin itici gücü olarak sunmayı başararak öteki erkekler ve erkeklikler üzerinde denetim sağlayabildiğini ve bu nedenle "hegemonik" olmayı başardığını söyledi. Hegemonik erkeklik inşasında heteroseksüelliğin merkezi rolünü vurgulayarak (Gramsci'nin *kapitalist patriarki* tanımından hareketle), karşı-hegemonyanın erkek eşcinselliği içinden gelişip gelişmeyeceğini sorguladı (Donaldson 1993). Hegemonik erkeklik kavramının önemli eleştiricilerinden Demetriou, tartışmaları etkilemiş önemli makalesinde (Demetriou 2001) kavramın Antonio Gramsci'nin "tarihsel blok" ve Homi Bhabha'nın "hibritlik" (melezlenme) kavramlarından esinlenerek, Connell tarafından geliştirildiğini vurguladı. Connell'in "cinsiyet sistemi/rejimi" dediği şeyin kurucusu olarak kabul ettiği üç temel mekanizmaya üç temel eril tahakküm kurumunun denk düştüğünü söyledi. İlki kadın-erkek emeği arasında işbölümünü var ederek erkeklerin kadınlara göre sürekli daha yüksek ücret almalarına ve kadınlara göre eğitim kaynaklarından daha kolaylıkla yararlanmalarına yol açan işgücü piyasasıdır. İkincisi, devlet, ordu gibi doğrudan erkekler tarafından denetlenen patriarkal kurumlardır. Üçüncüsü ise kadın-erkek ilişkilerinde karşılıklılığı, denkliği ve mahremiyeti değil de erkek üstünlüğünü vurgulayan ve cinsel zevk ile şiddetin iç içe geçtiği cinsel arzular alanı, yani kateksisin alanıdır. Demetriou, bunun yanı sıra, hegemonik erkeklik kavramının ikili işlevinden bahsederek, kavramın sadece kadınlar üzerindeki erkek tahakkü-

5. Bu tartışmalar için bkz. Carrigan, Connell, Lee 1985; Donaldson 1993; Clatterbaugh 1998; Demetriou 2001; Jefferson 2002, Hall 2002; Connell 2002b; Hearn 2004.

müne değil, egemen toplumsal sınıfa ve egemen etnik gruba mensup olmayan diğer erkekler üzerindeki eril tahakküme de gönderme yaptığını söyleyerek, erkekler arasındaki hiyerarşik ilişkilere, hükmetme/boyun eğdirme biçimlerine dikkat çekti. Bunu *içsel hegemonya* olarak tanımlayarak, hegemonik erkeklik ile diğer erkeklikler arasındaki iktidar ilişkilerini odağa alan bir tartışma oluşturmaya çalıştı.

Eşcinsel, işçi sınıfı/alt-sınıf mensubu, pro-feminist, siyah/azınlık erkekler, yani egemen olmayan sınıf ve kültür gruplarına mensup erkeklerle hegemonik erkekliği temsil eden erkekler arasındaki gerilimler nasıl tanımlanabilir? Toplumsal cinsiyet rejiminin farklı yerlerinde olmak ve eril tahakkümden farklı şekilde yararlanıyor olmaktan doğan iktidar ilişkileri nasıl anlaşılabilir? Hegemonik erkeklik pratikleri aslında erkeklerin çoğunluğunun davranışlarını ve yaşam biçimlerini tanımlamadığına ve her erkeğin bu davranış ve değerlerle uyumlu olmayı becerebilmesi beklenemeyeceğine göre, bu "hegemonik" durum nasıl gerçekleşecektir? Sadece bir tür pasif suç ortaklığı ya da Connell'in *patriarkal pay* dediği, her bir erkeğin kadınların boyun eğdirilmiş olmasından kaynaklanan bir çıkarı ve hissesine düşen bir yarar mı söz konusudur? Yoksa bütün bu sistemin maddi bir karşılığı olmamakla birlikte, sadece egemen erkeklik değerlerini "kültürel olarak içselleştirme", "egemen erkeklik imgelerini arzulama" gibi bir durum mu söz konusudur? Örneğin egemen sınıf ya da etnik gruplara mensup olmayan erkeklerin hayallerini süsleyen Sylvester Stallone benzeri imgelerin çekiciliğine kapılıp gitmeleri gibi, bir tür "yanlış bilinç" meselesi midir?

Bu tartışmalar sırasında en çok sorulan sorulardan biri, *hegemonik erkeklik* kavramı ile *toplumsal cinsiyet sistemi* kavramının birlikte kullanılmasının, erkeklerin homojen bir "çıkar grubu" olarak ele alınmasını kaçınılmaz kılıp kılmadığıdır. Hegemonik erkeklik bunu gösteriyorsa, erkekler kendi aralarındaki hiyerarşi ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, kadınlara karşı olan konumlarını topyekûn "savunmak" ve kadınlar da bunu "değiştirmek" zorundadırlar. Erkeklik ve kadınlık "ortak çıkar" etrafında kurulan –biyolojik olmasa bile– toplumsal ve siyasal olarak bütüncül "kimlik"ler olarak inşa edilirler. Eğer bu doğruysa feminist eleştirinin en önemli odağı olan *indirgemeci bakış açısına* geri dönmüş oluruz ve farklı ka-

dınların ve farklı erkeklerin iktidar ilişkilerinin farklı yerlerinde farklı uzlaşma-direnme pratiklerine nasıl yöneldiklerini anlama olanağımız ortadan kalkar.

Connell'in kavramlaştırmasından çıkan iki ayrı tahakküm biçiminin, yani topyekûn kadınlar üzerindeki erkek tahakkümünün ve hegemonik erkekliğin diğer erkeklik biçimleri üzerindeki tahakkümünün iki ayrı tür iktidar ilişkisi mi yoksa bir ve aynı şey mi olduğu sorusu da bu tartışma içinde ortaya çıkan bir başka önemli konudur. Demetriou burada hegemonya kavramının –Gramsci'den bu yana– melezlik yani farklı ve çatışan çıkarların bir anlamda eklemlenmesi, sentezlenmesi anlamına da geldiğini hatırlatır. Yani, hegemonik erkeklik, ikincil ve tabi erkekliklerin bazı öğelerini yanına çeker ve öne çıkartır. Örneğin alt-sınıf erkeklere bazı şiddet kullanma ayrıcalıkları tanınır; azınlık etnik grup erkeklerinin ünlü sporcular, şarkıcılar olabilmesi ile hegemonik erkeklik içinde temsiline zemin oluşturulur. Çünkü hegemonya bu farklı erkeklik tarzlarının melezleşmesi ile kurulur; böylece patriarkiyi yeniden üretir, "yumuşak" ve "sert" erkekliğin farklı öğelerini birbirine eklemler.

Hegemonik erkeklik, karşı-hegemonya iddiası olan ya da değişimden yana görünen erkekliklerle müzakereler, içselleştirmeler, dönüştürmeler ve tabii ki dışlamalar yoluyla ilişkilenir ve değişir. Dolayısıyla hegemonik erkeklik kavramı ile araştırma tasarlamak için toplumsal cinsiyet-ilişkilerini sadece kadınlar ve erkekler ya da farklı erkeklikler arasındaki bir fark olarak kavramak yetmez; devingen bir iktidar ilişkileri oluşum alanı olarak kavramak gerekir. Ayrıca, *cinsiyeti bir isim olarak değil, fiil olarak kavramak* gereğini, yani bireylerin sahip oldukları bir sıfat olarak değil, toplumsal ilişkilerin içindeki konumların *cinsiyetlendirmesi* (*engendering*) olarak bahsetmek gerektiğini vurgulamalıyız.

Hegemonik erkeklik kavramının gelişimine katkıda bulunan bir başka düşünür olan Jeff Hearn (2004), erkeklik çalışmalarına eleştirel bir boyut katma iddiası ile hegemonya kavramını erkeklik araştırmalarında kullanılır hale getirmek gerektiğini vurgulayarak, hegemonik erkeklik değil, "erkek hegemonyası"ndan bahsetmek gerektiğini söyler. Hegemonik erkekliği beyaz, orta-sınıf, orta yaş, heteroseksüel, homofobik, Anglosakson, Hıristiyan, Batılı, bedensel olarak aktif erkek olarak tanımlar. Buna ilaveten egemen erkek-

lik değerlerinin risk almaktan kaçınmama, fiziksel sertlik ve dayanıklılık, ısrarcı ve sebatkâr olma, saldırgan ve atak olmaktan çekinmeme, homofobik bir heteroseksüellik, duygusal olmayan bir mantıklılık, acıya katlanma ve şikâyet etmeme, benmerkezcilik olduğunu vurgular (Collinson ve Hearn 2005). Hearn'a göre hegemonya, hem bazı erkeklerin, hem de daha farklı yollardan kadınların onayını alan patriarkal iktidar ilişkileri demektir. Hearn, hegemonik erkekliği, bağımsız bir sistem olarak, sadece kültürel temsiller bütünü olarak ele almamak gerektiğini vurgulayarak iktidar ilişkileri ile bağını, kurumsal yapılar ile olan kopmaz içsel birlikteliğini analiz edecek bir işlevselliğe kavuşturulması gereğinin altını çizer (Hearn 2004; 55-7).

Hearn, Connell'in 1995 tarihli *Erkeklikler* adlı kitabında kavramla ilgili yeni açıklamaları ile kavramı durağan ve yapısalcı bir tanımdan çıkartıp, mücadele içinde oluşan, çatışma ve değişim içindeki bir *hegemonik erkeklik* tanımlamasına dönüştürdüğünü kabul eder. İlaveten, hegemonik erkeklik değerlerinin en güçlü savunucularının bu değerleri en iyi temsil eden erkekler olmadığını; tersine eril iktidarı elinde tutanlar ile hegemonik erkekliği kültürel değerler olarak temsil edenlerin farklı bireyler/erkekler olma olasılığının altını çizer. Kurumsal yapılar ile kültürel temsiller arasındaki ilişkinin, yani devlet, sermaye şirketleri ve toplumsal iktidar kurumları arasındaki ilişkilerin karmaşık yapısına ışık tutmaya çalışır. Ayrıca *hegemonik, işbirlikçi, tabi kılınmış* ya da *marjinal erkeklikler* arasındaki ilişkilerin daha da karmaşık görünen bir analizini yapmaya çalıştığını öne sürer. Hearn, buradan hareketle, hegemonik erkekliğin esas olarak kültürel fikirlerden/temsillerden mi ibaret olduğu, yoksa kurumsal iktidar ilişkileri ile olmazsa olmaz bir bağının mı olduğu sorusunun hâlâ tartışılmaya muhtaç olduğunu hatırlatır. Connell'in kavrama ilişkin son tanımlama çabasının buna ilaveten iki soruyu daha ortada bıraktığını ekler: Egemen erkeklik değerleri olan sertlik, saldırganlık ile öte yandan kadınlara saygı ve işbirliğine yatkınlık gibi erkeklik değerleri arasındaki iktidar ilişkilerinin nasıl kurulduğunu sorgular. Aynı şekilde ekonomik/maddi kaynakların kontrolünü elinde tutanlarla, imgelerin üretimini denetleyen erkeklerin benimsediği erkeklik değerlerinin nasıl yan yana, birlikte var olabildikleri, ya da çatıştıkları sorusunun yanıtının

yeterince açık olmadığını söyler. İkinci olarak, hâlâ "erkeklik pratikleri" gibi "yumuşak" bir kavramlaştırma yerine, neden "hegemonik erkeklik" gibi "sert" bir kavramlaştırmaya bağlı kaldığımızın da tatmin edici bir açıklaması olmadığını iddia eder. Hearn, hegemonyanın kolektif siyasal aktörler ağı içinde işlediğini ve devletin, yasaların, kapitalistlerin, entelektüellerin, vb. değişik biçimlerde bu ilişkiler ağında bulunduğunu vurgular (*a.g.y.*, 58-60).

Hearn, *hegemonik erkeklik* yerine *erkek egemenliği* kavramını önererek bunun temel özelliklerini şöyle sıralar: "Erkek" adı altında, kadın olmaktan farklı ve onun zıttı olan bir kategori oluşturularak hegemonik erkeklik değerlerini "normalleştiren" toplumsal süreçlerin işleyişi ile ortaya çıkan erkek egemenliğinden bahsedilebilir. Örneğin biyolojik ve tıbbi uygulamalar erkek cinsel organı olan herkesi erkek olarak niteler; devletin nüfus işleri ve istatistik çalışmalar bu insanları "erkek" olarak kaydeder; örgütlü din ve eğitim pratikleri "erkek" olarak adlandırır; tuvaletlerin ayrılmasından başlayan ve cinsiyet temelli askere alınmada olduğu gibi çarpıcı noktalara kadar giden geniş bir kurumsal-örgütsel pratikler ağı içinde "cinsiyete özgü" birçok egemen tanım yeniden üretilir. Farklı erkeklikler hakkında ve erkeklerle kadınların ve çocukların ilişkilerinde farklı sınıflamalar ve kategorileştirmeler sistemi vardır. Bu sınıflandırma sistemi sayesinde farklı erkeklikler ve erkeklik biçimleri yaratılır. Bu farklı erkeklik deneyimlerini etkileyen en güçlü etkinin nereden geldiği görülmelidir. Örneğin piyasada sermaye oluşturma becerisi ile güç elde etme pratiklerinin egemen erkeklik değerleri ile ilişkili olduğu açıktır. Piyasada en çok para kazanan ve çalışanları en iyi örgütleyen "başarılı erkek", piyasacı bir kapitalist ortamda hegemonik erkeklik tanımlarını etkileyecektir. En yaygın ve popüler olarak tekrarlanan erkeklik pratikleri, "işbirlikçi" erkeklik pratikleri olarak hegemonik erkekliği en çok besleyen pratikler olacaklardır. Erkeklerin diğer erkekler, kadınlar ve çocuklara yönelik davranışlarının normal, sıradan, doğal olarak tanımlanması egemen erkeklik pratiklerini kolaylaştırır. Kadınların, daha farklı erkeklik değerlerinin varlığına rağmen, egemen erkeklik pratiklerine gösterdikleri onay çok önemli bir rol oynar; kadınlar onaylamadan hegemonik erkeklik oluşamaz. Sayılan bu özelliklerin kendi içinde karşılıklı ilişkileri de söz konusudur. Farklı kadınlıklar, erkeklikler, öte-

ki cinsel yönelimler, erkek ve kız çocukları arasındaki ilişkiler, farklı mesafelerdeki iktidar ilişkileri ve egemen erkeklik konumlarına farklı mesafelenmeler olarak ortaya çıkarlar (*a.g.y.*, 61). Hearn, bu tanımlamalar aracılığıyla egemen erkeklik tanımını hem kültürel hem de maddi ilişkileri içeren bir netliğe kavuşturmayı amaçlamıştır.

Hegemonik erkeklik kavramı etrafında tartışmalara önemli katkılar sunan Jefferson daha farklı bir soruna dikkat çekmiştir. Bir yanda "hegemonik erkeklik" tartışmaları olurken öte yanda modern dünyanın ciddi bir "erkeklik krizi" ile karşı karşıya olduğu tezi tartışılmaktadır. Bu durumun yarattığı çelişkiye dikkat çeken Jefferson'a göre, bir yanda Connell'in öncülük ettiği hegemonik erkeklik kavramını odak alan, hiyerarşik iktidar ilişkileri içinde, her tür erkekliği birbiriyle ilişkilendiren ve sistemli bir bütünlük olarak erkek egemenliğinin işlemesini açıklamaya çalışan bir hegemonik durum analizi vardır. Diğer yanda, başta Susan Faludi (1999) ve Máirtín Mac an Ghaill'in (1994) çarpıcı çalışmalarında vurgulamaya çalıştıkları gibi, "erkeklik krizi" analizi vardır. Bu analize göre artık topluma yararlı bir şey üreterek kapitalizmin üretim süreçlerini sürdüren ve kamuyu şekillendirerek eril siyaset ve kamuoyu oluşturma tarzlarını üreten "egemen erkeklik değerleri" revaçta olmaktan çıkmıştır. Bunun yerine imgeler, reklam, süs ve tüketim kültürünün egemen olduğu bir erkek dünyasından bahsedilebilir. Küresel piyasalarda yeni-liberalizmin egemenliği çağında artık alt sınıf erkeklerin hayalinde tam gün bir iş sahibi olmak değil, şiddet, seks ve futboldan oluşan yeni bir erkek dünyası vardır. Artık babalardan öğrenilecek bir şey kalmamıştır; her erkek kendi erkekliğini kendi başına keşfedecek ve yeni baştan tanımlayacaktır. Çöküşün, güvensiz ve istikrarsız yaşamların egemen olduğu küresel kapitalist hegemonya çağında, ya da postmodern zamanlarda hangi hegemonik erkeklikten bahsedilebilir ki? Tersine, söz konusu olan bir *erkeklik krizi*'dir. Jefferson (2002), erkeklik çalışmaları alanında bir yanda "hegemonya" iddiaları, öte yanda, bu iddia ile taban tabana zıt olması gereken "kriz" çözümlemelerine dikkat çekerek yeni bir yorumun gerekliliğine vurgu yapar.

Connell (2002b) bu eleştiri ve yorumlara verdiği yanıtta, hegemonik erkeklik kavramının ne işe yaradığını yeniden tanımlayarak savundu. Kavramın beslendiği üç kaynağı tanımlarken, kadın hare-

ketinin mücadele pratiğinden, eşcinsel hareketin eleştirilerinden ve erkeklik üzerine yapılan ampirik araştırmaların oluşturduğu bilgi birikiminden bahsetti. Hegemonik erkeklik kavramının bir yandan cinsiyet farkları oluşumunu sadece "farklı sosyalleşme" deneyimlerine indirgediği için terk edilen "cinsiyet rolleri" kavramının oluşturduğu boşluğa yerleşerek güçlendiğini; ilaveten homojen ve totalci bir "erkeklik" kavramının yarattığı körlükleri aşma çabası içinde geliştiğini ve kavramın esas olarak farklı erkeklikleri vurgulamayı amaçladığını söyledi. Connell, hegemonik erkeklik kavramının erkekler arası hiyerarşinin yanı sıra, erkeklerle kadınlar arasındaki hiyerarşiyi de önemsediğini ve bu ilişkilerin tarihsel olarak değişebilirliğini göstermeye çalıştığını tekrar vurguladı. Toplumsal cinsiyet düzeni daha çok kadınların yaşadığı patriarkal cinsiyet ilişkileri üzerinden sorgulanırken bu kavram sayesinde hegemonik ve diğer marjinal, bağımlı, tabi kılınmış erkeklikler arasındaki ilişkileri sorgulamanın olanaklı hale geldiğini hatırlattı.

Connell'e göre, hegemonya her zaman ilişkisel bir kavramdır. Bu ilişkiselliğin oluşumunda, toplumsal cinsiyet düzeni açısından, kültürel dinamikler önemlidir. Ortada dolaşan, hayran olunası "erkeklik modelleri"nin yarattığı dinamiklerin varlığı kadar, din, devlet, medya, yerel kültürler aracılığı ile erkekliğin "doğallaştırılması" da söz konusudur. Erkekliğin inşası sadece kültürel imgelerle olmaz; kurumsallaşmış patriarkal destek de hayatidir. Örneğin, özel şirket kültürü, bürokrasi, işadamlığı/yöneticilik, aile, aile/hane reisliğinin hukukiliği, kadınların çifte mesaisi, erkek arkadaş gruplarının homososyal kültürel dinamikleri, okul mekânlarının erkek çocuklar tarafından denetimi için yürütülen mücadeleler, kız-erkek arkadaşlığında randevu kalıpları, homofobik konuşmalar, taciz, vb. iç içe geçmiş oluşumlardır. Öte yandan, kültür içine gömülü eril şiddet biçimlerinin normal karşılanmasını ya da birçok erkeğin gözünde hayranlık yaratmasını hegemonik erkeklik kavramı çok iyi anlatır. Bu kavram sayesinde farklı şiddet türlerini; ev/aile içi, homofobik şiddet ile silahlı şiddet örgütleri arasındaki ilişkileri anlamamız kolaylaşır. Barış girişimlerinin, çatışma önleme politikalarının zorluğunu daha iyi anlarız; tecavüz, erkekler arasındaki yumruklaşma ve erkek kavgaları, çocuk tacizi, militer şiddet, polis şiddeti, kadınların yasaklanıp eve kapatılması, işçilere karşı işyeri şid-

deti, endüstriyel sakatlanmalar, emperyalist şiddet, postkolonyal savaşlar, silah ticareti, "savunma" endüstrisi, silah lobisi, "güvenlik" endüstrisi gibi birçok olguyu bu kavram aracılığı ile birlikte ele alıp çözümleyebiliriz. Yani, kadınlara karşı şiddet ile küresel çapta örgütlenmiş ya da ulusal düzeyde işlevsel olan şiddet birlikte düşünülmelidir. Connell'e göre kavram, maddi eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde cinsiyet eşitsizliklerine/farklarına dayalı iktidar ilişkilerinin oynadığı hayati rolün önemini vurgular ve toplumsal/siyasal kurumların cinsiyetlenmiş özelliklerini gösterir.

Connell, Faludi'nin ve Mac an Ghaill'in erkekliğin değiştiğini ve krize girdiğini gösteren çalışmalarının önemini teslim etmekle birlikte, bunun ani bir krizden çok bir değişimi vurguladığını; erkeklerin, kapitalizmin kurumları üzerinde, şirketler ve devlet üzerinde, bir biçimde denetimlerini yeniden ve yeniden tesis ettiklerini söyler. Bunu ILO, IPU gibi uluslararası örgütlerin raporlarından izlemenin mümkün olduğunu ve buralarda yeniden kadınlara, azınlıklara ve üçüncü dünyalılara karşı nasıl "cam duvarlar" oluştuğuna dikkat çeker. *Küresel erkeklik ve cinsiyet rejimi* kavramını ortaya atarak tartışmayı daha küresel bir ölçeğe çeker.

Farklı Erkeklikler Mümkün mü?

Hegemonik erkeklik kavramı farklı farklı erkeklikleri hegemonik olanla ilişkilendiren bir "eklemleyici ilke"nin varlığını gerektirir. Bazı düşünürler bu ilkenin sermaye ilişkileri ve kamu alanı ile bütünleşen "kapitalist rasyonel" olduğuna dair açık ya da zımni bir kabule sahip olsalar da, bu konunun kavramla ilgili tartışmalarda –özellikle de Connell'in yazılarında– yer almadığını görüyoruz. "Hegemonya" kavramı için olmazsa olmaz bir nitelik olan bu meseleyi bir tarafa bırakarak, Connell'in de kabul ettiği üzere, farklı bağlamlarda farklı erkekliklerin aynı zamanda egemen konumda olmasına; diğer erkeklik pratiklerine karşı koyan bir iktidar alanı yaratabilmesine dikkatleri çekebiliriz. Farklı egemen erkeklik tanımlarının olabileceği gerçeğinden hareketle bu erkekliklerin oluşum bağlamlarını ve toplumsal iktidar örüntüleri ile ilişkilenme tarzlarını görmeye çalışabiliriz.

Farklı erkeklik tarzlarının oluşum bağlamı tartışılırken farklı sınıfsal konumlar ve etnik kimliklerin kurucu etkisine dikkat çekmek gerekir. Oluşum dinamikleri dikkate alındığında işçi sınıfı ve orta sınıf erkeklik yanı sıra siyah erkeklik, Asyalı erkeklik, Müslüman erkeklik gibi farklı kültürel/siyasal dinamiklerle oluşan farklı erkeklikler olabileceği anlaşılır. Farklı erkekliklerin nasıl oluştuğu ve bu oluşum içinde daha tahakkümcü ve egemen tarzların, daha itaatkâr, tabi, ya da karşıt erkekliklerin nasıl oluştuğunu anlamak için daha yakından araştırmalara gereksinme vardır.

Farklı erkeklikler arasındaki hiyerarşi, içerme-dışlama pratikleri, ittifak ya da çatışma dinamiklerinin oluşumunu anlamak, doğrudan "cinsiyet rejimi"nin inşasının gerçekleştiği bir *cinsiyetlen(dir)me* sürecini anlamak anlamına gelir. Yani, cinsiyet farklarını tanımlayan, anlamlandıran pratikleri ve farklı erkekliklerin nasıl oluştuğunu anlamak bize doğrudan toplumsal iktidar ilişkileri örüntüsünün oluşumunu göstereceği için önemlidir. Cinsiyet farklarının üretilmesine yol açan toplumsal pratikler farklı erkeklikler arasında iktidar ilişkilerinin de oluşumunu sağlar. Her bir erkeklik tarzı, diğer erkekliklerle olan çatışmaları içinde, cinsiyet farklarını inşa ederken cinsiyet rejimini de inşa eder. Bu ilişkiler, basit erkeklik farkları ya da kültürel alanın fantazileri olarak değil, belli maddi pratikleri de içeren bir ilişkiler bütünü olarak gerçekleşir. Örneğin, hegemonik erkeklik ile eşcinsel erkeklik arasındaki ilişkiyi anlamak için erkek-erkeğe cinsel ilişkinin yasalar tarafından nasıl suç olarak tanımlandığına, polisiye uygulamalarla sindirme ve korkutma amacıyla nasıl cezalandırıldığına bakarak bunun patriarkal kurumlar aracılığıyla üretilen hegemonya olduğunu daha rahat görebiliriz.

Farklı farklı erkekliklerin kendi aralarındaki iktidar ilişkilerini aslında erkeklerin yararlanabileceği ayrıcalıkların üretilmesi yani "eril iktidar"ın işleyişi olarak algılamak önemlidir. Bu "eril iktidar", çok geniş bir toplumsal alanda erkek egemenliğini yeniden üreten cinsiyet rejiminin işleyişini olanaklı kılan önemli bir toplumsal dinamiktir. Hegemonik erkeklik tarzlarının tek ve tarih dışı bir geçerlilik olarak değil, farklı farklı alanlarda farklı erkekliklerin, hatta farklı hegemonik erkekliklerin yan yana var olabildiği bağlamlar olabileceğini öngörmek anlamına gelir. Dahası, farklı erkeklikler ile farklı kadınlıklar arasında patriarkiye karşı işbirliği olabileceği-

ni (Gardiner 2002; 5) söylemek mümkün olur. Dolayısıyla erkeklerin de feminist/profeminist olabileceği ve özcü bir cinsiyet anlayışının terk edilmesi gerektiği konusunda önemli bir açılımın ortaya çıktığı söylenebilir.

Toplumsal Sınıf ve Cinsiyet Farklarını Birlikte Düşünmek

Toplumsal iktidar ilişkilerinin üretim süreçlerindeki mülkiyet ilişkileri tarafından belirlendiğini söyleyen klasik "sınıf analizleri"nin cinsiyet temelli iktidar ilişkilerinin oluşumunu anlamada "cinsiyet körü" kalması[6] bu alanda uzun süre önemli bir boşluk yaratmıştır. Bu körlüğün cinsiyet ilişkilerine dayalı iktidar ilişkilerini anlamada yarattığı "gecikme" ya da "az gelişmişlik" hali, eril tahakküm ilişkileri ile sınıfsal tahakküm ilişkileri arasında kurulması gereken kuramsal ve politik bağı bugüne kadar engellemiştir. Sınıf farkları ile cinsiyet farkları arasındaki yakın ilişkinin nasıl açıklanabileceği ve biri değişirken diğerinin nasıl değiştiğini hangi kavramsal/kuramsal çerçevede anlayabileceğimiz sorusu mutlaka yanıtlanması gereken temel bir sorudur.

Sınıf ve cinsiyet hiyerarşileri arasındaki bağlantıyı açıklamaya yönelen çalışmalar[7] kadınların ve erkeklerin sınıfsal aidiyetlerinin ve sınıfsal konumlarının belirlenmesinde farklı özellikler olduğunu vurgular. Sınıflı toplumlarda bireylerin, ailelerin ve hanelerin sınıfsal konumunun, temel geçimi sağlayan kişinin sınıfsal konumuna göre, yani geçimini sağladığı için aile reisi olarak toplumsal statüyü elinde tutan erkeğe göre belirlendiği kabul edilir. Goldthorpe,[8] sınıf ve cinsiyet ilişkilerini birlikte çözümlemeye çalışan öncü yazarlardan biri olarak kadınların sınıf konumlarının kendi ekonomik aktivitelerine göre değil, kocalarının ve babalarının sahip oldukları sınıfsal konumlarına göre belirlendiğini iddia ederken bu görüşünü

6. Buna "entelektüel cinsiyetçilik" diyen bir çalışma için bkz. Joan Acker 1973.

7. Sınıf ve cinsiyet ilişkilerini birlikte analiz etme çabaları üzerine tartışmalar için bkz. Morgan 2005; Baxter ve Western 2001.

8. Goldthorpe'nin bir dizi tartışmaya yol açan ilk çalışması için bkz. Goldthorpe 1983.

gerekçelendirmek için erkeğin sağladığı geçimin, ailenin maddi geçim koşullarını belirlediği noktasından hareket etmişti. Bu analiz, aldığı bütün eleştirilere rağmen, ailenin, bir belirleyici etken olarak ilk kez sistematik olarak toplumsal çözümlemelere dahil edilmesi anlamında önemliydi.

Sınıf kuramcılarından Eric Olin Wright sınıf yapılarını tanımlarken üç önemli özellik sayar: üretken mülkiyetin nasıl sahiplenildiği, üretim örgütlenmelerinde iktidarın-otoritenin yapısı ve mesleki beceri/uzmanlık alanlarının üretim süreçleriyle bütünleşmesi. Mülkiyet ile bunun üretim sürecindeki kullanımının ve denetiminin ayrışması, sermaye sahipliği dışında, bununla bağlantılı yeni sınıf konumlarının (*class location*) ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kapitalistler (sermayedarlar) ve küçük burjuvalar mülk sahipleri olarak, yöneticiler, uzmanlar da çalışanlar olarak işçilerden farklı sınıfsal konumlanışları temsil ederler. Eric Olin Wright, aynı bakış açısından hareketle sınıf ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırken, sınıf ve cinsiyetin birbirlerini değişik biçimde etkileyip belirlediğini vurgulayarak bunun farklı biçimlerini birbirinden ayırt etmeye çalışmıştı (Wright 2001; 28-38). Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ilk kez sınıf ilişkileri analizinde dikkate alınması açısından Engels'in devletin, özel mülkiyetin ve ailenin düzeninin birbiriyle ilişkisine işaret eden önemli eserini anmak gerekir (Engels 1884). Ayrıca feminist kuramcıların bu konuya verdiği önem ve öncelik de vurgulanmalıdır. Örneğin Gerda Lerner'in ilk mülkiyet/sahiplenme biçimi olarak kadınların erkekler tarafından "mülk edinmeleri"nin tarihsel örneklerine atıfla, kadınların doğurganlıklarına, çocuklarına ve emeklerine el konması ile dünyada ilk yerleşik tarım toplumlarında uygarlığın ortaya çıkışı ve "artık ürün" üretimini gerçekleştirmesi arasındaki ilişkiyi çözümleyen çalışmasını (1987) hatırlatmak yerinde olur. E. O. Wright ise, endüstriyel kapitalizmin gelişen işgücü piyasasında çalışan kadın sayısının hızla artması ile ev hizmetleri sektörünün gelişimi arasındaki bağa bakarak sınıf ile cinsiyet arasındaki yakın ilişkiyi görebileceğimizi söyler. Ayrıca Batı'da çalışan kadın sayısının artışı ile üçüncü dünyanın kadın işgücünün ev hizmetlerinde çalıştırılmaya başlanması, işin içine etnik kimlikler ayrımının da girmesine yol açarak çözümlemeyi daha da karmaşık hale getirir. Endüstriyel toplumlarda işçi sınıfı mensubu erkek

işçilerin "aile geçim ücreti" talep etmesi yanı sıra, mavi yakalı erkek işçilerin eğlenmek için yaptıkları sokak taşkınlıklarına, erkek şovenizmine ve aile içi şiddete hoşgörü gösterilmesi gibi olgular sınıf ve cinsiyet ilişkilerinin karşılıklı olarak birbirini kuran dokusunu bize gösterir. Wright, bunlara ilaveten, bireyleri sınıfsal konumlara yerleştiren bir mekanizma olarak cinsiyetin önemini vurgular. Üst sınıfsal konumların elde edilmesinde önemli bir "araç" olan eğitimin ayrıcalıklı mesleklere girişte cinsiyetlere göre yarattığı ayrımlar, hiyerarşiler ve dışlamalar cinsiyet ile sınıf farklarının nasıl iç içe birlikte oluştuğunu örnekler. Cinsiyetlendirilmiş sosyalleşme süreçlerinin meslekleşmeye etkisine bakarsak, kız ve erkek çocuklarının birbirinden farklılaştırılmış rotalarla yapılandırılmış eğitim ve meslekleşme rotalarının erkeklere nasıl ayrıcalıklar yarattığını gördüğümüzde cinsiyet temelli tahakküm ilişkileri ile sınıfsal konumlar arasındaki ilişkiyi daha net anlayabiliriz.

Sınıfsal ve cinsiyete dayalı iktidar konumlarının toplumsal dağılımına baktığımızda erkeklerin hemen her bağlamda, "sınıf gücü"nü elinde tutanlar olduğunu görürüz. Hem bireysel hem de kolektif sınıfsal aktörler olarak erkekler, toplumsal sınıflara mensubiyet ile erkeklik arasındaki ilişkide mülkiyet sahipliğini elde tutarlar. Bunun sonucu olarak eğitim ve meslek edinme stratejileri yoluyla oluşan sınıfsal konumların ve "sınıf atlama" fırsatlarının öncelikli olarak yararlanıcısıdırlar. Mülkiyetin sahiplenilmesinde aile isminin, yasalar tarafından da desteklenen "soy"un erkek üzerinden devam ettirilmesinin, erkekten erkeğe geçen mirasın önemi ise zaten açıktır.

Erkeklerin tekelindeki yüksek statülü mesleklerin eğitim yoluyla elde edilmesi ile bu meslekler sayesinde edinilen üst sınıfsal konumlar arasındaki ilişki şimdiye kadar az tartışılmış olmakla kalmaz çoğu zaman da az görünür bir ilişkidir. Prestijli erkeklik konumları ile "erkek meslekleri" ilişkisi ise belirgindir: işadamı, müteahhit, siyaset adamı, bilimadamı, vs. Aslında yapılan işin sınıf karakteri ile erkeklik tarzının ilişkisini anlamak bu konumların anlaşılması açısından çok önemlidir. "Sermaye"yi denetleyen işadamları, devleti yöneten üst bürokratlar ve siyasetçiler, ağır endüstriyel sektörlerin (metal, maden, makine işkolları, vs.) işçileri hep erkektir. Kamu-özel ayrımının desteklediği cinsiyet-sınıf ilişkisi ise zaten feminist kuramcılar tarafından üzerinde çok durulmuş bir konu-

dur. Kamunun önemli alanları olan üretim ve istihdamın, servetin, mülkiyetin, siyasetin denetiminin erkeklerin tekelinde olduğu malumdur. Bütün bu alanlar içinde kadınların, bir anlamda perde arkasında, destek konumlarda, sadece tüketici-yararlanıcı olarak var olduklarının ve kadınların kamusal konumlarının çoğunlukla kocaları üzerinden tanımlandığının altını çizmek gerekir. Kamusal alanda, kadınların bağımsız sınıfsal konumlara sahip olarak, kendi kendilerini temsil ettiklerini ancak çok ender olarak görebiliriz.

Öte yandan sınıf ayrımlarının erkeklik ayrımları olarak temsil edildiğini söylemek gereklidir. Örneğin çalışanların gözünde patronlar "çapkın ya da ahlaksız", patronların gözünde çalışan işçiler "tembel adamlar"dır. Azınlık etnik gruplara mensup erkeklerin çocukları bakımsız ve eğitimsizdir. Bunun nedeni ücretlerin azlığı değil, bu etnik grup mensubu erkeklerin çok çocuk doğuran "ilkel yaratıklar" olmasıdır. İşçi sınıfı gücünün temsilcisi bol kaslı bir erkek kolu ve yumruğudur; sömürgen sermayedar ise şiş göbekli, çirkin ama çok paralı bir başka erkektir.

Hegemonik erkeklik kavramı üst sınıf erkeklik değerlerinin sınıfsal konumların kuruluşundaki rolüne dikkat çeker. Akılcılık, sorumluluk üstlenme becerisi, yönetme yeteneği sermayeyi yönetecek kişilerin karakteri olmalıdır. Bu tür özelliklerin sınıfsal gerekler olduğu kadar cinsiyet temelli olup ancak erkeklere özgü nitelikler olarak kodlandığı malumdur. Sınıfsal farklar ile farklı erkekliklerin ilişkilenmesi açısından bakıldığında, emekçi sınıf mensubu erkeklerin kas gücü, bedensel güçlülük ile temsil edilen erkeklik tarzı ile orta sınıf profesyonel meslek sahibi erkeklerin teknolojiye dayalı uzmanlık bilgi ve becerisi üzerinden temsil etmeyi tercih ettikleri erkeklikleri arasında bir ortaklıktan çok bir zıtlıktan bahsedilebilir. İlki kolektif, fiziksel güce dayalı, bedensel kapasite odaklı bir erkeklikten, diğeri bireysel, akla dayalı, bedenin üretken gücünün estetik temsiline dayalı bir erkeklikten yanadır. Üst sınıf iktidar elitleri açısından meseleye bakıldığında, sınıfsal konumu yitirmek ile "başarısız erkek" olup erkeklik skalasında daha aşağı düşmek aynı şeydir. Örneğin iflas eden, para kazanmayı beceremeyen, mesleğinde başarılı olamayan erkeklerin "erkeklik kaybı"na uğradıkları ve sınıfsal başarısızlıkları nedeniyle sınıfsal konum skalasında "aşağı doğru düşüş" yaşadıkları görülür.

2

Aile ve Sınıf Dolayımında Modern Erkekliklerin Oluşumu

Endüstriyel Kapitalizmin Dinamikleri

Modern dediğimiz toplumun oluşum sürecinde, diğer deyişle endüstriyel kapitalizmin başat hale geliş çağında ortaya çıkan dönüşümler belli erkeklik tarzlarının da gelişimine yol açmıştır. Endüstriyel kapitalizmin gelişiminin başından itibaren, küresel çapta bir sömürgeci-emperyalist sistem olarak ortaya çıkan bu sistemin, dünyanın geri kalanına hükmetmesi makul ve meşru olan "beyaz-Batılı-uygar" sıfatlarına sahip bir tür üstün insanın, daha doğrusu bir erkeğin ortaya çıkışı ile birlikte mümkün olduğunu görüyoruz. Bu gelişim, "ırkbilim"in dünyanın geri kalanındaki "ilkel", "vahşi", "barbar" topluluk kültürlerinin ne kadar farklı ve azgelişmiş olduğunu keşfetmesi ile ilerlemiş ve Batı'nın, teknoloji ve bilimde üstünlüğünü kanıtlayan "aydınlanmış" erkeklerinin dünyayı yönetme hakkına dönüşmüştür. Modern zamanların egemen erkeklik tanımlarının kökeninde, kapitalizmin bu küresel "macerası"nın aktörleri olan Batılı erkeklerin, yaşadıkları süreci anlamlandırırken, sömürgeleştirilen coğrafyalarda yaşayan toplulukların erkekleri ile kendi aralarındaki farkları tanımlama tarzları olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamlandırmada kendilerini dünyayı yönetme hakkına sahip üstün erkekler konumuna koydukları ve farklı erkeklikler arasındaki hiyerarşiyi gösteren bir sınıflandırma ile Batı'nın sömürgeci pratikleri sayesinde, *Batılı uygar erkek-Doğulu barbar erkek* ayrımını ürettiklerini biliyoruz (Morrell ve Swart 2005a, 2005b). Ayrıca, "sömürgeci erkek gözü"nün bakış açısı olan "Şarkiyatçılık"ın Doğu'yu tekinsiz bir "dişillik" olarak tanımlayıp erotize ettiği gerçeğini bu-

rada hatırlamak yerinde olur. "Ezilmiş ve hakları verilmemiş zavallı Doğulu kadınlar"ı barbar erkeklerin vahşetinden Batı'nın özgürlükçü erkek liderlerin kurtarması da bu süreçteki eşitsiz konumların üstünü örten bir ideolojidir.

Modern cinsiyet düzeninin oluşumu yaklaşık dört yüz yıl sürdü ve esas olarak küresel bir imparatorluk olarak kapitalizmin ve Kuzey ekonomilerinin sömürgeci düzenleri ile birlikte oluştu. Bu süreçte belirleyici olan farklı faktörler tanımlanabilir. İlk olarak, metropolitan Avrupa'da bireysellik-kişilik odaklı düşünce biçiminin gelişimi ve buna paralel olarak cinselliğin bireysel bedenin dokunulmaz hakkı olarak tanımlanmaya başlaması ve heteroseksüel cinselliğe dayalı evlilik o zamana kadar egemen olan dinsel püriteniz-min ve papazlık temelli "cinselliğin reddi"nin yerine geçmiştir.[1] Bu süreç, zorunlu heteroseksüelliğin kültürel egemenliği ve hukuki norm haline gelişi ile pekişmiştir. İnsanların "birey" olduğu fikrinin yayılması, bağımsız ve özgür insan anlayışının felsefi güç haline gelişi, aslında modern erkeklik değerlerinin inşasını olanaklı kılmıştır. "Akıl ve mantık sahibi birey/erkek" hem bir *Dünya İmparatorluğu olarak kapitalizmin* hem de *erkek üstünlüğü olarak partiarkinin* gelişimini sağlayan ortak düşünsel zemindir. Aslında denizaşırı sömürge imparatorlukların ortaya çıkışı ve kentlerin büyümesi modern gündelik yaşam biçimlerinin ortaya çıkışına yol açtıkça kapitalizmin gündelik yaşam ruhunun erilleşmesi de adım adım gerçekleşmiştir. Avrupa'da 16.-18. yüzyıllar arasında ara ara devam eden geniş çaplı din ve hanedan savaşları mevcut savaş silahları ve şiddet araçları üzerinde bir tür erkek tekeli yaratmış ve bu gelişmeler süreç içinde modern ulus-devletlerin milli ordular sistemi olarak şekillenmesine yol açmıştır. Bu tarihsel süreçlerin oluşumuna baktığımızda modern militarist sistemler ile eril tahakküme dayalı cinsiyet düzenlerinin nasıl iç içe geliştiğini daha yakından görebiliriz.

Eril tahakküme dayalı modern toplumların oluşumunda güçlü merkezi devletlerin oluşumunun rolünü özellikle vurgulamak gerekir. Özellikle de büyük sayılarda erkeği *vatandaş-asker* yapan ulu-

1. Bu konudaki öncü düşünürler için bkz. Foucault 2000; Duby (haz.) 1992; Giddens 1992.

sal orduların ortaya çıkışının patriarkal gücün kurumsallaşmasında stratejik önemi vardır. Ulus-devletlerin temeli olan vatandaş-erkeklerden oluşan *kitlesel ordular* bu savaşlar boyunca gelişip güçlendiler ve sömürgeci fetihler ile eril ideolojinin kurumsallaşmasına yol açtılar. Ortaçağda erkeklik onurunun ve cesaretinin kanıtlanmasına dayalı erkeklik pratikleri sadece sınıfsal olarak aristokratlara ve onların şövalyelerine askerlik yapma ayrıcalığı sunarken, modernlikle birlikte, bütün erkeklere övünme olanağı sunan vatandaş-ordularının gelişimi sıradan erkekleri de devletle bağlantılı erkeklik kimliğine "kavuşturdu". Her sınıftan erkeğin –özellikle de alt sınıftan erkeklerin– bu ordular emrinde savaşmaya ikna edilmesini sağlayan milliyetçi ve militarist ideolojilerin gelişimi de bu süreçte stratejik bir rol oynamıştır.

Modern cinsiyet rejimleri cinslerin ikili karşıtlığına (dikatomik) ve bunların aralarındaki hiyerarşik düzene dayalı kadınlık-erkeklik tanımlarına dayanır. Bu zihniyetin kapitalist sömürge düzeninin dünya çapındaki gelişimine paralel olarak ortaya çıktığı ve bunun Batı modernliğinin temel bir özelliği olduğu iddia edilmektedir. Modern cinsiyet rejimleri, bu ikili karşıtlık kurma mantığının yanı sıra –çoğu zaman bu sayede– insan davranışlarına ve toplumsal ilişkilere cinsiyet özellikleri atfedilerek *toplumsal olanın cinsiyetlendirilmesi* yoluyla işler. Cinsiyetin tek tek insanların özelliklerinden toplumsal anlamlar sistemine aktarılması ve cinsiyet özelliklerinin karşıtlıklar/zıtlıklar olarak işleyen "doğal bir düzen" olarak tanımlanması bu cinsiyetlendirme mekanizmasının temelidir (Bourdieu 1998). Batı'da, 18. yüzyıla kadar, kadınların erkeklerden farklı, daha aşağı ve gelişimini tamamlamamış bir insan türü olarak görüldüğünü biliyoruz. Modern cinsiyet rejiminin oluşum süreci bu tür cinslerin farklılaştırılma stratejilerini endüstriyel kapitalizmin gereklerine uygun olarak işleyip derinleştirmiştir. 19. yüzyılda burjuvazinin kendini aristokratik ayrıcalıklar karşısında güçlendirme gereksinmesine çare olarak geliştirdiği "özel alan" ve "kamusal alan" ayrımının cinsiyet farkları ve hiyerarşileri ile ilgili bir ayrıma dönüştürülmüş olması buna tipik bir örnektir. Modern erkeklik tanımları da, bu bağlamda tarihsel olarak yeni bir dönemin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

On sekizinci yüzyılda, Kuzey Atlantik dünyasında toprak mül-

kiyeti ve krallıklara dayalı *gentry*[2] sisteminde egemen durumdaki erkeklik tarzlarına baktığımızda, topraktaki mülkiyete dayalı rantlara el konulması ile oluşan bir yapı görürüz. Feodal *gentry* sisteminde egemen erkeklik, aslında tüccarlığa yol açan, rasyonel çıkar hesabına dayalı burjuva bir erkeklikten farklıydı. Toprak sahipliği, "krallık hakkı" ile ilgili ilkeden beslenmekteydi. Devlet, büyük aileler ve hanedanlar tarafından "patronaj sistemi" ile yönetiliyordu ve *gentry* sistemine dayalı eril iktidar büyük ölçüde devlet iktidarı ile özdeşti. Şiddet kullanma ayrıcalığı ile aile şerefinin korunması arasındaki yakın ilişki "düello" kurumu ile "ritüelize" ediliyordu. Erkekler arasında teke tek çatışma-mücadele-yarışma kültürüne dayalı erkeklik tarzı bu *gentry* erkekliğinin temeliydi ve kadınların "hane içi" eril otoriteye tabi kılınması ile de sıkı sıkıya bağlıydı. Kadınlar, evlilikler yoluyla bu *gentry* sisteminin bir parçası haline geliyor ve aileler arasındaki iktidar düzeni evlilikler yoluyla kuruluyordu. Toplumda ekonomik ve siyasal ittifaklar sisteminin farklı oluşum olanaklarını belirleyen bu yapı bu özelliği nedeniyle kadınlara da bir tür "patriarkal pazarlık" alanı sunuyordu.

Kuzey Atlantik coğrafyasında, son iki yüzyıl boyunca bu feodal erkeklik sistemi yavaş yavaş değişti; yerine yeni tür bir "egemen erkeklik" tarzı gelişip yerleşti. Bu gelişimi belirleyen temel nedenler birden çoktur: Bir yanda liberal devletin gelişimine paralel olarak kadın hareketi/feminist hareketin sürdürdüğü mücadele, feodal erkeklik tarzlarını sürdürülemez hale getirdi. Çünkü liberal devletin vatandaşlık kavramı, sadece aristokratlar karşısında burjuvalara değil, erkekler karşısında kadınlara da "insanların doğuştan eşit olduğu" fikrini –hiç de amaçlamadığı halde– sunmuş oldu. Bu gelişimler sonucu *gentry* sınıfına mensup kadınlar ile yeni "orta sınıf" kadınları 19. yüzyılda reform ve değişim hareketlerine farklı noktalardan katılarak önemli toplumsal değişimlerde rol oynadılar. İşçi sınıfı kadınları da evlilik ve aile kurumları aracılığı ile ekonomik olarak erkeklere bağımlı olmayı ve bunu zorunlu kılan "fabrika sistemi"ni eleştirdiler. Buna ilaveten, modern erkek egemenliği düzeni, "eril şiddet"in kurumsal, politik ve ideolojik kaynağı olan "milita-

2. *Gentry*, Ortaçağda Avrupa feodalitesinin toprakta mülkiyeti ya da silahlanma hakkını elinde bulunduran kesimine verilen ad.

rizm"e dayalı kitlesel ulus-orduların ve profesyonel örgütlenme tekniği olarak bürokrasinin gelişimi, silah ve ulaşım teknolojisindeki sürekli ilerlemeler ile pekişti (Connell 1995; 192). Eril tahakkümün dönüşüm sürecinde, *gentry*'nin modern işadamı ve bürokrata dönüşümü ve metropolitan kentlerde konumlanışı ile köylü nüfusun endüstriyel toplumun kentli işçi sınıfına dönüşümü süreçleri iç içe geçerek bugünün cinsiyet rejiminin temellerini oluşturdu.

Endüstriyel kapitalizmin "fabrika sistemi" temel bir ayrıma dayanıyordu: çalışma-üretme alanı ile ev/hane iki ayrı alan haline gelerek birbirinden koptu. Bu durum ekonomik, kurumsal, ideolojik ve giderek politik bir ayrım olarak "piyasa" ve "hane"nin birbirinden mekân olarak da ayrışmasına ve bu mekânların içinde birbirinden farklı cinsiyet düzenleri oluşmasına yol açtı. Kendi aralarında hiyerarşik öncelikler-üstünlükler de içeren bu tür "cinsiyetlendirilmiş mekânlar"ın oluşumu modern toplumsallaşmanın özelliği haline geldi. Endüstriyel üretim alanlarının kol gücüne dayalı ücretli işçisi olarak erkek ile ailenin geçimini sağlayan aile reisi olarak erkek konumlarının çakışması, endüstriyel kapitalizmin sınıfsal yapılanışı ile modern cinsiyet rejimi arasındaki geçişliliği inşa etti. Bu durum yeni erkeklik tarzlarının egemenliği anlamına geliyordu. Bu yeni erkeklik, bir yandan geçimi sağlama için para kazanmak, piyasada iş bulmak için rekabete/yarışmaya dayalı "aile reisi erkek" rolüne dayandı. Öte yandan, "fabrika düzeni"nin yarattığı sınıfsal yapıda işçi sınıfının örgütsel gücü olarak sendikaların oluşumunda kurucu işlevi olan "sınıf direnci" ve "işçi dayanışması"na sahip "erkek işçi" de bu fotoğrafı tamamlayan stratejik önemdeki öğelerden biri oldu. Modern zamanların bu farklı erkeklik halleri arasındaki dinamik geçişler ve çatışmalı konumlar "farklı erkeklik konumları" olarak inşa edildi. Ailesini geçindirmek için her koşulda çalışmaya razı olması gereken aile reisi erkek ile sınıf bilinci gereği grev yaparak gerektiğinde işsiz kalmayı göze alması gereken işçi erkeğin *habitus*'ları ise çoğu zaman çelişiyordu.

Mekanik işlerdeki becerisi ile yüceltilen kas gücüne dayalı işçi sınıfı erkekliği, aynı zamanda, evdeki "erkek üstünlüğü"ne dayalı otorite iddiası etrafında örülerek inşa olundu ve bu gelişime kadın emeğinin "saygın istihdam alanı" olan ağır endüstriden dışlanması eşlik etti. Sendikalar kadınların eşit istihdamını değil, erkek işçiye

"aile geçim ücreti" ödenmesi için siyasal mücadeleler örgütleyerek sınıflı kapitalist toplumların erkek egemenliğine dayalı cinsiyet rejiminin oluşumundaki temel rolünü şekillendirdi. Modern burjuva dünyası, erkek ve kadın dünyalarının ayrılığı –çalışma alanları, psikolojik yönlenmeler, estetik ve ahlaki ayrımlar, vs.– üzerinde adım adım kuruldu.

Antropoloji biliminin sömürgeciliğin yayılmasına paralel gelişimi ve ekonomi biliminin kapitalist üretimdeki gelişmeler ile şekillenmesi olgularını göz önünde tuttuğumuzda "modern erkekliğin bilimi"nin de erkekler tarafından yaratıldığını söyleyebiliriz. Modern erkeklik biliminin üç önemli kaynağı vardır: Birincisi Freud'un kuramı ve klinik psikoloji bilgisi üzerine inşa edilen erkek ve kadınların farklı psikolojik yaratıklar olduğuna dayalı "psikoloji bilimi"dir. Freud'un Oidipus kompleksi iddiası, olgusal gerçekliklerle ne kadar çatışsa da, hâlâ yaygın olarak psikoloji biliminde kabul gören bir kavramsal araçtır. Freud'u takiben, Jung'un erkeklik-kadınlık ayrımını insan olmanın evrensel bir psikolojik özelliği olarak ele alması ve cinsiyetin zıt kutuplu bir yaratılış olduğuna yaptığı vurgu önemlidir. İlaveten, Lacan'ın cinsiyet kimliklerinin "sembolik inşası" kuramı, bu "eril bilim"in gelişiminde önemli kilometre taşlarıdır. Ayrıca sosyoloji biliminin *sosyal rol kuramı* ile cinsiyet farklarını "öğrenilen" davranışlar olarak tanımlaması ve cinsiyet farklarını iktidar ilişkileri ile değil, farklı psikolojilere sahip olmanın yarattığı farklı sosyallikler olarak yorumlaması da "eril bilim"i çok beslemiştir. Antropoloji ve tarih biliminin farklı kültürler ve geçmiş uygarlıklar üzerine yürüttüğü araştırmalar, zaten bütün bilinen kültürlerde "erkeklerin üstün olduğu cinsiyet farkları düzeni geçerliydi" sonucuna vararak yaptığı karşılaştırmalı kültürel çalışmalar sayesinde cinsiyet farkları düzeninin değişmez ebedi bir "hal" olduğuna dair modern bilginin temellerini attılar (Connell 1995; 7). Sosyal bilimlerdeki bu tür yeni gelişmeler erkeğin "ekmek parası kazanma" ve aile geçindirme rolünü piyasada daha yüksek ücret alma ayrıcalığına tahvil ederek, 19. yüzyılın ortasından bu yana egemen hale gelen cinsiyet düzenini inşa etti. Bu sayede İngiltere işçi sınıfının "aile geçindirme ücreti" için mücadele eden işçi sendikaları da erkek egemenliğinin önemli alanları haline geldi. Bu gelişim kadın ücretlerindeki düşüklüğü meşrulaştırdı ve kadınların

hem piyasadan hem de sendikal örgütlerden uzak tutulmasını sağlayarak modern cinsiyet rejiminin stratejik halkalarını birbirine eklemledi.

On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan endüstriyel kapitalist fabrika düzeninin yarattığı istihdam modeli modern yaşam tarzının ve onun cinsiyet rejiminin temeli olan egemen erkeklik tarzlarını yaratan önemli bir nedendir. Sınıfsal konumların cinsiyet ile ilişkisine istihdam açısından bakıldığında, "ekmek parası kazanan", "aile geçindiren erkek"in aldığı ücretin bütün aile için; "çalışan kadın"ın aldığı ücretin kendi "harçlığı" için olduğu klişesi ile karşılaşırız. Aile/hane yönetimi ile kapitalist piyasanın "emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan özgür işçi"sinin sınıfsal konumu arasındaki ilişki, ekonomik olduğu kadar ahlaki bir kategori olarak da ortaya çıkar. İşsiz gezen, çalışmaktan hoşlanmayan, ekmeğini taştan çıkarmaya razı olmayan "isyankâr işçi"nin davranışı sınıfsal bir "ret" olarak değil, cinsiyet rejimi temelli bir anlamlandırma ile "beceriksiz erkek" olarak damgalanır: İşsiz erkek, erkekler cemaatinden dışlanır.

Endüstriyel kapitalist toplumlarda ücretli erkek işgücü evrensel bir nitelik gösterir: çalışma süresi boyunca ilerleyen "iş öğrenme", tam gün ve uzun süreli çalışma ve çalışamaz olunca emeklilik hakkına sahip erkek ve bu erkeğe eşlik eden "ücretsiz ev içi emekçisi" olarak çalışan, "yeniden üretim"den sorumlu kadın/anne. Endüstriyel kapitalizmi açıklamaya çalışan sınıfsal analizler ise bu durum karşısında sadece ücretli emeği merkeze alarak, beyaz ve mavi yakalı erkek emeği üzerinde yoğunlaşmış, işçi sınıfı ve sermeye sınıfı ayrımı üzerinden açıklamalar geliştirmişlerdir. İş/üretim alanı ile hane/aileyi farklı alanlar olarak analiz edip, aileyi/haneyi çoğunlukla çözümlemeye sokmamışlardır. Erkeğin kamusal işlerden sorumlu olduğu toplumsallık dokusunda kadınların yaptığı işler "özel alan"a sokulup "görünmez" olmuş ve analiz dışı tutulmuştur. Bu tür bir sınıf analizinde, cinsiyete dayalı toplumsal oluşumlar iktidar ilişkilerinin inşasında önemli görülmeyerek "apolitik" olarak nitelendirilmiştir. Aslında endüstriyel kapitalizmin egemen cinsiyet rejiminin temel başarısı da bu "dışlama"yı gerçekleştirebilme becerisinden kaynaklanır.

Eril kamu, dişil aile-hane-özel alan ayrımı modern endüstriyel kapitalist toplumsallığın ruhudur. Özel-kamu ayrımına paralel ola-

rak var olan *üretim-yeniden üretim* ayrımının da sınıf temelli olduğu kadar, hatta esas olarak cinsiyet temelli bir ayrım olduğunu ve sınıfsal ayrımların cinsiyet rejimi ile ilişkisini gösteren en ilginç örnekleri sunduğunu burada hatırlatalım.

Endüstri Sonrası Kapitalizmde Hane, Piyasa ve Cinsiyet İlişkilerinde Değişimler

Endüstriyel kapitalizmin dinamiklerinde meydana gelen yeni değişimlere, "endüstri sonrası toplum" (*post-industrial society*) kavramının anlatmaya çalıştığı yeni oluşumlara baktığımızda farklı toplumsallıklarla cinsiyet arasında tanımladığımız bu ayrımların bulanıklaştığını görürüz. Örneğin, başarılı erkek olmak için "tam gün çalışma"ya dayalı bir iş ve ömür boyu süren kariyer sahibi olmanın önemi giderek azalmaktadır. Hizmet sektörü giderek sanayi sektörünün önüne geçmekte ve bu nedenle işçi sınıfı temelli erkeklik modellerini zayıflatmaktadır. Bu değişimlerin ışığında yeni erkeklik tarzlarının oluşmaya başladığına dikkat çekmek gerekir (Morgan 2005; 172).

"Geç modernlik" ya da "endüstri sonrası toplum" denen toplumsal dokuların geliştiği bağlamlarda "geçim sağlama = erkek eme i" eşitliğine dayalı egemen erkeklik tarzlarının önemsizleşmeye başladığını söyleyebiliriz. Bir yanda "sınıfdışı" (*under-class*), işsiz, yoksul, göçmen, azınlık erkeklerden, öte yanda yeni işlevler kazanarak gelişen sivil toplum örgütlenmelerinin yeni aktörleri olan "sivil erkekler", "pro-feminist erkekler"den bahsedebiliriz. Dahası yeni küresel kapitalistleşme dalgasının sermayenin yeni hamlesini örgütleyen aktörler olarak "küresel işadamları" (*global businessmen*) gibi yeni erkeklik biçimlerini ortaya çıkardığını görüyoruz.

"Geç modernlik dönemi"nde ya da "endüstri sonrası toplum"da, piyasada istihdam edilen toplumsal kesimler giderek "feminize" olmaktadır. Daha az erkek daha çok kadından oluşan bir "çalışan sınıf" bileşimi ortaya çıkmaktadır. Toplumsal sınıf-erkeklik ilişkisi giderek bulanıklaşmakta; erkeklik inşa stratejileri tüketim, boş zaman aktiviteleri, kültürel temsiller ile daha çok ilişkili hale gelmektedir. Farklı erkeklik tarzları ile bunların yaşamda sunduğu fırsatlar arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandığı bu süreçlerde işadamları-

nın, üst düzey bürokratların temsil ettiği erkekliğin bir tür "azınlık" haline dönüştüğünü söylemek mümkün. Öte yandan, giderek çarpıcı sayısal boyutlara ulaştığı söylenen "sosyal dışlanmışlar" çoğunlukla kadın ağırlıklı hale geliyor. Çoğu zaman aile reisi-geçim sağlayıcı erkek rol modelinin bulanıklaştığı durumlarda çalışan erkek-baba rol modelinin olumlu bir örnek oluşturamadığı sınıf-altı toplumsal gruplarda hangi erkeklik değerlerinin egemen olacağı karışıyor ve bu durum çoğu çevrenin gözünde "serseri erkekler" dolayımıyla toplumun tümünü ilgilendiren bir "asayiş sorunu" haline dönüşüyor. Sonuçta, bu tartışmaların erkeklik konumlarındaki değişimlere ve artan belirsizliklere gönderme yaparak bir "erkeklik krizi"ne işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Sanayi sonrası toplum modeline doğru değişim, üretimin odak noktasının imalat sektöründen hizmetlere kayması ile beliren toplumsal oluşumlarla ortaya çıkıyor. Evli kadının işgücü piyasasına katılımı, yarı zamanlı çalışmanın yaygınlaşması, değişen aile biçimleri ve farklı hane tiplerinin oluşumu, sürekli işsizlik olgusu gibi yeni olgular bu değişimin bir boyutudur. İşçi sınıfının yeni ortaya çıkan parçaları –enformel emek, esnek zamanlı çalışanlar, kaçak çalışanlar vb.– ağırlıklı olarak kadınlardan ve göçmen erkeklerden oluşuyor. Bu yeni olgular toplumsal sınıflar arasındaki ayrımların yeni cinsiyet farklarının ortaya çıkışı ile yeni biçimlerde harmanlanarak şekilleniyor.

Sınıfsal yapıların inşasında cinsiyet hiyerarşilerinin işlevini tartışan Goldthorpe ve benzeri düşünürlerin analizleri de bu gelişmeler ışığında yeniden yorumlanıyor. Hizmetler sektöründe yeni ortaya çıkan kadın çoğunluğunun işgücü piyasasında bir tür kadın egemenliğine yol açıp açmayacağı sorgulanıyor. Kadın emeğinin kazandığı bu yeni konuma rağmen, kadınların aile ve ev sorumluluklarını taşımaya devam ettikleri gerçeğinden hareketle, bu değişimin mevcut asimetrik cinsiyet hiyerarşileri içinde gerçekleştiği ve mevcut cinsiyet rejimi tarafından "cinsiyetlendirilmiş" olduğu için, cinsiyet hiyerarşilerini yıkma değil sürdürme yönünde bir etki yarattığı iddia ediliyor. Endüstriyel toplumlara özgü cinsiyet rejimi içinde şekillenen kadın emeğinin hizmet sektöründe ağırlıklı hale dönüşmesinin bir değişim değil, mevcut erkek egemenliğinin yeniden üretimi olduğunu söyleyebiliriz. Bu gelişim karşısında, evli kadın-

ların işgücü piyasasına girişi ile sınıf ve hanenin birlikte analiz edilme gereğinin giderek daha da önemli hale geldiği çok açık. Bu durumda "iki çalışanlı aile modeli"nin sınıfsal bağlamının nasıl analiz edileceği sorusu tartışılıyor (Baxter ve Western 2001; 6).

Endüstri sonrası toplumların ortaya çıkışına yol açan değişimlerin tanımlanmasında sanki kadınlar ve erkekler arasında koşulların eşitlendiği yeni bir dünya meydana geliyormuş izlenimi verildiği ve bunun doğru olmadığı çoğu feminist düşünürce dile getirildi. Bu tartışmalar içinde sınıf yapısı ile istihdam yapısının aynı şeymiş gibi analiz edilmesinin kadınların analiz dışı kalmasına yol açtığı özellikle vurgulandı. Ücretsiz ev içi emeğinin dışarıda tutulduğu analizlerden sonra, bugün gelinen noktada, şimdi de hizmet sektörünün cinsiyet yapısında meydana gelen kadınlaşmaya bakarak, orada yeniden oluşan cinsiyet farkları hiyerarşilerini görmezden gelmeye yol açan yeni tür bir körlükten bahsedilebilir. *Orta sınıfın feminizasyonu* denen bu süreçte, eski cinsiyet rejimi tarafından şekillendirilen yeni cinsiyet hiyerarşilerinin ortaya çıktığı iddia edilmektedir (Cromptton 2001). Aslında kadınların orta sınıf erkek mesleklerine girişinin iktidar ve güç dengelerine etkisi farklı farklı olabilir. Alt sınıf ve etnik azınlık mensubu kadınların ev işleri sektörüne girişi, ev işinin ticarileşmesi, ev/hane ile piyasanın yeniden iç içe geçişi üzerine daha titizlikle durmak ve oluşan yeni iktidar süreçlerini analiz etmek gerekir.

Kapitalizmin Çalışma Ahlakı ve Çalışarak Kendini Yaratan Erkek

Belki de Batı tarihinin en geniş kapsamlı, en uzun soluklu ve en popüler hikâyelerinden birisi, "tek başına başarmış", "kendini yoktan var etmiş", "sıfırdan zirveye çıkmış" başarılı erkek (*self-made man*) mitidir. Bu türden hikâyelere duyulan derin ilgi, bu hikâyelere dayalı bir "sanayi" doğmasına yol açmıştır. Bu tür hikâyeleri konu alan sayısız otobiyografi ve biyografi kitabı kitapçı raflarını doldurmuştur. Anlatılan tüm hikâyelerin ortak yönü kahramanların erkek olmasıdır. Bu erkek hikâyelerinin çoğunda başarıya ulaşmak, gerçek erkekliğe ulaşmakla eşdeğer ve eşzamanlı bir edim olarak sunulur. Bu türden hikâyelerin hepsi, "doğru" cinsiyet davranışını

bulma yolunda erkeklerin karşılaştıkları sosyal ve psikolojik sorunları çözmeyi öğretme iddiası ile "erkeklik düzenleme stratejisi" üretmektedirler. Bu hikâyeler 19. yüzyılın yumruklarına ve kılıcına güvenen erkeğini 20. yüzyılın yeni egemen erkeklik değerlerine sahip erkeğine dönüştürmeyi gerçekleştirmektedir. Yeni zamanlarda erkek olarak topluma kabul edilmek için üretmeyi, çalışmayı, teknolojik uzmanlık bilgisine sahip olma ve araçsal aklını kullanma becerisine sahip olmayı başarmak gereklidir. 19. yüzyılın sahip olduğu işi kaybetmemek için yumruklarıyla kavga eden erkeği yirminci yüzyılda yerini kişisel risk alan, strateji üreten, girişimci erkeğe bırakmıştır. Özellikle endüstriyel alanlarda yoğunlaşan sermayelerin yöneticisi olacak erkeklerin eğitimlerini üstlenmiş elit erkek okullarında bu konularda okunan kitaplarda anlatılan modern erkeklik mitlerinin büyük çoğunluğu "çalışarak yalnız başına başaran adam" mitinin değişik biçimleridir.

Bu konuda bir araştırma yapan Catano, aslında bu tür kitapların sadece kapitalizmin ruhunu besleyecek "girişimci" erkekler için değil, işçi erkekler için de benzer mitlere gönderme yaptıklarını belirtiyor (2000). Örneğin çelik veya maden sektörü işçilerine seslenen bu tür erkeklik mitini sergileyen kitaplarda işçi sınıfının ve orta sınıfın farklı eril "benlik kuruluş teknolojileri"ni sentezleme çabasını ve bu başarı öykülerinin ortak erkeklik duygusu içinden çıkarak nasıl yaratıldığını örnekleyerek gösteriyor. Catano, popüler kitap örneklerinde, özel şirketlerde çalışmakta olup, başına gelen her şeye rağmen doğru bildiği yolda tek başına ilerleyen, ayakta duran, girişimci, cesur erkeğin hikâyesinin anlatıldığını ve bu anlatılarda sürekli "gerçek" sözcüğünün altının çizilerek, gerçek hayattan çıkan, gerçek hayatı bilen bir adam olmanın başarılı erkeklikle özdeşleştirildiğini vurguluyor. Bunu yapabilen işçi sınıfı erkeğinin şövalyeleştirildiğini söylüyor. Ama bu tür mitleri yaratan edebiyatın asıl odak noktasının orta ve üst sınıf erkeklerin yaşamları olduğunu da özellikle belirtiyor. Risk almak, bu türden yöneticiliğin, bireysel girişimciliğin, cesaretin ve dolayısıyla erkekliğin artık temel göstergesi haline gelmiştir. Şirketlerin büyük yöneticileri "Bermuda'da golf oynarken", orta sınıf erkeği gerçek hayatın içinden sıyrılıp şirketlerin yüklerini omuzlayarak, yukarılara tırmanmak için risk almaktadır. Bu açıdan tüm bu mitlerde "alaylı olmak"[3]

önemsenir; yüksek eğitimliler "feminen"leştirilerek olumsuzlanır. Tüm bu mitleri yaratan şey erkeklerin arzu ve korkularıdır. Çünkü eğitimsiz erkeğin el emeğine dayalı olarak yaptığı iş, entelektüel erkek emeği karşısında ezilmeden erkek kalabileceği bir konumlanışa gereksinme duymaktadır (*a.g.y.*, 6).

Endüstriyel kapitalizm çağında "modern" erkeklik değerlerinin kurulduğu en önemli yerlerden biri bu anlamda "çalışma yaşamı" dır. Erkekliğin önemli boyutlarının bir kısmı "işyeri"nde kurulur. Çalışma ilişkileri, ev, aile, işyeri, kamusal dünya ve devlet gibi çok değişik alanların iç içe geçtiği bir ilişkiler ağıdır (Collinson ve Hearn 2005). "Çalışma", yani insan gereksinmelerinin karşılanması amacıyla yapılan işler, yani üretim sadece ekonomik bir iş olarak tanımlanamaz; tersine her zaman toplumsal yaşamın içinde ekonomik ile sosyal olanı ayrıştırmanın olanaksız olduğu bağlamlarda gerçekleşir. Bu anlamda endüstriyel kapitalist bağlamlarda "çalışma ahlakı" ile özdeşleşerek inşa edilen erkeklikler endüstri sonrası toplumlarda krize girer; çalışma yaşamındaki değişimler ve işgücü piyasasındaki çalışma biçimleri tam günlü ömür boyu çalışmadan esnek ve belirsiz zamanlı çalışma biçimlerine doğru değiştikçe erkeklik kimliğinin inşa stratejileri de doğrudan bu değişimden etkilenir. Bunu anlamak için önce endüstriyel kapitalist çalışma dünyasında "çalışma"nın erkek olmak-hissetmek-kabul edilmek açısından ne kadar merkezi bir yer tuttuğunu kavramak gerekir. Erkek olmak aslında herkes tarafından kabul edilecek bir çalışma ahlakına sahip olmak ve bu sayede "çalışan erkek" olmayı başarmaktır.

Türkiye'de endüstriyel kapitalist üretim ilişkileri bağlamında çalışma yaşamında tutunabilmiş erkekler kendilerini yaptıkları iş ile tanımlıyor ve var ediyor. Öte yandan (ilerideki bölümlerde göreceğimiz üzere) endüstri sonrası kapitalizm koşullarında yani esnek ve geçici istihdam ya da yüksek işsizlik koşullarında, çalışacak sürekli ve prestijli bir iş bulamama riskiyle karşı karşıya olan erkekler için ise erkek olmayı başarmanın koşulları da belirsizleşiyor; farklı erkeklik inşa stratejileri gelişmeye başlıyor. Çalışarak kendilerini iş yapma becerileri üzerinden tanımlama şansına sahip olamayan er-

3. "Alaylı olmak" eğitim alıp meslek sahibi olmanın karşıtı olarak, çalışıp deneyim edinerek hayatı daha pratik olarak öğrenen anlamında kullanılıyor.

kekler bir erkeklik kaybı riski ile de karşı karşıya kalıyorlar.

Türkiye'de çalışma ve erkek olarak kabul edilme ilişkisine bakarken çalışarak var olmanın erkekliği inşa eden en önemli stratejilerden biri olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Siteler'de mobilyacı olarak çalışan bir esnaf bunu çok yalın bir tanımla anlatıyor:

Çalışmak yaşam biçimi ve ahlak benim için... Çalışmak insanı dinç tutuyor. Hastalıklara karşı bile koruyor bence. Şimdi, paran pulun olsa, gitsen bir yerde yatsan akşama kadar, aklına bin türlü şey gelir, bütün hastalıklar ortaya çıkar. Çalışınca unutuyorsun sorunlarını, işine veriyorsun kendini. (G 6)

Araştırma kapsamında görüştüğümüz farklı konumlardaki erkekler için, "kimsenin yardımı olmadan çalışıp para kazanmış olmak" ile kendini başarılı bir erkek olarak görmek çoğu zaman aynı şey. Görüştüğümüz bazı işadamları da kendi başarı öykülerini hep çalışma yaşamı üzerinden tanımlıyor ve "sıfırdan yaratılan başarı" anlatısının kurucu rolünü doğruluyorlardı:

Kendini yaratan erkek ve başarının sırları... Başarının sırrı en başında çalışmak; yani çalışmayı, düzgün çalışmayı, dürüst çalışmayı insanlar kendine hedef edinmeli. Sonra bir de becerikli olmak lazım. İlkokul beşten itibaren ben her yaz çalıştım. Aslında para kazanmak anlamında beni çalıştırmadı ailem. Bir dönem mesela sabah erken gider pazardan bir çuval mısır alırdım, getirirdim, bizim evin köşesinde mangal filan kurar mısır satardım, para kazanırdım. Sonra birkaç çuval mısır sattıktan sonra para kazanmaya başladığımı görünce bir el arabası aldım. Bu sefer diğer mahalleleri gezmeye çalıştım, oralarda da satmaya çalıştım. Tabii insanların prensipleri olmalı, prensip sahibi insanlar bence başarılı oluyorlar. Prensip sahibi insanlar bazen prensiplerinden dolayı zarar da görüyor olabilir zaman içerisinde. Ama bu prensipli davranış biçiminin artık onun ayrılmaz bir yapısı olduğu görüldüğü zaman hem kendisinin, hem firmasının saygınlığından dolayı kendi kendine başarı geliyor. Bizim hakkımızda herkes "dürüsttür, işi zamanında yapar, ne söylediyse doğrudur, söylediğine inanılır" der. Bu yapı içerisinde ayakta duruyoruz yıllardır. Hiç bu prensibimizi de bozmadık. İyi yapmışımdır yaptığım şeyleri. Kredi için politikamız: İlk önce biz beğeneceğiz. Beğeneceğimiz bir iş varsa, beğeniyorsak biz onu başkasına sunmalıyız. (G 14)

Her şeyimi kendim yarattım, simit sattım, limon sattım... Babamın çok imkânı yoktu. Biraz böyle her şeyimizi kendimiz yapmaya çalıştık. Hep babaya yük olmamak gibi bir tarzım vardı. Küçüklükten itibaren simit sat-

tık, sakız sattık, gazeteden şapka yaptık; onları ta ilkokul döneminde bile stadyum girişinde satardık. Ankara'ya geldikten sonra bir süre terzide çırak olarak çalıştım yaz aylarında. Sonra Ankara'da tren istasyonu vardı, trende bir şeyler sattık, gittik, geldik, Sincan-Kayaş arasında. Sonradan, yazları Güvenpark'ta çekirdek sattım iki sene boyunca, çok da zevkliydi. (G 13)

"Çalışma", aynı zamanda, cinsiyet temelli farklılıklarla birlikte şekilleniyor; ama bu farklılıkların anlamı ve gerçekleştiği iktidar ilişkilerinin bağlamları farklılıklar gösterebiliyor. Endüstriyel kapitalist toplumlarda "çalışma" modelleri tam gün ve ömür boyu (emekli olana kadar) çalışacak işgücünün yaratılmasına ve bu işgücünün sosyal ve kültürel bağlamlarına sıkı sıkı eklemlenmiş. Endüstriyel kapitalizmin "modern" çalışma yaşamı, ücret karşılığı yapılan, kurumlaşmış işyerlerinde gerçekleşen, uzun dönemli istihdam sözleşmeleri ile hukukileşen, "nitelikli" işçilik anlayışına dayalı, örgütlenmiş üretim ilişkileridir. Bu ilişkiler sadece işyerlerinde gerçekleşen bir üretim faaliyeti değildir; aile, evlilik, babalık, ebeveynlik gibi "özel" yaşama bağlı gereksinmeler tarafından da belirlenir. Aynı zamanda kamusal yaşamdaki toplumsal çatışmaların, çıkarların örgütlenme biçimlerini de belirler. Çalışma yaşamını anlamak demek, sadece teknik/ekonomik gerekleri değil, evde ücretsiz çalışan ev kadını ile dışarıda tam gün, kesintisiz, emekli olana kadar çalışan erkek işgücünün ve bu tür çalışma süreçlerini yönetecek olan "sermaye aklı"nın nasıl örgütlendiğini anlamak demektir. Diğer deyişle, cinsiyet farkları ve hiyerarşileri inşası ile gerçekleşen cinsiyet rejiminin, metaların üretim rejimi ile nasıl birlikte var olduğunu ve nasıl karşılıklı işlediğini de anlamak demektir.

Antropologların çalışmalarına bakıldığında iş/çalışma ile hane/ev arasında karmaşık tarihsel bağları titizlikle tanımlamaya çalıştıklarını görürüz. Bu araştırmalar modernlik öncesi dönemlerde, erken modernlikte ve hatta postmodern zamanlarda iş ile hane/ev ilişkisinin değiştiğini ve bu dönüşümlerin de farklı erkekliklerin kaynağı olduğunu vurgularlar (Morgan 2001).

İşyerinde kurulan erkeklik her şeyden önce para kazanarak ailenin geçimini sağlamanın bir iktidar göstergesi olarak kurulmasına bağlıdır. İşyerinin genel olarak "eril" kimliği, orada üretilen toplumsal statünün üstünlüğüne bağlıdır. İşyerinde kurulan otorite, hiyerarşi, işbirliği, yardımlaşma, çatışma, itaat, uyum, yaratıcılık, ça-

lışkanlık, üretkenlik gibi değerler farklı erkeklik konumlarının, farklı erkeklik iktidarlarının kurucuları olarak işlev görür. Mülk ve sermaye sahipleri, girişimciler, liderler, yöneticiler, gözetmenler, takım kaptanları, ustabaşları, işçiler, işsizler farklı erkeklik konumları ve modelleri olarak bu süreçte var olurlar. Endüstriyel kapitalizmin ücretli tam gün çalışma düzeni sadece "işçi erkek"i değil, "çalışma ilişkileri" içinde, başta patron ve sermayedar erkek olmak üzere, en aşağıdaki niteliksiz işleri yapan işçilere kadar farklı erkeklikler yaratarak var olur (Collinson ve Hearn 2005).

Saygınlık iş ve toplumda yer sahibi olmaktan geçer... Önce bir statüsü olması lazım adamın toplum içinde. Toplumda bir görevi olmayan insana, düşünsene işin yok, gücün yok, aylak aylak geziyorsun. Kusura bakma kimse sana saygı göstermez. Anandan, babandan, canından, ciğerinden başka kimse sana saygı göstermez. Ama işin var, mesleğin var, alçak değilsin, hain değilsin, kötülük düşünmüyorsun. Niye saygınlığın olmasın? Ha bir de bunların yanında toplum için çalışan bir insansan, topluma bir şeyler verebilen insansan, o zaman saygıya değersin. Şimdi bizim toplumumuzda ne olursa (saygınlık) sıfırlanır? İşini kaybedersen sıfırlanabilir. Paran varsa senden babası yok. (G 1)

Yaptığın iş itibar kazandırır... Şimdi toplumda itibar kazandıran, yaptığınız iş. Ne iş yaparsan yap, ister kapıcılık yap ister amele ol, istersen bulaşıkçı ol, önce yaptığın işte karşıdaki insanların güvenini kazanacaksın. Fabrikatörsen, bu insanların güvenini kazanırsan para kazanırsın, bulaşıkçıysan insanların güvenini kazandıysan yine para kazanırsın. Bulunduğun ortamdaki çevredeki ister tüccar ol istersen üretici ol, ne olursan ol, önce o toplumun, o memleketin güvenini kazanacaksın. Paran yok, ama işi düzgün yapıyorsun, dürüstsün, insanlara karşı her şeyinle dürüstsün. Çevrede herkes seni gayet dürüst namuslu gayet güzel, her şeyiyle dört dörtlük bir insan görür. (G 9)

Endüstriyel kapitalist çalışma düzeninin temeli bir yandan fabrikadaki makineyle bütünleşip üretim sürecine eklemlenecek erkek işçinin kas gücüne, diğer yandan sermayenin ve mülkün sahibi olan erkeğin aklına dayanır. Ama burada söz konusu olan farklı erkeklikleri birbirinden ayırmak gerekir. İnsanın bedensel gücünün temsili olarak "kas" ile yine insanın üstün yeteneklerinin temsicisi olan "akıl"ın iki ayrı ve çatışan sınıfı temsil etmesi bir gerçeklik olmakla birlikte ikisinin birlikte "eril güç"ü tanımlayan özellikler olması dikkat çekicidir.

Farklı erkeklikler arasındaki sınıfsal mesafelerin alt sınıf erkeklerin hayallerinde aşılmaya çalışıldığı durumlarda bile bu hayallerin odağında çalışma ile kurulan yeni dünyalar vardır. Üstelik kendi gibi başkalarını da kurtarabileceği bir hayal. Diğer deyişle başkasını kurtarma ve onların patronu (koruyucu babası) olmak her sınıftan yandaş bulan bir erkeklik hayali. Erkeklik inşasını olanaklı kılan araçların başında gelen "çalışma"nın, değişim ve yükselme hayallerinin de kurucusu olduğunu söylemek mümkün. Çalışma her sınıftan ve her türden erkekleri "inşa edebiliyor":

Yoksul erkeğin hevesi de çalışma üzerinden... Mesela ben şimdi bu kapıcılığı bırakıp gitmeyi de çok düşünüyorum. Bir dükkân açma amacı, isteği var içimde, esnaflık ya da ticaretle uğraşma isteği. Maddi imkânlar elvermiyor. Niye dersen, çünkü işsizlik sıkıntısını çok iyi biliyorum. Onun için çalıştığım bir işyerinde en az üç kişi çalıştırırım, beş kişi çalıştırırım. Üçer kişi de nüfusu olsun bunların, beş kişiyi çalıştırsan on beş kişi yapar. On beş kişiye ekmek verdim demektir. Yani Cenabı Allah'tan sonra sen geliyorsun. Yani o kadar büyütmeyeyim de Cenabı Allah'tan sonra ekmek veren sensin, vesile oluyorsun yani, ekmek veren demeyim de vesile diyeyim. On beş kişinin vesilesisin yani. Onların rızkında, yemesinde, içmesinde faydası dokunabilen bir insansın o zaman. Şimdi şu anki iş hayalim, bir işyeri kurup, toplum içinde saygın bir insan olarak çalışmak ve insanlara saygılı olabilmek. (G 2)

Aile Reisliği ve Eril Kas Gücüne Dayalı Erkeklik Stratejisi

Endüstriyel kapitalizmin üretici insan gücü, "endüstriyel makinenin bir uzantısı olacak", kas gücüne sahip erkek işçidir. Bu özellik, elektronik teknolojisinin yaygın olarak kadın emeğinin kullanımını olanaklı hale getirişine kadar devam etmiştir. Kapitalist endüstri işçisinin erkek oluşu basit bir tarihsel zorunluluk olmaktan öte özellikler taşır. İşçi sınıfı sendikal mücadelesi içinde, kadın işçilerin mücadeleleri, sonuçları itibariyle çok başarılı olamadı ve önemli üretim sektörlerinde erkek işgücü egemenliğine dayalı bir işbölümü gelişti; maden, makine, otomotiv gibi "ağır sanayi" sayılan üretim alanlarının çoğunda kadınlar çalışma olanağı bulamadılar. Bu sektörlerdeki yüksek işçi ücretlerine karşılık kadınların yoğun olarak çalıştıkları "kadın işleri" alanları daha düşük ücretli ve sosyal

güvencesiz çalışma alanları olarak yapılandı. Endüstriyel kapitalist üretimin sektörel ayrışmasının kadın ve erkek emeği arasındaki bir ayrışmaya da tekabül edişinin yanı sıra, bu sürece paralel ortaya çıkan başka bir gelişim de önemlidir. Endüstri işçisi erkeğin, ailesini geçindirecek ücreti kazanmasıyla, aileyi geçindiren kişi olarak sahiplendiği ayrıcalıklı cinsiyet konumu ve bunun sonucu oluşan aile modeli, erkek egemenliğine dayalı cinsiyet rejiminin merkezi önemde bir öğesi olmuştur. Erkeğin aile reisliğine ve kadının ücretsiz ev içi emeğine dayalı bu aile modeli toplumsal sınıflar arasındaki iktidar ilişkileri ile cinsiyet farklarına dayalı iktidar ilişkilerinin iç içe geçtiği ve birbirini beslediği en önemli alanlardan biridir. Diğer deyişle, endüstriyel kapitalizmin eril kasgücü gereksinmesi ile erkek aile reisliğine dayalı "modern" aile bir arada erkek üstünlüğüne dayalı cinsiyet rejiminin temel halkalarını oluştururlar.

Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı klasik kitabında aile ile mülk sahibi sınıflar arasında ilişki kurarak "burjuva ailesi"nde mülkiyetin babadan oğula geçişi ile kadınların "mülk" benzeri konumu arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir. Engels'e göre, işçi sınıfı ailesinde "mülkiyet sorunu" olmayacağı için cinsler arasında da daha eşitlikçi bir ilişki olabilecektir. Oysaki endüstriyel kapitalist düzende erkek işçinin yüklendiği "geçim" sorumluluğu ve kadın emeğinin prestijli sektörlerden dışlanıp ikincil sektörlere ve ev işine kapatılması ile şekillenen "modern cinsiyet rejimi", "mülksüzler"in dünyasında sınıfsal konumlar ile cinsiyet konumları arasındaki eşitsizliği kuran iktidar ilişkilerinin kaynağıdır.

"Emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan mülksüz erkekler", üzerinde otorite sahibi olacakları bir ailenin geçimini sağlayarak o aileye "reis" olunca toplumda saygın bir statü elde ederler ve bu da en yaygın "erkeklik inşa stratejisi" haline gelmiştir. Mülksüz erkeklerin kapitalist piyasada çalışacak bir iş buldukları her koşulda emeklerini satmaya razı olmalarının arkasındaki önemli saiklerden biri, kapitalizmin sınıfsal sömürü ilişkilerine aldırmadan, ancak çalışarak (para kazanarak) sahip olabilecekleri bu "erkek ayrıcalığı"nın peşinden koşmalarıdır. Mülksüz bir erkeği bulduğu her koşulda emeğini satmaya razı hale getiren "sınıf bilinç(sizliğ)i" durumu aslında "erkeklik gereği" olarak yaşanır. Bir erkek bu sayede "ekmek parası kazanmak" sınavından başarı ile geçerek kendisini

erkek olarak topluma kabul ettirebilecek, bir kadına ve çocuklara "sahip olabileceği" bir konuma gelerek "erkek" olabilecektir. Bu nokta cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini anlamayı reddeden "sınıf analizcileri"nin atladığı önemli bir noktadır.

Araştırmamızda görüştüğümüz erkeklerin yaşamlarına baktığımızda bir erkeğin sahip olduğu "sosyal sermaye" düştükçe aile reisliğine atfettiği değerin arttığını görüyoruz. Ekonomik, kültürel, sosyal sermayeleri düşük erkeklerin kendilerini başarılı ve toplumda saygın bir yeri olan bir erkek olarak görebilmeleri, bir aileyi geçindirip yönetebilmelerine çok bağlı. Aile babasına otorite kazandıran şey para kazanabilmesi ve bu sayede toplumun onu "düzgün bir adam" olarak kabul etmesidir. Alt sınıf mensubu erkeklerin ideal aile ve evlilik tanımlarında aile, ancak ona evlilik bağıyla bağlı bir kadının yönetiminde "sıcak ve düzenli bir yuva" hayaline dönüşebilir. Görüştüğümüz alt sınıf mensubu erkeklerin "ailesi olmak ve aile babası olmak"la ilgili tanımları bu tesbitleri doğruluyor:

Maddiyatın iyiyse evlilik de iyidir... Evlilikte mutluluğun bozulması geçimdendir. Maddiyatı iyiyse, zenginse veyahut da geçimini normal sağlıyorsa, o zaman evlilikte sorun olmaz. (G 9)

Sen çalışacaksın, kadın evin işlerini yürütecek... Kadının senin çalışmanı ister, eve ekmek parasını kazanmanı ister, eve sarhoş gelmesini istemez yani. Evdeki kadın diyor ki "sen benden bunları istiyorsan ben de senden şunu isterim. Akşamleyin eve geldiğin zaman ben seni sarhoş görmiyecem, kahveye, kumarhaneye gittiğini görmiyecem, çalışacaksın, sabah gideceksin işe, akşam evine döneceksin, çoluk çocuğunun içine. Akşamleyin geleceksin evdeki sıkıntıları, sorunları üstleneceksin. Senin de sorumlulukların onlar" diyor. Çalışacaksın, eve ekmek parası getireceksin, evin düzenini sağlıyacaksın, kadın da evin işlerini yürütecek. En güzel olay burda. (G 2)

Baba evle ilgili söz sahibi olandır, ne derse o olur... Erkek, çalışan, sorumluluk taşıyandır. Her konuda yük erkeğe düşüyor, yük altında ezilen erkek oluyor. Kadın deyince ev gelir akla, evin geçimi gelir. Baba evle ilgili söz sahibi olandır. Yanında çalışıyorsan, berabersen bile o baba söz sahibidir, büyüktür yani. Bizde Cenabı Allah'tan sonra yani büyük saydığımız babamızdır. Hiç hayatta tabiri caizse karşılık vermeyiz. Baba ne derse o olur. (G 2)

İyi bir baba imkânına göre iyi bir baba olur... Eğer imkânları güçlüyse, bir şeyler yapar, imkânları küçükse, zaten evladına bir şey veremeyeceğin-

den, kendine göre yaşar gider. Zaten varlıklı bir insan değiliz, bir tahsilimiz falan da yoktur. Kendimiz ne buluyorsak yetiniyoruz işte, çalışıp geçinip gidiyoruz. Bekârken kendi başınıza oluyorsunuz. Hiç kimsenin sorumluluğu olmuyor. Ama evlendikten sonra çocuklar oluyor, biraz aile bağlılığı birbirine yaklaşıyor. Çocuğun oluyor, ona bir güvence hazırlıyorsun. Yani gücüne göre bir güvence hazırlıyorsun, onun dışında bir şey yapamıyorsun. Bir varlık olmayınca bir güvence de veremiyorsun. Bekâr yaşamak evlilik gibi değil. Ev düşünmezsin, doğru dürüst kaygın olmaz. Çoluk çocuk kaygın olmaz, kendi kazandığını kendin yer içer yaşarsın. İyi bir baba imkânına göre iyi bir baba olur. Eğer imkânları güçlüyse, bir şeyler yapar, imkânları küçükse, zaten evladına bir şey veremeyeceğinden, kendine göre yaşar gider. Dediğim gibi bizim yaşantımız sınırlıdır, pek hata yapmayız, yapanı da sevmeyiz. Kazancımız bellidir, öyle yer içer geçinir gideriz. (G 12)

Erkek olarak çalışmasını bilecen... Her şeyden önce kazanç gelir. Parasal yönden kazanmasını bilen, kadına da iyi davranan, saygıda kusur etmeyen, terbiyeli, hem kendisine hem çevresine dürüst, yardımsever, itibarlı bir insan olursan ona itibar ediyorlar. (G 11)

Babanın kendini dışarıya karşı ezdirmemesi gerekir... Her zaman atılımcı olması, plancı olması gerekir. Kazanmasını bilmesi gerekir. Konuştuğu lafı tam olarak bilmesi gerekir, anlamlı konuşması gerekir, mantıklı konuşması gerekir. Erkeğin bunu yapması gerekir. Kadının evine bağlı olması, ailesini sevmesi, ailesini bilmesi, çok fazla dedikodu yapmaması gerekiyor. (G 7)

İdeal babalık ölçülülüktür... İdeal baba, her şeyi yerinde kullanan, ölçüyü kaçırmayan, davranışlarında olsun, imkânlarında olsun her şeyi yerli yerinde yapabilendir. Severken de seviyeli, kızarken de seviyeli olan baba. Harçlık verirken de ölçüyü kaçırmayan davranışlarını ona göre ayarlayan bence ideal babadır. Bazen ölçüleri kaçırıyorum ben de. Kendi kafamdan, babamın bana yaptığı hareketleri yapmayacağım diyorum. Kendi kendime bunlara karar veriyorum, ama sinirlendiğim anda çocuğuma bağırıyorum, çağırıyorum, ölçü kaçıyor. İşte başına kakıyorum, işte ben sana bu kadar para veriyorum, servisle okula gönderiyorum da sen ders de çalışmıyorsun gibi. Onları kullanmamam gerekiyor. En azından ben kendim yanlış olduğunu hissediyorum. (G 6)

İdeal erkek eşine vakit ayırandır... Her türlü imkânı, vaktini eşine de güzel bir şekilde ayıran, sadece parayla ilgilenen değil de, eşine de belli bir vakit ayırabilen eş bence iyi olur. Bütün kendini işine verip de eşini ihmal eden de olmaz. Oraya da bir zaman ayırman gerekiyor. (G 6)

"Aile babası"nın tanımı sadece para kazanmaktan geçmiyor. Türkiye'de aile babası olmak, birçok başka konuda olduğu gibi, "cinsel ahlak" ile yoğrulmuş bir biçimde var oluyor. "Cinsel ahlak terimleriyle konuşmak", Türkiye'de var olan "cinsiyet rejimi"nin önemli bir özelliği. Erkeklik, basit biçimde "para" ile özdeşleşmiyor; "cinsiyetlendirilmiş" bir erkeklik icrası olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, "aile babası" olmak, içkiden, kumardan, serserilikten ve başka kadınlardan uzak durmayı da gerektiren bir "performans". Her ne kadar bunun tersi uygulamalara sıkça rastlanıyorsa da erkeklik ahlakı cinsel doğruluk gerektiriyor; bunun için diğer erkeklerin cinsel otoritelerini sarsacak şekilde erkeklik sınırlarını ihlal etmemek gerekiyor:

Eline, beline, diline... Erkeği saygın yapan şey dürüst, atak, çevrenin saygısını kazanan kişi olması. Bugün bir düğüne gidersin, herkes beş takar, sen on takarsın, yirmi takarsın; konuşmasını bilirsin, saygınlık kazanırsın. Bir iş yapılacaksa önde olursan saygınlık kazanırsın. Vurup kırıp da saygınlık kazanamazsın. Bir erkeğe saygınlığını kaybettiren şey: Komşusunun ailesine sarkıntılık yaparsa, gelinine sarkıntılık, terbiyesizlik yaparsa, dövmeye sövmeye kalkarsa, içki kumar, sokakta bağırıp çağırıp sarhoş gitmek eve... Bağıran çağıran, işsiz güçsüz insan, kumar oynayan insan itibar kaybeder. Ha, çalışmış akşam gelmiş evinde içkisini içmiş, yatmış, bana ne. Bana zarar vermiyorsa, beni rahatsız etmiyorsa... (G 11)

Evini, işini bileceksin... Bir erkeğe toplumda itibar kazandıran şey önce eşidir, sonra işidir. Eşi evde olacak. Evde derken, "falancanın karısına bak ne kadar iyi, falancanın hanımı işte bak görüyor musun" denmeli. Ben ev hayatımda huzurluyum, mutluyum. Kendim hiçbir zaman çalmadım çırpmadım. Hiç kimsenin bir lirasına zarar getirmedim. (G 10)

Ağır ol, işine, gücüne, çoluğuna, çocuğuna bağlı ol... Bir erkeğin itibarını, saygınlığını, çevresini yok eden şey mesela sarkıntılık yapması olur. Ben kalkıp da milletin karısına sarkıntılık yapsam, içip içip bağırsam, çağırsam ne diyecekler? Herkes içki içer, ama içki içmenin de bir adabı usulü vardır. Bir limitin vardır, o limitini aştın mıydı düşersin. Benim içeceğim en fazla iki biradır. Üçüncüsünü içeceğim zaman bilirim, sapıtıcam. Niye sapıtayım, niye kendimi küçülteyim, niye millet beni aşağılayan gözüyle baksın? "Ya, işte falanca bağırıyor, çağırıyor, kimse bir şey diyemiyor, baba ayaklarına takılıyor" dedirtmemek lazım. Biz baba değiliz, dayı da değiliz. Biz evimizin babasıyız. Ağır taşı kimse yerinden kaldıramaz. O zaman ağır olmaya bakacaksın. Yani ne olursa olsun, içki masası olsun, ev-

de olsun, yani nerde olursan ol. Ağır taşı yerinden oynatamazsın, ağır insan her zaman ağırdır. Önemli olan evine bağımlı olman, işine gücüne sahip olmandır. Türkiye'de bu çok önemlidir. Yani işine gücüne bağımlı ol, çoluğuna çocuğuna bağımlı ol senden ağırı yok. (G 10)

Başkasının karısına, kızına göz dikmeyeceksin... İtibar, saygınlık ahlak dışı hareket edersen olmaz. Erkek topluma girmiştir, bir insan tanımıştır orda; onun ailesine gittiği yerde sağda solda laf ederse, bunu iki kişi duyarsa itibarı sıfıra düşer. Ha ben kendi kafamdan derim ki ya ona öyle konuşmuş, bu bana da aynısını konuşur, bunun alt tarafındaki temeli bozuk. Bir binayı taşıyan temeldir. Onun temeli zamanında sağlam atılmamış yani, ahlaki durumu müsait değil zavallı insanın. Orda benim için bitmiştir o adam. Erkekler arasında benim en sevmediğim, biri dedikodu ederse ben ondan tiksinirim. Bi de böyle kadın kız meselesini arkadaşlarına anlatırlar. "Ya benim bir arkadaşım var, işte şöyle iyi, böyle iyi; bi de hanımı var göz dikerem, bir kız kardeşi var göz dikerem" dedin mi bitti abi. Ha, insan arkadaşlarına çocukluğunu anlatır, askerlik hayatını anlatır, çok güzel bir şeydir. İş konusuna değinilir, ha çok güzel konulardır bunlar, ikili erkek ilişkilerinde. (G 2)

Kötü baba ne yapar, içer içer gelir bir gün birini döver, öbür gün öbürünü döver. Okula gitmesine karşı çıkar, giydiğine karışır. (G 10)

İçki aile babasını bozar... Arkadaşlar ısrar ediyor da benimle iç diye. Ben istemem, sevmem içkiyi. Çünkü ben bir içtim, 24 saat bir köprü altında yattım, ondan sonra bir daha tövbe ettim. (G 18)

İçki, kadın, kumar olmaz... Evden uzak durursan, içki âlemine başlarsan, hele hele ki başka bir kadın âlemi başladıysa, başka kötü huylar başladıysa, işin gücün olmazsa, çalıştığın yerden parayı alır, başka yerlerde har vurup harman savurursan, eve geldin mi yalan söylersin, ya kumarhanedeydin, ya içkihanedeydin. Akşam gelince yalan söylersin, ertesi gün foyan ortalığa çıkar. Hangi bir gün bağlı kalacak kadın? Veya aynısını kadın yapsın sen hangi bir gün bağlı kalacan? (G 2)

Aile Reisi Erkeklerin İdeal Eşleri

Aile reisi erkekliğin sürdürülebilirliği bu konumu destekleyici işlevleri üstlenecek kadınların varlığına ve bu konumu onaylamasına bağlıdır. Aile reisi erkeğin eşi "ev kadını" olarak tanımlanır ve bu erkeklerin arzularında şekillenen "ideal eş" tanımlarına baktığımızda aile reisliği yapan erkeğin yaşamındaki boşlukları tamamlayan

bir "eşleşme" söz konusudur. Cinsiyete dayalı katı bir işbölümünün şekillendirdiği bu asimetrik kadın-erkek ilişkisinde kadın ve erkeğin toplumsal sorumlulukları neredeyse biyolojik bir zorunluluk kadar kesin ve erkeklerin gereksinmelerini ve kararlarını merkeze alan niteliğiyle belirginleşir:

İdeal eş ve aile yaşantısı... Ben eve gittiğim zaman, huzursuz olduğumu bildiği zaman, benim üzerime zaten gelmez. Yani derler ya "leb demeden leblebiyi anlar". Her şeyi konuşmayla değil, sözsüz iletişim de olacak biraz. Ben onun için ideal eş miyimdir? İdeal eşimdir tabii. Ben evime sahip çıkarım, çocuğuma sahip çıkarım. Bana göre sahip çıkmak demek, evine, namuslu, dürüst bir şekilde bakmaya çalışmak demek. Çünkü ben ona demişim ki "sen çalışma ben eve bakacağım" demişim, bir söz vermişim. O sözü yerine getirmeye çalışıyorum. Ne bileyim, ailem için, eşim için bütün fedakârlığı yapabilecek bir insanım. Eşimi anlarım, bazı şeylere, gezmeye ihtiyacı olur, yani fazla sıkmam. Bazen sıkarım tabii, neymiş "akşam pilav mı yapayım, bulgur mu yapayım?" Bana ne ya ne yaparsan yap. Sıkılması geren konularda zaten eşim bana bulaşmaz yani. Belli bir kural vardır. Bu kuralın dışına karım da çıktığı zaman o evin düzeni bozulmuş sayılır. Ben de çıkarsam bozulur. En son kararı o verir. Ama benim istediğim karar çıkar sonunda. Aynı AB ile Türkiye gibi, AB'de de beni hiç ilgilendirmeyen kararlar vardır. "Sandalyeyi oraya mı koyayım, vazoyu buraya mı koyayım?" Bana ne nereye koyarsan koy. Ben televizyona bakarım, koltuğa bakarım. (G 1)

Evine bağlı, lafını bilen, kocasını sayan kadın... Kadın da konuşmasını bilirse, giyim kuşamını bilirse, evine bağlı, dürüstlüğü, titizliği, çocuklara karşı ilgisi varsa, bilinçli konuşursa saygınlık kazanır diye düşünüyorum ben. Kadın olarak, dine saygılı, kızılacak şeyleri yapmayan; maddi açıdan olsun, manevi açıdan olsun, kocasına karşı saygılı olan bir kadın, maneviyatlı bir kadın, oturmasını, konuşmasını bilen, dedikoduya karışmayan, kendi hasbihalinde, kendinden büyük olsun, küçük olsun insanlara sevgisini sempatisini kazandırmış, nasihati tutulur olmalı. (G 11)

Misafire iyi hizmet eden... Misafirin gelecek, hanımın ağırlayacak senin akrabanı. O zaman derler ki "yav ne de güzel yemekler yapmış". Çalışıp kazanmış getirmişin eve, onu senin hanımın sunmuş, gelen misafire. Misafirin çok hoşuna gitmiş. Ondan sen hanımınla gurur duyuyorsun. Saygıda da kusur etmedi diyorsun. Birbirine sempati duyuyorsun, güzellik burdan başlıyor. (G 2)

Hamaratlık şart... Evdeki yapacağı bulaşık işleri, çamaşır işleri, bizde eli hamarat derler, biraz öyle yaptığı işlerde uyumlu olmalı, bir şeyleri kır-

madan dökmeden. Ben bir yerde kız çocuğu yetiştirdim, elinden her iş gelebilir yani. Ev de kursa, ayrı yaşasa da artık ev çevrilebilir. (G 2)

Aileme, anneme karşı saygılı olmalı... Bir kere yaşı küçüktü, benden önce hiç kimseyle bir arkadaşlığının, bir beraberliğinin olmadığını biliyordum. Benim ideal eşim olmasında en büyük neden bu. İkincisi, çok dobracıydı, yani dürüst konuşan bir insandı. Üçüncüsü, bir kuru ekmeğim olsun deyip, ama yeter ki düzenli, huzurlu bir ailem olsun deyip, yaşayabilecek bir insandı. Ailemizin yakınlığı, akraba olmamız, anlaşabilmemiz, eğitim seviyelerimizin yakın olması. Aileme karşı saygılıydı, anneme karşı özellikle. (G 1)

Kadından beklediğim güleryüz... Sadece güleryüz. Önemli olan güleryüzdür. Bir insanı güleryüzle karşılamak yemeğin de o, aşın da o, ekmeğin de o aslına bakarsan. (G 10)

Aile reisi erkeği var eden en önemli şeyin evdeki cinsiyete dayalı işbölümü olduğunu söylemek mümkün. Erkeğin ailenin geçimini sağlayan parayı kazanıyor olması bu işbölümünün arkasındaki en önemli meşrulaştırıcı unsur oluyor:

Yok hayır ben yardım etmem... Ev işine yardım etme alışkanlığım yok. Hanım gel bir kere de yardım et diyor, yok diyorum. Tepki gösterdi yardım etmiyorsun diye, ama zaten yorgun geliyorum akşamları. Aslında her şey eşit hale geldi, artık yardımlaşma zamanı, ama iyi yaptığı zaman şımarmasın diye belli etmiyorum. Ondan sonra düzgün yapıyor, uğraşıyor. Zaten öyle kötü bir ahlakı da yok yani. Alışveriş yapmadığım zaman evde yiyecek azalır ondan tartışma çıkar. (G 18)

Ben evin hiçbir şeyine karışmam... Almasına, yemesine, içmesine kesinlikle karışmam. Hepsini o (eşi) alır. Hatta benim elbisemi bile o alır. Belli bir para bırakırım eve, harçlıklarını, çocukların harçlığını, hastalığı mastalığı hepsini hanım öder. (G 4)

Benim eşim ev hanımı, benim işim sadece işyerinde... Ev işleriyle ben ilgilenmem. Pazarla, marketle bütün işleri ben alırım da, yemektir, çamaşırdır evin işleridir hanım ilgilenir. Mutfağa girerim de eşimin yanına yardım için bazen, tabak çanak, ıvır zıvır (*gülüyor*) getirmeye, kimse olmadığı zamanlarda. Basit şeyleri yaparım, başka şeyler yapamam, elimden gelmez. (G 6)

Hanımım çalışsaydı mutfakta yardım ederdim... Daha rahat olurdu diye düşünüyorum. O zaman, kadına karşı benim bir baskım olmazdı bir erkek olarak. Ekonomide o da sana yardımcı olur, maddi manevi konuda. Sen yemek yapmasını bilmiyorsan yapmasını öğreneceksin, yani kadına

yardımcı olmayı daha fazla düşüneceksin. O da çalışıyor çünkü. Ama ben şimdi diyorum ki, ben 20 sene çalıştım, emekli oldum, eve geldiğim zaman evde bir yemek olmazsa kızıyorum. Evdesin işte bir bulaşık yıkıyorsun, gerçi evdeki hanımın işi erkek işinden ağır, bunu da kabul etmek lazım. Çamaşır bitmiyor, bulaşık boyuna çıkıyor, çer çöp çıkıyor, yıkıyorsun çıkıyor. Hani, hanımım çalışıyor olsa mutfak konusunda yardımcı olmayı düşünürüm. (G 11)

İşbölümüne ben karışmam... Anca hasta masta olursa belki. Öbür türlü ev işi o kendi sorumluluğudur yani. Cam sil, yok halı sil (*gülüyor*) yani bu işlere bakmam. O benim görevim değil. O da onun görevi yani. Benim görevim dışarda çalışmak. Onun görevi de evde çalışmak. O da dışarda çalışıyor olsa gene de evin işine o bakar. (G 10)

Aile Reisliğinin Kırılgan Sınırı: Çalışan Kadınlar...

Kırsal kökenli, düşük toplumsal statülü ve eğitimsiz erkeklerin çoğu kadınların çalışmasını doğru bulmuyor. Bu konumlardaki erkeklerin eşleri zaten iyi koşullarda iş bulma şansına da sahip değil. Bu bağlamda kadınların çalışması ev içindeki erkek otoritesini sarsıcı görünüyor ve bu durum çok bilinçli bir dille ifade ediliyor. Öte yandan bu konumdaki kadınların çalışma koşullarına ilişkin güvenlik sorunları da sık dile getiriliyor. Çalışmak isteyen ve çalışmaya kocası tarafından teşvik edilen kadınlar ise kendilerine uygun iş bulamama sorunu yaşıyorlar:

Ben karımı çalıştırmam... Erkek sorumludur bizde. Genelde bütün sorumluluklar söz sahibi erkekte biter. Kadın ikinci plana düşer. Kadının sorumlulukları evini düzenli halde yürütmek, erkeğinki de o disiplini bozmadan çoluk çocuğu yetiştirip, aile bireyine bakmaktır. Aslına bakarsan kadın çalışmamalı. Kadının evde yapacağı çok işi var. Kadının çalıştığına ben karşıyım. Kadın çalışınca çoluk çocuk yetersiz bakımda oluyor. Sen kendin akşam geldiğin zaman yemeğin olmayacak, ütülü bir elbisen olmayacak sabah işe giderken. Nasıl verimli olacaksın çalıştığın yerde? O zaman, ya evdeki işlere başka birine yevmiye vererek yaptıracaksın, ya da hanım çalışmayacak. Hanım çalışmayacak, benim görüşüm o yani. (G 2)

Eşime çalışma dedim... Şimdi ben ilk evlendiğim zaman eşime "sen de çalış" deseydim olurdu. "Sen ne çalışacaksın otur evinde" dedim. Şimdi şöyle bir bakıyorum, evet hata etmişim. Bir ailede beraber çalışmak lazımmış. Eğer eşlerin çalışma ortamı var ise beraber çalışıp o ailenin geleceğini hazırlayabilmek gerek. (G 1)

Eşim çalışmazsa çocuğu daha iyi eğitir... Şimdi ben eve, çocuğuma, eşime, evime, haneme ihtiyacı olan ürünleri götürebildiğim zaman, annesi de çocuğa oturup çarpım tablosunda iki kere iki kereyi öğretmesi gerekiyorsa, onu daha sağlıklı kafayla öğretir. (G 1)

Kreş anne sevgisini veremez... Eşin çalıştığını düşünelim, yani kocası çalışıyor, karısı da çalışıyor; bir, iki tane çocuk var. Ne olur, kreşe veririz diyor adam. Kreş kötü bir şey değildir, bilmiyorum, bilmediğim için de yorum yapamıyorum. Ama hiçbir zaman bir annenin verdiği sevgiyi kreşteki kimse vermez. Bir çocuğun da bence yetişmesindeki en önemli olay sevgi. Sevgi olmadan, şefkat olmadan çocuğa bir şey verme şansınız olmaz. (G 1)

Kadınların çalışmasına genel olarak sıcak bakmıyorum... Kadınların çalıştığı evlerde mesela erkeğin konumunda bir değişiklik oluyor, duyuyoruz çevremizden de, ikisi de eşit konumda oluyor. O da artık birbirine restleşmeler başlıyor, sen çalışıyosun, ben de çalışıyorum. Ben şunu yapacam, bunu da yapacam. Benim durumum bu vaziyette olmadığı için, ben karımın çalışmasını istemem, çalıştırmam da. Maddi açıdan, doygunluğumuz var. Mecbur kalmadığımız sürece de gerek yok. (G 6)

Bizim toplum kötü bakar... Erkek dışarda, kadın içerde... Yani erkeğin işi dışarısıdır. Kadının işi bana göre içeri. Bu ayrım yıllardan beri gelen bir şey. Yani dedem mesela, "kadın her zaman bir tabaka aşağı olur" derdi, eksik derdi yani. O da kafamıza yerleşmiş herhalde. Genelde şimdi bizim toplumumuz biliyorsun yani kadının bazı yerlerde çalışmasına karşı çıkar. Ne biliyim, yani, bizim toplumumuz bir acayip. "Vay kadına bak bankacı olmuş, vay kadına bak manav olmuş, vay kadına bak bilmem ne olmuş" derler. Türkiye'de yola bi bayan çıksın da bi gör. Kaç tane kamyoncu duruyor, bir seyret (***gülüyor***); "abla lastiğini bi değiştirelim, (*kahkaha atıyor*) abla egzosun dumanı geliyor." Bizim buranın insanları cahil. Önemli olan şu cahilliğimizi bi atabilsek bizim her şeyimiz düzelir. (G 10)

Çalışan kadın, aile reisi erkek modelini ne kadar değiştiriyor? Bu soruya tam bir yanıt vermek kolay değil. Kadınların çalışıp para kazanması hemen erkeklik inşa stratejilerini baştan sona değiştirmiyor. Türkiye'de karısı da kendisi ile birlikte çalışan erkeklerin yanı sıra kendi çalış(a)mayıp karılarını çalıştıran erkek sayısının da giderek arttığını söyleyebiliriz. Görüşmelerde bu konuda bir örnekle karşılaşılmadığı için buna değinmiyoruz. Öte yandan eşlerinin çalışmasına çok karşı çıkmayan erkekler, kadınların erkeklerden farklı ve kendi denetimleri altında olabilecek alanlarda çalışmaları-

nı talep ediyor ve bazı koşullar ileri sürmekten de kendilerini alamıyorlar:

Kadın ya öğretmen ya da bankacı olmalı... Kadın çalışıyorsa, çok değişik işlerle uğraşmasına gerek yok, ya bir öğretmen olmalı, ya bir bankacı olmalı. Toplum içinde çalıştığı bir iş olması gerekiyor. Yani göz önünde olan bir iş olması gerekiyor. Yani giriş çıkışlarının belli olması, devamlı yola gitmemesi, gideceği işlerin paralı olmaması, yani, genelde belli bir saatte evinde görmek isterim. Erkek için çok problem değil onlar. (G 7)

Önceden çalıştırmıyordum... Başka işlere göndermiyorum da biraderin dükkânı var, oraya gidiyor geliyor ara sıra. Nakış yapıyorlar bayanlarla birlikte. Başka yerde çalıştırmıyorum. Ortamı kendim gördüğüm için güvenmiyorum açıkçası. Eleştiri oluyor erkek olduğumuz için yani. Yadırganıyor, "adama bak karısını çalıştırıyor" diyorlardı. Artık şimdi, ağabeyim kendi hanımını da dükkânında çalıştırıyor. Aslında fazla çalışmasa da ara sıra çalışsa normal olur. Orada çünkü çalıştığı zaman evdeki işleri yapamayacak duruma gelir, yorgun olur. Peygamberin gününden bu yana kadınlar evde kalıyorlarmış yani. Bugün bir erkek bir kadını çalıştırdığı zaman bir de evde çalıştırmaya kadın lazım o zaman. Evin işini kim yapacak. Geldiğin zaman yemeğin önünde olacak. Yorgun argın gelip de yemek yapamaz. (G 18)

Benim hanım güvenli yer olursa çalışır... Yok bizde öyle şey hanım yatacak erkek çalışacak diye. Biz genelde düşük tahsilli olduğumuzdan, hanımı okula gönderdim, sonradan belge aldı. Genelde çok iş olmadığı için yapmıyor zaten. Gittiğimiz işler de bize göre. Benim hanım güvenilir bir hanım istiyor yanında çalışmak için. Bizde güven duymadan olmaz. (G 12)

Kadın çalışırsa kötü yola düşmez... Cahil insanlar bunlar. Yani benim gibi köylerden gelip de şehirli olan kişiler. Hanım çalışıp da ben yiyemem diye konuşan insan, topluma girmemiş, insan yüzü görmemiştir. Sadece kendi getirdiği üç kuruşu yiyen insanların bu memlekete ne faydası olur! Varsa iş hanım da çalışacak. Çok afedersin yani benim hanım da çalışıyor, ben rahatsızım yani disk kayması var, benim hanım çalışıyor. Orospuluk mu yapıyor burada? İşte o geri toplumlar, köyden gelen toplumlar böyle görüyor. Efendim benim hanım iş yapacak, kötü yola düşecek. Zaten hanımında öyle bir şey varsa düşer. Kadınlar, yapabileceği bir işte çalıştırılmalı. Mesela bir kadını götürüp de sıvacı yapamazsın, duvarcı yapamazsın; kadınlar, kendi becerisine göre kaldırabileceği işte çalışması gerekir. Restoranda, otelde çalışır, yani otelde yolsuzluk yapacak değil, yanlış anlamayın. Otelde pas pas yapar, temizliğini yapar, çamaşır yıkar, bulaşığını yıkar, çalışır. Eğer o insan demokratsa, her işte çalışabilir. (G 9)

Çalışırsa para kazanmanın anlamını öğrenir. Git dedim biraz çalış. Ev işleri olsun, temizlik işleri olsun, büro işleri olsun, git bir ay çalış dedim. Taraftarım bu konuda hem iş konusunda, belki sen de bana hak verirsin, sana sözüm yok dersin benim için. Biraz hanım titiz benim. Başlatamadım. Başlasa iyi olurdu onun için. Ekonomik konunun dışında, hani erkeğe karşı konuşmasını biraz daha öğrensin yani. İsteyeceğini bilir; fazla şeyler istiyor bence şimdi, ileri gidiyor, o zaman istemeyebilir. Yani bir kadın bir inşaatta çalışmaz. Her kadın pavyonda barda da çalışamaz. Avrupa'da olsa müsamaha gösteririm şahsen, çünkü orası gelişmiş, orası aydın. Yani orada çalışan evli bir kadına kimse kötü gözle bakamaz yani, cinsellik konusunda. Bizim toplum, kadın giderse, camı silecekse, bırak camı gel şöyle oturalım der. Niyet art niyet yani. (G 11)

Sadece güvendiği yerlere gidiyor... Yani güvendiğin yere git diyorum, güvenmediğin yerlere adımını dahi atma. Yani genelde eşi, dostu, akrabası yani gittiği yerler. Yani ihtiyacımız varsa çalışacak. Yani şimdi benim kazancım biraz daha iyi olmuş olsa çalışmasa daha iyi. Çalışırken beni hiçbir şey rahatsız etmez ki. Benim rahatsız olduğum konu eve gelip onu bulamadığım zaman. Yani o beni rahatsız ediyor. Çalışması için değil yani ben evde huzursuz oluyorum. (G 10)

Herkes işçi, herkes çalışır, birlikte yenir... Eve ekmek parası getirmek herkesin işi, demokrat bir ortamda yaşıyoruz, eğer hanım ev hanımıysa, o da çalışabilir. Yani ekmek kazanan, eli iş tutan herkes çalışacak, benim görüşüm bu. On beş-on altı yaşına kadar zaten çocuğu sokağa koyamazsın. On beş yaşından sonra o bulduğu işte on liraya çalışılıyorsa o da üç liraya çalışacak, o da eve ekmek getirir. Birisi üç lira getirir, birisi üç lira getirir eder dokuz lira. Dokuz lira da baba getirir, sekiz lira da anne getirir eder yirmi beş lira misal. Yirmi beş lira da bu aileyi dört dörtlük yaşatır. Bizim toplumumuzda bir kişi çalışır, üç kişi yer, bu yanlış. (G 9)

İşadamları: Sermayenin Aklı ve Eril Tahakküm

Erken modernlik döneminin egemen erkeklik tarzları hiçbir zaman sadece fizik güç ile özdeşleşmedi. Tersine, erkeklik tanımının içinde her zaman akıl, mantık, iradeye dayalı –kadınlarda olmadığı varsayılan– yetenekler erkekliğin ayırıcı özellikleri olarak tescil edildi. Modern düşüncenin "insan"ı, beden ve akıl olarak ikili bir ayrım içinde algılanmaya başladığından beri bu ayrım da bedensel kas gücü olarak ya da akıl olarak temsil edilen farklı erkeklik tarzlarına tekabül etmeye başladı. Bu farklılaşma da genellikle farklı sınıfsal ai-

diyetlere tekabül eden erkekliklerle ilişkili hale geldi. Yani, işçi sınıfı erkeği bedensel işgörme kapasitesi olarak temsil edilirken "sermaye"yi yönetecek erkek "akla dayalı yetenekler" sahibi olarak temsil edildi.

Modern "eril akıl", çoğu zaman, orta sınıf erkeklerin eğitim ve meslek edinme ile kazandığı, teknolojik bilgi ile bütünleşmiş bir "teknik akıl" olarak ortaya çıktı ve bu özellik sermayenin farklı faaliyet alanlarını örgütleyen şirketlerin "yöneticiler"inin çoğunlukla erkek olmasında somutlaştı. Bu bağlamda, mesleki eğitim alanlarının ve ilgili kurumların örgütlenme biçimleri ile buralarda geçerli eğitim pratiklerinin cinsiyet farklarını kurucu rolleri dikkat çekicidir. Aslında, mülk sahibi sınıflara mensup erkeklerden ayrı olarak, sermayenin zihnini açacak teknolojik ve bilimsel alanlarda eğitilmiş orta sınıf profesyonel erkeklerin konumları bu konuda önemli bir gösterendir. Bu erkekler sermayenin aklı olarak çalışarak, eril iktidar nimetlerini –eşit olmasa da– kendi aralarında paylaşır (Connell 1995; 164-80).

Gerek sermayenin mülkiyetini elinde tutan, gerekse sermayenin aklı ve teknik becerisi olarak çalışma dünyasında sermayenin yönetimini üstlenen erkekler genel olarak işadamı olarak tanımlanır. İşadamlarının ayırıcı özellikleri nedir diye sorduğumuzda karşımıza çok ince stratejilerle kurulan sınıf ve cinsiyet temelli farklarla örülü iktidar ilişkileri çıkar. Soyut düşünme becerisi, rasyonel hesaplama yeteneği, yüksek düzeyde araçsal bir mantık yürütme kapasitesi, etrafındaki nesneleri ve ilişkileri kontrol etme isteği işadamı olma gerekleri arasındadır. İşadamı konumu, iktidarı kendi bedensel aktivitesi ile değil, yarattığı ilişkiler ağı içinde örgütleyebilme becerisine sahip olmakla ilişkilidir. İktidarın göstergesi olacak şekilde giyinmek, buna uyan bir ofise ve işyeri dekorasyonuna sahip olmak, yüksek teknoloji ürünleriyle donatılmış iş ortamında çalışmak işadamlarının iktidarlarını hem bedensel görüntülerinde hem de sahip oldukları mekânlarda temsil ettiklerini açıkça gösterir.

İşadamlarının bedensel olarak temsil ettikleri şeylerin sermayenin "eril aklı"nın inşasında önemli rolü vardır. Bunun göstergesi olarak sağlıklı ve sportmen görünmek önemlidir. Beden estetiği öne çıkar; kilolu olmamak, yakışıklı görünmek, vejeteryan olmak, organik gıdalarla beslenmek, Reiki, yoga gibi şeylerle ilgilenmek

gibi özelliklerin güç ve iktidar göstergesi olarak yeni yeni algılanmaya başladığını söyleyebiliriz. "Kendi bedeninin mimarı olmak" ile "gücü elinde tutmak" arasındaki ilişki dikkat çekicidir (Connell ve Wood 2005; 355). Bizim araştırmamızda da işadamlarının bedensel imgeleri, tüketim düzeyleri ve iş mekânlarını kullanım tarzları arasında kurdukları ilişki sayesinde bir tür "güç temsili"ni sağladıklarını söyleyebiliriz:

Bir ortama girdiğinizde kıyafetinizle karşılanır, karakterinizle uğurlanırsınız... Benim marka tutkum yoktur. Ama ilk görünüşün, benim için çok önemli olduğunu düşünüyorum. Kendi açımdan da görüntünün düzgün olmasına dikkat ediyorum. Ama nereye kadar, ilk gördüğümde insanlar beni çizmesinler diye. Hani kıyafetinle girersin, çıkarken karakterinle çıkarsın. Tanındıktan sonra üstünde başında ne olduğuna hiç kimse bakmıyor. Ama ilk başta kaybetmemek için, özellikle bu kent yaşamında, her şeyin çok hızlı yaşandığı zamanlarda, benim karakterimi algılaması 15 dakikada mümkün değilse, veya o 15 dakikada onda önemli iyi bir izlenim bırakmak gerekiyorsa, sonraki süreçleri devam ettirmek için çok önemli görüyorum. (G 13)

Markayı marka olarak değil, yakıştığı için giyerim... Bana iş görüşmesi için veya bir iş için gelen insanların kıyafetlerine ve davranış biçimlerine bakıyorum. Saç şekline, tıraş şekline, haline, giydiği kıyafetle oturma şekline, hitap şekline bakıyorum. Bunlar artı değer, bir yere gittiğinizde maalesef toplumumuz buna önem veriyor. Hâlâ kravat takmak çok önemli bizim için. Ben de istiyorum sizin gibi gezmeyi, ben de rahat olabilmeyi istiyorum, ama onu anca hafta sonu yapabiliyorum. Çünkü ben her an birisiyle iş görüşmesi yapabilirim. Her an buraya birisi iş için gelebilir. Veya personel beni çok spor görünce alışmadığı bir tarz olduğu için farklı değerlendirebilir. Bir parçası oluyor kıyafet işimizin. Markası belki dışardaki insanlar için çok önemli olmayabilir. Temiz ve uyumlu giymek yeterli olabilir. Temiz ve uyumlu giyip, biraz da ekonomik yapınız üst düzey olduğunda markaya dönebiliyorsunuz. Marka, marka olduğu için değil, içinde İtalyan yazdığı için, Gucci yazdığı için, Vakko yazdığı için değil, ama cidden zevkli şeyler ürettikleri için giyerim. Daha yakıştığı için, daha uzun giydiğim için, onları yıpranmadan giydiğim için, şüphesiz (para) verip alıyorum. (G 14)

Lüks arabadan hoşlanırım... Ben 5.30 araba kullanırdım bi ara. Benim şimdi 7 CC'lik arabam var. İkisi de üst sınıf araba, ama çok ciddi şekilde keyif alıyorum arabayı kullanırken. Çünkü her türlü donanım var, her türlü lüksü var bana hizmet veren. En büyük özelliği uzun yolda güvenilir-

liğini alıyorum. Ben araba kullanmasını çok severim. Mesela ben hâlâ şoför kullanmam. Bu arabamı da gittikçe lüks hale getirdim. Mesela Seat'a hiç binmedim, düşünmedim bile. Ben hep hedefleri büyük tutmayı amaçlamışımdır. Ben bir yere iş görüşmesine gittiğimde, Serçe arabayla gitmem. Çünkü görüşmede benim konumum üst düzeyde. İnsanlar buna değer veriyorlar, çünkü yapısına değer veriyorlar. Etkileyebilmeli gelen insanları. Bunu yaparken gereksiz para harcarım veya borca girerim, ondan sonra da sıkıntıya düşerim, böyle değil. BMW, Mercedes alma konusunda markaya bakmışımdır. Orda marka seçmişimdir. Çünkü Mercedes kullananlara baktığım zaman, çok sıradan insanların da Mercedes'i gösteriş olsun diye kullandığını biliyorum. Cebinde üç kuruş parası vardır ama sırf Mercedes'e biniyor dedirtebilmiştir. Hiçbir kültürü yoktur, hiçbir altyapısı yoktur ama Mercedes kültürü vardır Türkiye'de. Ondan kaçmışımdır, onun için BMW almışımdır. (G 14)

Bu tür bir "sermaye erilliği"nin ortak özellikleri var mıdır sorusuna şöyle bir yanıt verebiliriz: Otoriteyi temsil etme, genel olarak sosyal muhafazakârlığın gerekleriyle uyumlu olma, heteroseksüel olma, aile içi cinsiyete dayalı işbölümünü sürdürme, sembolik düzeyde de olsa etkili cinsiyet farkları anlayışını savunma, kadınlar ve erkekler arasında ciddi duygusal farklar ve mesafeler olduğuna inanma, vb. Bu özellikleri taşıyan erkekler özellikle yerel düzeyde kilit endüstrilerin yönetimini elinde tutan yöneticilerdir ve egemen eril değerleri kapitalizmin somut ve yerel biçimlerinde birleştirir ve sentezlerler (Connell ve Wood 2005; 348). İşadamlığı negatif ya da nötr terimlerle temsil edilmez; tersine bilen, hızlı karar veren, centilmen, cesur, koruyucu, adil, fedakâr, risk almasını bilen gibi olumlu nitelemeler kullanarak anlatıyor işadamları kendi başarılarını:

Erkeğin iktidarı bilgiden gelir... En önemlisi bilgi ve ikna edici konuşma. Yani bilgin varsa zaten, o bilgiyi kelimelere dökebiliyorsan, doğru anlatabiliyorsan, açık, yalın izah edebiliyorsan zaten her zaman ikna edersin. Bir de senin kararlı olduğunu hissetmesi lazım karşındaki insanın. (G 15)

Empatik anlama ile başarı arasında ilişki vardır... Şirketler arasındaki rekabette silahlarınızın, imkânlarınızın, kaynaklarınızın geniş olması lazım, hem teknik hem insani anlamda. İşi alabilmek için ilişkiler önemli. Bir şirketin sahibi iseniz, bilgi birikimine sahip olmak yanı sıra kişilik özellikleri çok önemli. Hızlı algılamak, hızlı analiz edebilmek, neden sonuç ilişkisini kurmak gerekiyor ve sonuç çıkarmak gerekiyor. Bunu bazen bir toplantıda çok hızla yapmak gerekiyor. Hızlı karar vermek, çözüm üretmek,

karar almaktan korkmamak gerekiyor. Geçmiş bilgileri ve ilişkileri doğru kullanmak gerekiyor ve astlarınızla da kapıları açık tutup onların size ulaşabileceği, araya bariyer koymayacağınız bir ilişki gerekiyor. Çatışma çıkarsa şunu yapmaya çalışırım: Kendimle yalnız kaldığım zaman "o niye benimle çatışıyor" diye düşünüp, onun olduğu yerden bakmaya çalışırım. Onun hangi düşüncesi, elindeki hangi bilgi, benim hangi davranışım veya sözüm bu meselede önemli oldu, diye sorarım. İnsan birisiyle çatışıyorsa kendini haklı gördüğü yanlar vardır; onun kendini haklı gördüğü yanlardan bakmaya çalışıp, onun algılamalarını çıkarmaya çalışırım. (G 36)

İş dünyasında başarının sırrı hızlı karar vermek... Hızlı karar veririm, hızlı adım atarım, on taneden iki tanesi yanlış olur. Olsun o önemli değildir. Çok iyi nakit akışı yönetirim. Yani becerilerim budur, insan yönetme kabiliyetim fazladır. Girişkenimdir, konuşkanımdır, çok geniş bir çevrem vardır. Bütün bunları alıp bir potada eritirsen biraz da şans yardım ederse başarı gelir. (G 15)

Sosyal çevre ile iş çevresi bir arada önemli... İşte yükselmeye başladığın zaman kaçınılmaz olarak o seni bazı sosyal aktivitelere dahil ediyor. O sosyal aktiviteler iş getiriyor. Daha başka sosyal aktivitelere gidiyorsun. Öyle öyle, genişleyen bir halka. İnsan Lions Kulübü'ne niye girer? Bunun ana nedeni bulunduğu bölgeye sosyal katkı sağlamaktır. Ama Lions kulüpleri üye kaydederken değişik meslek gruplarından üyelerin olmasını isterler. Sonuçta o üyelerle ticari ilişkiler ağı içerisine girerler ister istemez. Ha bunlar eski lonca sistemi gibidir. Yani ta Osmanlı sisteminde olan lonca sistemi gibi bir şeydir. Çok da kötü bir şey değildir yani. (G 15)

Sermayenin Aklını Eğitmek: Elit Erkek Okulları

Erkeklik araştırmalarının en önemli konularından biri de sınıfsal ayrıcalıkları yeniden üreten stratejilerle erkeklik stratejileri arasındaki ilişkilerdir. Bu bağlamda, mülk sahibi varlıklı toplum kesimlerinin erkek çocuklarını ve özellikle de belli sermaye şirketlerinin başına geçecek erkek çocukları eğitmekle görevli okullarda egemen erkeklik değerlerinin ne ölçüde yeniden üretildiği öncelikli araştırma konusudur. Elit erkek okullarındaki eğitimin hem içeriği hem de gündelik pratikleri açısından egemen erkeklik normlarının öğretilmesinde çok işlevsel bir araç olduğu görülüyor (Poynting ve Donaldson 2005). Elit kesimlerin erkek çocuklarını yetiştiren okullarda öğretilen erkeklik değerleri hakkında yapılan araştırmalarda

en temel erkeklik değerlerinin kadınsılığı dışlamak ve aşağılamak, duygusallığı gizlemek, hiyerarşilere itaat, zorluğa alışma benzeri "üstün erkeklik" tanımlayan değerler olduğunu görüyoruz. Zamanımızda kız-erkek karışık okullar haline dönüşmüş olsalar da, uzun süre sadece yatılı erkek okulu olarak eğitim veren bu tür elit erkek okullarının geçmişte Türkiye'de elit erkeklik tarzlarının yaratılmasında büyük önemi olduğunu biliyoruz. Bugün için de halen bu okulların –sınıflarında olmasa da– yatılı erkek yurtlarında geçerli "eril" kültür ortamının üst sınıf erkeklik kimliklerinin oluşumunda önemli olduğunu görüştüğümüz erkeklerin anlatılarına dayanarak söyleyebiliriz:

Babam da Galatarasay Lisesi'nde okumuş... Sıradan bir yatılı okul değildi, Galatasaraylılık neredeyse bir ideoloji düzeyine yükseltilmiş bir şeydi. Mafyatik bir yanımız da vardır. Tabii erkek okulu, kaçınılmaz olarak kültürün beslendiği, yeniden üretildiği bir alan; cinsiyet, cinsel ilişki, kadın anlamında. Galatasaray'da maçoluk egemen değerlerden biridir. Yatılı okul son derece kapalıydı; çarşıya dört-beş saat çıkardık. Okuduğumuz kitaplar dergiler, kendi aramızdaki ilişkiler, tepeden bakan bir erkek egemen tarzı vardı. Yatılı okulda bir dönem muhabbeti vardır. Hiyerarşiktir, 6'lar 7'lere tabidir; Kara Harp Okulu gibi. Maçoluk ve hiyerarşiye bakıldığında, orta bire gidenler için 12. sınıflar okul dairesinin onayı ve teşviki ile okulun kralı durumundalar; hem okulu yönetirler, hem zamansız dışarı çıkarlar, içki içerler, bilmem ne yaparlar. Onun için biz sürekli olarak abilerin yaptıkları, bizim yapamadığımız şeyler yüzünden hep susardık, nasılsa biz de bir gün olacağız diye. Sınıflar arasında çok ciddi bir iktidar hiyerarşisi vardı, ama derslik ve yaş anlamında. Her şey kolektif, çok az bireysel, "privacy" diye hiçbir şey yok. O kadar yoğun kalabalık bir kolektif hayat sürdürüyorduk ki. (G 30)

Sermayenin Eril Aklı ve Kadın Yöneticiler

İş dünyasındaki erkek egemenliği az araştırılmış bir konudur. Üst düzey yöneticiler arasında çok az kadın oluşu iş dünyasında cinsiyet farklarına dayalı cinsiyet hiyerarşilerinin ciddi biçimde egemen olduğunu bize gösterir (Collinson ve Hearn 1996; 2). Öyleyse şunu sorabiliriz: İş dünyasının erkek yöneticiler tekelinde olması sonucu yöneticilik eril değerlerin egemenliğinde midir? Yoksa iş dünyasını yönetenlerin çoğunluğu erkek olmakla birlikte, iş yönetimi kuralla-

rı nesnel, cinsiyetsiz ve uygulayıcının cinsiyetinden bağımsız olarak yürütülebilir mi? Ya da iş dünyasının egemen değerleri bir cins lehine sistematik sonuçlar yaratıyor mu?

Her şeyden önce iş dünyasının cinsiyetçi bir dili vardır. Şirketler birleşirken "nikâh" yaparlar, kadınları aşağılayan şakalar ve küfürler bolca kullanılır, vs. O zaman sorabiliriz: "Eril tarz yönetim" diye bir şey var mıdır? Profesyonel, rekabetçi, rasyonel benlik algısına dayalı, özgüveni yüksek ve özdenetim odaklı olmak gibi özellikleri "eril yönetim tarzı" olarak tanımlayabiliriz. İş dünyasının erkek egemen spor alanlarında, erkeklere mahsus kulüplerde geliştirilen takım arkadaşlığı ile beslenen bir dünyası olduğunu da biliyoruz. Egemen erkeklik ile iş dünyası ve şirket yöneticiliği arasındaki sistematik bağlar aslında "güç ilişkileri"dir. Kapitalist üretimin sürdürülebilirliği için bu güç ilişkilerinin işgücünü denetim altında tutma gereği vardır. Emeğin denetimini sağlama gereği ile eril iktidar tarzı arasındaki paralellik çarpıcıdır. Sermayenin yönetimini gerçekleştirenlerin "erkekçe" olmaları gerekmektedir.

Kadın yöneticiler bu tarzları değiştiriyor mu, yoksa sermaye ister bir kadın isterse bir erkek tarafından yönetiliyor olsun, tanımı gereği "eril" bir tarzı gerekli kılar mı diye tartışabiliriz. Hiyerarşiye dayalı yönetim, rekabete dayalı yükselme, gücün yoğunlaştığı yapıların korunarak sürdürülmesi gibi iktidar stratejilerini yeniden üreten davranışların kendisi, bizatihi uygulayıcısının cinsiyetinden bağımsız olarak, "cinsiyetlenmiş" ve eril nitelik kazanmış mıdır?

Biyolojik temele indirgenmiş, homojenleştirilmiş kadınlık ve erkeklik tanımlarını eleştirme amacıyla toplumsal cinsiyet ilişkileri kavramının geliştirildiğini hatırlarsak, kadın yöneticilerin biyolojik cinsiyetinin önemli olmadığını; kadın yöneticilerin iş yapma-yönetme tarzlarının kendisinin "erkeksi" olduğunu söyleyebiliriz. Sermaye şirketlerinin üst düzey yöneticileri arasında kadın sayısının azlığı ile gündeme gelen tartışmalarda, kadınların da mevcut iktidar ilişkileri içinde üst noktalara gelerek, erkekler gibi, sermayenin güç alanlarından "erkekçe" stratejiler kullanarak yararlandıklarını söyleyebiliriz (Collinson ve Hearn 1996; 10).

İş dünyasında giderek sayıları artan kadınların konumlarını anlamaya yönelik araştırmalara baktığımızda, kadın yönetici sayısı belli bir eşiği aştığı zaman bu ilişkilerin değişip değişmeyeceğinin

yoğun olarak tartışıldığını görüyoruz. Mevcut durumda, erkekler gibi iktidar konumlarına ulaşabilseler bile, kadın yöneticilerin erkeklerle çok da aynı koşullarda çalışmadıkları teslim edilmelidir. Erkeklerin piyasadaki ayrıcalıklı konumlarına eşlik eden "özel becerileri sonucu başarılı olan erkek" söylemi çoğu zaman egemen erkeklik tanımlarıyla iç içe geçmiştir. Örneğin, "uzman erkek miti", yani belli güç konumlarına gelenlerin cinsiyetlerinden değil, belli kişisel yeteneklere ve uzmanlık bilgilerine sahip olduklarından dolayı buralara yükselebildikleri iddiası kadınların bu becerilere sahip olmadıkları için çok yükselemediklerinin zımni olarak kabul edilmesine yol açmaktadır. Aslında kadınların bu düzeydeki üst konumlar için gereken mücadeleyi ve ağır çalışma koşullarını göze alamadıkları için yükselemedikleri düşüncesinin yaygınlığı buna örnektir. Kadınların özel şirketlerdeki konumları ve deneyimleri üzerine ilk araştırmalardan biri olan Rosabeth Moss Kanter'in, *Men and Women of the Corporation* (Şirketin Erkekleri ve Kadınları, 1977) kitabında iş dünyasının egemen değerleri olan akla dayalı olmak ve verimlilik-etkinlik gibi değerlerin "eril etik"le ilgili olduğu gösterilmişti. Modern bürokrasinin erilliği üzerine ilk önemli çalışmalardan biri olan R. W. Bologh'un *Love or Greatness? Max Weber and Masculine Thinking – A Feminist Inquiry* (Aşk mı, Büyüklük mü? Max Weber ve Eril Düşünce – Feminist Bir Sorgulama, 1990) kitabı da aynı iddiayı bürokratik çalışma tarzları ve ilişkileri için söylüyordu. Yani, erkekler rasyonel yöneticiler olmaya yatkındırlar; sorunların çözümüne "katı-kuralcı" yaklaşıyorlar; plana dayalı analitik-soyut düşünme yetenekleri daha gelişkin; insanlara bir şey kabul ettirme/boyun eğdirme becerileri var; sorun çözmede bilişsel üstünlük, duygularını kontrol edebilme gibi "erkeksi" üstünlüklere sahip oldukları için başarılı oluyorlar iddiası bu görüşe temel teşkil ediyor. Ayrıca, iş yaşamında uzun saatler çalışma, sürekli meşgul olarak görünmekten hoşlanma gibi alışkanlıklar edinmenin "eril tarz"lar olduğu ve bunların otorite göstergesi olarak kabul edildiği de buna ilaveten söylenebilir. Sayılan bu özelliklerden iş dünyasının oldukça katı biçimde cinsiyetlenmiş bir alan olduğu ve büyük çoğunlukla egemen erkeklik pratikleri ile bütünleştiği ve sadece bu davranışlara ayak uydurabilen az sayıdaki kadına buralarda yer bulduğu söylenebilir.

Türkiye'de sermaye sınıfını temsil eden şirketler açısından kadın yönetici oranına baktığımızda öne çıkan örnekleri görmekle birlikte bu konuda yorum yapmamıza olanak sağlayacak sağlıklı verilerin olmadığını söylemek gerekir. Yine de Türkiye'de hem "Kemalist feminizm"in etkisiyle, hem de özellikle aile şirketlerinin ağırlık taşımasından ötürü babadan kıza geçen bir düzen içinde kadın yönetici sayısının Avrupa'daki çoğu ülkeden daha yüksek olduğunu tahmin edebiliriz. TÜSİAD gibi iş dünyasının önde gelen bir örgütünün başına Doğan Holding medya grubunun vârisi bir kadının başkan olarak seçilmesi ve ayrıca kadın girişimcilerin ve işkadınlarının kendilerine ait bir dernek –KAGİDER (Kadın Girişimciler Derneği)– kurması, diğer kadın örgütleriyle birlikte aktif olarak çalışması da bu alanda dikkat çeken olgulardır. Bu olumlu örneklerin varlığına rağmen, yine de Türkiye'de sermayenin aklı konumundaki kadın sayısının çok olduğunu söyleyemeyiz.

İş Dünyasında Cinsiyetçi Ayrımcılık

Sermayenin eril aklı olmak için sadece biyolojik olarak erkek olmak gerekmiyor. Az sayıdaki kadın da erkek yöneticilere benzer davranışlar göstererek iktidar basamaklarını tırmanabiliyor. Fakat kadınlar açısından bu dünyanın hiç de kolay olmadığı ortada. Bizim araştırmamızda kadınların iş dünyasına katılmasına açıktan karşı çıkılmadığını görüyoruz. Ama görüştüğümüz işadamları, iş dünyasındaki kadınlar için ayrımcılıklar içeren farklı değerlendirmeler yapıyorlar; kadınların doğasına yatkın işler sıralamaya başlanıyor, kadın erkek farkları iş alanlarına uygun cinsiyet becerileri söylemi içinden yapılan ayrımcılık haline dönüşüyor:

İş dünyasında kadınlar bazı sektörlerde başarılı... İş dünyasında kadınlar sektör sektör. Her sektörde başarılı değil. Gördüğüm kadarıyla bankacılıkta, masa başı işlerde, satış sektöründe, sunumla alakalı, vizyon sunum işleri gibi işlerde daha başarılı oluyorlar. Eğiticilik, öğreticilik çok daha kuvvetli kadınlarda, öğretmenlik olabilir. (G 5)

Erkekler ağır ve stresli işlerde başarılı... Erkekler ağır yük kaldırmayı gerektiren, inşaat ameleliği vs. (*gülümsüyor*) stresli işlerde başarılı oluyor. Mesela baktığımda, patronlar, daha çok para kazananlar, müdürler, başkanlar hep erkek. Bu işler stresli işler olduğu için erkekler daha başarılı.

Yani bölünme arttıkça, sorumluluk arttıkça bu işi erkekler daha iyi yapıyor gibi geliyor bana. Vakitleri çok olduğu için mi, ailesine vs. çocuklarıyla ilgilenmedikleri için mi nedir bilemiyorum. Bir müdür, müdür olana kadar, daha fazla parçalanması gerekiyor. Beynini bilmem kaç parçaya bölecek ki o kadar işle uğraşacak, o kadar işi çözecek, sonuçlandıracak. Tabii işe odaklanma işini erkekler daha fazla yapıyor. Biz gün içinde işe geldiğimizde ne aileyi düşünürüz, çoluğu çocuğu karımızı, annemizi babamızı vs. hiçbir şeyi düşünmeyiz. Ama bir kadın işyerine gittiği zaman, bugün annemle görüşmedim diye bir telefon açmaya çalışır annesine (*gülüyor*). Çocuklarını düşünür, sürekli bir şeyi düşünür, hep ailesini düşünür. Onların duygusal tarafları sürekli daha fazla ve daha hızlı çalışıyor. Bu bilimsel olarak da açıklanmış zaten. Beyinlerinin duygusal yönünde, duygusal şeyler daha çok salgılanıyor. Onlar orayı daha çok kullanıyorlar. Bizde tam tersi, biz de hesap kitap tarafını daha çok kullanıyoruz. (G 5)

Kadınların yapamayacağı işler var... Kadın mesela çiftçilik yapamaz. Bir kadın çiftlikte ırgatların arasında çalışırken ne kadar ilgi çekici olur düşünün. Ardından, mesela hale gittiğinde düşünün; ben karımın gidip de halde çalışmasını istemem veya bir inşaatta şantiye şefliği yapsın istemem, işçilerin arasında, hep erkek olan işçilerin arasında. Hiç kalıp çakan bir kadın gördünüz mü bilmiyorum veya karo taşıyan, yok ki. Yani karımız, kızımız, annemiz çok yorulsun istemeyiz veya garip gözlerle karşılansın. Günlerce, aylarca evine barkına gitmemiş adamların arasında bırakamazsınız. Orada görüntü itibariyle bile o şekilde hoş karşılanmaz yani, kimsenin hoşuna gitmez. (G 5)

İş dünyasında kadınlar çirkef olabiliyor... Ben çatışmayı sadece erkeklerle değil, kadın erkek, herkeste görüyorum. Herhalde kadınlar erkeklerle olan diyaloglarında daha rahat karşılık veriyorlar, kimse kadınların üstüne yürümüyor hakaret ettiklerinde. Kadınlar hatta çirkeflik bile yapıyor diyebilirim. Şahit olduğum en argo ifadelerle konuşan kadınlar var özel sektörde. Ama kadın zarar görmüyor bunu yaptığı için. Bu da bir ayrımcılık. Kadına karşı tolerans yüksek. Ben böyle durumlarda karşılık versem... Erkekler bunu yapamaz; erkekler bizim toplumda bu durumlarda hassastır, önce değerlendirir sonra taktiksel hareket eder, daha akılcı davranır. Kadın anlık tepkiler veriyor, daha iyi deşarj oluyor belki. Bir erkek bir kadına her şeyi söyleyemez, ama bir kadın bir erkeğe her şeyi söyleyebilir. Bunun sonucu erkek erkeğe diyaloglar da kadınlara karşı cephe oluşturmak şeklinde gelişiyor. Temel bir saflaşma söz konusu. Kadınlarda bu yok, erkeklerde var. Maç muhabbetleri, iş seyahatlerinde böyle şeyler oluyor, kadınları içlerine sokmamak amaçlı. Erkek erkeğe kalınan bir ortam bulup, belden aşağıya diyaloglar başlatıp bir karşı cephe oluşturabiliyorsunuz. O toplantıya gelen kadınlar hakkında konuşabiliyorsunuz. Bir çizgi

var, o çizgiyi ben de biliyorum; karşı cinsle ilişkilerimde daha hassas davranıyorum. Erkeklerle olan ilişkilerimde o kadar hassas olmam gerekmiyor, dokunma, cümle kurma konusunda. Erkeklerle daha rahat ederim iş ortamında; bir kadınla olan ilişkimde yanlış algılamalara neden olacak herhangi bir davranışta bulunmamaya dikkat ederim. (G 35)

İş yaşamında kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkinin normu yok... Ben iş hayatında bir kadınla ilişki kurmakta çok zorlanıyorum mesela, kuramıyorum. Bir kadınla normal bir ilişki kuruyorsun, genelde kadınlarla erkekler yeni tanışınca bir şey olur, biri birine yavşar, o ondan hoşlanır, böyle durumlar olur. Şimdi bir taraftan böyle görünmemeliyim diyorsun. Onun için çok yakın bir ilişki kuramıyorsun. Üç kere dahilisinden aynı kadını arayıp bir şey sorunca sesi soluğu değişiyor, niye hep beni arıyor diye. Zorlanıyorum açıkçası. Taktik olarak da şunu yapıyorum, bir kadınla iş için bir yere gidiyorsam, hemen sevgilimi arıyorum, "bak benim sevgilim var, yani seninle ilgilenmiyorum" gibi bir moda giriyorum. Çünkü cidden kadın bambaşka bir tavra giriyor, ya bunu abartıyor, tamam bu benimle ilgileniyor, ben bunu alırım çeviririm gibi ters havalara giriyor. Ben aslında kadınlarla birlikte çalışmayı sevmiyorum onun için. Şimdi şantiyede gidiyorsun, adama sövüyorsun, senin yapacağın işin de gelmişini geçmişini de, şimdi öyle bir ilişki kuruyorsun. Şimdi orada kadın olunca iş değişiyor. Nasıl bir ilişki kuracağını bilemiyorsun, ne yapacağını bilemiyorsun. Şimdi bir fabrikada çalışıyorum, çelik imalatı yapıyor. Bir sürü erkek var. Oradaki erkekler acayip; maaşı alıp Eryaman'dan yoldaki kadınları bulayım, onlarla bir işler çevireyim derdinde olan erkekler; karısını döven, kızı dışarı çıktı diye onu döven falan tipler bunlar. Bir de ortamda bir kadın var, bilmem ne mühendisi. Şimdi kadın fabrikaya giriyor, iki tur atıyor bir çıkıyor, Allah muhabbet dinle sen şimdi, işçilerin yaptığı muhabbeti dinle. Sen ona "ağzına biber sürerim" diyemiyorsun, "vay koçum" diyerek muhabbete giremiyorsun. Ama, kadının yanında yer alsan senin karizma çizilecek, onu yapamıyorsun. Böyle abuk subuk durumlar ortaya çıkıyor. (OD 1)

Erkekler arası ilişki normu... Benim en iyi taktiğim, akşam rakı içmeye götürmek ya da pavyona götürmek (*gülüşmeler*). Böyle daha çok yol alıyorsun, bir-iki şey yapıyorsun, o muhabbeti yapınca adam hasta oluyor sana, tamam mı? Yardımcı olmaya başlıyor o noktadan sonra. Ama bunu kadınlara yapamıyorsun. (OD 1)

İşyerinde kadın yönetici... Ostim Organize Sanayi Bölgesi'nin altyapı işlerinin başına bir kız alındı, özellikle bayan arıyorum dendi. 1.70 boyunda, çıtı pıtı böyle, her gün kuaförde saçını yapan, tırnaklar ojeli gelen, dökük kemer takan, zincirli mincirli, dar kot giyen topuklu ayakkabı giyen birisi orada üç yıl çalıştı ve mum gibi yaptı herkesi. (OD 5)

Kadınlarla işyerinde birlikte çalışma alışkanlığı yok... İşyerinde bir kadın olsaydı işim biraz daha zor olacaktı. Belki daha hırçın olacaktım. Şimdi erkekler kadınlara karşı daha bir hırçınlaşabiliyorlar, deneyimli olsa bile. Çünkü onu nasıl alt edebileceklerini bilmiyorlar. Öğrenilmiş bir şey değil bu. Erkek olunca o iktidarı ele geçirmek için önünde doneler var. O yüzden o kadar hırçın olmuyor. Ama kadın oldu mu... Mesela erotik fıkra olayı; çünkü orada o kadını rezil etmenin başka yolları var, bizde bunu kullanırlar kadın olduğu için, bu bir kolaycılıktır. Erkek olsa başka olur; daha böyle oturaklı, usturuplu, hani bizi de rezil etmeyecek yollar buluruz o adamı alt etmek için. (OD 5)

İş dünyasında cinsiyet temelli ayrımcılığın ne kadar derin bir meşruiyeti olduğunu bu örneklerden çok rahatlıkla görebiliyoruz. Bu ayrımcılığın önemli bir kısmı da doğrudan kadın bedeni ve cinselliğine açık ya da dolaylı göndermelerle inşa ediliyor. Öte yandan erkekleri iş dünyasında üstün kılan şey, kadınlardan farklı olarak, onları rekabete, kurallara dayalı akılcı çalışmaya, kolektif çalışmanın bir parçası olmaya yatkın olduklarına inandıran şey, bu "cinsiyete özgü beceriler" söylemi. Bu söylem, erkekler arasında gerçekleşen çalışma disiplini ve kültürü sohbetleri aracılığıyla kadınları çok kolaylıkla dışlıyor ve çalışma yaşamının kolaylıkla "erkek dünyası" haline döndürülebilmesine yol açıyor.

Sermayenin Eril Dünyasında Aile ve Cinsel Ahlakı

İyi para kazandıkları için işadamlarının aile geçindirme gibi bir endişesi olamayacağından, erkek olarak statü ve saygınlık kazanmada bir sorunları olmaması gerektiği düşünülür. Para kazanan bir erkeğe başka "erkeklik ispatı" gerekmeyebilir. Örneğin kas gücüne dayalı yapılı bir vücudu, kavgada gözünü sakınmayacak bir cesareti, karısının/kızının "namusu"nu koruma endişesi olmasa da bir işadamı eğer para kazanmayı becerebiliyorsa erkekler topluluğuna saygın bir üye olarak kabul edilebilir. İşadamlarının aile reisi olma ve aile fertlerinin yaşamında otorite olup "itaat bekleme" gereksinmesi olmaması gerekir. Dahası, zamanının büyük bir kısmını işyerinde ve çoğu zaman da seyahatlerde geçiren ve sosyal çevresi de büyük ölçüde iş dünyasındaki arkadaşları ile örülmüş bir işadamının hayatında aile nasıl bir anlam ifade eder? Bu soruya yanıt arayan

araştırmalar işadamlarının gözünde ailenin öneminin değiştiğini ama hiçbir zaman önemsiz hale gelmediğini söylüyorlar. İşadamı demek egemen cinsiyet rejiminin egemen erkeklik değerlerini içselleştirmiş bir erkek demek aynı zamanda. Bu egemen değerlerin içinde de "düzgün bir aile hayatına sahip olmak" genellikle yer alıyor. Aslında bir erkek için sorunsuz bir aile hayatı "başarı"nın değişmez koşulu. Gece yatmadan yatmaya çok lüks olan evine gelen, hayatını farklı kadınlarla ve farklı mekânlarda yaşayarak geçiren işadamı imgesi popülerse de, hayatını düzenleyip toparlayan ve ona eşlik eden iyi bir ev kadını ve iyi bir eş gereksinmesinin işadamlarında da yaygın olduğunu söylemek gerek. Özellikle Japonya ve Uzakdoğu Asya coğrafyasında ortaya çıkan yeni küresel işadamı profili hakkında yapılan araştırmalar bu iddiayı doğruluyor. Japonya'da yapılan araştırmalarda özel sektörde üst düzey yönetici olan erkekler ile evkadını olan kadınların eşleştirilmesi ve birbirine uygun bulunmasının (Taga 2005) giderek yaygınlaştığı saptanmış. Benzer bir durumun Türkiye'de de eskiden beri geçerli olduğu öngörülebilir. Bizim araştırmada görüştüğümüz işadamları kendilerini destekleyecek düzenli bir aile yaşamının önemini özenle vurguluyorlar. Aile ve iş yaşamı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ise erkeklik stratejilerinin önemli bir inşa alanı oluyor:

Çalışma ve özel yaşam ikilemi... Bir kere çalışmayı seviyorum. Çalışmayla ilgili sıkıntım yok, seviyorum ve mutlu oluyorum çalıştıkça. Yaptığım işi de seviyorum. Eşim kendisine daha fazla vakit ayırmamı istiyor. Hem kendisine, hem eve. Hatta iki gün önce bir daha konuştuk, tabii konuştukça tesiri oluyor, biraz daha fazla vakit ayırıyorum çocuklara. (G 14)

Sıcak yuva ve evcimen işadamı... Ben evcimen düşünürüm. Yani insanın bir evinin, bir yuvasının olması, o yuvayı karşı cinsten biriyle paylaşmak, çocuklarının olması, benim için hoş bir duygudur. Evcimenimdir ben, yani bekâr kalayım, bugün bu hatunla, olmazsa başka birisiyle, öyle bir şeyim yok. Ben mesela akşam 7'den sonra evimdeyimdir. Mümkün olduğunca akşam takılmam sağa sola. Toplantı yaratmamaya çalışırım, günlük işlerimi bitirmeye çalışırım. Mesela bekâr olan arkadaşlarla benim ailecek görüşmem o kadar sık olmaz. (G 15)

Başarımın nedeni aile huzurum, eşimin bana sağladığı destek... Şimdi insanların başarılı olabilmesi için sakin ve huzurlu bir yaşamı olması lazım. Sakin ve huzurlu yapı aileden gelen bir şeydir. Çünkü ailenin vermiş

olduğu bir güç var. Huzursuzluk olunca ona ayıracağım vakit yok. O sizin vaktinizi alıyor, zamanınızı alıyor, kafanızı alıyor, düşüncelerinizi alıyor. Ayrıca huzursuz olduğunuzdan, rahatsız olduğunuzdan dolayı iş hayatınızda gerekli randımanla çalışamıyorsunuz. Onun için ben başarılarımla daha ciddi bir insan olduysam, bunun içerisindeki eşimin yaklaşım biçimi ve desteği benim için önemlidir. (G 14)

Paran olunca evdekiler de mutlu oluyor... Şimdi hem bürom, hem işyerim kendime ait. Kiraya verdiğim daireler, altımdaki arabanın lüksü, istediğim yere gitme özgürlüğü, istediğimi yapabilme özgürlüğü vs. İşte tabii bu özgürlükler eve de yansıyor. Dolayısıyla evde de insanlar daha mutlu oluyor. (G 14)

Ev ve iş arasındaki gerilimde bir öncelik sırası yapan erkekler de var:

Önce iş, sonra ev... İkinci sırada ev. Önce iş diyorum. İş olmazsa yaşayamam. Ev olmazsa yaşayabilirim ama. Yani böyle biraz daha materyalist düşünürsen, yani evli olmazsan, çocukların olmazsa yaşayabiliyorsun ama işin olmazsa ne yapacaksın, değil mi? (G 15)

İş dünyasında paranın gücüyle satın alınan cinselliğin iç içe geçmiş olduğu herkesçe kabul edilmiş bir gerçekliktir. "İş dünyası erkekliği" denen bir tarz erkeklik kadınların cinsel nesneleştirilmesi üzerine kurulu "erkek tercihleri ve zevkleri dünyası"nı merkeze almış bir "eril iktidar" tarzını temsil eder. Görüştüğümüz işadamlarının cinsel ahlak ile ilgili görüşleri bu konuda birçok örnek sunuyor:

İş mi seks mi?.. Bir kere bizim gibi insanlar için genelde iş önceliklidir. Aile de değerlidir. Ama iş mi seks mi meselesine gelince ben kendi adıma cevap vereyim. Elimdeki işin benim için bir zamanlaması varsa ve seks bunu engelleyecekse seksle ilgilenmem. Ama öyle değil de, bir zamanlama olmadan, araya sıkıştırabileceğim bir şey varsa (*gülüyor*) fırsat varsa onu da hiç kimse kaçırmaz. Seks bizim işimizi satmaz. (G 13)

Hangi erkek aldatır? İmkânı olanların yüzde 95'i... Şimdi bazı erkeklerin gerçekten imkânı yok, parası yok, ya da kendini evine, karısına, çocuklarına tamamen adıyor. Bunun dışında sürekli bir yerlere giden, her şeye imkânı olan, her şeye ulaşabilen erkekler var, hani satın alabilir her şeyi. Erkeklerin yüzde 95 ya da daha üstünün böyle fırsatları olduğunda bu işleri yapabildiğine inanıyorum (*gülüyor*). Ama bunu hiçbir ortamda da söylemez adam. Sadece özel arkadaşına söyler, o arkadaşı öbür arkadaşına söyler. Bunu da bir övünme meselesi yapar.

Bir günlük, haftalık, aylık, üç aylık ilişkiler gelip geçici oluyor. Arkana bakmıyorsun erkek olarak. O bir şey vermiyor. Yine de sonuçta dayanacağı, yaslanacağı aslında sürekli ilişkisini sürdürebileceği bir insan arayışı var. Erkekler bunu sadece eşlerinden saklarlar. Başkalarının bilmesi çok önemli değildir. Eğer kendi işinin patronuysa, büyük bir işin patronuysa onun yakalanması da çok önemli değildir. Kendisini işten kovacak bir adam yoksa bu nedenle, yakalansın önemli değil, onun tek kaygısı eşinin öğrenmesidir. Ama eğer genel müdürse, büyük bir kurumda ve üstelik patronları senin bu aile ilişkilerin şirkete zarar veriyor diye bunu kovacaksa o zaman korkar duyulmasından. Siyasetçiyse, siyasette zarar göreceğinden korkar.

Parayı verip rahatlıkla bu işini yapıp, sonradan da tanınmayacağı bilinmeyeceği için başı rahat olacak adamlar parayla yaparlar sekslerini. Ama eğer, bir ilişki kurabiliyorsa ve bunu duyulmadan yürütebilecekse bunun için maddi imkânları da varsa herhalde birçok erkek ilişki kurmayı tercih eder. Duygusal bir yönü olmasını da tercih eder. Ama ilişki kurduğu insan başını ağrıtmayacaktır. Benimle beraber sadece birlikte mutlu olacaksan, bunu kabul ediyorsan, en güzeli odur, tadından yenmeyecek olan (*gülüyor*). Ama başına bela da olur bu tür ilişkiler, eninde sonunda ortaya çıkar.

İşi gücü çok olan birtakım çevrelere çok rahat girip çıkan, her gün her yerde başka türlü işi olan adam daha rahat bu ilişkide. Yani takip edilemeyen bir yaşamı varsa adamın, daha kolay yapar. Cep telefonları arttıkça, artık herkes herkesin her saniye nerede olduğunu rahatlıkla buluyor, biliyor. Orda sıkıntılar oluyor. Yani açık veriyor birçoğu.

Yurtdışına gidip de seks yapmadan dönen erkek olduğunu sanmıyorum. O işadamının kendisi yapmasa da iş ya da konumu nedeniyle birileri ona sunuyor zaten. Bu gelenek gibi, "yurtdışına geldiniz, size ne ikram edelim yerel yemeklerimizden" gibi, "yerel kadınlarımız var" deniyor. Sunulan şeye de erkeğin "ben yapmıyorum" demesi mümkün değil. Kazakistan, Rusya gibi örneklerde zaten uzun süreli iş geliştirmeye gidenler çalışıyorken hatta karısı gibi, aile gibi, sevgili ediniyorlar. Birlikte yatıp birlikte kalkıyorlar, beraber geçiriyorlar aylarını, günlerini, haftalarını. O daha bir karıkoca gibi çok daha rahat.

Bu durumlarda kadınların yüzde 90'ı salağa yatıyor. Birçoğu biliyor ki kocası bunu yapıyor. Ama konuşursa, bu problem olacak ve aile saadeti bozulacak ve gelecek kaygıları oluşacak. Anneler öğretirler, "takma kafana, geçen arabanın gölgesi olmaz." Yani erkektir, yapar, geçer. Sana saygı gösteriyorsa, evine barkına bakıyorsa, senin maddi ihtiyaçlarını alıyorsa kapat gözünü derler. Yeni nesillerde bu daha az, sen aldattın diye boşanıyor hemen. Ama onlar bile bir yerde kabul ediyor bunu. (G 13)

Eşim yurtdışında bana serbest gün tanır, istediğimi yapayım diye... Eşimin şöyle bir yaklaşımı olmuştu, şimdi ondan da vazgeçti ama. Zaman

zaman, yurtdışına gittiğimiz zaman bir gün bana serbest gün verir. "Ne yapacaksan burda yap, çünkü Türkiye'de bir şey yaptığın zaman, acaba aile yapımıza yansır mı, böyle bir bağlılık olur mu" diye düşünür. Onun bana verdiği serbest günde hiçbir şey yapmak içimden gelmez. (G 14)

Kadınlardan talep gelir, değerlendirip değerlendirmemek ayrı konu... Eğer başarılıysanız, gösterişliyseniz, çevrenizde fark ediliyorsanız, bir şekliyle kadınların da dikkatini çekiyorsunuz. Bana bu anlamda çok talep gelmiştir. Değerlendirip değerlendirmediğim o ayrı konu. Zaten bazı şeyleri yapmak insanın içinden gelmeli; sen kendini bilmelisin. (G 14)

Kadınlar aldatılmayı görmezden geliyor... Yurtdışına seyahatlerim oluyor. Eşim üstüne gidip bir şey bulmaya çalışmıyor mesela, o da kendini rahatlatıyor. Şimdi bir şey bilip affetmek zordur, bir şeyi tahmin etmek ve affetmek değil de onu suçlamak rahatlatıcıdır. Bilmemek daha rahattır. Bilmemeyi tercih etmeli zaten evli kadınlar. Bildiği zaman iki şey var, ya gidecektir, bırakıp gidecektir veya onu o şekliyle kabul edecektir. O da büyük bir ıstıraptır. O da büyük bir sıkıntı yaratır, her ikisi de kötüdür. (G 14)

Aldatma itiraf edilmez, bilmezden gelinir... O hiçbir zaman itiraf edilmez ki... Bilmemezlikten gelir. Kadınlar genellikle, öyle bir şey olmayacağına kendilerini inandırırlar. Mutlularsa hayatlarından bir sıkıntı yaşamamak için bulundukları ortamı, bulundukları konumu kaybetmemek için. Biraz acımasızca bir değerlendirme ama, bulundukları konumu kaybetmemek için yani. Kadınlar için her şey ekonomik özgürlüğü almak demek değil ki. Yuva kuruyorsun, çoluk çocuğun oluyor, bunların getirdiği alışkanlık oluyor, eşinin kariyeri oluyor, bir ortam oluyor alışıyorsun bazı şeylere. Onu yıkıp da tekrardan yeniden bir düzen başlatmak; riski sevmez kadınlar, garanticidirler. Böyle bir şeyi eşim duysa sonuna kadar inkâr ederim bir kere. Ben ne bileyim, Allah korusun öyle bir şey olmaz inşallah. Ona rağmen evliliği bozmuyorlar, çok aleni görseler bile. (G 15)

İş ilişkilerinde bir ikram türü olarak seks... Mesela kesinlikle, spor camiasında böyledir, iş camiasında böyledir, siyasi camiada böyledir. Ben de içindeyim. Etrafımızdakileri görüyoruz. Burda ağırladığımız insanların taleplerini, onlara yaptıklarımızı biliyoruz. Siyasetin de içindeyiz, resmi kurumların da elemanları böyle. Erkekler bir de bu konuları birbirleriyle paylaşırlar zaten, onu da biliyoruz. Siyasi parti liderleri yurtdışına gitmişti, siyasi parti liderine bile kadın sunuluyor yani. Bu kadar normal bir şey, ahlaksızlık bile değil yani. Hayır yapmak gibi bu ikram oluyor (*kahkahalar*). Çok çabuk da yayılan bir şey. Mesela bir arkadaşımızın Ankara'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Ankara'ya kanalları bile var. Daha çok iş ilişkileri orada olduğu için. Bir arkadaşıma mesaj attım, bir Rus adı var, altında da cep telefonu var. Bunu ara bu senin konunu halletsin dedim. Eşim meraklı,

benim her telefonuma bakar, her mesajıma bakar. Açtı onu okudu. Bu ne oluyor diye kavga çıkarmaya kalktı. Bak dedim, iş dünyasındayız bir sürü iş yapıyoruz, birtakım insanların bu işlerini de işin bir parçası olarak düşün. Ben nasıl otel ayarlıyorsam adama, akşam götürüp yemek yediriyorsam, bu da bu işin bir parçası. Bu insanların böyle de karakteri de var. Peki, o zaman dedi. Yani yapacak bir şey yok. (G 13)

İş dünyası, fuhuş dünyası ve bürokrasi iç içe... Parayla seks yapılıyor, arıyorsun telefonla gönderiyorsun otele, iş icabı kime onu yapman gerekiyorsa. Tabii iş dünyasında bu çok oluyor. Bizde az olur da özellikle devletle iş yapanlarda çok olur. Neden, devlet memuru o macerayı yaşayacak ekonomik güce sahip değildir. Kısaca buna rüşvet denir. Yani rüşvet sadece al parayı cebine koy değildir. Rüşvetin binbir çeşidi var. Bu da rüşvetin bir parçası. (*Peki, talep ahlaksızlık olarak değerlendirilmez mi?*) Yoo, karşındaki insanın fiyatı ortaya çıkıyor. Onun değeri odur yani. (G 15)

Bunu alt düzeydeki işadamları yapar... Bu tür ilişkilerde bayanları seyahatlerde yanlarında getirdiklerini falan biliyorum. Yurtdışına gittiğinizde masaj salonuna takılmalar, otellerde bir gecelik o iş oluyor. Aslında birçok imkân var, burada da yapabilir; ama burada aile, çevre var. Burada olduğu zaman, dışarıda bu işi birlikte yaptığı arkadaşı, dışarıda olduğundan farklı bakabilir. Yurtdışındaki sanki hoş görülüyor; sanki burada evli, orada bekâr; burada ayıp ama orada değil gibi. İnsanlar biraz meraktan, biraz değişik şeyler istemekten. Mesela Uzakdoğu'ya gittim, gördüm. Orada bu işi yapan erkeklerin yüzde 99'u ahlaksız bir şey yaptığını düşünmüyor, yani sıradan, sanki bira içmiş gibi. (*Bürokraside, piyasada iş bağlanırken kadın ikramı çok önemli oluyor mu?*) Bunlar çok gayrimeşru yollarda olan insanlar; ahlakı ile iş yapan şirketlerde bu yok. Belki adamın maddi bir talebi olabilir; ama kadın kullanma, kadın ayarlama, bu alt düzeydeki işadamlarının yaptığı bir şeydir; saygınlığı olan şirket bunu yapmaz; afedersiniz ama, o insanlar kadın pazarlıyor durumunda; saygın bir şirket öyle anılmak istemez. Rüşvet vermenin yanında kadın pazarlamak en alt düzeyde bir şey. O "p" ile başlayan kelime oluyor, ayaktakımı işi. (G 36)

İş alabilmek için onların kadınlarla olmasını sağlamak, onları eğlendirmek; var böyle bir şey, tamamen iç içe iş ve eğlence; inşaat sektöründe ve ihalelerde özellikle, kamu görevlilerine yapılan bir kıyak diye geçiyor. Benden böyle bir şey istense yapmam, yapmazdım. Yani direk para verirdim, ama yapmazdım; bana, paralı seks biraz iğrenç geliyor. Oldum olası kadın tarafından bakınca çok ciddi muhtaçlık görürüm; erkek tarafından böyle bakamıyorum, sinirleniyorum. Bu ahlaki bir problem benim için; böyle bir şeye ihtiyaç duyulması erkek için zavallılık, bir kadınla beraber olmak için para vermek zavallılık gibi geliyor. (G 34)

3

Küresel Cinsiyet Rejimi

Küresel Kapitalizm ve Egemen Erkek İmgeleri

Bugünün küresel kapitalizminin yarattığı iktidar ilişkilerinin aynı zamanda bir küresel cinsiyet rejimini yarattığını söyleyebiliriz. Küresel düzeyde var olan güç ilişkileri aynı zamanda cinsiyetlenmiş anlamlar, imgeler ve kurumsal ilişkiler içine gömülüdür. Kapitalist ilişkilerin dünyaya yayılma sürecinde, sömürgecilik ile oluşan "beyaz erkek üstünlüğü" rejimi bugünün küresel ticaret ilişkilerinin temelidir. Connell, "cinsiyetlen(diril)miş küresel iktidar rejimi"nin yeni tür bir "küresel işadamı imajı" ile beslendiğini ve bunun bir tür "küresel cinsiyet düzeni" (*global gender order*) olduğunu söyler. Connell'e göre küresel cinsiyet düzeni, küresel örgütlerin cinsiyet rejimleri ile yerel insan topluluklarının cinsiyet düzenlerini dünya ölçeğinde birbiriyle bağlantılı hale getiren ilişkiler yapısıdır (2002a, 2005b). Öte yandan feminist kuramcılar arasında da uluslararası ticaretin ve özellikle militarist küresel stratejilerin cinsiyetlerle, farklı erkekliklerin inşası ile ilişkisi üzerinde önemle durulmuştur (Enloe 1989, 2000).

Küresel cinsiyet düzeninin kökeni Avrupa emperyalizminin kuruluşu sürecinde ve bu sürecin başından itibaren cinsiyetlendirilmiş dokusunda yatar. Sömürgeci fetihler, istilalar, ırk ve cinsiyet farklarına dayalı bir küresel cinsiyet rejiminin yaratılışı ile iç içe gerçekleşmiştir. Batı'nın sömürgeci şiddeti ve askeri militarist teknolojisi farklı dolayımlarla bu süreci beslemiştir. Sömürgeciliğin söylemsel formatı olan Doğu-Batı ikilemi içinde şekillenen dünyayı yorumlama anlayışı cinsiyet rejiminin kurucu öğelerindendir. Bu süreçte şekillenen cinsiyetçi zihniyet örüntüleri, Batı'nın üstün teknoloji ve biliminin kurucusu olan akıllı ve özgür birey kimliğine sahip beyaz

erkeğini Doğu'nun vahşi ve barbar erkeğini terbiye etmek ile görevlendirir. Doğu'nun "mazlum" erkekleri ise Batı'nın demokrasi ve insan haklarına saygı ilkelerinin Batı'nın "çifte standart" ile kurduğu bir tahakküm stratejisi olduğunu iddia ederek bu ilkeleri dahi ciddiye almayan bir erilliği kendilerine uygun bir meşruiyet zemini yaparlar. Doğulu erkek, Batılı erkeğin gözünde "terbiye edilmemiş aşırı erkeklik" olarak tanımlanıp "barbar" olarak kodlanır. Doğulu erkeğin gözünde Batılı erkek ise "kadınların ahlaksızlığına göz yuman sahte erkekler" ya da "efemine erkekler" olarak kodlanır. Doğu'nun ve Batı'nın kendi egemen erkeklik değerlerini savunurken karşısındakini "kadınsı" diye aşağılayabilmesi de bu cinsiyet rejiminin önemli bir özelliğidir. Öte yandan, Batı'nın eril iktidarı, "Doğu'nun ezilmiş kadınları"nı erkek zulmünden kurtarma ve onlara "kadın haklarını" verme misyonunu ileri sürerek, kendi sömürgeci emellerini bununla meşrulaştırır. Doğulu kadın kimliğinin her zaman "Batı'nın ahlaksızlığı"na bulaşmamış "mazbut bir aile kadını" olarak kurgulanmasının da bu sürecin önemli bir parçası olduğunu unutmamak gerekir.[1] Kısaca söylemek gerekirse sömürgeleştirilen coğrafyalar karşısında Batılı erkekliğin "üstün erkek" olarak inşası ile 19. yüzyılda imparatorlukların yıkılışlarını hızlandıran uluslaşma hareketleri ve milliyetçi bağımsızlık hareketleri arasındaki yakın ilişkiye dikkat etmek gerekir.[2]

Connell, "küresel cinsiyet düzeni"nin iki farklı boyutu olduğunu vurguluyor. Küresel cinsiyet düzeni öncelikle mevcut cinsiyet sistemleri arasında ilişkiler kuruyor ve bunun üstüne kendi cinsiyet rejimini zorluyor; mevcut yapıyı yeniden cinsiyetlendirmeye yarayan stratejileri üretiyor. Küresel cinsiyet rejiminin uluslararası ilişkiler aracılığıyla bağlantıya girdiği farklı yerel kültürler üzerindeki etkisi, buralardaki patriarkal düzenleri daha eşitlikçi düzenlerle değiştirmek olmuyor. Örneğin, misyonerlik çalışmaları, kölelik, göç, yeniden yerleştirmeler benzeri yollarla yerel düzeyde yeni cinsel sömürü tarzları ve yeni tür erkek egemen cinsiyet rejimleri oluşturuyor. Bu süreçlerde birbiriyle çatışan patriarkilerin gelişip yeniden

1. Bizim tarihimizdeki örnekler için bkz. Gürbilek 2004.

2. Bu konudaki öncü çalışmalar için bkz. Gittings (haz.) 1996; Nagel 1998; Hooper 2000.

güçlenmesi, erkek egemenliğinin daha kötü yeni biçimlerinin ortaya çıkması gibi gelişimlerden bile bahsetmek mümkün. Örneğin yeni emperyalizmin tehdidi altındaki topluluklarda gelişen yeni cemaatçiliğin ve kimlik politikalarının dinsel ya da etnik temelli mevcut erkek tahakkümüne dayalı yapılarının pekişmesi buna örnek gösterilebilir. Kadınlara yönelik dini ve cemaatçi baskılar artabiliyor; namus adına kadınların yaşamlarının daha fazla denetlenmesine küresel siyasal çatışmalar, "medeniyet çatışmaları" gerekçe gösterilebiliyor.[3] Yeni küresel istila savaşlarının ve onların tetiklediği mikro milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle kışkırtılan militer erkeklik biçimleri şiddeti besliyor. Irkçı çatışmalarla paralel giden toplu tecavüzler yerel düzeydeki cinsiyet rejimleri içinde erkek egemenliğinin en sert biçimlerini güçlendirici etkiler yaratabiliyor.

Küresel cinsiyet rejimini inşa eden ikinci boyut olarak küresel linkler aracılığı ile yaratılan yeni cinsiyet rejimine bakmak gerekir. Yeni gelişen küresel şirketlerin katı cinsiyetçi işbölümü içeren istihdam yapıları, uluslararası örgütlerin ve devletler sisteminin sürdürdüğü diplomasi ilişkileri, yeni savaşlar, hatta insan hakları politikaları ve işçi hakları koruma anlaşmaları gibi oluşumların bile zaten mevcut cinsiyet rejimlerini sürdürmeye çoğu zaman hizmet ettiğini görürüz. Uluslararası medya cinsiyetçi anlamları yayıyor; kadınları ve cinselliği metalaştırıyor; kadın emeğini ve cinselliğini küresel pazarın tüketim nesneleri haline getiriyor. Filipinli kadınların cinsel köleleştirilmesi ve Doğu'dan getirilen kadın hizmetçilerin Batı ülkelerinde ev işlerinde çalıştırılması gibi bilinen örneklerin ötesine de geçen yeni bir küresel cinsiyet düzeninin inşasından bahsetmek mümkün (Connell 2005b; 74).

Dünya tarihinde sömürgecinin kim olduğuna bakıldığında, asker, tüccar, yönetici ya da rahip olsun, hepsinin erkek olduğu görülür. Bunlar yerel kültürler karşısında, kendi erkeklik değerlerinin ve tarzlarının "üstün" olduğunu ve bu nedenle yerel insanların kendileri tarafından yönetilmelerinin onlar açısından bir "gelişme" olacağı iddiasını kabul ettirerek Batı'nın üstünlüğü iddiasını inşa eden mimarlarıdır. Yerlileri yönetebilmenin yolu, Batı'nın gelişmiş teknolo-

3. Kültürel farklar ve özgünlükler adı altında yapılan cinsiyet ayrımcılıklarına dikkat çekmeye çalışan BM raporu için bkz. Ertürk 2007.

ji, bilim ve uygarlığını dünyaya yayan erkekler olarak kabul edilmelerini sağlamaktan geçmekteydi. Üçüncü dünyanın bir tür "tam erkek" olamayan, "efemine" erkeklerine önderlik ve öğretmenlik yapacak "rol modeli erkek"ler olmayı beceren Batı'nın "uygar" erkekleri oldu.

Öte yandan, bu tür sömürgeci güçlere karşı yürütülen ulusal bağımsızlık mücadeleleri içindeki egemen cinsiyet ilişkilerine bakıldığında sömürgeciliğe karşı mücadeleyi örgütleyen önder erkekleri ve bu erkeklerin üstünlüğü karşısında ikincilleş(tiril)miş "yoldaş kadınlar"ı görürüz. "Küresel tahakküm" karşısında "yerel halkların özgürlüğü"nü savunanlar ise çoğu zaman kendi despotları ile aralarındaki farkları toplumsal cinsiyet kimlikleri ve cinsel ahlak anlayışlarındaki farklar ile tanımlamışlardır. Üçüncü dünyacı düşünce hareketlerinin çoğunda Batılı sömürgeci ülkelerin cinsel ahlak değerlerinin ve aile yapılarının bozuk ve ahlak dışı olduğuna dair iddia vardır. Onlar sömürgeci despotlar olarak eleştirilmeden önce aile ve kadınla ilgili ahlakları bozuk olan "tehlikeli" kültürler olarak eleştirilirler. Oysa ki kendi yerel kültürleri, kendini ailesine ve toplumuna adamış fedakâr kadınların "namusu" ile tanımlanır. Son yüzyılın sömürgecilik karşıtı bağımsızlık mücadeleleri bu cinsiyetçi içeriği inşa ederek "yerel erkeklik"lerin var olan iktidar hiyerarşileri içindeki konumunu radikal olarak sorgulatacak eğilimleri reddetmişlerdir. "Batılılaşma", "modernleşme" akımları, mevcut cinsiyet rejimlerinin sürdürülmesinde anahtar rol oynayan "erkeğin aklı" ve "kadının duyguları" ikilemini modern dünyanın bilimi ve kültürü ayrımına dönüştürerek cinsiyet hiyerarşilerini yeniden üretmiştir. Kısacası, sömürgecilik ve sömürgecilik karşıtı mücadeleler farklı erkek üstünlüğü biçimlerinin ve farklı cinsiyet rejimlerinin ortaya çıkışına ve bunların küresel düzeyde birbirinin olmazsa olmazı gibi eklemlenmiş bir bütünlük oluşturmasına yol açmıştır. Doğu'nun ilkel ve kadın haklarına saygı duymayan erkekleri olmazsa Batı'nın üstün uygarlığı olamaz; Batı'nın kadını metalaştıran cinsellik anlayışı olmazsa Doğu'nun "namuslu" kadınları olamaz.

Küresel düzeyde egemen erkeklik tanımları ile yerel düzeyde egemen erkeklikler arasındaki ilişkiler çoğunlukla postkolonyal kuramcılar tarafından araştırılmaya çalışılan bir konu olarak gündemimize girdi. Bunlar küresel düzeyde sermaye egemenliğini ola-

naklı kılan iktidar ilişkileri dokusuna, "olmazsa olmaz" bir öğe olarak katılan küresel egemen erkeklik imgelerinin anlam ve önemi üzerinde kafa yormak gereğini vurguladılar. Küresel düzeyde egemenlik kurmuş erkek imgelerinin karşısında, "yerel" olarak konumlandırılan farklı erkekliklerin, hiyerarşik ve dışlayıcı biçimler içinde nasıl temsil edildiğini ve bu küresel cinsiyet farkları ilişkilerinin nasıl var olduğunu anlarsak küresel iktidar ilişkilerinin de daha anlaşılır hale geleceğini iddia ettiler (Ouzgane ve Coleman 1998).

Postkolonyal kuramcılardan, örneğin Spivak, Mohanty ve Boyarin gibi düşünürler uluslararası sömürge düzeni ile cinsiyetlendirilmiş sosyal anlamların iç içe işleyişi üzerine kafa yordular. "Üçüncü dünyalı" denen kadınların ezik, sessiz, itaatkâr ve haklarının farkında olmayan zavallılar gibi gösterilmesinin; Doğulu erkeklerin "kadınsı" özellikler gösteren bir tür "erkek olmayan" erkekler olarak temsilinin eleştirisini yaptılar. Bu tartışmalar, küresel emperyal güç ilişkilerinin cinsiyetlen(diril)mişliğinden ve bu ilişkilerin oluşturduğu cinsiyet rejiminin işleyişinin anlaşılması gereğinden bahsettiler. "Batılı" erkeğin özelliklerinin "erkeksi"liğin temsili olarak algılanması ve Doğulu erkeklere "dişilleştirilmiş" özellikler atfedilmesini, cinsiyetlendirilmiş sömürgeciliğin (çoğu zaman daha doğru ifade ile Şarkiyatçılığın) göstergeleri olarak yorumladılar. Doğulu erkeklere kadınsılığın atfedilmesi, androjen erkeklerin aşağılanması, kadınların güçsüz gösterilmesi, melez özelliklerin, örneğin Gandhi milliyetçiliği gibi şiddete karşı duran siyasal hareketlerin dişilleştirilmesi ile işleyen sömürgeci cinsiyet rejiminin uluslararası düzende egemen olduğunu gösterdiler (Krishnaswamy 2002; Yeğenoğlu 2003).

Yirminci yüzyılda egemen erkeklik tarzlarının sömürgeci ırkçılığın gelişimi ile şekillenme biçimlerini anlamak önemlidir. Kapitalizmin merkezinde gerçekleşen sınıflı toplumların oluşumu süreci bütün dünyada ırk, sınıf, cinsiyet hiyerarşilerinin birlikte kurulduğu bir yapıda gerçekleşmiştir. Postkolonyal kuramın Edward Said, Homi Bhabha, Gayatri Spivak gibi önemli kuramcıları kapitalizmin üçüncü dünyadaki tahakkümünün "Batı kültürü"nün üstünlüğü olarak ortaya çıktığını söylediler. Siyasal olanın inşasında kültürün oynadığı önemli rolü vurguladılar; sömürgeci yazarların ve edebiyatçıların, "Batı'nın gözü" yerine geçmesiyle, iktidarın kültür aracı-

lığı ile nasıl inşa edildiğini gösterdiler; "Doğu'nun sesi" olmayan, konuşmayan "madunlar" olarak nasıl temsil edildiğini analiz ettiler.[4] Bhabha, sömürgecilikle şekillenen kimliklerin her zaman çok çatışmalı, değişken ve belirsizliklere açık süreçlerde oluştuğunu; ilişkinin tek taraflı bir belirleme ilişkisi olmadığını, var olanın daha çok "melezlik" (*hybridity*) olarak nitelenebilecek bir karşılıklı etkilenme ve karışım olduğunu söylüyordu (Bhabha 1994). Postkolonyal kuramcıların küresel cinsiyet düzeninin oluşumunda her aktörün bir tür "özne" olma kapasitesi olduğunu ve çoklu, akışkan, kırılgan kimliklerin inşası yoluyla işleyen bir iktidar mücadelesinin varlığını kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Bu tartışmalar önemli bir alana ışık tutmakla birlikte, çoğu zaman, bu "öznellik"lerin sınıfsal farklar, cinsiyet hiyerarşileri ve jeostratejiler bağlamında nasıl etkilerde bulunduğunu yeterince vurgulamadıkları için de eleştirildiler (Mohanty 2003).

Sömürgeciliğin cinsiyetlendirilmiş bir süreç olarak anlaşılması gereğine yapılan vurgunun yanı sıra, bu sürecin son yirmi yılın yeni küresel emperyal hareketleri ile kazandığı yeni boyutları anlamak da gereklidir. Örneğin, küresel kapitalizmin yeni yayılma alanlarında yer alan ulus-devletlerin yaşamakta olduğu "egemenlik kaybı" ile paralel "eril otorite kaybı"ndan bahsedilmektedir. Patriarkal aile yapısının güç kaybı, zorunlu heteroseksüelliğin eleştirilmesi, kadınların kendi yaşamlarını değiştirme kapasitelerindeki artış gibi yeni olgularla "emperyal erilliğin çözülüşü"nde yeni aşamaların söz konusu olduğu iddia edilmektedir (Morrell ve Swart 2005a).

Ancak, yeni-liberal dünya düzeninin "piyasacı" odaklanışına baktığımızda, yeni küresel sermayenin kendini tanımlarken yeni tür işadamı ve şirket yöneticisi imgeleri kullanmaya başladığını görüyoruz. Küresel sermayenin yeni atağı ile her şeyin yeniden erilleştirilmeye yöneldiğini ve öte yandan yeniden "proleterleştirilme"nin de ciddi ölçüde cinsiyetlendirilmiş stratejilerin ürünü olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Yeni küresel düzenin cinsiyet eşitsizliklerini artırabileceği de söyleniyor. Örneğin, Doğu Avrupa'nın yeniden yapılanması eski tür

4. Spivak'ın "Can the Subaltern Speak?" adlı ünlü makalesinde ileri sürdüğü görüşlerin gelişimi için bkz. Spivak 1999.

erkek egemenliği biçimlerine geri dönüş anlamına gelebiliyor ve bu süreç kadınların durumunda kötüleşme olarak yaşanabiliyor. Öte yandan küresel cinsiyet düzeni küresel kapitalizmin merkezindeki erkekleri daha da ayrıcalıklı kılmaya yarıyor. Küresel çapta örgütlü şirketlerin, uluslararası örgüt yöneticilerinin, küresel girişimcilerin ve işadamlarının yeni bir egemen erkek imgesine öncülük yaptıkları ve bu erkeklik tarzının giderek hegemonik erkeklik haline dönüştüğü iddia ediliyor. Bu yeni "küresel erkek imgesi" birinci sınıf uçak ve havaalanı yolcusu, beş yıldızlı otel müşterisi, İngilizce konuşan, "kontinental mutfak" yemeği yiyen, sürekli cep telefonuyla konuşan, laptoplu, CNN izleyen erkekler sayesinde oluşuyor. Bu erkekler kozmopolit bir kültüre ve liberal tüketim kalıplarına sahipler; hatta cinsellikte de "liberal" oldukları söylenebilir. Siyasal görüşleri ise muhafazakâr; aynı zamanda liberal "sınırlı devlet"ten yanalar.

Küresel cinsiyet düzeni yerel erkeklikleri de etkiliyor: Yerel ölçekte üretim yapan köylüler proleterleşiyor, küçük üretici ve tüccarlar yok oluyor, işgücü göçü artıyor (Kimmel 2005). Kapitalizm kendi merkezini yeniden düzenlerken "çevre"yi de yeniden düzenliyor. Merkezin egemen erkeklik tarzları ile çevrenin erkeklik tarzları arasında çatışmalar oluşuyor; yeni cinsiyet hiyerarşileri gelişiyor. Küresel düzeyde egemen erkeklik karşısında yerel düzeylerde "madun erkeklikler" (*subaltern masculinity*) ortaya çıkıyor. Bengalli erkeklerin giyimleri, Güney Afrikalı ya da Sih erkeklerin davranışları üzerinden yeni imgeler inşa ediliyor; sömürgecilik, sömürgeleştirilen erkeklikler üzerinden anlatılanıyor.

Yerel erkekliklerden bahsedildiğinde radikal dincilerden, etnik milliyetçi örgütlerin erkek önderlerinden ve bunların küresel güç çevrelerine karşı eleştirileriyle, silahlı direnişleriyle, siyasal çatışmalarıyla "kafa tutmaları"ndan bahsediliyor. Yerel erkeklikler, öte yandan, yerel kültürleri ve sembolleri kullanarak yerel kadınları denetim altında tutmaya yarayacak yeni erkek egemen pratikler geliştiriyorlar. Büyük çoğunlukla dinsel veya etnik nedenler göstererek başkaldıran ve "emperyalist güçler"le çatışan erkeklerin yarattıkları yeni erkek imgeleri oldukça cinsiyetlendirilmiş bağlamlarda gerçekleşiyor. Erkeksi başkaldırı çoğu zaman katı patriarkal, cinsiyetçi görünümler sergileyebiliyor (Kimmel 2005; 415). Örneğin El Kaide örgütünün erkek militanları yerel kültürün öğelerini taşıyan

farklı bir erkeklik temsili olarak ortaya çıkıyor. İslamcı örgütlerin militan erkeklerinin orta sınıf, eğitimli ama gelecek şansı zayıf toplumsal kesimlerden geldiğinin gözlenmesi bu gelişimlerin yeni göstergeleri olarak tartışılıyor.[5]

Küresel kapitalizmin yeni yayılmacılığının yarattığı çatışmaların kapitalist merkez ülkelerdeki beyaz, alt sınıf mensubu erkeklerin yaşamlarındaki yansımalarına baktığımızda, yeni tür tepkisel bir erkeklik tarzının geliştiğini gözlüyoruz. Yeni küresel piyasa dinamikleri nedeniyle konum kaybeden, yoksullaşan işçi sınıfının ikinci kuşak çocukları arasında aşırı sağ ve ırkçı siyasal tutumlar giderek artan ölçüde benimseniyor. Kaybolan fırsatlara ve "çalınan gelecek"lerine duyulan öfke tepkisel bir bağlamda ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına yatkınlığı artırıyor. Müslüman, Arap, Türk, siyah, göçmen düşmanlığı Batı'nın alt sınıf erkek grupları arasında yayılıyor ve bu tür etnik azınlık erkek grupları ile yaşanan sokak çatışmaları artıyor. Kapitalizmin merkezinde yeni gelişen bu gerilimler çoğu zaman cinsiyet ve erkeklik farkları tarafından anlamlandırılıyor ve şekillendiriliyor. İşçi sınıfının "kaybeden" kesimleri ve sınıfdışı (*under-class*) erkekler düzensiz, tekinsiz, şiddete aşina ve tehlikeli yaşam tarzlarına eğilim duyan yeni tarz erkeklikler geliştiriyorlar. Alt sınıfların bu tür tehlikeli erkeklik davranışlarındaki artış bu toplum kesimlerinin tümünün tehlikeli, suça eğilimli olduğunun göstergesi olarak kabul ediliyor. Yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde birbiriyle çatışan güçlerin varlığı durumunda, küresel cinsiyet düzeninin kurgusu bu farklı erkeklik ve kadınlık tanımlarının karşı karşıya getirilmesi ve yarıştırılmasına ortam sağlayarak kendini yeniden üretecek bir bağlam oluşturuyor.

"Şarkiyatçı göz"ün etnik temele indirgenmiş erkeklik tanımlarına merak sardığı; örneğin bir "İslami erkeklik" tanımı yapmanın giderek popülerleştiği bir dönemde yaşıyoruz. Bu tür tanımların "özcü" niteliğinin farkına varmak gerekir. Aslında Müslüman toplumlardaki erkeklik tarzlarına baktığımızda "çoğul" erkek kimlikleri olduğunu görürüz (Ghoussoub ve Sinclair-Webb 2000). Ayrıca üçüncü dünyanın ulusal bağımsızlık kahramanlarının bile bu tür özcü tanımlara hiç de kolay uymadığını biliyoruz. Gandi ile Atatürk' ün bu

5. Bu konuda örnekler için bkz. Roy 2002, s. 170-94.

bağlamda ne kadar atipik örnekler olarak tartışıldığını biliyoruz. Aslında "Şarkiyatçı göz"ün bakışından, soğuk savaş döneminin popüler erkek kimliklerinin ulus-devletler hiyerarşisine göre sıralandığı söylenebilir: En üstte en güçlü devletlerin erkekleri ve en aşağıda da yenilmiş, kaybetmiş halkların erkekleri yer alıyor.

İslami erkeklikler üzerine yapılan bir araştırma ulusal siyasetin kahraman erkekleri ile bunlara kafa tutan yerel siyasetin erkek liderlerinin, işçi sınıfı kahramanlarının, diğer tarihi erkek figürler n çoğunlukla "dinci" değil laik olduklarını saptamış. Buna rağmen, bu tür önemli erkek figürlerin çoğunlukla "ahlakın dili" ile konuşarak, erkeklere ve kadınlara birlikte değil ayrı ayrı seslendikleri, dolayısıyla cinsiyet ayrımı yaptıkları ve dahası, bir "alt metin" olarak İslami değerleri savunmayı sürdürdükleri ileri sürülüyor (Gerami 2005). Şii sembollerde Ali ve Hüseyin mitlerinin önemine, "şehitlik" ve "cihat" söylemlerinin kurucu konumuna bakarsak "İslami erkeklik" inşasında ne kadar çok dinsel öğenin yer aldığını görürüz. "Batılı erkek" ile "Müslüman erkek" arasındaki ilişkinin bu tür karşıtlıklar ve savaşan figürler olarak temsili aslında küresel cinsiyet düzeni hakkında çok şey anlatıyor.

Endüstriyel kapitalizmin kol işçisi erkeği ve sermayenin aklı olacak erkek patronu egemen erkeklik tarzları olarak yarattığını; kapitalist dünya düzeninin sömürgeci ve emperyalist yayılımı sırasında "beyaz-Batılı-uygar" erkek ile "Doğulu-barbar" erkek karşıtlığının bir farklılık olarak temsilinin de bunun bir parçası olduğunu söyledik. Küresel cinsiyet düzeninin egemen erkeklik kimliğini, yeni bir imge olarak ortaya çıkan "küresel işadamı"nın temsil ettiği söylenebilir. Aslında "geleneksel burjuva erkeklik tarzları" ile yeni gelişen "küresel işadamı" karşılaştırıldığında neyin değiştiğini sorgulayabiliriz. Aile ve hane içi pratiklerde erkek üstünlüğüne dayalı patriarkiyi merkeze alan; vatanseverlik, dindarlık gibi değerleri içselleştirmiş bir egemen erkeklik tarzının yanı sıra yeni bir egemen erkeklik tarzının daha yükseldiğini söyleyebiliriz. Yeni kapitalist küresel düzende daha esnek, enerjisini işine –para kazanmaya– yoğunlaştırmış, belli ölçülerde özgürlükçü, teknik uzmanlık alanlarında rekabetçi ve yenilikçi, iletişim becerileri gelişmiş, daha çok rekabet ve daha az işbirliğinden yana bir erkekliğin egemen olmaya başladığına şahit oluyoruz (Connell ve Wood 2005). Bu tür erkeklerin

hayatının önemli bir kısmı evden, ailesinden uzakta geçiyor; bunun işe gömülmüş yaşayan bir erkeklik (Collinson ve Hearn 2005) olduğu söylenebilir. Çok seyahat ediyor ve ikili cinsellikler yaşıyor; evde eşitlikçi ve şefkatli bir aile babası olduğu iddiasında ama yurtdışında pornografi, paralı TV, seks turizmi ile başka bir dünyaya istediğinde adım atabilen bir "pragmatist".

Yeni Kapitalizmin Yoksul Erkekleri: Delikanlılar, Maçolar, Serseriler...

Alt sınıf mensubu erkeklerin yani "ailenin reisleri ve piyasanın işçileri"nin aile içinde tahakkümcü, dışarıda maço erkekler oldukları genel kabul gören bir saptamadır. Bu erkeklerin para kazanarak saygın bir statü elde edememe, dolayısıyla "egemen erkeklik" standartlarını gerçekleştirememe durumlarında yaşadıkları öfke ve eksiklik duygusunu telafi etme saikiyle böyle davrandıkları iddia edilir. Konunun çoğu uzmanı tarafından kabul gören bu açıklamaya göre, alt sınıf erkeklerin şiddet yanlısı davranışlarının diğer erkeklere göre daha yaygın ve erkek kimliğinin kuruluşunda daha "stratejik" oluşu ve bu nedenle de hoş görülen bir "eril iktidar" tarzı haline dönüşmesi söz konusudur. Bu tür erkeklerin taleplerinin "tatmini gereken" kaçınılmazlıklar olarak algılanmasının –aksi takdirde toplumsal düzen ve huzurun bozulma riskinin ortaya çıkmasının– erkek üstünlüğüne dayalı cinsiyet rejimlerinin temel bir özelliği olduğunu vurgulamalıyız. Bu konudaki araştırmalar özellikle genç, eğitimsiz ve işsiz oldukları koşullarda, "egemen erkeklik" değerlerinin yarattığı kışkırtıcı koşullar nedeniyle saldırganlığa ve şiddete yatkın hale gelen alt sınıf erkeklerin bu davranışlarının yaşadıkları sınıfsal "gerileme"ye bir tepki olarak ortaya çıktığını bize söylüyor. Benzer koşullar nedeniyle, azınlık etnik gruplara mensup erkeklerin yaşadıkları ırkçı baskılara karşı bir tepki olarak saldırganlığı ve şiddet alışkanlığını geliştirdikleri araştırmalarla gösteriliyor (Zinn 2001; 29-30).

Öte yandan, bazı yorumcular da alt sınıf ailelerde eril tahakküm ve şiddetin çok da maddi bir temelinin olmadığını, zaten "mülksüzler" sınıfı olarak, şiddet ile elde edebilecekleri bir çözüm olmadığını ileri sürerler. Bunun daha çok sınıfsal dışlamaya dayalı bir iktidar

stratejisi olarak, alt sınıfa, etnik azınlık gruplara mensup yoksul erkeklere yönelen, "şiddeti alışkanlık haline getirmiş vahşi erkekler" nitelemesi ile sınıfsal sömürüyü kolaylaştıran bir "ideolojik" öğe olduğunu ileri sürerler. Özellikle Latin Amerika ülkelerinde "maço" ya da "Chicano erkek" olarak tanımlanan bu tür erkekler hakkında yapılan araştırmalar, bu konuda kolaycı tanımlamalar yapmaya elverişli olmayan çeşitliliğin ve detayların olabileceğini bize gösteriyor. Örneğin Baca Zinn (2001) yaptığı araştırmada "maço erkekler"in gözünde cinsiyete dayalı farkların çok katı ve dikatomik olduğu iddiasını ve aile içi ilişkilerde tartışmasız erkek üstünlüğü ve otoritesine dayalı bir "patriarkal" yapının varlığını doğruluyor. Aileyi geçindiren, koruyan ve gerektiğinde sorgulayan otorite olarak aile reislerinin otoritesini sorgusuz kabullenme eğilimini saptıyor. Bu tür erkeklerin aşırı içki içen, sık sık kavga eden, ailenin dışındaki dünya ile ilişkilerde kesin karar verici olarak kendini kabul ettirmeye çalışan bir tür erkeklik hali olduğunu doğruluyor. Öte yandan, Zinn'in yaptığı araştırma bu tür ailelerde kararların hiç de tek başına bu "maço" erkekler tarafından verilmediğini de gösteriyor; çoğunda kadınlarla paylaşılan, ortak karar verme davranışının yaygın olduğu da aynı gerçekliğin öteki yüzü olarak gözleniyor.

Başka bir bağlamda, meslek sahibi orta sınıf erkeklerin ev/aile içinde daha eşitlikçi olduğu, çünkü ailenin geçimini sağlamanın, para kazanma ve toplumda saygın bir statü sahibi olmanın verdiği özgüvenle erkeklerin kendilerini daha güvende hissettikleri ve bu nedenle şiddete başvurmadıkları genel kabul gören bir iddiadır. Ama tam da bunun tersine, orta sınıf mensubu meslek sahibi erkeklerin, kadınların sunduğu ücretsiz ev içi hizmetlere, alt sınıf erkeklere kıyasla daha fazla bağımlı olmaları nedeniyle bu konumu bozacak eşitlikçi kadın taleplerini tehdit olarak algıladıkları ve kendine bağımlı eş/kadın beklentisinden kolay vazgeçemedikleri de iddia edilmektedir. Bu görüşe göre, işçi sınıfı erkeklerinin, orta sınıf erkeklerden farklı olarak, toplumdaki sosyal güvenlik kurumlarından yeterince destek alamadığı için, kendi ailesinden aldığı desteği yitirmemek uğruna, çatışmacı değil uyumcu bir aile ortamını sürdürme yanlısı olabileceği de vurgulanıyor.

Alt sınıf erkeklerin saldırganlık ve şiddete dayalı "sert" erkekliğine bir açıklama bulmaya çalışan araştırmacılar bunun yaşanan sı-

nıfsal sömürüye karşı geliştirilmiş bir tepki olabileceği iddiasını da tartışıyorlar. Aynı şekilde, azınlık etnik grup mensubu erkeklerin yaşadığı ırkçı baskılara karşı bir tepki olarak saldırganlık ve şiddet alışkanlığı geliştirdiklerini söylemek mümkündür (Zinn 2001; 29-30). Bunun yanı sıra, sınıfsal statü olarak geriye giden, göç, işsizlik, yoksullaşma, endüstriyel bölgelerin gerileyişi gibi değişik nedenlerle toplumsal statü yitirmekte olan ya da yitirme tehditiyle karşı karşıya olan erkeklerin, özellikle genç, eğitimsiz ve işsiz oldukları koşullarda, "egemen erkeklik" değerlerinin yarattığı kışkırtıcı koşullar nedeniyle saldırganlığa ve şiddete yatkın hale geldikleri vurgulanıyor.

Endüstriyel bölgelerin gerileyişi ve post-Fordist esnek istihdam biçimlerine geçişe dayalı yeni küresel kapitalist üretim biçimlerinin giderek yayılmasının yol açtığı işgücü göçü aslında "mavi yakalı" işçi erkek imgesinin sönümlenmekte olduğunun işaretidir. Kırdan gelen göçle kentlerin çeperinde tutunan "yeni yoksul" kesimlerin, normal olarak, endüstriyel kapitalist toplumsal koşullarda işçi sınıfı mensubu olması beklenir. Bu toplumsal kesimlere mensup erkeklerin, olağan koşullarda, düzenli bir iş sahibi olup mazbut bir evlilik yaparak kuracağı aile düzeni ile hayatın risklerini minimize edeceği bir gündelik yaşam tahayyülüne sahip olacakları umulur. İşsizlik, yoksullaşma ya da güvencesiz işlerde çalışma gibi nedenlerle "geçindirme" sorumluluğunu yerine getirememe riski artan ve bu nedenle toplumsal statüsü belirsizleşen erkekler üzerinde yapılan araştırmalar bu beklentinin çok da doğru olmadığı durumlara dikkatleri çekiyor (Faludi 1999 ve Mac an Ghaill 1994).

Zamanlarının önemli bir bölümünü kahve-bar[6] ortamında geçiren, düzenli iş sahibi olmayan ya da sadece bulduğu düşük ücretli, geçici işlerde çalışan, genç, bekâr, göreli olarak az eğitimli ve mesleksiz erkeklerin yaşamlarına baktığımızda, bir fabrikada işçi olma umudu olmayan, enformel işgücü piyasasının sunduğu geçici ya da yasadışı işlerden kazanılacak paralarla geçinilen, güvenlik ve asayi-

6. Ankara'da gecekondu kahvelerinde yapılan bir araştırma erkeklerin kahveleri nasıl erkeklik gerilimlerinden kurtulup rahatladıkları ve kendi aralarındaki çatışmaları bir yana bırakıp erkekliklerini "terapi" ettikleri bir mekân olarak kullandıklarını gösteriyor: Demren 2006.

şin tesis edilmediği sokakların dünyasında sosyalleşen delikanlılar ile karşılaşıyoruz. "Kol gücü"ne dayalı erkek işçi olmanın bile önemini yitirdiği bir ortamda işçi sınıfı erkekliğinin nasıl oluştuğunu anlamak ve yeni emek biçimlerinin egemen erkeklik anlayışlarında bir değişim yaratıp yaratmadığını sorgulamak gerekli hale geliyor.

Post-endüstriyel dönemde kaybolan iş imkânlarının genel bir eğilim olarak "erkekliğin yitimi" hissine yol açtığı söylenebilir. Erkeklik kodlarının üretildiği ana alanlardan birisi olan sendikalar, yerini, işsiz erkeklerin toplandığı kahvelere bırakıyor. Ama alt sınıf ya da bir kuşak önce babaları işçi sınıfına mensup olan erkeklerin[7] tahayyüllerinin de kolay kolay yok olmadığını vurgulamak gerek. İşsiz kalma, iş bulamama ev içi alandaki erkek iktidarını tehdit eden önemli bir etken olduğu sürece, geleneksel aile değerlerini, cemaat bağlarını güçlü tutma fikrinin canlı kaldığı malumdur. Bu nedenle kadınlara, etnik azınlıklara karşı şiddet içeren davranışlar geliştirme refleksinin bu türden genç erkek gruplarını "yeni sağ"ın ideolojik çerçevesine ittiğini söyleyebiliriz. Benzer bir araştırma konusu ile hareket eden Suzik, büyük bunalım dönemlerinde işsizlik krizlerinin moral olarak çökerttiği genç, işsiz erkeklerin kendi erkek kimliklerini yeniden inşa ederken nasıl davrandığını araştırıyor. Eskiden olduğu gibi, bedensel çalışmaya dayalı ağır iş yüklerini ileri sürerek artık "cinsiyet ayrıcalıkları" talep edemeyecek konumda olan, ama erkek-erkeğe "homososyal" arkadaş gruplarındaki yaşam tarzlarını sürdürme yanlısı olan erkeklerin yaşamlarında "militer" örgütlenmelerin nasıl rol oynadığını gösteriyor (Suzik 1999). Bu tür araştırmaların da gösterdiği şey, bir erkek için işsizliğin "kadınsılaşmak"la eş bir aşağılama ve suçlamayı da beraberinde getiren bir tehlike oluşudur. Bir erkeğin yetişkinliğinin ve "gerçek bir erkek" olarak görülmesinin en önemli ölçütü düzenli bir iş sahibi olmasıdır. Bir başka deyişle, erkeğin sosyal değeri ekonomik gücüyle ölçülür. Hâkim görüşe göre, işi olmayan bir delikanlı gerçek anlamda bir erkek olamaz (*a.g.y.*, 154). İşsizlik *demaskülinizasyon* sürecinin

7. İşçi sınıfı erkeklerinin yaşam riskleri ve gerilimlerini kavramlaştıran önemli bir çalışma için bkz. Sennett ve Cobb 1993; bu çalışmanın devamı niteliğinde, post-endüstriyel dönemde ikinci kuşak işçilerin, kol gücü işçilerinin oğullarının yaşadığı gerilimleri anlatan çalışma için bkz. Sennett 1998.

önemli bir yapıtaşıdır. Tam aksi noktadan bakıldığında, tam zamanlı ve tatminkâr ücretli bir iş sahibi olan erkeklerin *remaskülinizasyon* sürecine de kapı açar. İş dünyası, erkeklik ile ekonomik bağımsızlığı yan yana değerlendirmek için cinsiyet rejimlerine önemli bir strateji alanı sunmaktadır. Kısacası erkekler için işsizliğin sadece güven yitimi ve bağımsızlık kaybı değil, aynı zamanda "erkeklik kaybı" anlamına da geldiğini görmek gerekir.

Alt sınıf erkeklerin ekonomik durumlarındaki olumsuzluklar yüzünden öfkeli, fakat bu öfkeyi ekonomik sistemin dışındaki nedenlere bağlayan eğilimlere yatkın oldukları yapılan araştırmalarda ortaya çıkan çarpıcı bir durum. Bireysel başarıyı fetişleştiren grup üyeleri kendi başarısızlıklarını başkalarına, "öteki"lere bağlama eğiliminde oluyorlar: Kadınlar, siyahlar, yabancı göçmenler; Türkiye'de Kürtler, dış düşmanlar vb. nedeniyle durumlarının kötüye gittiğine inanırlar. Bu erkekler sürekli mahalle düzenini korumaktan, asayişi sağlamaktan bahsederler; "yeni sağ"ın terminolojisi buradan türer ve televizyondaki "maço" erkek imgelerden kolay etkilenerek şekillenir. Bu erkeklerin ayırt edici özelliğinin sürekli babalarının iş koşulları ile kendilerininkini karşılaştırma olduğu vurgulanıyor: Kendi ekonomik durumlarını, medeni hallerini babaları ile karşılaştırarak bir gerileme yaşadıklarını düşünüyorlar. Marusza (1997), Amerika'da, eskiden çelik endüstrisinin önemli bir merkezi olan, ama artık bu endüstrinin çoktan başka yere gittiği ve endüstri sonrası yaşam koşullarının egemen olduğu bir kentte bir işçi erkek grubu üzerinde yaptığı araştırmada, yeni işçi sınıfının genç erkeklerinin çarpıcı sözlerinden şöyle alıntılar yapıyor:

"Hâlâ ailemle yaşıyorum çünkü ekonomik gücüm yetersiz. Kızlar benim yaşımda hâlâ aileleriyle yaşayan erkeklere ilgi duymuyorlar. Babam benim yaşımdayken evlenebilmiş ve bir ev satın alabilmiş oysa..." (27 yaşında)

"İşimden nefret ediyorum. Ama kirayı ödemek için çalışmalısınız. Bir dairede erkek kardeşimle yaşıyorum. (...) Benim yaşımdayken babamın bir evi, bir karısı ve üç çocuğu varmış. Bense bunu başaramadım, çünkü artık iş yok..." (29 yaşında)

"Sadece yarı zamanlı geçici işler bulabiliyorum. Artık babamın zamanında olduğu gibi herhangi bir fabrikaya gidip iş bulamıyorsunuz..." (30 yaşında)

Araştırmadaki erkeklerin hepsi için başarı göstergesi bir eş ve iş sahibi olmak. İşleri olmayan bu erkekler kendilerini kişisel ve parasal açıdan bağımsız hissetmiyorlar. Başarısızlık hissini beraberinde getiren bu durum, öte yandan bu tür erkekler arasında bir tür bağlılık, dayanışma hissiyatının oluşmasına da yol açabiliyor. Bu hissiyat, bir tür "biz ve onlar" ayrımını beraberinde getirerek başka bağlamlarda onları ırkçı söylemlere yaklaştırabiliyor. Bu tür erkekler kişisel yaşamlarını düzenlemedeki başarısızlıkları, evlenememelerini işsiz olmalarına bağlayabiliyorlar. Hepsinin kişisel hikâyelerinde bu konu önemle vurgulanıyor:

"Yarım zamanlı bir işim olduğunu söylediğimde, hiçbir kadın bana ilgi göstermiyor."

"Evleneceğimi sanmıyorum, çünkü kadınlar benden alamayacağım şeyler istiyor."

"Buradaki kadınlar sadece satın almanızı, satın almanızı, satın almanızı istiyor. Eğer bir işim olmazsa nasıl evlenebilirim?"

"Kız arkadaşım beni işim olmadığı için terk etti." (*a.g.y.*, 108)

Bu erkekler saygın bir erkek olmak için ne evde ne de işyerlerinde destekleyici bir ortam bulabiliyorlar. Onların kendi erkeklik kimliklerini başarı ile kurdukları yer çoğu zaman "dışarısı" oluyor: kahveler, barlar, sokaklar vb... Bu erkekler, hem ideal bir iş imkânı hem de kusursuz bir erkeklik sembolü olduğu için, örneğin polis olmak istiyorlar ve çoğu da TV dizilerindeki polis imgelerinden etkileniyor. Bu işin kendileri için "sokakları temizlemek" fırsatı olduğunu düşünüyorlar.

Aslında endüstriyel kapitalizmin "merkez" toplumlarında bile çoğu bölge ve şehir hızla post-endüstriyel bir toplumsal yapıya dönüşüyor. Bunun sonucu olarak, geleneksel mavi yakalı işçi erkek imgesi de erozyona uğruyor. Bu süreçte, erkekler geleneksel rollerinden kopmamak için öfkelerini erkeklik kimliklerinin muhafazası ve yeniden kurgulanması adına kullanabiliyorlar. Sonuçta, başta kendi ırksal üstünlük söylemi olmak üzere, şiddet içeren ve çatışmacı erkeklik imgelerini besleyen eğilimlere yatkın hale geliyorlar. Diğer deyişle, yükselen ırkçılık, yabancı düşmanlığı, mikro milliyetçilik ve sokak şiddetinin bu tür bir "erkeklik krizi"nin telafisi ça-

baları olarak da ortaya çıktığını söylemek mümkün.

Connell, farklı erkeklikleri araştırdığı çalışmasında saptadığı dört farklı erkeklikten birini "hızlı yaşa, genç öl" sloganının temsil ettiğini düşünüyor. Alt sınıf mensubu, genç, düzenli bir işi olmayan, şiddet yanlısı erkeklerle yaptığı görüşmelerden çıkardığı sonuçları bu tarz bir erkeklik olarak anlatıyor (1995; 87-180). Bu erkekler için eril iktidarın göstergesi çoğu zaman şiddet. Bu erkeklerin yaşamında şiddet çoğu zaman ailede ve okulda başlayan, arkadaş gruplarında devam eden doğal bir durum. Çoğu, polisle zaman zaman başları derde giren, tutuklanan genç erkekler bunlar. Kadınların önemsenmemesi, aşağılanması, gerektiğinde şiddetle bastırılması benimsenen olağan davranışlar. Okulda veya polis tarafından onlara uygulanan şiddet onları bu kurumlara yabancılaştırıcı bir faktör olmakla birlikte, şiddeti ve güce boyun eğmeyi kendi yaşamlarında da ekonomik ve toplumsal statü kazanma aracı olarak kaçınılmaz buluyorlar ve güçlü olmanın bir aracı olarak kullanıyorlar. Paradoksal biçimde, polisin bu erkekleri hem şiddet kullandıkları için suçlayıp cezalandırdığı, hem de onların, kendi arkadaş gruplarıyla birlikte neden oldukları şiddet olaylarını da oldukça hoşgörüyle karşıladığı gözleniyor. Örneğin aşırı alkol tüketimi, sarhoşluk, fanatik futbol taraftarlığı olarak abartılı kutlamalar, milli içerikli bayramlarda şiddet gösterisi yapmak alt sınıf erkeklere tanınan bir ayrıcalık haline gelmiş sanki. Bu tür "sokak erkekliği"nin bazı hallerine karşı polisin ikircikli hoşgörü-cezalandırma davranışı erkekliğin inşası ile devlet kurumları arasındaki ilişkinin ilginç örneklerinden birini bize sunuyor (Connell 1995; 102).

"Protest" ya da "tepkici" diyebileceğimiz bir erkeklik halinin bu "delikanlı"lar için popüler olduğunu görüyoruz. Her yerde, öncelikle sokaklarda şiddet kullanan bu genç erkekler, okula gitmeyi küçümseyen, hatta karşı çıkan; küçük suçlara karışarak polisle karşılaşmış olmayı bir tür "racon" sayan; çok ve hızlı içki içmeyi üstün erkeklik becerisi olarak gören; geçici, ancak düşük statülü işleri bulduğu zaman çalışarak para kazanan; motosiklet, araba düşkünü olup bunun muhabbetini çok yapan; kadınlarla ancak kısa süreli, düzensiz ilişkiler kurmayı becerebilen erkekler.

Protest erkeklik, bir tür "marjinal" erkeklik olmakla birlikte egemen erkeklik tarzlarından birçok öğeyi kendine eklemleyerek "öy-

leymiş gibi" yapmayı seviyor.

Alt sınıf erkeklik tarzlarının oluşumunda sınıf temelli bağlamların giderek önemsizleştiği; bunun yerine "yeni toplumsal hareketler" olarak tanımlanan ve sınıfsal farklar ile etnik kimliklerden, kültürel farklardan ve tarihsel miraslardan etkilenen bir bileşimin söz konusu olduğu fikri giderek kabul görüyor. Bu bağlamda, alt sınıf erkeklerin "erkeklik inşa" pratiklerini araştıran çalışmaların önemli bir kısmının "maço" erkeklik tarzının özellikleri üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Bu tarz erkekler ekonomik sorumlulukları kolaylıkla üstlenmelerine karşılık sosyal sorumlulukları genellikle reddediyorlar (Gutmann ve Vigoya 2005). Maço erkekliğin özgünlükleri üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre içki, kumar, riskli yaşamdan hoşlanma, görüşünü açıkça söyleyip harbi, korkusuz erkek olma, kavgacı olma, kadınları yönetme, birden fazla kadınla yaşama (Lancaster 2002) gibi davranışsal özellikleri yaygın olarak benimsedikleri görülüyor.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de güçlenen etnik temelli sosyal hareketlerin ve kadın hareketinin savunduğu eşitlik ve özgürlük talebinin, kentli orta sınıfın çoğunluk dini/etnik gruba mensup olma ayrıcalıklarından yararlanan erkeklerde ciddi bir tehdit hissi yarattığı söylenebilir. Kimmell ve Kaufman'ın vurguladığı üzere, orta sınıf, beyaz, orta yaşlı heteroseksüel erkek olmak dünyanın en ayrıcalıklı konumlarından birisidir. Ancak bu durum beyaz ve erkek olmakla gurur duyan erkeklerin kendilerini giderek azınlık olarak hissetmeleriyle değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda "ırk üstünlüğü" söylemi ile "doğru erkek olma" söylemleri arasında –görünüşte hiç de öyle olmasa bile– paralellikler bulmak mümkündür. Egemen etnik grup ve orta sınıf kültürün, yükselen yerel kimlikler ve etnik temelli hak talepleri karşısında kendini artan ölçüde güvensiz hissetmesi, örneğin "Kürt sorunu"nu şiddet ile bastırma eğilimini besleyen ırkçılık ile yeni tür bir erkeklik talebini de kesişir hale getirmektedir.

Batı'da yakın dönemlerde ortaya çıkan *yeni erkek hareketi*, erkekleri kendilerini yeniden inşa etmeye çağırıyor ve daha iyi babalar ve kocalar olmak için duygularıyla yüzleşmeleri gereğini vurguluyor. Bu akımın önde gelen isimlerinden Robert Bly, Aaron Kipnis ve Shepherd Bliss gibi yazarların "best seller" olmuş kitap-

larının çerçevesini çizdiği ana argümana baktığımızda, erkeklerin bir kriz durumuyla karşı karşıya olduğuna yapılan vurguyu görüyoruz. Bu metinlerde önerilen şey, bastırılan erkeklik kimliğinin bir tür yeniden özgürleştirilmesi. Erkekler deneyimlerini paylaşmalı ve erkekliğin bir tür yeniden mitleştirilmesi, yeniden kurulması gerçekleştirilmelidir. Ferber buna *mythopoetik erkeklik söylemi* diyor (2000). Bu yeniden güçlendirilecek erkeklik söylemi "kahraman" erkek imajını kutsayan "zehirli erkeklik" (*toxic masculinity*) anlayışını eleştirir. Erkek dans eden, doğayı ve kadınları seven, neşeli bir figür olarak ele alınır. Bu yeni/yeniden erkeklik söylemi, önerdiği erkeklik anlayışını bir tür "derin erkeklik" (*deep masculinity*) olarak tanımlar (Ferber 2000; 36).

Farklı görünümlerine rağmen bu yeni/yeniden erkeklik söylemi ile beyaz ırkın üstünlüğü söylemi arasında Batı'da belirgin bir bağ vardır. Her iki söylemde de kadınlar ikincilleştirilir ve gerektiğinde aşağılanır. Erkeklere dönük bir mağduriyet söylemi işlevsel kılınır; farklılıklar özellikle vurgulanır. İki söylem de özcüdür; iki söylemde de bir dayanışma ve cemaat ruhu vurgulanır. İki söylemde de bir "kurtuluş/özgürleşim" vaadinin altı çizilir ve erkeklerin "kendilik algıları" üzerinde bir denetimin gereği vurgulanır. İki söylem de geçmiş zamanlara özel bir vurgu yaparak bir tarihsel ortaklık bilinci kurma arzusunu sergiler. "Kızları üstünde otoritesi olan babaların ve eşleri üstünde otoritesi olan kocaların zamanı kutsanır" (*a.g.y.*, 51). Her iki söylemin gözünde de erkekler artık kurbandır ve kadınlar, siyahlar, etnik azınlıklar haksız yere sayısız ayrıcalık elde etmiştir. Bu ayrıcalıklar kadınların erkeklerden uzun yaşaması, kadınların erkeklere oranla sahip olduğu düşük intihar oranı gibi istatistiklerle ve beyaz ırktan olmayanların sahip olduğu ekonomik ayrıcalıklarla ilgili verilerle desteklenmeye çalışılır (*a.g.y.*, 42). Bu nedenden ötürü kadınlara ya da azınlıklara yapılacak her türden desteğin mevcut haksızlıkları artıracak etkiler yaratacağına inanılır.

Hem bu "yeni erkeklik" hem de ırkçılık söylemlerine göre, toplumun karşı karşıya olduğu sorunlar, toplumsal cinsiyet rollerinin "yeniden yazılması" nedeniyle yaşanmaktadır. İki söylemde de bir *demaskülinizasyon* sürecinin altı çizilir ve bundan özellikle feministler sorumlu tutulur. Erkekler kadınsılaşmış ve evcilleştirilmiştir.

Bly'ın *Demir John: Erkeklere Dair Bir Kitap* adlı, bu akımın en "hit" kitabında yer alan en veciz ifadelerden biri şöyledir: "Bir erkek kendi konumunu koruyamıyorsa, kadınları ve çocukları hiç koruyamaz" (156). İki söylem de yeni bir erkek tipolojisinin doğduğundan dem vurur ve bu yeni erkek tipinin pasif duruşundan şikâyet eder. Sürekli "komplocu" bir sistemin varlığına işaret ederler. Erkeklerin "gerçek erkek" olmaktan çıkışı, liberallerin, solcuların, siyahların, kadınların ve eşcinsel lobilerinin eşitlik taleplerinin bir ürünüdür. Bu lobiler gerçek beyaz erkeklerin iş bulmasını ve aile kurup çoğalmalarını engellemektedirler. İki söyleme göre de erkekler artık kendi kimliklerinden utanmaktadırlar. Oysa erkeklik utanç değil, gurur duyulacak bir durumdur. Erkek olmak ya da "ırkını sevmek" suçluluk veya utanç duyulacak bir şey değildir. Utanç ve suçluluk duyguları iki söylemde de gerçek erkeğin ıstırabı olarak sunulur (Ferber 2000; 49-50). Bu bağlamda toplumun sağlığı açısından erkekliğin yeniden inşa edilmesi zorunludur. Bunun için geçmişe, "babalarımızın zamanına" bakılmalı ve ataların sahip olduğu türden bir tür eril enerjiyle erkeklik kimliği tekrar keşfedilmelidir.

Araştırmamızda biz de alt sınıf mensubu olup kendini tehdit altında hisseden erkeklerin ırkçılığa, kadın düşmanlığına, şiddete yönelerek tehdit altındaki erkek kimliklerini bir tür sağaltma ya da yeniden güçlendirme arzusunun çeşitli biçimlerine sık sık rastladık. İşte örnekleri:

Ben her dediğimi yapan bir kız isterim... Erkek kadında güzellik istiyor tabii ki. Her şeyin güzel olmasına gerek yok, içinin güzel olması benim için daha önemli. Beni bir koca olarak beğenecek biri olması önemli. Bir de açık giyinmesini istemem, göbek açık falan. Benim her dediğimi yapan bir kız isterim yani. Şimdiki kızlar sürekli geziyorlar, tozuyorlar falan. Bir şey istediği zaman, ben "yok" dediğim zaman, yokun anlamını bilmesi önemli benim için, maddi ve manevi olarak. (*Arkadaşları ile bir yere gidebilir mi?*) Arkadaşlarını tanıyorsam, o anki duruma göre karar verebilirim, şu anda gider ya da gidemez diyemem. Kime güvenmem lazım, o güveni arkadaşlarından almam lazım, kimseye emanet edemem ben. (G 39)

Kızlarla ilişki, aşk, şiddet nedeni... Bir kız arkadaşım vardı Ayşe adında, bizim komşumuzdu. Onunla bir sene kadar falan arkadaşlığım oldu, sonra onun tarafından yürümedi. O bir ara "beni sürekli tehdit eden bir çocuk var, haberin olsun" dedi. Ben ilk önce çok aldırmadım, ama sonra ben

de onu tehdit ettim. Bir kafe var o kafede çalışıyordu. Benim arkadaşlarım da vardı, böyle böyle dedim, ben buraya gidicem dedim, beni engellediler önce. Çocuk benden büyük. Gittim, sarhoş, Ayşe ile konuşmuşlar, seni istemiyor gibisinden laflar etti. Ben de "tamam" dedim, "bak benim mahalleme gelip bana hakaret yağdıramazsın" dedim. O sırada lise dağıldı ve etrafımız kalabalıklaştı. Ben tek kaldım ortada. O sırada benim gene bir arkadaşım var, o da okulun adamı, yani serseri tiplerinde bir abisi vardı, herkesi tanırdı. O da geldi, onu tehdit etti, polisler falan geldi biz dağıldık. O günden sonra da Ayşe ile konuşmadım. Suçluydu yani, sonuçta benimle çıkıyorsun, başka birisi var, o da senin için Orhan diye birisi var diyor. Üçümüzü birden kandırıyor. (G 39)

Serseri dünyalar: içki, şiddet, kırık hayatlar... Sabahlara kadar içerim, akşam ben dükkânda yatıyorum, ev yok. Sabah kalkıyorum, annemin babamın evi var yukarıda, birinde kardeşim kalıyor, birinde yine öteki kardeşim kalıyor. Ortadaki evde de bebeler kalıyor. Ben çıkmıyorum, burada yatıyorum. Sabah kalkıyorum, bismillah diyorum. Ondan sonra da bu saatlerde benim kırıklarım gelirler, başlarız içmeye. Gece bire, ikiye kadar her gün böyle içerim, artık uyumak isteyene kadar içerim. Uyuduktan sonra sabahı ederim. Her günüm böyle geçiyor. Yaşam tarzına hiçbir güvenim kalmadı, düşersen dostun olmuyor, eşin dostun olmuyor. Hastalandım, başımdan çok şey geçti benim. Benim hanım öldü! Benim bebelerim etkili oluyor benim bu içkiye düşmeme, benim hayatımın böyle olmasına, benim iki çocuğum sebep. Memnun değilim ben de ama ne yapayım! Benim oğlan karşı kahveyi basmış, elinde sallama. Bir kuvvet yetmiyor, hayvan gibi be. Okuldan çıkarıldıydı, 17 yaşındaydı. Zaten bir oldu, iki oldu, en sonunda olmayacak, baktık düzelmiyor ibne. Halen içiyor içiyor, karıya gidiyor. "Kızını bilmem ne yapayım, seni de bilmem ne yapayım", kızla konuşuyormuş, kızı bu kaçırıyor. Kızı kaçırınca ne yapacaksın, mecbur. Evlendik, düğün yaptık. Karakol geldi bizi çağırdı. Ben dedim düğün yapacağız. Saz istediler, tamam saz; davul dediler, davul. Kurban olduğum Allah öyle bir yardım ediyor ki! Kuruşum yok cebimde, kuruşum. Bunları yapacak 1 liram yok. Bir sıyrıldım, hepsini de yaptım. Salon, salonu da tuttum. Seviniyordum. Dört ay mı oturdular beraber, bilmiyorum kaç ay! Sonra anası aldı gitti. Neden? Sorun neydi yani? İçiyor, kızı dövüyormuş yani günahı boynuna. Annesi kızına 15 günlük rapor almış, iş göremez raporu. Mahkeme oğlumdan para cezası aldı. (G 45)

Maçoyum, ama kadınlara kötü davranmam... At yarışı oynanan yerlere takılırım, onun muhabbetini yaparım, küfrederim. Bir arıza çıktığında bir şey olduğunda kavga ederim. Bundan gocunmam hani, şiddet göstererek başka birine karşı kendimi ya da başka birini korurum. O yolla tehdit ederim bir insanı. Pavyona giderim, öyle bir şey yok gitmem diye, tamam

mı? Ya da ne bileyim biriyle ilk kez çıkacaksam gider evinden alırım tamam mı? Hani o erkekliği yaparım, illa ben bırakırım, ya da sevgilimle bir yerde buluşunca yok ben seni bırakayım, bu saatten sonra yalnız gitme gibi bir olayı yaparım. Şimdi bunlar maço adam kategorisi. Ama ben hiç öyle olduğumu düşünmüyorum. Ben kendi ikili ilişkilerimi öyle kurmuyorum. Erkek olmak üzerinden başka birinin üzerine bir iktidar kurmuyorum. Ama bunlar benim hoşuma gidiyor. Kötü şeyler değil bence bunlar. Erkek erkeğe muhabbet etmekten acayip hoşlanıyorum mesela. Hani karı, kız muhabbeti yapmayı çok seviyorum. Benim sevmediğim erkeklik meselesi, iktidar yaratma meselesi. Çok insan var gayet beyefendi, nazik insan, centilmen. Kadın masaya geldiğinde ayağa kalkan, hoş geldiniz diyip oturan, sandalyesini tutan. Onlar mesela acayip iktidar kurabiliyorlar kadınlar üzerinde, hiç küfretmemelerine, hiç benim demin bahsettiğim işleri yapmamalarına rağmen, yapabiliyorlar böyle bir şeyi... (OD 1)

4

Erkeklik Krizi mi?

Pederşahi Toplumdan Erkek Egemen Topluma: Geleneksel Ataerkilliğin Değişen Yüzü

Yirminci yüzyılın sonuna doğru, başta feminist kuramcılar olmak üzere, önemli sosyal bilimciler eril tahakkümün niteliksel bir değişim yaşadığını, artık patriarkiden değil, yeni türde bir *erkek egemenliği*'nden bahsetmek gerektiğini tartışmaya başladılar. Bu iddialar, söz konusu değişimin nedenini farklı tarihsel zaman ve dinamiklerle temellendirseler de, sonuçta şunu söylüyorlardı: Artık erkeklerin kadınlardan daha üstün ve önde olmasını meşrulaştıracak biyolojik, kültürel, ekonomik ya da ideolojik kökenli bir neden söz konusu olmaktan çıkmıştır. Bazen *erkekliğin krizi*, bazen *patriarkinin sonu* gibi farklı terim ve kavramlarla açıklansa da, işaret edilen dönüşümler çoğu zaman erkekler ve kadınlar arasındaki hiyerarşinin doğuştan gelen biyolojik/genetik/yaratılış/fıtrat farkından çıkarak ileri sürülemez hale gelişinden kaynaklanmaktaydı.

Bu tartışmaların birkaç rotada ilerlediğini görüyoruz. Örneğin, *patriarkal-patrimonial* modele dayalı, toprakta yerleşik, geçimlik tarım ekonomilerindeki geçim stratejileri ile birlikte var olan cinsiyet ve yaş hiyerarşilerinden beslenen *geleneksel (klasik) patriarkinin* çözülüşündeki hızlanma çarpıcıdır. Türkiye'de *pederşahilik* olarak da bilinen, büyük ve yaşlı erkek-babanın tartışmasız bütün genç erkekler, kadınlar ve çocuklar üzerindeki otoritesini tanımlayan *pederşahi erkeklik* artık yok olmaktadır. *Kandaşlık kültürünün* yaşlı erkeğe verdiği aileyi/cemaati/aşireti yönetme görevi, toprağa ve kana dayalı yaşam biçimlerinin önemini yitirmesine paralel olarak, kendini bir sonraki kuşağa dahi devredemeyecek şekilde ortadan kalkmaktadır.

Therborn, 20. yüzyılda cinsiyet ve aile arasında geçerli iktidar ilişkilerini sorguladığı çalışmasında (2004), cinsiyet rejimlerinin aile biçimleri, evlilik stratejileri ve doğurganlığın toplumsal örgütlenme biçimleri tarafından belirlendiğini söylüyor. Therborn'a göre içinde bulunduğumuz zamanlarda temel bir değişim yaşanıyor ve "kurum" olarak örgütlenmiş aileden "birlikte yaşam"ı amaçlayan yeni bir aile modeline doğru bir gelişim gözleniyor. *Kurum olarak aile*, görevler, haklar ve sorumlulukların değişmez biçimde tanımlandığı; üyelerinin yaşamlarını katı bir denetim altına alma yetkisiyle donatılmış; aile içi-dışı ayrımının kesin ve katı sınırlarla çizildiği ve ayrıştırıldığı; en yaşlı erkek tarafından yönetilip temsil edilen bir "müessese"dir. Bunun yerine, karşılıklı aşk, sevgi, arzu, birlikte yaşam isteği ve mahremiyetin paylaşımına dayalı yeni bir aile modelinin gelişimi söz konusudur. Bunun *biyolojik üstünlüğe dayalı erkeklik* anlayışını ve buna dayalı eril tahakküm tarzını eklemlerinden sökerek yerinden oynattığı ve böylece yeni dönüşümlere kapı araladığı bir gerçekliktir. Therborn bu değişimin basitçe *akrabalık ve kandaşlık sistemi*'nden *çekirdek aile*'ye geçiş olmadığını; sanayileşme ve kentleşmenin dünyanın her yerinde benzer dönüşümler yaratmadığını; bölgesel özelliklere bağlı farklı aile sistemlerinin varlığını göstererek ve bunları sınıflandırarak anlatıyor. Örneğin, Alt Sahra Afrikası'nda, Avrupa'da, Doğu Asya, Güney Asya ve Batı/Kuzey Asya'da farklı farklı aile biçimlerinin var olduğunu göstererek ara biçimlerin varlığına dikkat çekiyor. Güneydoğu Asya'da katı patriarkal sistemin Konfüçyüsçülükten, İslam ve Katolikliken beslenmiş aile biçimlerini görebiliriz. Dahası, Güney Amerika'da *Criollo* denen beyaz-sömürgeci Avrupalı erkekliğin üstünlüğüne dayalı, geniş topraklar üzerinde sömürgeci tarım plantasyonlarında ve maden ocaklarında siyah köle erkeklerin ve yerlilerin çalıştırılmasına dayalı katı patriarkal mirasların etkisiyle şekillenen aile modellerinin varlığını görerek bütün dünyada aile modellerinin çeşitliliğini algılamak gerekir.

Therborn'a göre, patriarki, aile reisi olarak kocanın ve genel olarak erkeğin karar yetkisi, karısının faaliyet ve hareketlerini denetleme hak ve görevi, erkeğin çokeşliliğinin ya da başka kadınlarla ilişkisinin hoş görülmesi, cinsel ahlakta çifte standart, kız çocuklara karşı ayrımcılık, erkek cinsinin gereksinmeleri lehine kadınlardan

fedakârlık beklemekle (kadınların namus nedeniyle evden dışarı fazla çıkmaması, kadın sünneti, bekâretin korunması, erkek öfke ve saldırganlığının doğal görülmesi, vb.) tanımlanabilir. Therborn, *toplumsal cinsiyet ayrımcılığını* (*gender discrimination*) ve *toplumsal cinsiyet eşitsizliğini* (*gender inequality*) patriarkiden farklı bir olgu olarak tanımlıyor; dünyanın bazı yerlerinde patriarkinin artık olmadığını ve yerini bir tür *post-patriarkiye* bıraktığını iddia ederek yeni düzenin cinsiyet temelli ayrımcılığa dayalı bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği olduğunu söylüyor (Therborn 2004; 13).[1]

Manuel Castells ise, sosyal hareketler ve kimliklerin inşası üzerine görüşlerini yazdığı önemli çalışmasında (1997), bilgi toplumu çağında aile ilişkilerinin ve cinselliğin farklı biçimlerde örgütlenmeye başladığını; kurumsal olarak desteklenen, yasalar ve otoritelerin gücüyle kabul ettirilen, kadınlar ve çocuklar üzerindeki erkek otoritesi olarak şekillenen (*a.g.y.*, 134) "patriarki"nin sonunun geldiğini ve artık giderek yok olmakta olduğunu çok sayıda veri üzerinden gösteriyor.

Feminist düşünürler arasında *patriarki* kavramını hâlâ işe yarar bulanların görüşlerine baktığımızda, patriarkinin kuşaktan kuşağa geçen, babadan devralınan bir otorite olarak tanımlanmasının gerekmediği; babanın ve kocanın, kadınlar ve gençler üzerindeki tahakkümünün patriarki olarak tanımlanabileceğini söylediklerini görürüz.

Türkiye'de son elli yılda çok hızlı yaşanan kırsal tarım kültürünün çözülüşü ile ortaya çıkan yeni kentsel yaşam biçimlerinde geleneksel patriarkal otoritenin sürdürülmesinin olanaksız hale gelişini ve "pederşahi" erkekliğin yaşadığı sarsıntıyı araştırma görüşmelerinde karşılaştığımız birkaç çarpıcı örnekten izleyelim:

Babamdan harçlık alırdım... Biz üç kardeş ne kadar çalışırsak, ne kadar kazancımız olduysa babamın eline teslim ederdik. Tabii bu son iki yıla kadar öyleydi. Mesela, ben evlendim, askerden geldikten sonra, nerdeyse benim kızım doğdu doğacak, anasında, ben babamdan para isteyemezdim.

1. Therborn, patriarkinin kökeninde Roma Hukuku'nun "aile babası" tanımının yattığını ve aile babasının *manus* (karısı üzerindeki hakkı), *potestas* (çocukları üzerindeki hakkı), *dominium* (mülk ve mallar üzerindeki hakkı) olmak üzere üç tür hakkının yasal ve geçerli olduğunu hatırlatıyor.

Anneme derdim, "anne bize babamdan harçlık al" diye. Bizim orda 20 yaşındaki kişi meclise girdiğinde, yani büyük toplumuna girdiği zaman söz söyleme hakkı yoktur. Eğer ki o an için ev reisi olmadıysa o toplumda söz söylemeye hakkı yoktur. (G 2)

Babanın, abinin yanında söz hakkın yok... Eğer ki yanında bir büyük varsa, bir abin varsa, bir baban varsa onlar eğer evin erkeklik; erkeklik demeyeyim de yani, söz bitirme, söz söyleme yetkisi onlarda ise senin söz söyleme yetkin yok. Sadece dinlersin, o ne derse, zararına da olsa okeylemek zorundasın. (G 2)

Ben babamın yanında çocuğumu sevemezdim, karıma adıyla seslenemezdim... Ben babamın yanında çocuğumu sevemezdim. Ya "sen ne zaman çocuk sahibi oldun, ne zaman büyüdün bizim yanımızda" derlerdi. Senin yanında büyük varsa, çocuğunu seversen kendini büyük gösteriyorsun babadan, baba bunu kabul etmiyor. Onun için evlatla biraz yakınlaşmama gayreti vardı her zaman, onların yanında. (G 2)

Ben karıma adıyla seslenemezdim... O zamanın âdetleri, ben on sene annemgille kaldım. Ben aileme (*eşini kastediyor*) Ayşe diye seslenemezdim, yani utanırdım babam, annem yanında. Hanıma sesleneceksem mesela bana bir su getirin derdim, kız kardeşlerim getirirlerdi. O zamanki örf âdet annemize, babamıza, dedelerimize karşı saygıdan dolayı daha kapalı bir örf âdet vardı, gelinliği devam ettirmek yani. Böyle şaka mahiyetinde, "hanımı annemden çok seviyorum" desek utanırdık, yani "anne tatlı, ama hanım daha tatlı" lafını söylerken utanarak söylerdik. (G 11)

Annem babamla yemek yeyince dedem babama tükürmüş... Aldığı kültür zaten babamın bu. Annem babamla yemek yediği zaman dedem gelmiş, babama tükürmüş, sen nasıl bir kadınla oturup da yemek yiyorsun diye. Bunu kendisi anlattığına göre doğru bulmuyordu. Ama kendisi de bize, şimdi benim oğluma, kızıma gösterdiğim yakınlığı gösteremedi, yani göstermedi. (G 8)

Erkekliğin Krizi mi?

Yaşadığımız çağda erkek üstünlüğü iddialarının, modernlik öncesi dönemlerde olduğu gibi, erkeklerin biyolojik ve kana dayalı üstünlüğüne dayandırılarak sürdürülemeyeceği görülüyor. Bugün için erkeklerin üstünlüğüne yol açan cinsiyetçi işbölümünün, yani kadınların yapabileceği işler ve erkeklerin yapabileceği işler ayrımı-

nın; cinslere farklı haklar, farklı güçler ve yetkiler atfederek ve çoğunlukla biyolojik farklara dayandırarak sürdürülen bir tür *cinsiyet farkları rejimi* olarak meşruluğunu giderek yitirdiği ve krizde olduğu söyenebilir (MacInnes 1998). Modernlik değerleri bu tür bir cinsiyet farkları rejimini giderek daha temelsiz hale getiriyor. Çünkü biyolojik özelliklere ve genetik farklara dayalı üstünlük iddiası, modernliğin bilimsel keşifleri ile beslenen ideolojik ilkeleri gereği savunulamaz hale gelmiştir. Cinsiyete dayalı işbölümünü meşrulaştıracak ilkeler bugün için ne olabilir? Erkeklerin üstünlüğü ve önceliğini tartışmasız meşrulaştıracak bir ilke var olabilir mi? Modernlik öncesi patriarkal dönemde erkeğin doğal üstünlüğü, modern döneme geçildiğinde insanların eşitliği ilkesi ile çatışmalı hale geldi. Feminizmin eşitlik mücadelesi bu gerilimi tanımlayıp yeterince açığa çıkarttı. Erkek üstünlüğünün hiçbir maddi –biyoloji ve yaratılışa dayalı– temelde savunulamadığı günümüz zihniyetler dünyasında erkek üstünlüğünü her alanda yeniden yeniden "icat edecek" iktidar stratejilerinin inşasına gerek duyuluyor. Bu, oldukça istikrarsız, kırılgan cinsiyet konumları ve değişken cinsiyet kimlikleri anlamına geliyor. Bugün hiçbir erkeği otomatik olarak üstün ve öncelikli kılacak ve bunu garantileyecek bir stratejinin kalıcı olmadığı söylenebilir. Bu durumun bir tür "ayağının altından zeminin kayması" gibi hissedilmesi ve bir kuşaktan diğerine devredilecek "erkeklik ayrıcalıkları"nın yok oluşu karşısında hayıflanma, korku ve endişe duyulması kaçınılmaz. Bizim araştırmamızda da birçok erkeğin, erkek olarak kabul edilmemekten duydukları korku ve öfkeyi değişik biçimlerde açıkladıklarını görüyoruz:

Değişmek şart, ama nasıl? Ben erkeklerin değişimlerinin zor olduğunu düşünüyorum. Yaşadıkları değişimler çok travmatik. Bir erkeğin yaşadığı travmatik değişim şu: Dış dünyada göründüğü biçimiyle kendi içinde yaşadığı şeyler arasında müthiş bir kopukluk var. Muhafazakâr bir adam nikâhsız bir birliktelik yaşamaya başlıyor. Yani bu böyle kolay bir şey değil; bu yaptığı işi ahlaksızca buluyor. Yani, yaşam biçimini değiştiriyor, ama içindeki asıl değişikliği yapmıyor, o konuda muhafazakâr. Ama bunun politik bir dili yok, ideolojisi yok; adı konmadan konformist bir biçimde yaşanıyor. Sorsan gene namus, bekâret diye ortalıkta dolaşır. Dolayısıyla erkeklik hali, en azından benim yaşadığım haliyle bir insanı çok muhafazakâr kılan bir hal, çok muhafazakâr bir tutum; adı ve şekli ne olursa olsun iktidar olmayla ilgili. Çocukluğumdan beri içinde olduğum çevre, kendi

tecrübelerim, üniversite ve yurt tecrübeleri, entelektüel çevreler böyle. Erkek olmak ne olursa olsun, başarmakla ilgili, bu kesin. (*Erkekler için değişmek kolay, mücadelesiz ve çatışmasız bir süreç mi?*) Kişisel öyküme baktığımda hiç öyle olmadığını düşünüyorum; benim için mesela çok sancılı oluyor. Bir yandan entelektüel çevrelerde sürdürdüğüm bir yaşamım var, öte yandan da nereden geldiğini bildiğim, bazen de çok düşünmek istemediğim bir başka yaşamım var. Özel hayatıma baktığımda şöyle yapmalıyım diyorum. Ama dışarıdan bana bakan birisi muhtemelen özel hayatında şöyle anlayışlıdır, böyle hoşgörülüdür diyebilir; ama ben kendime baktığımda bunların çoğunun doğru olmadığını düşünüyorum. Benim özel hayatımdaki tutumlarıma baktığımda dışarıdan kimsenin tahmin edemeyeceği şeyler var; taşradan gelen, meslek lisesini yarım bırakmış ya da yeni bitirmiş maço bir erkek nasıl davranıyorsa bazı konularda ben de aynı öyle davranıyorum. Yani liseden beri kız arkadaşlarım oluyor, onların giyinmesine bir biçimde karıştığımı söyleyebilirim; sevgililerime özellikle karışıyorum. Bunun en basit açıklaması şu benim için: Bir başkasının bakacak olması beni rahatsız ediyor, yanımdaki kadın benim bir parçam haline geliyor ve birisi ona kıyafetinden dolayı baktığında, sanki onu korumam gerekiyor. Aslında sadece kıyafetten dolayı değil, mesela yüksek sesle kahkaha atması da beni rahatsız edebilir: ya da hiç yapılmayacak bir hareket yapması, o tür şeyler de rahatsız eder. Ben de, hani söylem düzeyinde konuşsanız, hiç kimseyi kıyafeti ile yargılamamak gerektiğini söylerim, önemli olan içidir derim. (G 37)

Erkeklik korkuları: Kadınlar erkekleri avucunda tutmak istiyor... Kadınlar erkeğe sahip çıkmak, erkeği elde etmek için yapıyor. İnanılmaz basit bir şey bu. Yani nasıl dişi ördek yükseliyor, kabartıyor tüylerini, geçiyor karşısına böyle; bunu gören erkek ördek tüylerini renklendiriyor, kabartıyor, dans etmeye başlıyor. Birbirleriyle erkekler kavga ediyorlar. Ama sonuçta onların kavga edişinden artık haz alıyor dişi ördek ve kavgayı kazanana gidiyor. Geyikler de aynısı yapıyorlar, kedigiller de. Çakallar da aynısı yapıyor, kuşlar da aynısını yapıyor. İnsan da aynısını yapıyor... Yani ortada bir-iki tane erkek oluyor. Kadınlar bu erkek tarafından beğenilmek istiyorlar. Ve istiyorlar ki bu benim elimde olsun. Yani benim erkeğim olsun değil. Elimin altında avucumda olsun, ben yönetebileyim bunu. Böyle bir kadınsı hareket var. "Ben bunu yönetirim abicim", "ben bunu kendi kapsama alanıma sokarım, hayran kalır bana" diyor. "Ben bunu kendime hayran ederim." Dolayısıyla bunu hayal ettikten sonra, "o bana erir, biter karşımda, ben ne istersem evirir çeviririm" ve bunun için de birbirleriyle yarışıyorlar, birbirlerine kızıyorlar, birbirleriyle kavga ediyorlar. Kadınlarda kediyle farenin oynadığı gibi erkekle oynamak var. Acayip hoşlarına gidiyor. Nasıl kedi yün yumağıyla oynar atar, geri çeker, atar geri çeker, böyle yani. (G 16)

Erkek egemenliğinin sonu geliyor, kadınlar intikam alacak... İnsan artık doğal yapısını yitirmeye başladı. Mesela metropoller hiç doğal değil, doğa dışı yerler. Ve insanlık oraları yarattı. Doğal olarak erkek her zaman güçlüydü, av peşindeydi, çok uzun savaşlar vardı; kabileler, kabile başkanları, devlet başkanları hep erkeğin gücünden gelen bir şeyden, toplumsal yapı oldu. Fakat artık bence yıkılıyor bu. Kadınlar da artık erkekler kadar güçlü oluyorlar toplumsal yaşamda ve yıkıyorlar. Artık erkek egemen bir toplum olmayacak; erkek şiddetinin yanında kadın şiddeti de çok ön plana çıkacak belki. Çünkü intikam alacaklar. Çünkü o, erkek egemen tarafından bastırılıyorlar sürekli. Onların çocukları, onların torunları yetişiyor. Fakat eşitliğe doğru gidiyoruz, yani artık kadın ve erkek gerçekten eşit olacak. Çünkü erkeğin kadının üzerinde baskı kuracak bir gücü ortadan kalkacak bence. (OD 4)

Erkekler korkularla yetiştiriliyor... Erkek olarak biz küçüklüğümüzden beri bu toplumda iktidar olacaksın, iktidar senin elinde olmalıya alıştırılmışız. Yani, otorite senin elinde olmalı demek, kontrol senin elinde olmalı demek oluyor. Korkarak, korkutularak yetiştiriliyor erkekler, kadınlar da öyle. Korkutularak yetiştirildiği için ister istemez, hani korkan köpek nasıl havlıyorsa, öyle tutturmaya çalışıyor, koparmaya çalışıyor. Korku var, işin özü korku bence. Güvenememek karşıdakine, kendine güvenememek. (OD 5)

Erkeği bozan durumlar: kocası varken konuşan kadın... Kartal'dan Kadıköy'e minibüsle gidiyorum; gecenin bir saati, çok az insan var, bir çift var, ben varım, birileri var. Şoför, yollar boş bastırıyor, deliler gibi; korkuyoruz, hep beraber çok da fazla bir şey diyemiyoruz. Kadın, en sonunda, "şoför bey biraz yavaş gider misiniz" dedi. Bir sessizlik oldu; koca "ne diyorsun sen" dedi karısına; şoföre "bildiğin gibi yap" dedi. Yani şimdi kadınlar zaten konuşmazlar, koca varken kalkıp şoföre, haddine mi düşmüş, kadın söyledi, erkek ne yaptı, "sus kadın" dedi, yani bir anda herkes sarsıldı, şoförün "karısı konuşuyor kendisi bir şey diyemiyor" dediğini düşündü herhalde. Bir anda erkekliği seçti adam, can mal falan gibi şeyleri bile unuttu. (G 28)

Aşk acısı erkeklik egosunu bozar mı? Entelektüel çevrenin erkeklerinin çok daha kırılgan olduğunu düşünüyorum. Çünkü egoları yüksek, yani egonuz ne kadar yüksekse incinebilirliğiniz o kadar artar. Alt sınıflar için reddedilmek gizli bir haz vesilesidir bile. Yani, işte, "sevdim olmadı" falan, "vefasız, sevmedi beni". Benim yetiştiğim çevrelerde bir hafta ağlamak, on gün önüne gelen herkesle kavga etmek, kızı takip edip onun biraz daha kendinden daha sempatik baktığı erkekleri görmek; işin gidebileceği yerler burasıdır ve ağlanır, unutulur. Üç tane arabesk parça dinlersin, arkadaş-

larınla içersin, kızın kendinin değerini bilmediğinden falan bahsedersin, sonra geçer. Ama entelektüel adam için öyle değil; onun böyle bir şey yapması ayıplanır; yüksek bir egosu var, hayata iktidar koymaya alışmış. Çünkü erkekliği denemek sadece tek başına yapılan bir şey değil, yalnız yaşamıyorsunuz; bir cemaat halinin baskısı erkekler üzerinde çok bellidir. Halktan insanlar olsun, entelektüellik olsun, bir cemaat halinde yaşar erkekler. En antisosyal, en içine kapanık erkekler için bile böyledir. Denemek iyi bir şey, ama öte yandan sürekli deneyip, sürekli yenilmek başarısızlık olarak olumsuzlanır. Asıl anlamı, benim için kalbimi kıran üzücü bir aşk macerası, bir başka adam için "ne oldu beyefendi, kızla birlikte olamadın, tutturamadın"a dönüşüyor. (G 37)

Erkeklik ne zaman kaybedilir? Erkeği bozan, yaşlanma... Belli bir yaştan sonra kadın erkeği eziyor. O yüzden zaten kadınların ömürleri erkeklere göre daha uzun. Belli bir yaştan sonra zaten dır dırla öldürüyorlar (*gülüşmeler*). Erkeğin yapacağı bir şey kalmıyor. Erkek açık açık aldatıyor zaten. Veyahutta açık açık, erkek mesela rahat davranıyor. Bu kadının zoruna gidiyor gençken. Ama erkek de belli bir yaştan sonra, zaten ne bileyim kedi gibi oluyor. Ondan sonra, gücünü kaybediyor, bakıma muhtaç oluyor. Kadın daha genç kalıyor ve kendine bakıyor. Ondan dolayı biz kadına muhtaç oluyoruz. Bir de şöyle bir şey var yani, kadın dul kaldığı zaman, her yere sığınabiliyor. Kendi çocuğunun evine gidiyor, bulaşıkları yıkayıp torunlarına bakıyor, bir şeyler yapıyor. Erkek aynı şekilde değil ama. Erkek bir türlü sığamıyor. (G 7)

Kadın tarafından aşağılanmak bitirir... Kadınların insaniyetleri çoktur. Fakat erkeğini pısırık görürse, biraz beceriksiz görürse, o girdiği toplumda, arkadaşları da ona "evlendiğin koca bu muydu" falan derse, o zaman o kadın seni aşağılamaya başlar. Vay efendim bu topluma ayak uyduramadın diye. (G 9)

Erkeği bitiren, kadın yerine konmak... (Kavga edip hapse düşersen) Onun bunun uşağına avratlık yaparsın yani cezaevinde. (G 10)

Kadını geçindiremezsen vır vır konuşur, sen de hırsız olursun... Ya "ben ekmek istiyorum, ben elbise istiyorum" derse, sen de sıkıntılı bir durumdasın, onu veremezsin. Akşamleyin gelmişin eve yorgunsun, o çene daha halen sürerse, vır vır vır konuşursa kadın. Ya ben çalışamıyorum, benim durumumu biliyorsun, para yok, üç gün çalışmışım, elli milyon para almışım, bunu yiyeceğe harcıycam. Sen benden daha fazlasını istersen ben ne yapıcam? Ya gidip hırsızlık yapıcam, ya gidicem şurda banka soyacam, ya birinin önüne geçeceem cebini boşalt diyicem, alacam adamın elinden kasıtlı, başka çaresi yok. (G 2)

Erkeğin korkusu, çalışan kadının eşitlik talebi... Çevrende görüyorsun, kendin yaşıyorsun. "Sen çalışıyorsun evin erkeğisin, ben de çalışıyorum, bana bağırmaya hakkın var mı?" diyor. Abi ben sabahleyin gömlek bulamazsam ben bağırmayacak mıyım şimdi eşime? Pantolonumu bulamazsam ben bağırmayacam mı? "Akşama kadar nerdesin" diyemiycem mi ben? "Ne bağırıyorsun, ya sen kimsin?" diyor. Ya ben senin eşinim, evinin reisiyim ben senin, söz sahibi benim. Yani diyorlar ki kadın erkek eşittir. Bu asla, kesinlikle yanlış. Kadın da çalışır sen de çalışırsan birtakım rahatsızlıklar giriyor işin içine. Yani yanında bir yastığa baş koyduğun hayat arkadaşın, eşin, "evin erkeğisin çalışıyorsun, ben evin kadınıyım çalışıyorum, sen bana gömlek için nasıl bağırıyorsun" diyor. Bu sefer her şey terse dönüyor. Ha kadın evde kalır da işini bilirse, sabahleyin sen dersin ki "akşama kadar evdesin, niye benim sabaha bir gömleğim hazır değil?" dediğin zaman o sessiz kalır. Ben kadının çalıştığına karşıyım. (G 2)

İçki masasındaki kadın beni bozar... Kadınların içki masasında var olması benim için bir tehdittir. Hayvansal içgüdülerimi ortaya çıkartabilir. Erkek erkeğe geyik yapacaksam memleket meselelerini konuşurken, orada bir kadının varlığı beni rahatsız eder. Yani orada artık kadındır beni rahatsız eden. (OD 5)

5

Babalar ve Oğullar: Kuşaktan Kuşağa Erkeklik

Babası ölmüş olan erkeklerin babalarına bir son mektup yazmalarında –edebiyatta da görürsünüz ya– çok acıklı bir pişmanlık, bir ulaşamamak duygusu vardır; babanın affına sığınmak duygusu vardır; en önemlisi de babayı affetmek vardır. Babalarından ne kadar işkence görmüş olsalar da erkekler babalarını yaşlandıklarında anlarlar ve affederler. Galiba erkeklik imkânlarının bu topraklarda biraz daha kısıtlı olmasının göstergesi bu. Batı'da baba ile bir şekilde hesaplaşılır; buradaysa babanın zulmü kolay unutulur. Babaların dokunulmazlığı vardır; "aslında o haklıydı" şeklinde bir kültür vardır. Bütün entelektüel çevrelerde var bu; "sonuçta her şeyi babam için yaptım" gibi. Yani, aslında bir fedakârlık örgütlenmesi ile ilgili babalık ve erkeklik... Erkekliğin bir eğitim programı olduğunu düşünüyorum. Bunun ilk sınıfı da, mezuniyet sınıfı da baba. Tabii, "baba"yı da zaten başka yerlere taşıdığımız için, askerlikte komutan oluyor, hapishanede gardiyan oluyor, başbakan oluyor; baba hep bizimle beraber.[1]

Baba olmak, erkek olmanın anlaşılması en zor hallerinden biri. Baba olmak, bir erkek için, kadınların "doğurarak anne olmak" bağlantısı kadar somut bir kavramayı olanaklı kılan bir durum değil. Farklı olarak, baba olmak, çocuk ile babası olan erkek arasında doğrudan biyoloji yoluyla açık ve belirgin bir ilişki olarak kurulamıyor; bir kadının (annenin) onayına ve kabulüne muhtaç niteliğine bağlı olarak babalık belirsizlik riski taşıyor. Baba olmak, bu nedenle, bazı sosyal ve siyasal dolayımları gerektiriyor; çoğu zaman ancak kırılgan, başarısız ya da sorunlu biçimde inşa edilebiliyor. Meselenin hukuki ve kültürel boyutları bir yana, bir erkeğin "baba" olmasının bir anlamı var: Baba olmak çocuğunun (ve çoğu zaman

1. 1.6.2006 tarihinde Yıldırım Türker ile yapılan görüşme.

çocuğun annesinin de) geçimini sağlamak demek. Babalık "geçim sağlama" ile bağlantılı olduğu ölçüde, her şeyden önce işgücü piyasasında bir "konum" demek ve bu konum babalığı istihdam/çalışma biçimleri ile ilişkili hale getiriyor. Tam gün bir işte çalışan ve gelirini artırmak için çoğu zaman daha uzun çalışma saatlerine katlanmak durumunda olan bir erkeğin babalık yapma biçimi ile geçim sorumluluğunu paylaşan ve daha esnek ve rahat çalışma saatleri olduğu için çocuğu ile daha fazla zaman geçirebilen ve çocuğunun bakım ve eğitim sorumluluğunu anne ile paylaşan bir babanın konumu birbirinden çok farklı.

Geçim sağlama sorumluluğunun ötesinde babalık, çoğu zaman yasalar ile düzenlenen, devletin (kamunun) algıladığı bir "muhatap" olma durumu da aynı zamanda. Bu, yasaların "baba"yı hak ve yetki sahibi şahıs olarak algılaması ve babalığı yasa gücü ile "düzenlemesi" anlamına geliyor. Baba olmak yasanın gözünde çocuklarına bakmakla ve eğitmekle yükümlü vatandaş, yani "velayet ve vesayet sahibi" erkek demek. Yani babalık sorumluluk olduğu kadar aynı zamanda çocukların (ve dolayısıyla onu doğuran kadının) üzerindeki haklarla da tanımlanan bir sosyal/hukuki konum. Kısaca babalık, aile, piyasa ve devlet (kamu) arasındaki ilişkiler ile şekillenen ve bütün bu alanları birbirine bağlayan; ailede "geçim sağlayan", piyasada "çalışan" ve devletin karşısında "aile reisi" olarak konumlanan bir toplumsal pratik, bir "dolayım" konumu.

Modern yaşamlar da zaten giderek erkeklerin babalık sorumluluklarından uzaklaştıkları bir tür "patriarkal kriz"e şahit oluyor. Babalık, anne-çocuk ilişkisinde olduğu gibi, "biyolojik bağ" açısından kolay belirlenebilir olmadığı için, erkekleri babalık sorumluluklarını üstlenmeye "ikna etmek" cinsiyet rejimlerinin en önemli stratejik meselelerinden biri haline gelmiştir.

"Geleneksel"den "Modern"e: "Peder" Yerine "Baba" Otoritesi mi?

Bugün gördüğümüz erkeklik modellerinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını sorgularken, kapitalizmin farklı gelişim dinamikleriyle toprağa bağlı üretimden kopuşa ve kentsel/endüstriyel topluma katılmaya paralel gelişen olarak aile yapılarında meydana gelen değişimlerini göz önüne almak gerekir. Bu değişimler 19. yüzyılın ba-

şından itibaren kapitalist piyasanın gelişimi ile erkek işgücünün sanayii işçisine dönüşümü ve tarımsal üretimin temel birimi olan "hane"nin işlevlerini yitirmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümler sonucu üretim ve kamu alanlarının dışına itilen yeni "modern aile" modelleri gelişti. Bu değişimler hiçbir zaman tek bir modele uyan, tek-değişkenli bir süreç olarak yaşanmadı. Aslında bu değişimin akrabalık ve kandaşlık sistemine dayalı geniş aile/hane modelinden, sanayileşme ve kentleşme ile birlikte "çekirdek" aileye doğru olduğuna dair genel kabul gören bir açıklama varsa da bu görüşe çok ciddi itirazlar yapılmıştır. Farklı farklı aile modellerinin ortaya çıkışında belirleyici olan bölgesel özelliklere, evlilik biçimleri ve doğurganlığın değişimi gibi çoklu faktörlere ağırlık veren açıklamalar daha ufuk açıcı bilgiler sunuyor (Therborn 2004, 20).

Aile modellerindeki değişime erkeklerin aile içi otoritesindeki değişim açısından bakılırsa, baba-oğul arasındaki iktidar mücadelesi/paylaşımının farklı gerçekleşme biçimleri ve pratikleri ile karşılaşıyoruz. Bu bağlamda, hanedeki en yaşlı ya da güçlü erkeğin otoritesi altında cinsiyete ve yaşa dayalı patriarkal hiyerarşilerin yerine, bir kadın ve bir erkek arasındaki aşka, mahremiyete, sevgiye ve karşılıklı "gönüllü" bağlılığa dayalı "modern aile"nin geçtiği iddiası yaygın kabul görmektedir. Söz konusu "modern aile"de babanın/yaşlı erkeğin mutlak otoritesinin yerini kadınla erkeğin karşılıklı, gönüllü aşk ilişkisine bıraktığı iddiası en çok feministler tarafından sorgulanıyor. Feministler, ister babanın, isterse kocanın iktidarı olsun, kadınlar ve çocuklar üzerindeki erkek hâkimiyetinin sürdüğü modern düzeni birbirine benzer "eril tahakküm" biçimleri olarak kavramsallaştırmayı tercih ediyorlar. Yaşlı erkek iktidarı yerine, kendi ailesini kurup geçimini sağlamak için kapitalist piyasada emeğini satan genç erkeğin iktidarının geçmesi ile ortaya çıkan şey ancak erkek egemenliğinin farklı biçimleridir. Genç bir aile reisinin iktidarının, babasının iktidarından farklı bir "erkeklik tarzı" olduğunu kabul etsek bile değişen şey, babanın kendi oğlu üzerindeki hâkimiyetinin yok olmasıdır. Erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetindeki değişimler ise meselenin ikincil boyutudur. Oğulun babası karşısındaki konumunda meydana gelen değişim, genç erkeğin hem "üretken işgücü" hem de "vatandaş" olarak endüstriyel kapitalist toplumun kurucusu ve onun "modern hukuku"nun "hak-

lar" tanıdığı birey haline gelişinin sonucudur; aynı değişim ise erkek tahakkümü altındaki kadınlar için söz konusu değildir.

Aslında "modern aile"ye dayalı bir cinsiyet rejiminde, aile reisi olarak kocanın-erkeğin sahip olduğu güç ve yetkileri göz önünde tutarsak yeni eril iktidarın tanımını daha net yapabiliriz: Karısının faaliyet ve hareketlerini denetleme/izin verme/onaylama otoritesi, çokeşliliğin açık ya da zımni olarak kabulüne dayalı cinsel özgürlük ve cinsel ahlakta erkek üstünlüğünü sağlayan çifte standart; erkek çocuklara karşı aile, okul gibi yerlerde kayırma yapılması; erkek iktidarının kuruluşuna hizmet eden iktidar stratejileri arasında modern ailedeki cinsiyete dayalı işbölümünün erkekleri ayrıcalıklı kılan yapısı, vb. Örneğin, erkeklerin geçim sağlama rolü, sürekli bu sorumluluğu üstlenmesinin zorlukları ve bunun kadınlar tarafından kolaylıkla başarılamayacak kadar ağır bir çalışmayı gerektirdiği hakkında sürekli konuşan erkeklerin bu sayede cinsiyetçi işbölümü içindeki konumlarını nasıl pekiştirdiklerini görebiliriz (Carrigan ve diğ. 1985; 571). Geçimden tek başına sorumlu hale gelen erkek, otoritesini babasından değil, modern bir toplumun modern piyasa ilişkileri içinde kazandığı paradan alıyor ve buna dayanarak yeni bir erkeklik tarzı inşa ediyor. Bir yanda, kapitalist sermayenin "aklı" olacak burjuva erkeklerin kendilerini "bağımsız" birey ve egemen vatandaş olarak tanımladıkları bir erkeklik inşası gerçekleşirken, öte yanda, kapitalizmin yeni üretici sınıfının erkek işçisi kapitalist piyasada kazandığı yeni konumla kendini, "kendi kaderini yaratan özgür insan" olarak sunabiliyor (Kimmel 2002). Aslında, endüstriyel makinelerin uzantısı olan erkek kol gücüne dayalı üretim sisteminin temeli olan "mavi yakalı" işçi, bir erkek olarak kendi kaderini kendi yaratma, kendi yolunu kurma özgürlüğü ile birlikte kurulan yeni bir erkek üstünlüğü modelinin gelişimine yol açtı. Bu tarihsel dönüşüm, baba otoritesine tabi erkeklerin geleneksel ataerkillik dünyasından kopuşu ve bir tür "babanın öldürülmesi"[2] sembolizmini doğuran bir gelişmeyi tetikleyerek babadan oğula geçecek olan "eril" değerleri sorunlu hale getirmiştir.

2. "Babanın öldürülmesi" imgesi etrafındaki tartışmalara Türkiye'den örnekler için bkz. Sirman 2000.

Babadan oğula geçirilecek erkeklik öğretisinin garantisi ortadan kalkıp, oğul kendi yolunu kendi keşfetmek zorunda kalınca, eril tahakküme dayalı bir cinsiyet rejiminin işleyiş mekanizmaları da baştan belirsiz ve garantisiz hale geliyor. Erkek üstünlüğüne dayalı modern cinsiyet rejimleri hiçbir zorunlu, kendiliğinden gerçekleşecek iktidar mekanizmasına sahip olmadan, kırılgan ve tekinsiz eril iktidar inşa stratejileri ve pratiklerine bağımlı hale geliyor. Sürekli akışkan ve kırılgan "erkeklik deneyimleri"nin erkekten erkeğe aktarılması ve öğrenilmesi için sürekli yeni deneyimlerin ve pratiklerin icat edilmesi gerekiyor. Özellikle mülkiyet-miras dışı kalmış, orta-alt sınıf mülksüz erkekler açısından erkekliği kuran "başarı", hazır olarak babadan devralınacak bir miras değil; genç erkeğin bizzat kendi çabası ve başarısı sonunda kazanılacak bir şey haline gelmiş durumda. Bu nedenle, "bir aile sahibi" olmak ve onu geçindirmeyi başarmak bizatihi kendine ait bir "iktidar alanı"na sahip olmak anlamına geliyor. Bunu başaran her erkeğin artık kendine ait otoritesini tesis edebileceği "kendi cenneti" oluşuyor. Bu konum, onun başarılı bir erkek olduğunu herkese kanıtlıyor. Özellikle dış dünyadaki başarısızlıkların erkekliği "kriz"e soktuğu zamanlarda bu başarı, erkeklik inşa stratejileri açısından, daha da stratejik hale geliyor.

Türkiye'de erkeklerin "aile reisi" olarak sahip oldukları ayrıcalıklar ve para kazanan kişi olarak ellerinde tuttukları karar verme yetkisi yakın zamanlarda Medeni Yasada yapılan değişiklikler ile hukuken ortadan kaldırıldı. Evlilik içinde kadın ile erkek arasında sorumluluklar ve haklar eşit olarak dağıtıldı. Buna rağmen erkeklerin para kazanma ve harcama yetkilerini ellerinde tutmaya devam ettiklerini görüyoruz. Aile içindeki para kazanma kapasitesine paralel oluşan iktidar ilişkileri de bu nedenle kolay değişmiyor. Eşitlikçi değişimlerin ancak kadınların çalışarak para kazanması ve erkeğin tek "geçim sağlayan" konumundan çıkması ile yaşanmaya başladığını görüyoruz.

Babadan Oğula Geçen Erkeklik?

Erkekler "eril tahakküm"ü nasıl öğrenir? Eril tahakküm ne ölçüde babadan öğrenilen bir alışkanlıklar bütünüdür? Başka açıdan aynı soruyu şöyle de sorabiliriz: Erkek üstünlüğüne dayalı bir toplumsal

çevreye doğan bir erkek, cinsiyet eşitliğini nasıl benimseyebilir? Bir erkeğin nasıl bir babanın çocuğu olduğu onun eşitlikçi tutumlar benimsemesini ne ölçüde belirler/engeller? Cinsler arası ayrım ve eşitsizlik ne ölçüde aileden/babadan öğreniliyor? Bu soruların yanıtları çoğu insan için oldukça basit. Çünkü babaların sahip olduğu erkeklik değerlerinin "rol modeli" olarak çocuklarına da büyük ölçüde geçtiği genel kabul gören bir görüştür. Dahası, babadan oğula geçen erkekliğin büyük ölçüde doğal/biyolojik ve dolayısıyla değişmez bir özellik olduğu da bu kabullerin temelinde yatan düşüncedir. "Özcülük" olarak niteleyebileceğimiz bu görüşün temel varsayımlarına göre annelik ve babalık davranışları biyolojik/genetik kökenlidir. İlaveten, özellikle de, babaların erkek olarak ebeveynlik yapma tarzı çocuklar için önemlidir, özellikle de erkek çocuklar için. Çocukları heteroseksüel evliliğe hazırlayan, özellikle babaların "doğru erkek" rolüne uygun davranışlarıdır.

Oysaki babadan oğula geçecek "biyolojik/genetik" kökenli bir tür erkeklik olduğunu varsaymak çok sorunludur. Çünkü "erkekliğin babadan öğrenildiği" tezi somut verilerle kolayca doğrulanmamaktadır (Marsiglio ve Pleck 2005). Erkeklerin hangi koşullarda hangi tür erkeklik değerlerini sonraki kuşağa-oğullarına geçirebildikleri ve baba-oğul ilişkisinin toplumsal cinsiyet rejimindeki eşitsizliklere ne ölçüde etkisi olduğu tartışmalı hale gelmiş bir konudur. Erkeklerin hem ev içinde hem de iş yaşamında baba-erkek olarak yaptıkları hangi şeylerin bu ilişkiyi sürekli kıldığı ya da kesintiye uğrattığı sorgulanmalıdır. Bu sorulara verilecek yanıtları tartışırken araştırma kapsamında gözlediğim bir olgudan bahsetmek isterim. Görüştüğüm erkeklerin çoğu babaları ile çatışmalı, mesafeli ve soğuk ilişkiler tanımlıyorlardı ve bu oldukça şaşırtıcıydı. Bu durumda egemen erkeklik değerlerinin Türkiye'de babalardan oğullara kolay geçmediği ve genç kuşak erkeklerin ciddi bir erkeklik değerleri krizi ile karşı karşıya olduğu çok açıktır. Erkeklik değerlerinin yeniden üretimini sağlamada ailenin önemini yitirmekte olduğu ve babadan oğula devredilen erkeklik değerlerinde bir süreklilik değil de kırılmanın yaşanmakta olduğunu söylemek daha doğru olabilir. Erkek arkadaş grupları, görsel imgeler, erkek eğlence dünyasının değerleri gibi birçok faktör bu erkeklik değerleri üzerinde etkili oluyor. Yeni kuşaklar erkeklik değerlerini babalarından çok bu tür

kaynaklardan öğreniyorlar. Çünkü dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de erkekler babaları ile yoğun duygusal çatışmalar yaşıyorlar. Babalar, oğullarını anlamak ve desteklemek amacıyla değil, onlara sorumluluklarını öğretmek ve oğullarının toplumdan kabul görmelerini sağlayacak erkeklik davranışlarını benimsetmek için onlarla baskı-otorite sağlama ilişkisi kuruyorlar. Türkiye'de baba-oğul ilişkisinin çoğu zaman gerilimli, sevgisiz ve mutsuz bir ilişki olması ile erkeklik değerlerinin babadan öğrenilmesinde kırılmalar yaşanması birlikte yaşanan bir gerçeklik. Öte yandan, birçok erkeğin orta yaşlarda benzer erkek-baba davranışlarını hoşgörmeye, hatta benimsemeye geri döndüğü de sık gözlenen bir durum. Orta yaşa geldiklerinde babalarını affedip anlamaya başladıklarını söyleyen erkeklere sık rastlanıyor.

Araştırma görüşmelerinde karşılaştığımız anlatılarda farklı babalık modellerinin farklı erkeklik modellerine tekabül ettiğini görüyoruz. Farklı erkeklik/babalık modellerinin her şeyden önce kırkent ayrımına ve sınıfsal farkları oluşturan eğitim ve aile biçimlerine dayalı "kültürel sermaye"ye bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Farklı babalık modellerini tanımlarken karşımıza çıkan egemen babalık modeli, *geçimi sağlayan aile babası* modelidir. Bu babalık tarzının oluşum, gelişim ve yenilenme rotalarına baktığımızda toprağa bağlı yaşamdan kentsel-periferik yaşam biçimlerine göçün en uygun toplumsal bağlamlardan birini oluşturduğunu görüyoruz. Erkeğin geçim sorumluluğunu büyük ölçüde tek başına üstlendiği, kadınların sadece ev işi yaptıkları, kız çocukların okutulmakla birlikte erkek çocuklarla aynı-eşit görülmediği "modernleşmiş" aile babalığı Türkiye'de en yaygın babalık biçimi.

Farklı babalık modellerinin sınıfsal konumlarla çok yakından ilgisi var. Geçim sorumluluğunu üstlenmiş erkek-babanın yaygın kabul gördüğü bir cinsiyet rejiminde bunun sınıfsal olarak belirlenimi farklılıklar gösteriyor. Alt sınıf mensubu babalar bu egemen babalık statüsünü kazanmada işlevsel olacak meslek edinme, para kazanma yoluyla saygınlık elde etme fırsatları açısından diğerlerine göre dezavantajlılar. Bu nedenle alt sınıf erkeklerin gözünde baba olmak çok daha kırılgan, riskli ve dolayısıyla başarıldığında getirisi daha fazla olması arzulanan bir konum. İşsiz kalma, evi geçindirememe, çocuklarına iyi eğitim verecek kültürel sermaye sahibi bir

kadınla evlenememe korkusu, alt sınıf babalarının ailede "terbiye ve düzen sağlama" adı altında, bir tür erkeklik inşa stratejisi geliştirmelerine yol açıyor. Ailelerinin terbiye ve düzeninden kendilerini sorumlu sayan erkekler gerektiğinde aile fertlerine ekonomik, duygusal, sembolik şiddet ve bazen de fiziksel şiddet uygulama hakkını kendilerinde buluyorlar. Bu tür bir erkeklik-babalık tarzı işlevsel olabiliyor. Çünkü alt sınıf babaların ailenin geçimini sağlamada başarısızlığı demek ailenin dağılması, çocukların okutulamaması, karısının ele muhtaç olması, kızın kötü yola düşmesi, oğlanın serseri olması, vb. demek. Alt sınıf babaların başarısızlık korkusu onları piyasada riskli iş alanlarına kaymaya ve bu şekilde elde edecekleri güçle babalık-kocalık alanındaki açıklarını kapatma arzusuna yönlendiriyor. Alt sınıf erkeklerin bu riskler karşısında sahip oldukları erkeklik ayrıcalıkları da var elbette: Eve geldiğinde koşulsuz hizmet beklemek, aile bireylerinin hepsinin yaşamları üzerinde öncelikle söz sahibi olmak, gerektiğinde kızıp şiddet kullanma konusunda kendini kontrol etme zorunda olmamak ve sonradan bu konudaki hataları nedeniyle affedilmeyi beklemek vb...

Üst sınıf aidiyetinin babalar aracılığı ile oğula aktarılması/öğretilmesi ise çok daha karmaşık süreçlerle gerçekleşiyor. Bu sadece aileye kalmış bir sosyallik değil. Özellikle "sermayenin aklı" olacak erkeklere öğretilmesi gereken erkeklik değerlerinin tamamen farklı olduğu ve daha kurumlaşmış ve incelmiş ritüellerle donatılmış olduğu anlaşılıyor. Bu değerlerin öğretilmesinde "elit okulları"nın önemi büyük. Sermayenin aklı olacak erkekler, eğer bir aile şirketi yöneteceklerse babaları ile daha teke tek bir ilişkiyi sürdürmek durumunda kalıyorlar. Emeğini satmaktan başka bir çözümü olmayan mülksüz erkeklerin dünyasında ise sadece kendileri tarafından yönetilebilecek bir aileye sahip olmaları ile eril iktidarın istikrar kazanması mümkün olabiliyor.

"Baba"nın kendi değerlerini oğlunun yaşamına geçirmeye çalışması ve oğulun da kendi yolunu keşfetmeye çalışması arasındaki gerilim modern baba-oğul ilişkisinin temeli. Bu çatışmalı konum egemen erkeklik değerlerinin her bağlamda genç kuşak erkeklere aktarılmasını güvensiz ve garantisiz bir hale getiriyor. Erkeklerin egemen erkeklik değerlerini öğrenmede babalarından gördüklerinin ya da babalarında görüp reddettiklerinin ne ölçüde stratejik öne-

me sahip olduğu sorgulandığında ilginç sonuçlara ulaşılıyor. Kuşaklar arası çatışmalar belirgin olarak gözlense de genç erkeklerin babanın erkeklik değerleri ile özdeşleşmesi hegemonik erkekliğin yeniden üretilmesinde halen önemli bir mekanizma. Genç erkeklerin özellikle babalarından gördükleri kadın düşmanlığı ve eril şiddeti kolayca reddedemedikleri ve zaman içinde bunu içselleştirdikleri araştırmaların doğruladığı bir durum. Bu alanın en klasik araştırmalarından sayılan *Hite Raporu*'na göre, çocuklar iktidar ve tahakküm ilişkilerini ebeveynlerini gözleyerek öğreniyorlar (Hite 1994'ten aktaran Flood 2003b; 57). Yakın dönemli diğer araştırmaların sonuçlarına göre de babanın yıkıcı, şiddet yanlısı, soğuk, duygusuz, kötü alışkanlıkları olan bir erkek olması erkek çocukları etkiliyor. Çocuklar şiddeti ayrıca video, TV ve diğer popüler kültür araçlarından öğreniyor olsalar bile, babaların davranışlarını çocuk yaştan beri izlemiş olmanın önemli bir şekillenme yarattığı araştırma bulguları arasında yer alıyor (*a.g.y.*, 23).

Bizim görüştüğümüz erkeklerin büyük çoğunluğu babaları ile ilişkilerini çok çelişkili, duygusal kırılmalar, telafilerle tanımladıkları bir büyük anlatı içinden dile getiriyorlar. İşte örnekleri:

Babamın kültüründe bir erkeğin kendini ifade etmesi ayıptı... Babam bana dokunurdu, alırdı kucağına severdi. Yatağıma gelirdi sırtımı kaşırdı okşardı. Bu tip şeylere yetenekliydi babam. Ama hiçbir zaman oturup kız arkadaşımdan bahsedip, "oğlum ne yaptın ne ettin bak işte" demezdi. Kendi sorunlarını paylaşmaktan vazgeçtim benim sorunlarımı da paylaşmazdı. Ayıptır bir erkeğin çocuğuna karşı ve kadının önünde kendini ifade etmesi, küçük düşürücü bir şey. Çerkez geleneklerinde erkeklik çok önemlidir. Babam koyu bir Çerkez olmamakla beraber öyle bir evde yetiştirildi. Annesi çok koyu bir Çerkez'di ve Çerkez gelenekleri çok ön plandaydı yetiştirildiği evde. Dolayısıyla erkeğe saygı en büyük, en önemli kuraldır. Evin en büyüğü, en erkek, kabile reisi anlayışı var orda. Ama babamdan hiç dayak yemedim, küfür de işitmedim. (G 16)

Ben babamdan daha demokratım... Babam biraz daha pederşahi tarzdı, annemle ilişkimizde bir sıkıntımız yoktu. Ben daha demokratım babama göre. Aile içi demokrasi bende daha fazladır babama nazaran. Öyle bir karşılaştırma yapmak gerekirse babam benden daha otoriterdi. (G 15)

Babamın benden beklentileri... Babam her zaman kendi söylediğinin doğru olduğunu düşünür. Mesela ben hangi kararı verdiysem verdiğim ka-

rarın yanlış olduğunu düşünür. Dolayısıyla ben mesela bir karar verdiğim zaman bu yaşta ona danışmıyorum. Ben 42 yaşıma geldim, hâlâ ben eminim bir şey desem tam onun tersini der. Böyle bir rekabet olduğunu da düşünüyorum. Hep yaptığım işin geçici bir iş olduğunu düşündü, bir gün gelecek bana geri dönecek diye düşündü, hep bunu bekledi. Babamın istediği fakültede okuyarak 15 yılımı kaybettim ve hâlâ babam duygu sömürüsü yapar. (G 16)

Babam kendisine benzememi isterdi... Alırdı peder karşısına, "evladım bak ben bugün varım yarın yokum" gibi geyik muhabbetleri yapardı, "ben size ne kadar bakacam, çabucak başarılı olun" gibi şeyler söylerdi. Babam, kendisi gibi adam olmamı isterdi. Yani ne bileyim, sigorta müfettişi gibi bir şey, "bürokrat ol" gibilerden şeyler isterdi. Bu adamın kafasında bürokrasiden başka hiçbir şey yoktu. Bizim peder devamlı o memurluk ruh hali içerisinde kaldı. (G 3)

Babam yemedi, yedirdi, ama yasakçıydı... Bizim aile ataerkil bir ailedir. Yani babam, biz iş bulana kadar ailede ekonomik özgürlüğünü kazanmış tek insandı; onun dedikleri genel olarak hep olurdu, onun haricinde tercih hakkı yoktu. Ama okumamız için de çok uğraştı. Bir laf vardır, "yemedim yedirdim, içmedim içirdim"; babam yemedi, yedirdi, giymedi giydirdi. Babamın yasakları vardı. Başkalarının yanında çok fazla konuşmazdık, konuşmamız yasaktı. Yasak olan şeyler vardı, geç saatlerde televizyon izlemek gibi. Birkaç tane arkadaşımı hiç beğenmedi, onlarla konuşmamı hiç istemedi. Şimdi dönüp baktığımda benim çocuğum olsa ben de derim bu adamla konuşma diye, çünkü aile yapısı kötüydü onların. Arkadaşım, benimle yaşıttı, hâlâ asker kaçağı. 16 yaşında evlendi, bir kız kaçırdı. 42 yaşında hâlâ aynı evde birlikte otururlar; sorumsuz, kahvede oturup kumar oynuyorlardı. (G 38)

Babanın ergen oğluyla arkadaşlığı ve babadan öğrenilen akıl... Ergenlik çağımıza geldiğimizde, 13-14 yaşlarımızda babam bize arkadaşça yaklaştı. Ondan evvel fazla görüşmüyorduk zaten. Hep şantiyede orda burda. Hep hayat mücadelesinin içindeydi adamcağız. Ondan sonra bazı şeylerde akıl verdi. Ergenlik çağında nasıl akıl verilirse, önerilerde bulundu. Bu bize tabii çok iyi geldi. Bir anda babamızı yeni yeni tanımaya başlamıştık. Tanırken de güzel tanıyoruz. Bizimle arkadaşça, güzel güzel sohbet eden bir tip olarak görüyoruz. Tabii her sırrı paylaşmada, en ufak gizlimiz saklımız yoktu. Her şeyi paylaşırdık. Ben kız arkadaşlarımı rahatça tanıştırırdım. En ufak bir rahatsızlık duymazdı, arkadaş gruplarımızın içine gelir saatlerce otururdu. Hani o genç yaşta insan ailesinin fazla yanında oturmasını istemez. Bizde tam tersi, memnun oluyorduk, çünkü öyle güzel sohbet ediyordu ki. (G 5)

Babanın Açtığı Yaralar

Babaların kendi oğullarının yaşamı üzerinde kurmaya çalıştıkları otorite ile modern toplumun "kendi kaderini çizen özgür erkek-birey" imgesi arasındaki çatışma sık sık baba-oğul ilişkisini koparan boyutlara ulaşıyor. Bu da erkeklik stratejilerinin inşasını olanaklı kılan değişimin önemli bir alanına işaret ediyor. Babanın kurmaya çalıştığı otoriteye karşın oğulun babadan beklediği sıcak, kabullenici, rahatlatıcı, açık ve dürüst babalık ve oğlunun hatalarına karşı kabullenici olması. Bunu yapmayan babanın, oğlunun ruhunda açtığı yaralar, babanın duygusal, fiziksel uzaklığı ya da yokluğunun neden olduğu derin kişilik hesaplaşmaları söz konusu. Babaları ile böyle sorunlu ilişkiler yaşayan erkeklerin sağlıklı erkek kimliği geliştirip yetişkin erkek olmayı becerebildiklerini söylemek kolay değil. Babaya duygusal uzaklık, düşük özgüven ve kadınlara yönelik saldırganlık davranışları anlamına gelebiliyor elbette. Baba-oğul ilişkisinde kırılmalar, mesafeler ve tersine dönmelerin çok yaygın olduğunu araştırmalar bize gösteriyor (Pease 2000). Çoğu zaman babalık otoritesinin baba-oğul ilişkisini bir tür şiddet ve korku ilişkisine dönüştürdüğünü görüyoruz (Flood 2003b; 63). Babanın şiddetinden, öfkesinden korkmak ve babanın şiddetine maruz kalmak baba-oğul ilişkisinde bir tür "babanın açtığı yaralar" anlatısına dönüşüyor:

Yatılı okul babamdan kaçma fırsatı oldu... Benim babam oldukça otoriterdi. Ben ilkokulu bitirdiğim anda yatılı okula gittim; aslında ben fiilen bu şekilde ondan uzaklaşmış oldum. Sekiz sene yatılı okul, sadece hafta sonları eve çıkılır ve zaten yaz tatillerinde de evde çok kalmadım. Üniversiteyi kazanınca ben çok sevinmiştim, ailemden uzaklaşacağım diye. Hiçbir zaman sürekli bir aile iletişimi olmadı. (G 28)

Babam bana destek olsaydı bu kadar ezilmezdim... Yani sen evin en küçüğü olarak bir bilgi önerdiğin zaman, sana o hak tanınmıyor ki. Hak tanınmadığı zaman çok büyük eziklik hissediyorsun. Belki o an için benim söylediğimde babam bana yardımcı olsaydı, ben belki daha farklı seviyelerde olacaktım. (G 2)

Babama baba diyemedim... Babam Almanya'dan gelirdi. Bana şöyle bir bakardı. Hiç "yavrum, gel şunu şöyle yapalım" demedi, hep sert bir şe-

kilde "lan, gel buraya eşşoğlueşşek, niye şunu şöyle yapmadın? Şuraya git, buraya git, zaten adam olmazsın" gibi, böyle insanı rencide edici şeyler söylüyordu. Sert olmayı bir marifet gibi görmüş. Babama hayatta baba diyemedim ki, daha yeni yeni şimdi çok samimiyiz; aştım ben kendimi artık. Artık onlar bitti de, onları bitirene kadar benim sorunlarım vardı. (G 6)

Biz böyle bir baba oğul gibi değiliz yani... Görürsek birbirimizi "merhaba, nasılsın iyi misin" bu kadar. Öyle muhabbetimiz falan olmaz yani. Sırtımızdan sopa eksik olmazdı ki, muhabbetimiz olsun. Ben zaten Libya'ya gidene kadar babamın yüzünü hiç görmedim. Adam geç gelirdi işten. O zaman kumar oynardı, içkisi vardı. Biz de erkenden yatardık. Ya hafta sonunda görürdük; görmezsek o da yok yani. Ben kendi kendimi yetiştirdim. Tabii sorunumuz varsa anneye söyleriz, hemen oraya aktarır. Öbür türlü biz babamın karşısına geçip de konuşmazdık yani. Yani bilmiyorum, biz uyuduktan sonra bizi severmiş, gelirmiş başımıza uyuduktan sonra, beni sevmiş. Beni sevdiğini nerden bileyim. Şımarmasın diyeymiş. Oturup da yani bana şu sorunum var dememiştir, ya da "oğlum sen iş yaparsın? Ya da al şu parayı işini kur" demedi. Yani öyle şeylerle hiç karşılaşmadım. Bana destek olmadı. Beraber oturup da bir dert ortağı, bir sırdaş, hani diyelim bir arkadaş gibi bulunmadık. O gitti sabah işine, biz gittik sabah olduğunda. Aslında zaten çocuktuk. Sanayidesin, eziliyorsun, erkenden geliyorsun, erkenden gidiyorsun. Sabah erkenden kalkıp gittik. Yani görüştüysek bir hafta sonlarında görüşüyorduk. Öyle bir mesafemiz olmuştur. Evlendiğimizde zaten her şeyimizi kendimiz yaptık. (G 10)

Babam bizi uzaktan severdi... Babamın belki yaşam tarzı itibariyle bizimle çok fazla ilgilenme imkânı yoktu, yapısı ona müsait değildi. O bizi uzaktan seven bir yapı içerisindeydi. Annem daha iyi, daha özenli, evin sorumluluklarını yerine getiren bir yapı içerisindeydi. Dolayısıyla kendimizde annemizin çok büyük yapısı vardır. Ama babamızdan da almış olduğumuz çok daha farklı bir yapı vardır. Çok dürüst, sözüne güvenilir, söylediği sözden caymayan, sözünü inkâr etmeyen, herkes tarafından sevilen, sayılan muteber bir insandı. Biz onu da kendimize örnek aldık. Ama bizi yetiştiren, bizim yanımızda devamlı olan, bizim her konumuzu yakinen takip eden ve çözen annemizdi. (G 14)

Babamdan sevgisizlik ve şiddet gördüm... Eskiden babam sülalenin en maço erkeği olarak bilinirdi. Şiddet, hatırlamak istemediğim anılardır hani, hatırlıyorum ama. Sertti; işten gelince mahallede kadınlar evlerine giderlerdi. Annem beni nöbetçi dikerdi; babam kahveye giderken haber getirirdim. Geçimi zor biriydi. O yüzden çok babamız olmadı; hiç yok gibiydi. Öyle bir baba olmasın daha iyi. Emekli olduktan sonra değişti. Şimdi takan yok, o biraz bizi kabul etti; bir yandan daha korunaklı bir yere çekildi. Bi-

zi idare eden annemdi, evin idaresi de annemdeydi, para işlerine de genelde annem bakıyor. Bu iyi mi kötü mü bilmiyorum; ama babam şu anda hiçbir şeyle ilgilenmiyor. (G 21)

Babamla ilişkim sorunluydu... Babam iyi durumda olan ağalıktan yavaşça alt sınıfa doğru düşüş geçiren bir ailenin çocuğu. Babamın bir milliyetçiliği var. Ağalık kültürü ile bağlantıları olduğu için oradan gelen bir tür aristokratlıkla karışık bir şiddetli erkeklik de var. Bunlar babamın kendi hikâyesini kurarken bize anlattıkları. Ama birtakım kaybettiği şeyleri yeniden kazanmak istiyor ve birçok şey onun hırçınlaşmasına, şiddetlenmesine yol açıyor. Annemle ilişkisi evlendikten sonra şiddete dayalı bir ilişki uzun yıllar boyunca; hem de içki içerdi. Muvaffakiyetsizlikler sürekli olarak daha da derinleştiriyor babamda şiddeti; alkol beraberinde gidiyor, ileri derece alkolikti. Hiçbir zaman da bununla mücadele etmek gereğini hissetmedi. Rakı içmek erkekliğin doğal bir parçasıydı onun için. Güçlü olmak, sert olmak, kadınlarla ilişkilerinde hovarda olmak onun erkekliğinin olağan parçalarıydı; annemi susturmak, susmazsa dövmek falan. İki kız çocuktan sonra, gelen oğlu ben olunca, bana yönelik tavrı, benim ablalarımdan daha değerli olduğumun sürekli altının çizilmesi idi. Bu aynı zamanda ne kadar milliyetçi olduğunu da gösteriyor; benim ismim doğrudan bozkurtların kitabından alınmış. Şöyle anılar var kafamda yedi-sekiz yaşlarındayken; babamın bir büyük rakıyı devirdikten sonra beni yatağımdan kaldırıp, hadi bana Çanakkale şehitlerini oku, hadi bana bilmem bayrağım şiirini oku falan dediği bir ev ortamı idi, haftanın iki-üç günü. O zaman çok para kazandığı bir dönemdi ve korkunç savurgan bir şekilde harcadı; harcamak onun güçlenme hırsını daha da artırdı. Kendi aramızda alay ederdik babamın laflarıyla. O zaman parası çok, yanında çalışan insanlar var, şöyle ifadeleri vardı: "bunlar benim adamım, şu benim adamım, köpeğim." Bu ifadeleri çok kullandığı için, o güçlenmişlik duygusu karşısındakileri daha da aşağılamasına itiyordu. O zamanlardan kalan, hayatım boyunca da belleğimden silinmeyecek şeyler vardır yani. Anneme yönelik şiddetin boyutları ve artık yani insanın havsalasının almayacağı raddelere vardı yani. Hiçbir zaman gözünün önünde gerçekleşen bir şeye insan karşı çıkamıyor; üzülüyorsunuz, ağlıyorsunuz, baba yapma diyorsunuz, yalvarıyorsunuz, ama o sizi dinlemiyor. Ablalarım karşı çıktığı zaman onları da döverdi; ama ben karşı çıktığım zaman beni dövmezdi; ama beni bir şekilde ötelerdi. Tüm bunlar bende çok küçük yaşta izler bıraktı. Annemden tarafı tutuyordum haliyle ve annem o koşullarda bizi kendi başına toparlamaya çalışıyordu; Babamdan ayrıldığı takdirde bizi geçindiremeyeceğini düşünüyordu. Öyle düşündüğü için de bize sürekli telkin ediyordu: Çabalayın, çalışın, gayret gösterin, babanızdan size hiçbir şey kalmayacak. Babamın anneme ve iki ablama yaptığı eziyette en az muhatabı bendim. Aslında her şeyi eşit derecede ben de görüyorum ama ve ben aynı zamanda sürekli onun yücelttiği

göklere çıkardığı biriydim, "benim oğlum şöyle okuyacak, böyle büyük adam olacak" falan... Bir başını dik tutma, bir gurur meselesi vardı; gurur meselesi bize sürekli olarak aşılanıyordu; erkeklikle harmanlıyor, sürekli, mert olmak, dürüst olmak, delikanlı olmak, her zaman doğruyu söylemek, her şeyin karşısında durmak falan. Şimdi bakınca, yıllar olumlu etkiler de bırakıyor tabii. Bir de babam kendi okuyamayışını, kendi kendine kitap okuyarak, kendini yetiştirmeye çalışarak kapatmaya çalıştığı için, onu da bize çok vermeye çalıştı; bizim iyi eğitim almamızı sağlamak için çok çaba harcadı. Dolayısıyla onun kendisi bize kötü örnek oluyorsa bize birtakım iyi şeyler vermeye çalışıyordu. Babadan vazgeçemiyorsunuz. (G 25)

Ben babamdan çok fazla beslenmediğimi düşünürüm, benim sıhhi ve zihni dünyamın oluşmasında herhalde az bir girdi babam. Yani aynı ortamda çok fazla bulunan ama mekânı fazla paylaşmayan insanlardık. Babam temasla sevgisini aktaran bir insandı, ama fikri alışverişte ben babamın hep bana engel olduğunu biliyorum. (G 32)

Babam bana uzaktı... Ben bir kere bile en temel ihtiyacımı ya da sıkıntımı babama ifade edemedim. (G 36)

Çocukluğumda babamdan çok korkardım, bakışlarıyla bizi disipline ederdi... Beni ya da annemi dövmüş müdür derseniz, babam beni hiç dövmedi, ama bakışlarıyla disipline ediyordu. O sürekli bir baskı olarak kaldı. Babam alkol de kullanıyordu. Ama alkollüyken konuşmaları bozulurdu. Alkolün kötü bir şey olduğunu bilirdim. İçince normal birinden daha neşeli oluyordu, yani şakalaşmak falan. Babam içmediği zaman konuştuğumuz tek şey vardır "ne habersin, nasılsın, iyi geceler"; ama alkollü geldiği zaman işte "bir sıkıntın var mı, derdin var mı, ihtiyacın, beni bir arkadaş gibi gör" derdi. (*Niye o zaman korkuyordun?*) Annem onu alkollü gördüğü zaman korkuyordu, o korku da bize yansıyordu. En çok da babamın ben geç gelmesinden korkardım. Hemen yatağıma yatardım, görmek istemezdim. (G 39)

Babam bana hep ilgisiz gelmiştir... Babam beni bir gün elimden tutup parka götürüp gezdirmedi, annemle beni alıp da doğru düzgün bir yere çıkartmadı. O bizi sahiplenmedi. Böyle olmasa daha iyi olurdu, psikolojik olarak babadan korkma olmazdı. Hiçbir zaman o gelmeden yatmak olmazdı, beklerdim. Bana karışırdı, yasak koyardı. Sigarayla yakalarsam elinde söndürürüm gibisinden tehdit etmişti beni. Ondan sonra bir gün koku geldiğinde, beni aldı karşısına, sordu, "sigara içiyor musun, içmiyor musun" diye bana sordu. "İçiyordum sigara" dedim. Bana dediği tek şey vardı, korkuyla bekliyorum ne söyleyecek diye, "o zaman en kalitelisini iç ve kimseden sigara isteme. Paran yoksa gel benden iste, ben sana sigara paranı veririm" dedi. Gittiğim yerlere de pek karışmazdı, ama geç gelmeme karışır-

dı. Ben gençlik döneminde askere gitmeden, lise döneminde gece ikide, üçte eve girerdim. Arkadaşlarla buluşur, eğlenirdik. (G 39)

Babam beni hayatta öpmez... Zaten beni hep ablam gezdirdi, ablam bana bir anne gibiydi. O evlendikten sonra ben oturup ağladım. İlkokul 2'ye geçmiştim. Ben yanaklarından falan sıkarım, severim onu. Ablam "gel öpeyim" dediği zaman öpüyorum, ama annem dediği zaman kaçıyorum. Anneme öptürmüyorum, ama ablam gelir sarılır. Babam hayatta öpmez. Askere giderken belki yanak yanağa öpmüştür. Arada bir annem gelir aslan oğlum falan der, ona izin vermem. (G 39)

Babamdan hem nefret ederim, hem severim... Babam cezaevine girmiş çıkmış, mafyacı tarafı varmış. Ben doğunca bir fabrikada işçi oldu. Aile kurunca, evlendirilip bir işe sokuluyor; elli yaşında falan evleniyor, annem de üçüncü eşi. Sonra zaten annemle babam ayrıldı. Babam terk etti evi. Ben on yıldır görüşmüyordum babam öldüğünde. Çok mesafeli bir babaydı zaten. Ölünceye kadar nefret objemdi benim. Sevmezdi bizi, ama sonra anladım neden sevmediğini. Babam köklenmek istemiyordu, kök salmak istemiyordu, serseri ruhlu bir adamdı, dünyanın en güzel şeylerinden biri köksüz yaşam derdi. Boğucu, düzenli bir yaşama ayak uydurmak istemiyordu. Ben bunları büyüdükçe anladım. Ama şimdi düşünüyorum, annem hâlâ çok sevgiyle bahseder; annem de ona kötü bir şey söylemez. Çevredeki baba modellerine bakıyorsun. Kendi baban uymuyor. Ben babamı severdim aslında, ama sadece bana değil, diğer çocuklarına da mesafeliydi. Anneme haksızlık yaptığını düşünürdüm. Diğer taraftan çok severdim; ne bileyim bütün isteklerimizi anlardı, bunları annemin sırtından hallederdi. Annem de çok iyi bir ailenin kızıydı. Alttan alta aslında bilirdim, babamın sırf aile denen kurumla bir derdi olduğunu anlardım. Çünkü düğünlere gitmeyi sevmezdi, cenazelere gitmeyi sevmezdi, akraba toplantılarını sevmezdi. Hani onun o halini çok da severdim, kuralları umursamazdı. Elli yaşına dek özgür yaşayıp daha sonra aile denen şeye düşmesi... (G 24)

Ben Baba Olunca: Korkular, Mesafeler, Ayrımcılıklar...

Kendi babasının otoritesinden kurtulan erkek, eğer sadece karısı ve çocuklarından oluşan ve kendi kazandığı para ile geçinen bir "çekirdek" aile olarak yaşamaya başlıyorsa kendini farklı ve değişmiş hissediyor. Bunun adı zaman zaman demokrasi ya da "çağa uymak" oluyor. Ama çocuklara gösterildiği söylenen ilgi ve şefkat, korkulardan ve şiddetten arınmış değil. Çocukları şımartmamak ve disip-

linli davranmak adı altında, kendi babasına benzer biçimde, yasaklama, engelleme ve şiddet kullanmayı meşru sayabiliyor:

Çocuğum olunca babamı daha iyi anladım... Çocuk olmadan önce sadece evli olduğunu biliyorsun. Ama çocuk olduğu zaman belli bir süre sonra babalık hissine kapılıyorsun. Babam öldüğünde 20 yaşımdaydım. Ve çocuğum olduğunda "a bak demek ki benim babam da böyleymiş" dedim. O zaman daha iyi anladım. Babam "oğlum akşam eve erken gel, şunu yapma bunu yapma" dediği zaman, "ya bırak sen de ne bilirsin ki" diye düşünüyor insan. Ama şimdi anlıyorum, benim iyiliğim için düşünüyormuş. Çünkü ben çocuğumun iyiliği için düşünmeye başlıyorum. Çocuğum doğduktan belli bir süre sonra, biraz ele avuca geldiği zaman ben evliliği değil, çocuğu düşünmeye başladım. (G 1)

Ben baba olunca duygularım değişti... Çocuk başka bir şey, çok acayip duygusal bir yoğunluk oluyor. Sadece çocuk olduğundan değil; sana getiriyorlar bir şey veriyorlar, al bu da senin çocuğun diye. Benimle çocuk arasında bir ilişki yok sonuç itibarıyla, sadece benim çocuğum diye bakılıyor. Ama başka türlü bir ilişki oluyor, anlatılmayacak bir duygu, çok yoğun bir duygu yaşıyorsun ona baktığın zaman. Bu ister istemez ilişkiyi daha ciddi bir boyuta taşıyor demek lazım. Eşimle de çok daha yoğun bir ilişki içerisine girdik. İnsan daha fazla tatmin oluyor. Çocuk olduktan sonra daha farklı ve daha iyi bir ilişkimiz olduğunu düşünüyorum ben. (G 3)

Paranın verebileceği her şeyi çocuklarıma vermekle iyi mi ediyorum? Her şeyi vererek belki çocuklarımızın gelecekle ilgili başarısını engelleyen bir yapı mı oluşturuyoruz? Onlar da bir şeyleri özlemeli ve bunu yapabilmek için kendileri bir hedef mi seçmeli? Bizim çocukluğumuzda her şeyimiz olmadı. Dolayısıyla belki bundan dolayı da istiyoruz ki her şeyleri olsun. Ama bende olmadığı için bana bir hedef verilmişti. Ben o hedefi yakaladım. Acaba biz her şeyi vererek, çocukları hedefsiz hale mi getiriyoruz? Böyle bir sıkıntı mı yaratacak önümüzdeki dönem onlar için, benim kafamda bu sorular var. (G 14)

Çocuklarla ilgilenirim, ama benden çekinirler... Çocukların hem dersleriyle hem sosyal hayatlarıyla, hem yaşamlarıyla ilgilenmeye çalışıyorum. Mesela basketbol oynar benim oğlan çok da güzel oynamaya başladı. Ben ne kadar işim olursa olsun, onun basketbol maçını kaçırmamaya çalışırım, gider seyrederim. Mesela, evde otorite bendedir, benden daha çok çekinirler. Belki anne daha çok başında olduğu için, daha çok yüz göz olmuşlar artık. Sözler biraz daha kulak arkası yapılıyor. Ama benim söylediğim şey çok ciddiye alınıyor ve yapılıyor. (G 14)

Ben çocuklarıma çok demokratım, ama mesafe şart... Mesela oturup birlikte yemek yiyip içki içebiliyoruz. Muhabbet edebiliyoruz. Ama belli bir mesafe de var. O kadar yakın değiliz. Bizim yetişme tarzımızda öyle şeyler vardır. Çocuğum kız arkadaşını gelip bana söyleyemez. Ben de sormam yani şimdi. Anneye daha yakınlar. Genelde ilk önce ona söylüyorlar. Anneleri söylemezse benim de haberim olmaz. Tabii daha yakın olmak iyidir. Ama biz genelde köyden gelen insanlar daha uzak oluyoruz. Şimdi belli bir mesafe iyidir yani. Mesela şimdi çocuğunun bir sevgilisi olacak, bunu da gelip babaya söyleyecek. Bizim yetişme tarzımıza ters, biraz zor gibi görünüyor. Biz babamızdan böyle bir şey görmedik. Bir köy düğününe gideceğimiz zaman bile babamdan gizlenmeye çalışırdık. Onlarla aynı yerde oturamazdık. Aynı masada yemek yiyemezdik. Köylerde yetişme tarzımız böyleydi. Ben şimdi çocuklarımla çay içiyorum, içkimi içiyorum. Ben on yıl öncesine kadar babamın yanında çocuklarımın adını söyleyemezdim, yetişme tarzımızdan. Babam olduğu zaman çocuklarımı çağıramazdım. (G 12)

Şimdiki akla göre çocukların sorunlarını paylaşmak gerekir... Bakıyoruz çevreye, kötülük çok. O yüzden biraz çocuklara anlayış gösteriyoruz. Benim kız, şimdi genç olduğu için her şeye tepki gösterebiliyor. Çünkü okulda ortam öyle. Onun için fazla üstüne gitmem, ille benim dediğim olacak demem. (G 18)

Kızıma miras vermem, ama diploma veririm... Kız çocuktan bir şey beklenmez. Mesela Ankara'da kız, erkek hepsi malını alıyor. Bizim orda bu yok, arazi kısıtlı. Hiçbir kız mirastan pay almamıştır yani. Erkek evin direği. Ben kızlarıma on tane daire bırakmaktansa bir diploma bırakmanın peşindeyim. Yatırımı onlara yapıyoruz. (G 4)

Baba otoritesini tesis etmenin yolu sertlik... Gençlere karşı biraz anlayış gerekiyor. Fazla da suistimal de etmeyeceksin. Sevgini belli etmeyeceksin. Sadece sevgini hissederse şımarıyor. Biraz sert tutum göstereceksin ki o yola gelsin. Tepkiyi göstermezsen o zaman onunla başa çıkman mümkün olmaz ki. (G 18)

Çocukla mesafe şart... Kızlarla muhabbete girmem. Senin sevgilin var mı yok mu falan onu annelerine sorarım. Ama her türlü şaka ortamını yaratırım hepsiyle. Oğlum dertleşme olarak bana yakın. Annesine hiçbir şey anlatmaz yani. Mutlaka benle dertleşmesi lazım, dertleşirse rahatlar. Onda da aşırı sinir var. Benle konuşmadığı zaman rahatsız oluyor. Muhatap olmam, ama gözetliyorum yani. Pozisyonu ne oluyor diye falan. Hani fazla da yüz göz olunca şımarıklık oluyor. (G 4)

Çocukların şımarmaması gerek... Bizim çocuklar dedesi, babaannesi olmadığı zaman ben ne dersem yaparlar. Onlar varken onlardan cesaret alıyor. O zaman dövmüyorum, tepeme çıkıyor. Ama onlar yokken şuraya gel, buraya git dedin mi istediğin şekilde duruyorlar. Büyükler ile bir oturmanın sakıncaları da var. Yaşlı dediğim işte anne babandır, hani onlar karışmasa, biz bağırdığımız zaman niye öyle bağırıyosun dedin mi, çocuk bundan cesaret alıyor. Yumuşaklık suistimal oluyor. (G 6)

Çocukla fazla konuşmayacaksın... Babadan korku, anneden sevgi... Erkek olarak zaten çocukla sabahtan akşama kadar ilgileniyorum. Anne zaten daha yakındır çocuğa, yatarken olsun, altını değiştirirken olsun. Annesiyle beraber yatar, bütün sorunlarını annesiyle paylaşır çocuk. Baba da sadece yapabileceği şeyleri yapar. Oysa çocuğun bir ölçüde, babasından birazcık korkması, annesinin sevgisini görmesi gerekiyor. O zaman mesafeyi annesinin koyması gerekir. Anneler, yani kadınlar devamlı böyle çeneyle konuşurlar, konuşurlar, konuşurlar; çocuk kaale almaz. Ama baba konuştuğu zaman biraz da farklı olur, çünkü daha az konuşmuş olur. (G 7)

Babanın kızıyla ilgili korkuları... Diyorum işte, dışarda herkesle muhatap olmayın. Biri gel seni götüreyim, getireyim derse kesinlikle arabasına binmeyin, gitmeyin beraber. Her yerde yiyecek yemeyin. Okuması için çaba gösteririm. Kendisi okusun, ne istiyorsa onu yapsın. Ben karışmam. Ama yeter ki aklı başında olsun. Eğer benim çocuğum aklı başındaysa, kimle evlenmek istiyorsa, ben ona bir şey diyemem. Aklı başında bir insanın okuması gerekiyor. Önce okulunu bitirmesi lazım. Valla kendi neyi arzu ederse, beni üzmeyecek şekilde kendi etrafını üzmeyecek şekilde nasıl rahat ederse o şekilde davranır. Okumazsa üzer, kocaya kaçarsa üzer. (G 10)

Babasız Erkekler: Özgürlük ve Kimsesizlik Arasında Çatallanan Yollar

Modern erkek imgesinin bir iktidar figürü olarak var olabilmesi için onun boyun eğmek zorunda kalacağı bir "üstün" otoritenin olmaması gerekli. Modern toplumların gelişimi ile birlikte genç erkeklerin, yaşlı erkeklerin otoritelerine tabi oldukları geleneksel "pederşahi/ataerkil" aile düzenine karşı ciddi bir direnç gösterdikleri ve onu "yıktıklarını" görürüz. Aile/hane üretiminden piyasa üretimine geçerek bireysel üretici olan genç erkeklerin kendi emeklerinden başka bir güce bağımlı olmadıkları bir sosyal dünyada yaşlı erkeğin otoritesi meşruluğunu yitirir ve otorite, doğrudan kadınların ve çocukların geçimini sağlayan genç erkek aile reisine geçer. Bu dönü-

şümün gündelik yaşamdaki tezahürleri çoğu zaman edebiyat eserlerinde, romanlarda daha somut olarak izlenebilir. Yaşlı ve çağın gereklerini kavrayamayan babaların karşısında genç ve akıllı erkeklerin ülkeyi ve dünyayı aydınlatan ve kurtarıcı rolünü heyecanla izleriz. Hatta çoğu modern roman anlatısında kurtarıcı genellikle babasız (çoğu zaman yetim) erkeklerdir.[3]

Öte yandan babasız erkeklerin hayatta başarılı olamayacakları, erkeklik rolünü hakkıyla öğrenemeyecekleri, hatta serseri, suç işleyen ve toplum düşmanı erkekler haline geleceklerine inanılır. Oysaki yapılan araştırmalar babasız büyüyen erkeklerin, bazı koşullarda, diğerlerinden daha iyi olabildiğini gösteriyor (Pease 2000). Erkeklerin birçoğu babaları ile ilişkilerini tanımlarken duygusal olarak yalnız bırakıldıklarını, babaları tarafından engellendiklerini, şiddet gördüklerini, korkutulduklarını, babalarının beklentilerine uymak için zorlandıklarını söylüyorlar. Babaların oğullarının beklentileri doğrultusunda duygusal iletişime açık, destekçi ve güven verici, hataları affedip düzeltmeye yardımcı olamadığı durumlarda baba ile oğul ilişkisi krize giriyor. Babadan baskı gören oğullar, aynı konumda olan anneler ve ailenin diğer kadınlarıyla benzeşen bir "dişilleşme" süreci yaşıyor. Babadan şiddet gören erkekler ya kendi hayatında daha da fazla şiddet ile bunu "normalleştirme"ye çalışıyor, ya da babanın şiddetine karşı çıkmaya çalışıyor; bu gibi durumlarda erkeklerin deneyimleri kadınların kendilerine yönelik şiddete karşı çıkma deneyimleri ile kesişebiliyor. Pro-feminist erkeklerin değişim deneyimlerinde bu anlatıları açıkça görebiliyoruz (*a.g.y.*, 65).

Babasız çocukların sosyal uyum problemleri olacağı iddiası, araştırmacıların farklı yöndeki bulguları eşliğinde tartışılıyor. İki ebeveynle birlikte yaşayan çocukların tek ebeveynle yaşayan çocuklara oranla daha başarılı ve uyumlu olduğu araştırmalarla doğrulanıyor. Ama tek ebeveynli ailede yaşayan çocukların sorunlu olduğunu gösteren bulgular yok. Sorunlu çocukların sorunlarının kökeni babasızlık, tek ebeveynlik değil; ailedeki ebeveynlik kalitesinin düşüklüğü ile ilgili. Ailede çatışma, içki, şiddet ve diğer antisos-

3. Erken modernlik dönemi, Tanzimat dönemi ve sonraki dönem Türk edebiyatında benzer örnekler için bkz. Parla 1990 ve Gürbilek 2001.

yal sorunlar babanın olduğu ailelerde de görülüyor ve babasıyla büyüyen erkekler çoğu zaman babasız büyüyenlerden daha sorunlu olabiliyor (Flood 2003b).

Babasız erkeklerin daha pozitif erkek kimlikleri geliştirebilmeleri annenin sosyal-kültürel sermayesine bağlı görünüyor. Babasız büyümenin ancak çocuğun eğitim ve istihdam kaynaklarından yararlanabilme şansını azalttığı durumlarda olumsuz bir etkiden bahsedilebilir (Marsiglio ve Pleck 2005; 253). Bu nedenle aile ortamı dışında büyümüş erkeklerin deneyimlerindeki farklılık araştırmacılar açısından dikkat çekici oluyor. Annesi babası ayrı olup yatılı okulda büyüyen, ya da doğrudan yatılı okulda büyüdüğü için aile ortamından uzak kalmış erkeklerin deneyimlerinde kendi yolunu keşfetme, kendini özgür hissetme ile "kötü yola düşme korkusu" arasında gidip gelen çelişkili anlatılar söz konusu. Babadan oğula "erkeklik" naklinde meydana gelen kesintiler farklı erkeklik deneyimlerinin tohumlarını atıyor. Bunun her zaman olumlu olması gerekmez elbette. Ama yine de kendini "keşfe dayalı" büyüme dönemi önemli fırsatlar sunuyor genç erkeklere:

Ben aile eğitimi almadım, kendi kendime yetiştim... Ailemle ilişkim hiçbir zaman çok sıkı olmadı, ileri yaşlara kadar kopuktu. İyi bir şey olmadı bu, herhangi bir faydası olabileceğini düşünmüyorum bunun. Aile çok kutsal bir kurum. Ben aile eğitimi almadım, kendi kendimi yetiştirdim. (*Hangi konularda sıkıntı yaşadınız, aile eğitimi dediğiniz nedir?*) Ergenlik dönemimde çok bağımsızdım. Her şeyi yapabilecek durumdaydım. Bir şeylere karışmak mümkündü o dönemde. Her şey önünüzde bir fırsat olarak duruyor ve sizi engelleyen bir şey yok. Okulda birtakım çerçeveler var. Okul saatleri dışında neler yaptığınızla ilgilenemiyorlar. Yatılı okulda imza ile giriyorsunuz. Yoklamayı herkes atlatır yani, yerinize imza atarlar. Tabii ergenlik döneminde bazı yanlış şeylere de karışmamış değilim; mutlaka bazı şeylere karıştım; o tür şeyler oldu. Ama erken yaşta olgunlaşmayı sağlayan bir hayat döngüsü söz konusu oldu. Aileden uzak kalmanın, yatılı okumanın getirdiği çok yoğun bir sosyal ilişki içinde bulunuyorsunuz. Ülkenin her yerinden gelen farklı sınıftan çocuklar var, gözünüzü bazı şeylere açabiliyorsunuz, bazı gruplarla muhatap oluyorsunuz. Çok küçük yaşta insanların değişik sosyoekonomik durumlarını anlamaya başlıyorsunuz. İnsanları tanıyorsunuz davranış şekillerinden. Okulda 40 kişilik bir yerde uyurduk. Orada dini baskı olmaya başlamıştı 80'li yıllarda. Ben orta iki-üçte herkesle birlikte namaz kılmaya başladım. Tabii bu grubun insafına kaldık. Gece sohbetleri falan. Ama orta üçten sonra kendi kendime başka şey-

leri araştırma derdim oldu. Ama inandığım şeyden çıkmak için Kuran okudum, hadisleri okudum, cami vardı gidip istediğimiz zaman kapıyı kapatıp okurduk; sürekli bir enerji veriyordu. Ama bu işleri araştırdıkça ben başka yere gitmeye başladım. Adını koyamadım, sonra İngiltere'de master yaparken 98'de adını koyabildim. İnternetten rastladım, başından beri inandığım şeyin o olduğunu kabul ettim ve devam ettim; İslamiyet değildi bu. Kendi kendime bir noktaya ulaşmıştım ve hâlâ inanıyorum. Değişik adları var, panteizm, monoteizm deniliyor. Ben o adı uygun bulduğum için öyle kabul ettim. Kendimi ararken, ortaokulda lisede tek başıma yaptım genelde her şeyi. Biraz da gidilmeyecek yerlere gidip öğrendim. Örneğin genelevin ne olduğunu gidip gördüm. Ne olduğunu da anlamadan, ama gidiyordum, öğreniyordum, geliyordum. Öyle ortamların içine girdim; Allahtan başıma bir şey gelmedi. Herkes benim çok olgun hareket ettiğimi söylerdi; onlar öyle söyledi diye ben öyle kaldım. Bunun doğru olduğunu düşünerekten, küçük yaşlarda büyük işlere girebildim. Şimdi kariyerimde de her an her şeyi yapabilecekmiş gibi girerim meselelerin içine. Hayat yaşandıkça öğreniliyor, tökezleyerek. (G 35)

Aileden uzakta yaşamak benim için iyiydi, birtakım aileden gelen sıkıntıları düzelttim, kendi başımaydım hesap soran yoktu, benim için çok iyiydi. (G 36)

Babasız büyüyen erkekler sevgiye, sıcaklığa yakın mı oluyor?.. Erkek rollerini sorgulama açısından önemli adımlar attım. Geriye dönüp baktığımda o sorgulamayı çok daha küçük yaşlarda yapmaya başlamışım. Bunda da tamamen aile yaşantısı ve ablamın büyük etkisi var. Şimdi benim babam müfettişti, annem de ortaokulu bitirmiş, yaşıtlarına göre cumhuriyet çocuğuydular. Asgari bir eğitim almış ve kendi çapında entelektüel, kendisi bir şeyler okuyup kendini yetiştirip ona göre rol modelleri kurmaya çalışan bir insan. Prensipleri de olan belli ölçüde de otoriter bir kadın. Onun bizim eğitimimiz üzerinde de ciddi etkisi var; ama bu etkinin daha güçlü hale gelmesi babamın genç yaşta ölmesi. Babam 41 yaşında öldü, ben sekiz yaşındaydım; dolayısıyla ben baba otoritesi denilen şeyi çok az tanıyorum. Tanıdığım kadarıyla da çok kötü idi babam. Çünkü aşırı kıskanç, sinirli, her şeyden nem kapan, klasik erkek egemen bir yapıdaydı. Benim çocukluk resim karelerimde annemi hırpalarken ya da annemle bağırıp tartışırlarken kafamda. O resimler anılar olarak kaldı, ama siliktir onlar. Daha kalıcı anılar babasız geçen dönemdir, sekiz yaşından sonra. O dönem benim için mutlu bir çocukluk dönemi babasız dönem, çünkü babasız, özgürlük değil, ama sıcaklık ve şefkat oluyor ve ciddi bir yuva hali oluyor. Babasızlığın sıkıntısını çektim; erkek çocukları, sokakta oynarken bir zora geldiklerinde babama söylerim diye bir şeyleri vardır, daha güçlü bir erkeği yardıma çağıran; ben zorda kaldığımda çatışmadan geri durmaya alıştım. Be-

nim refere edeceğim bir şey yoktu; anneme söylesem ne olacak, kadın çünkü. Ya ben kendi başıma üstesinden geleceğim gücümü kullanarak, ya da baktım ki bunu yapamayacağım geri çekilme, uzlaşma gerekli. Bu aslında sonraki insan ilişkilerinde seçtiğim tarzı da, politikayı da belirleyen bir şeymiş; bunun da şimdi şimdi farkına varıyorum geriye dönüp bakınca. Beni genelde sakin, uzlaştırmacı ve ikna edici olan birisi diye tanımlar arkadaşlarım. (G 27)

Anneler ve Oğullar

Oğullar nasıl bir erkek olacakları deneyimini annelerinden öğrenebilirler mi? Erkek egemen cinsiyet rejiminde anne-oğul ilişkisi çok ikirciklidir: Anne oğul hem birbirine sevgiyle bağlanmalı hem de birbirinden uzaklaşmalıdır. Kadınlarla duygusal ilişkiler yaşamak ile onlara çok yüz vermemek arasında gidip gelen erkeklik değerlerinin çelişkili sonucudur bu konum (Pease 2000; 67). Yetişkin erkek olmak hem kadınlardan bağımsız olmayı hem de onlarla birlikte yaşamayı başarmayı gerektirir. Bir yanda "ana kuzusu olmak", "anasının dizinin dibinde oturmak" erkekliği "bozan" şeyler oluyor; diğer yanda "ana gibi yâr olmaz", "ana kucağı", "ana sevgisi" gibi yüceltilmiş değerler vardır. Ama şu açık ki, anne otoritesi erkekliğin sakatlanması anlamına geliyor. Kadınlar tarafından bağımlı hale getirilmek ile onlar tarafından sevilmek erkeklik inşasının zor, hatta imkânsız durumlarından biri. Bu çelişkiyi aşarak erkek çocuğun annesi ile empatik ilişki geliştirmesi ise *pro-feminist erkeklik* yolunu açıyor.

Genel olarak kadınları ve anneyi de önemsememenin çoğunlukla babadan öğrenilen bir tutum olduğu araştırmalarca vurgulanıyor. Anneyi önemsememek erkeklik krizi yaratmazken, aşırı koruyucu anneden (kadından) uzak durmak erkekliği kurtaran bir tutum. Oğullar kendi özgür erkeklik kimliklerini babadan gelen patriarkal geleneği kırarak, başka bir yönde yürümeyi becerdiklerinde inşa edebiliyorlar. Bunu "anneyle empati" yoluyla yapanlar ise oldukça istisna bir durum. Erkeklik inşasının temel stratejilerinden biri olan "kadınlara mesafeli durma" stratejisini aşabilen erkekler ise erkeklik ve kadınlık rollerini daha dengeli kılmayı başararak daha "demokrat erkek" olabiliyorlar (Hite 1994'ten aktaran Flood 2003b). Erkek olmanın anlamını babasından öğrenmeyen, ya da bunu öğrenmeyi

reddeden erkekler genellikle babalarıyla olan ilişkilerindeki şiddeti, şefkatsizliği, zorbalığı, duyarsızlığı eleştiriyorlar; kendilerine kadın müttefikler ya da daha yumuşak "erkek model"leri buluyorlar:

Babamdan değil, annemden, ablamdan öğrendim... Ortaokul zamanlarında, artık biraz bir şeylere aklımın ermeğe başladığı zamanlarda, ben babamın istediği gibi olmamaya başladım; anneme yardım ediyordum, ufak tefek şeyleri öğrenmeye çalışıyordum: yemek yapmak gibi küçük ve basit şeyler. Ablalarım bana çok annelik yaptı. Onlarla ilişkimizde de yaş farkı çok olmasına rağmen, çok arkadaşça bir ilişkiydi; onlar beni anlıyordu, ben onları anlamaya çalışıyordum. Bir erkek olarak yetiştirilme gazına rağmen, onlara karşı daha farklı düşünmeye başlıyordum. Babam bunu bir şekilde yasaklamaya çalışırken, ben bunların saçma olduğunu düşünmeye başlıyordum. Birdenbire, 16 yaşlarımda, benim için gerçekten çok büyük bir kırılma yaşandı. Bunun birkaç tane nedeni var. Annem çok açık fikirli bir insandır, ablam da öyleydi. Ben zaten onların yanındaydım; babamın yanında, babamdan taraf hiçbir zaman olmadım. Bir de ablamın o dönem bir sevgilisi vardı, ben onunla çok iyi arkadaş olmuştum ve onun benimle kurduğu ilişki de aynı zamanda bir rol modeli oluşturdu bende. Benim için ablamın bir erkek arkadaşı olması hiç sorun olmadı; peşinden koşardım, abi gibi, ama daha eşit bir ilişki kuruyordu benimle. Ablamın, annemin benim fikrimin açılmasında rolü vardır. (G 25)

Değişen Babalık: Babadan Arkadaş Olur mu?

En az iki kuşaktır kentli kültüre yakın, orta sınıf aile ortamlarında yaşayan; okuyarak meslek sahibi olmuş erkekler, kendi denkleri kadınlarla daha eşitlikçi olmaya çalışan ilişkiler kurarak, daha eşitlikçi modern orta sınıf aileler inşa etmeye çalışıyorlar. Bu ailelerdeki babalık tarzı kesin bir cinsiyet asimetrisini öngörmüyor ve hatta buna karşı çıkmaya da çalışıyor. Sadece son kuşaktaki erkeklerin yaşamlarında ortaya çıktığı anlaşılan bu tür babaların çocuklarıyla daha duygusal ve yakın ilişki kurmaya çalıştıkları görülüyor.

Yeni tür duyarlı, şefkatli babalık tarzının ortaya çıkışıyla erkek egemenliğinin sarsılacağı iddialarını bazı feminist düşünürler eleştiriyle karşılıyorlar (Connell 1995; 42). Çünkü erkeklerin çocuk yetiştirme sürecine dahil olunca tahakkümcü olmaktan vazgeçecekleri iddası araştırmalarla doğrulanmıyor (Pease 2000). Araştırma sonuçlarına göre, babaların çocuk yetiştirmeye katılımının dönüştü-

rücü etkisi, harcadıkları zaman ve yaptıkları işlerin niteliğine bağlı olarak değişiyor. Babaların aile işlerine ve çocuk yetiştirmeye katılımının anne ve çocuk tarafından talep edildiği ve baba tarafından da isteyerek yapıldığı durumlarda erkeklik tarzlarını dönüştürücü bir değişim gözlenebiliyor. Ama genellikle babalar ailede/evde çok az iş yapıyorlar; ayrıca ailenin birlikte olduğu zaman ve mekânlarda da çoğu zaman babanın kararları belirleyici oluyor; dolayısıyla aile içindeki cinsiyet asimetrisi bu durumdan çok az etkileniyor (Marsiglio ve Pleck 2005; 257).

Erkeklerin farklı babalık deneyimlerini ve bunların arasındaki farkları anlamak için babalığın iki önemli boyutuna, yani geçimi sağlayan kişi olarak ev dışındaki yaşamlarına ve ebeveyn olarak ev içindeki yaşamlarına bakmak gerekli. Babalığın niteliğini belirleyen en temel faktör erkeklerin geçim sorumluluğu ile babalık sorumluluklarını bağdaştırmada yaşadığı sorunlar. Erkekler hayatlarının bu iki yanını daha dengeli hale getirmeye çalıştıklarında da karşılarına çıkan cinsiyetçi klişeleri aşmaları hiç kolay değil.

Aile içinde erkeklik konumundaki değişimleri anlamak için yapılmış bir araştırmada "geleneksel erkeklik anlayışı" ile "özgürleşmiş erkeklik" karşılaştırılırken erkeklerin geleneksel koca/baba olarak temel özellikleri şöyle özetleniyor: Ailesinin geçimini sağlamadan sorumlu olmak; nazik ve anlayışlı olamasa bile para kazanmak için azimli olmak; şefkat ve ilgi göstermek konusunda kendini geri tutmak; futbol gibi rekabetçi sporlardan hoşlanmayan erkekleri "gerçek erkek" olarak kabul etmemek. Öte yandan, erkekleri çatışma ve gerilimlere iten bu tür erkeklik değerlerinden uzaklaşmış erkeklerin önemli gördükleri değişimler de şöyle özetleniyor: Başkalarının önünde ağlamaktan utanmamak; başka erkeklere sarılmak gibi, duygusal tepkileri korkmadan gösterebilmek; evlilikte çocuklarla ilgilenmenin kadının olduğu kadar erkeğin de sorumluluğu olduğunu kabul etmek (Harell 1990). Araştırma sonucuna göre geleneksel olmayan erkeklik anlayışına sahip erkeklerin evlilikten duydukları memnuniyet daha yüksek çıkıyor.

"Evden uzak yaşayan, ekmek parası kazanan erkek" profili yerine, ev işlerine katılan "yeni baba" imajının ortaya çıkışı, ev-aile yaşamı ile iş yaşamını dengelemek ve ev yaşamına daha fazla dahil olmak isteyen erkeklerin yaşamlarında oldukça karmaşık durumla-

rın oluşmasına yol açıyor. Literatürde, çoğunlukla kadınların ev içi sorumluluklarla iş yaşamını nasıl bağdaştırdıklarını araştıran çalışmalara rastlanmakla birlikte, erkeklerin ev ve iş sorumluluklarını nasıl bağdaştırdıklarına dair çok fazla araştırma yapılmadığını görüyoruz. Bu konudaki sınırlı araştırmalardan birini gerçekleştiren Ranson, "yeni baba" figürünün doğuşunun aslında babalık ideolojisi ve pratiğinde önemli bir paradigma dönüşümüne işaret ettiğini ve çoğunlukla orta sınıf erkeklerin deneyimlerini yansıttığını söylüyor (2001). Ranson'a göre, "yeni babalık" imaj düzeyinde kalıyor ve pratikte erkeklerin sadece karılarının yapmaya yetişemediği şeyleri yapmakla yetindikleri gözleniyor. "Ekmek parası kazanan baba" modelinin hâlâ geçerli olduğu ve "yeni baba" ve "ekmek parası kazanan baba" arasındaki gerilimin aslında erkeklerin iş ve aile yaşamları arasındaki gerilimleri yansıttığı vurgulanıyor. Ranson, babalık kültürü ve babalık icrası arasındaki farkın altını çizerek babaların çoğunlukla "teknik olarak mevcut, fonksiyonel olarak namevcut" olduğunu söylüyor. Ranson'un orta sınıf işadamları üzerinde yaptığı araştırma sonuçlarına göre, ailesi ile zaman geçirmeye en eğilimli ve istekli babalar bile sekiz saatlik çalışma gününü kendileri için "asgari zorunluluk" ve "kaçınılmazlık" olarak görüyorlar. Araştırmada hemen hemen bütün erkeklerin ailelerine ayıracakları zamanı eşleriyle olan bir anlaşmanın ve işbölümünün ürünü olarak gördükleri; çoğu için aileye ayrılan zamanın, işe ayrılan zamana oranla daha ikincil ve vazgeçilebilir olduğu anlaşılıyor. Araştırmadaki erkeklerin en "evcimen"i bile, kendi kimliğini para kazanmak için yaptığı işin belirlediğini söylüyor. Bu araştırmanın ortaya koyduğu gibi, erkekler için işyerinin gerekleri ve öncelikleri ailelerine karşı davranışlarını etkileyen –asıl niyetleri ne olursa olsun– ana etmen. İlginç olan bir başka nokta ise, ailesiyle vakit geçirmesini engelleyen işyeri taleplerine en fazla karşı çıkan erkeklerin işlerinde ulaşmak istedikleri noktaya ulaşmış olan erkekler olduğu görülüyor. Bizim araştırmamızdaki "yeni erkek/baba" deneyimleri hem ev ve iş gerilimini yansıtıyor, hem de bu tarz bir erkekliğin ilginç ve keyifli yanlarından örnekler sunuyor:

Ben mutfağı keşfetmeyi çok severim... Mutfaktan çıkarak orayı anlamaya çalışmak, o yemeklerden çıkarak orada nasıl bir hayat yaşandığını

keşfetmeyi merak ediyorum. Bunu mutfaktan anlamak iyi bir şey gibi geliyor bana. Biraz tarihi biraz da kültürel ortamını tanımak iyi oluyor. Ben deneysel uğraşmayı severim mutfakta, benim kafam çok meşgulse bir şey düşünmemek için mutfak iyi geliyor. Temizlik yapmayı sevmiyorum, ütü yaparım, eve bir kadın geliyor, ev işlerini yapıyor, ütüyü ondan istiyoruz ama bir-iki gömleğimi kendim ütülerim. (G 32)

Evde işler ortak, ama geçim sorumluluğunun çoğu bende... Ortak bir sorumluluk aldığımızı düşünüyoruz ikimiz de. Mümkün olduğunca karşımıza çıkacak iyi şeylere beraber sevinelim, kötü şeylere beraber göğüs gerelim diyoruz. Bunu dört dörtlük yapabildiğimiz zamanlar oluyor mu, oluyor. Olmadığı zamanlar oluyor mu, o da oluyor. Onun için işte pamuk ipliğine bağlı bir şekilde ilerliyoruz hayatta. Bir çocuğumuz varken birçok şeyi beraber yapıyorduk. Gece kalkıp o uyutmaya çalışıyordu, ya da ben uyutmaya çalışıyordum mesela. İkinci bir çocuk olunca büyüğün bakımı daha kolay hale geldi. Beslenmesi, bakım açısından küçük anneye daha bağımlı. Büyükle de ben ilgilenme yönünde elimden geleni yapıyorum. Karım çalışıyor, ben de mümkün olduğunca onun çalıştığını unutmamaya çalışıyorum. Ama rolün büyüğü, evi geçindirme rolünün büyüğü bende. (G 5)

Yük eşime kalıyor ben bundan rahatsız oluyorum... Çocuğun çeşitli ihtiyaçları ile ilgili işler genel olarak annesine kalmış vaziyette. Bu iyi mi, kötü mü? Kötü bir şey tabii. Böyle olmasını istemiyorum, ama böyle oluyor bir şekilde. Kız gece kalktığında anne diye bağırıyor, uyumak için, yatmak için annesini istiyor. Sonra annesi onu uyutmak için masal okuyor. Bunlar onun üzerine yıkılmış vaziyette. Bu, rahatsızlık yaratıyor mu bende, bazen rahatsızlık yaratıyor, bazen de işime geliyor. Ama mesela hemen hemen her akşam kızı okuldan almak işini ben yapıyorum, bir zorunluluk olarak, yani bu da gönüllü bir şey değil demek ki. Ben de çocukla daha fazla ilgilenmeye çalışıyorum. Bu işbölümü eşimin aleyhine, onu söylemek lazım. Yemekleri genel olarak o yapıyor. Hatta ben ondan daha iyi yemek yapabildiğim halde o yapıyor. Yani kendiliğinden o gidip yemek yapmaya başlıyor. Zaman zaman söylene söylene yapıyor tabii. Dün de geldim eve, ben yaparım dedim yemeği, başladım kendim yapmaya; cillop gibi bir kuru fasulye yaptım. Ama bakarsan, haftada bizim evde dört kere yemek pişiyorsa mesela bunun üçünü o yapıyor. Bu konuda zaman zaman kavga ediyoruz. Çünkü çocuk yemek yiyecek, bunu birisinin yapması gerekiyor. Ben bunu kolaylaştırmak için o gelmeden önce bulaşıkları toplayıp, yemek yapmaya ortamı hazırlamak gibi bir iş yapmaya çalışıyorum. Yapmadığım zaman problem çıkacağını biliyorum. Yani yapmadığım zaman bugün çıkmasa yarın çıkacak. Bir de düşünüyorum, ayıp denen bir şey var diye. Dedim ya, o da yoruluyor, ama ben de çok yoruluyorum. (G 3)

Ev temizliğinde adaletli paylaşım... Ev temizliği mevzuuna gelince, orda bir iş bölümü var. Eğer benim bir işim yoksa mesela cumartesi günleri ev temizleriz. Kadın tutulduğu zaman bir problem kalmıyor. Yani o zaman işler çok hafiflediğinden ikimiz de işleri yapabiliyoruz. Ev işinde ciddi bir işbölümümüz var. Mutfak banyo tuvalet senin, gerisi benim. Ben mutfak banyo tuvaleti temizlerim, başka bir yeri temizlediğimde fırça yerim. Ben çok takıntılıyım tamam mı, yani mesela o yirmi dakikada bir odayı temizliyorsa ben bir buçuk saatte temizlerim. O yüzden odaları temizletmez bana. O bütün evi temizleyene kadar ben mutfağı banyoyu ve tuvaleti temizlerim. Onunki güzel olmaz açıkçası, ama benimki "bal dök yala" şeklinde olur. Ama böyle bir iş bölümü var ve şaka bir tarafa böyle bir iş bölümünün adaletli olduğunu düşünmüyorum. Ona daha fazla iş kalıyor diye her zaman düşünmüşümdür. (G 3)

Henwood ve Procter'in ilk kez babalık tecrübesi yaşayacak olan kariyer sahibi erkekler hakkında yaptığı araştırmada (2003) büyük bir çoğunluğunun "yeni babalık" anlayışına en genel anlamda olumlu baktıklarını saptamış. "Yeni babalık" idealini kutsayan erkekler karşı karşıya olduğu gerilim ve zorlukların farkında olarak bunları tanımlayabiliyorlar. Oysaki bu erkeklerin hayatında hem para kazanma, hem ailesiyle ilgilenme, hem de kendi arzuladığı gibi kişisel ve özerk bir yaşama vakit ayırabilme kolayca bir arada gerçekleştirilebilir şeyler gibi görünmüyor. Henwood ve Procter'in yaptığı araştırmaya göre, görüşülen orta sınıf babaların hepsi ev yaşamına, çocuklarına vakit ayırıp onların ihtiyaçlarıyla ilgilenmeye, ailesiyle daha fazla birlikte olmaya istekliler; "iyi baba" olmak için çocuğunun gündelik bakımında sorumluluk almış olmayı, anlayışlı, yaklaşılabilir ve destekleyici olmayı gerekli buluyorlar. Araştırmada görüşülen erkekler gerçek bir erkek olmayı çocuklarla ilgilenmeye bağlayarak, *"asıl erkekçe olmayan şey çocuğunu ihmal edip bara gitmek veya onun bezini değiştirmeyi reddetmek"* demişler. İyi baba olmanın zorlukları konusunda bu erkeklerin bilinçli olduğu; eşitlik, ev-iş dengesi, kişisel özerklik ve benzeri sorunların onların "kötü baba" olma korkularını artırdığı saptanıyor. Örneğin para kazanma ile aileye, çocuklara zaman ayırmak araştırmaya katılan erkekler açısından tam bir paradoks. Öte yandan, bu erkeklerin tam anlamıyla aile sorumluluklarına dahil olmak yerine "sadece yardımcı olma"yı, çoğu kez daha gerçekçi buldukları vurgulanıyor.

"Yeni baba"lar ile ilgili tartışma, babaların bu sayede çocuklarının cinsiyet eşitliğine dayalı kimlik ediniminde olumlu bir rol oynayabileceklerini iddia eder. Eril pratikler yerine dişil pratiklere vurgu yapan bir aile ortamında büyüyen erkekler eşitlik kültürünün gelişimine önemli katkılarda bulunabilirler. Kendi öfkesiyle başa çıkabilen, kadınlardan ve çocuklardan itaat beklentisini sorgulayan, duygularını bastırmayıp harekete geçiren erkekler eşitlikçi bir erkeklik tarzı geliştirme ortamı oluşturabilirler. Değişimden yana görüşler sadece erkeklerin değişimini değil, genel olarak toplumsal cinsiyet düzeninin de erkeklerin bu değişimine bağlı olarak değişebileceğini vurgular. Toplumun erkeklerin geçim sorumluluklarına yaptığı vurgunun erkekler üzerinde bir dizi "eril eğilim"in (kırılganlığın bastırılması, acının inkârı, kontrolünü kaybetme korkusu) yapısallaşmasına neden olduğunu ve bunun da babalık rolünü olumsuz etkilediği açıktır. Sağlıklı bir baba figürü eksikliği bu anlamda doğrudan cinsiyet eşitliğine dayalı bir toplumun gelişimi, yani demokratikleşme hedefleri ile yakından ilişkilidir.

Öte yandan "yeni babalık" deneyimlerinin yetersizliğini eleştirenler babaların ev hayatına katılımında ciddi eksiklikler olduğunu vurgular. Buna göre, yeni, katılımcı babalık potansiyel olarak hegemonik bir erkeklik formu gibi işlemektedir. Zira "yeni baba" rolü Batılı, orta sınıf, ekonomik açıdan belirli bir düzeyin üzerindeki erkeklere özgü "ideal" bir rol modelidir. Buradaki eleştiri "yeni baba" rolünün ayrıcalıklı bir sınıfa özgü olduğudur. İlaveten, "yeni baba" rolü, sanılanın aksine, muhafazakâr erkekliğin bir antitezi değildir. Aksine, bu kavram hem iş hayatında hem ev hayatında çok düşük bir maliyetle çok üst düzeyde bir tatmin ve başarı sağlamış "melez bir erkeklik formuna" işaret etmektedir. Yani kolayına ucuz kahramanlıktır bu ve eril tahakkümün temeli de çok kolaylıkla yerinden oynamamaktadır.

Bu tartışmalar ışığında bizim araştırmamızda karşılaştığımız "yeni baba"ların da kendi babalık deneyimlerini nasıl tanımladıklarına bakalım:

Baba kız sohbet ederiz... Çok gergin bir baba kız ilişkisi yaşadık bir dönem. Şimdi, beraber olmayı çok arzu ediyoruz; beraber olduğumuz zaman çok keyifli geçiyor. Çok sohbet ediyoruz, sabahlara kadar. Ama ben

babalık yapmaya başlarsam kopuyor; o da çocukluk yapmaya başlarsa kopuyor; ama çok fazla paylaştığımız değerler var. (G 32)

İdeal babalık tanımı yine çocuğunla oyun oynama ötesine geçemiyor... İdeal bir baba, devamlı çocukla ilgilenir, oyunlar oynar. Ama bundan zevk alarak oynuyor, aman bu da nerden çıktı diye değil. Sonra yumuşak olmalı, çocuk her şeyi ona açıklayabilsin, konuşabilsin, otoriter birisi olmasın. Mesela ben kızımla daha fazla oynamak isterim. Daha fazla oyun oynasam herhalde ideale daha fazla yaklaşırım. Daha çok ilgilenmek gerekiyor. Ama onun da bir sınırı var yani anlatabiliyor muyum? Yani o çocuğun tek başına da bir şeyler yapmayı öğrenmesi gerekiyor. Özellikle babanın daha fazla ilgilenmesi sanki onu kısıtlıyormuş gibi geldi bana. (G 3)

Kızımı korkutamıyorum bile... Çocuk biliyor tabii benim otorite figürü olmayacağımı. Gitgide bunun farkına varıyor. Kızım geçen gün beni o kadar sinirlendirdi ki bağırdım, arkama geldi yumruk atmaya başladı. Baktım ki gözlerine, hiç korku falan yok. Tam tersine hücum ediyor. (G 3)

Oğlumla alt alta üst üste oynarız... Ben kendi açımdan baktığımda babamın yaptığını düşündüğüm hataları yapmadığımı düşünüyorum. Ondan çok farklıyım. Oğlumla da ilişkilerim o anlamda iyidir. Tek sorunu beni görememektir. Ama onun dışında birlikteyken gayet mutlu oluyorum, alt alta, üst üste tepişip, zıplayıp, kuduruyoruz (*gülüyor*). (G 13)

Benim çocuklarımla aram iyidir... Okuturum, dinlerim, sırlarını dinlerim, anlarım. Bir isteği varsa, "yavrum, şimdi alamam, ama ileride alırım" derim. Ben, şu kadarını söyleyeyim, afedersin, ayıp olmasın da, ben büyük oğlanla yasak ilişkisine varıncaya konuşurum. Kız çocuğuyla benim daha iyi diyaloğum. Ben diyorum, "erkek arkadaşın varsa çekinme, arkadaşını göreyim, arkadaşlık kur, arkadaşlığını görerek kur, sevdiğin varsa, evlendireyim istiyorsan, evlen". Yani ilişkisini annesiyle konuşmaz kız, benimle konuşur. Ben kız erkek ayırımı yapmam. Benim prensibimdir. Çünkü kız olsun, erkek olsun benim yanımda herkes eşittir. (G 9)

Ben çocuğuma bakarım... (Karısı çalışıyor ve çocuğa kendi annesi bakıyor.) Çocuğumuz doğunca ben baktım çocuğa, mesela çocuğu annesinin çalıştığı yere götürüp getiriyordum, o arabada emziriyordu. Ben baktım, ama tabii orda da büyük yük annemin üzerindeydi. (G 3)

Babam, oğlum ve ben... Babamın bana yaptıklarını ben oğluma yapmadım... Eşimle ayrıldıktan sonra oğlum benimle kalmak istedi. Neden benle kalmak istedi, yani benimle hayat daha rahat geliyordu ona. Çünkü doğduğu andan itibaren babaya anne diyen çocuklardan biriydi. Annesi iki günde bir nöbet tutuyordu, ihtisas yapıyordu o doğduğunda. İhtisas yaptı-

ğı için bir gün üniversitedeydi, ertesi gece evdeydi. Dolayısıyla çocuk doğduğu andan itibaren ben baktım; bezini değiştir, mamasını yap. Dolayısıyla çocuk bana çok bağımlı oldu. Bir şekilde beni de örnek aldı. İşte bir yaşa kadar, ondan sonra ben istemedim beni örnek almasını. Uzun uzun konuştuk, bak yani kendi yolunu kendin çiz, ben iyi örnek olmayabilirim, başka modeller bulabilirsin. Ya da model bulmayıp kendi modelini yaratabilirsin diye. Çünkü ben babamın peşinden yanlış bir modele gitmiştim. Dolayısıyla aynı yanlışı kendisinin yapmasını istemedim. (G 16)

Şimdiki aklım olsa çocuğumu ben büyütürdüm... Anne daha farklı, çocuk ağladığı zaman, gözünü kırpmadan bütün gece sabaha kadar çocukla uğraşıyor, emziriyor, sütünü veriyor, altını değiştiriyor, üstünü değiştiriyor. Babanın görevi belli bir dönem sadece çocuğu sevmek. Al şunun mamasını yedir dediği zaman çocuğun annesi, karınız, eşiniz, sen yediriyorsun. Ama şöyle, bir sağına soluna bakıyorsun, biri görse "light" der mi acaba (*gülüyor*)? Yani, şimdi diyorum ki, çocuğumu ben kendim yedirseydim, büyütseydim. Dünyanın en güzel şeyi çocuk büyütmek. Çocuğu siz büyütüyorsunuz, yediriyorsunuz, içiriyorsunuz bundan daha güzel bir şey var mı ya? O zaman erkeklik yaptırtmadı tabii, ben böyle şeyleri yapmam, boş ver bozar bizi dedim. Salaklık etmişim, ne bozacak. Yapmamakla hata yapmışım. (G 1)

Öte yandan, son araştırmalarda babanın ne tür bir erkeklik tarzına sahip olduğuna bağlı olmaksızın, eğer çocuklarına karşı yumuşak bir ilişki sürdürebiliyorsa kendi değerlerini oğluna geçirmede daha başarılı olduğuna dair bulgular ortaya çıktığını görüyoruz (Lamp 1995'ten aktaran Flood 2003b). Aslında babanın egemen erkeklik değerlerini oğluna aktarmasının giderek sorunlu hale geldiği ve egemen erkeklik değerlerinin çoğunlukla ailenin dışındaki mekân ve bağlamlarda üretilip inşa edildiği söylenebilir. Dolayısıyla aile ve babalık kadar, patriarkal kurumların, eril eğlence mekânlarının, cinsel deneyimlerin, homososyal erkek mekânlarının, spor ve boş zaman geçirme alışkanlıklarının erkeklik inşasındaki rolünün giderek daha belirgin hale gelmeye başladığını söyleyebiliriz. Erkeklerin babalarına benzeme nedenlerinin ise çok farklı bağlamlarda önemli olduğunu söylemek daha doğru. Babadan oğula kolaylıkla geçen şeyin, düşünülenin aksine, tahakkümcü davranışlardan çok sıcak, yakın ve duyarlı davranışlarla oluşturulan erkeklik özgüveni olduğunu söylemek daha doğru. Araştırmalar babanın erkeklik rolünden çok, ebeveynlik rolünün oğluna daha kolay geçtiğini bize

gösteriyor (Flood 2003b; ix). Eşitlikçi ve sevecen babalarla özdeşlik kurma ve ataerkil babalardan kopma aynı düzeyde önemli görünüyor. Bu tür erkeklerin aynı zamanda kadınlara karşı daha sempatik ve feminist fikirlere yakın olduğu da görülüyor (Pease 2000).

Babam para kazanmayı bilemezdi, ama yine bize örnek oldu... Babam bütün köyde şey kabul edilirdi, korkak falan, böyle bir adamdı aslında. Tabii ki bize görünen, fiziksel olarak babam her zaman evin reisiydi ve o hani bize çıkışırdı falan; annem de ona çıkışırdı, ama birtakım hassas konularda kararı babam verirdi, bunu biliyorum. Mesela para, evin nasıl geçindirileceği falan konularda ikisi kavga ederek çoğunlukla da annemin sözü geçerdi. Çünkü babam iş hayatında her zaman başarısız olmuş. İş hayatı dediğim kamyon kaçakçılığı, birtakım öyle işler, bunları becerememiş ve hep köyde kalmış bir adam. Aslında amcam karısını döverdi, dayım falan başka amcam falan.. bunlar çocuklarını da döverlerdi torunlarını da... Ama bizim evde babam bizi hiç dövmedi; ama annem bizi döverdi. Babam köyde kendini hep diğerlerinden daha bilgili görüyordu. Okulda bir formasyonu falan yok; ilkokulu okumuş, ama Farsça ve Türkçe bilen, her iki dilde okuyan, okumuş bir adam. Dedem onu göndermemiş okula ve içinde kalmış; kendini yetiştirmiş. Sonra, aileyi geçindirememiş olmak onun o muktedir halini sarsmış zaten, çünkü para getirmiyordu eve. Büyüdük ve zaten babam bizim eşitimiz, onunla konuşabiliyoruz. Eskiden bunları konuşmak onun iktidarının sarsılması anlamına gelirdi; çünkü yasak bir şeydi. Zaman zaman açık açık söylerdi: "ben sizde hiç görmedim, ama görüyorum, benim arkadaşlarımın çocukları babalarının karşısında titriyor, siz ise benim koluma giriyorsunuz" gibi serzenişte bulunuyordu. "Ben sizi dövseydim bu hale gelmezdiniz" demişti. Tek amacı para kazanmak olan, bunu yaparak etrafa da para saçan erkekler de varken, babam hep kendi halinde, eroine bulaşmayan, kötü işe bulaşmayan, ama ömür boyu hep konuşan bir adamdı ve biz onunla hep siyaset konuşurduk... Aslında babam zaman zaman anneme şiddet uyguluyordu, şöyle bir durumdu, korkak bir erkeğin şiddetini tahmin edebiliyorsunuzdur değil mi? Yani hiçbir şey yapamayan, para kazanamayan, karısı tarafından sürekli küçümsenen... Hani ben bir erkeğim, bunu kanıtlamam lazım deyip anneme saldıran, ama tabii ki bedensel olarak anneme de gücü yetemeyen... Annemi küçümserdi, "sen okumamışsın" diye. Annem de onu, "başaramazsın, para getirmezsin" diye. Babamın baba olamaması, yani muktedir erkek modelini, hegemonik erkeklik rolünü oynayamamış olması da bizim tarafımızda çok önemli bir çatlak bıraktı, oluşturdu. (G 22)

"Babanın açtığı yaraların ötesine geçmek" erkeklik deneyimlerinde önemli bir aşama. Çoğu erkek orta yaşlarda kendi başarısız-

lıkları nedeniyle babalarını suçlamaktan vazgeçip babalarını affediyorlar. *"Babam benim için hiçbir şey yapmadı"* öfkelenmesi babayı affetmeye, babanın açtığı yaraları unutup babanın kendi yaralarını görmeye dönüşüyor. Baba ile iki erkek gibi arkadaş olmak, babası ile kendi yaşamındaki deneyimleri bağdaştırmaya başlamak işte bu "öteye geçme" halini anlatıyor:

Artık babamı arkadaş yaptım... Babamın benim yaşamımı kontrol etmek istemesi ve benim kontrol dışına çıkmam. Bayağı uzun sürdü bu olay. Şimdi artık tersine dönmeye başladı bu süreç ve babam artık beni ünlemeye başladı, babam için ben bir referans olmaya başladım, artık sen bir öğretim üyesi oldun şeklinde. Babamla hâlâ bir sürü konuda tartışmamız olur. Ama kendini sorgulamaya çalışan bir adam. Bir tür gerilimler, kaçmalar kovalamacaların arkasından gelen bir tür yeni ittifak; babayı arkadaş yapmak gibi bir şey oldu. Ben de o ihtiyacı duyuyorum bazen, karşılıklı olarak bir şeyler paylaşmak, hayat hikâyesini... Konuşamazken konuşabilir hale geldim ben. (G 28)

Babam artık anneme çiçek alıyor... Bazen oğullar da babalarını eğitiyor. (G 34)

Babadan Oğula Geçen Deneyim: Aile Şirketleri

Babadan oğula geçen bilgi ve iktidar ilişkilerinin gözlenebileceği en önemli alanlar aile işletmesi şeklinde yürütülen şirketlerdeki baba-oğul ilişkisi. Aynı zamanda birlikte patron konumunda olan ve birlikte "otorite" konumunu paylaşan, ama kendi aralarında da yaşa dayalı bir iktidar hiyerarşisi olan baba ve oğul konumu kuşaktan kuşağa geçirilen erkeklik değerleri ile kuşaklar arası çatışma arasında gidip gelen ilişkileri anlatıyor. Babadan oğula geçen çalışma anlayışı, iş disiplini, geçim ideolojisi iş dünyasının eril değerlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında neredeyse tek önemli alan olarak kalmış görünüyor. Bir yanda kapitalizmin çalışma disiplini, diğer yanda baba-oğul ilişkisine dayalı patriarkal erkeklik hiyerarşisi. Aile şirketlerindeki erkek deneyimlerinin bizim görüştüğümüz erkekler arasındaki örnekleri bu açıdan çok ilginç örnekler sunuyor:

İşi babamdan öğrendim... Babam çok dürüst bir insandı. Bizim de dürüst olmamızı istedi, hep gözlerdi bizi. Bir yanlış yapsak, hak hukuk ada-

letten hep devamlı bahsederdi yani. Kimsenin hakkını yeme, hukukunu yeme... Kendi de ortak çalışırdı kardeşleriyle, akşam evine ordan bir tane tavuk götürdüğü zaman hesabına yazardı o tavuğu yani. Öyle dürüst çalışırdı kardeşlerine karşı. Onu gördük, biz iki kardeş çalışıyoruz, aramızda en ufak bir maddi manevi pozisyon yok. Demek ki o terbiyeden geliyor herhalde. (G 4)

Babam patronumdur... İşin içerisinde, her konuda vekalet alıyorsunuz. Her konuya da attığınız her adımı bildiriyorsunuz. Ama bildirmememiz de problem yaratmıyor. Tam bir güvene dayalı olunca ilişkiler, aile şirketinin temelinde yatan şey o, dört dörtlük güven olunca herkes kendi işi içerisinde çalışmalarına devam ediyor. Kızdı mı kötü kızıyor, baba gibi kızıyor. Biz de kızdı mı "patron veya genel müdür kızdı" demiyoruz, babam kızdı diyoruz. Olayın içinde duygusal bağ da olunca biz de herhangi bir cevap verdiğimizde "oğlum cevap verdi" diyor. Bir anda ipler kopmuyor. Bir anda işten kovulmuyorsunuz. Bir anda bağlar iptal olmuyor. Ertesi gün gelip unutulabiliyor. Hiçbir şey olmamış, yaşanmamış gibi. Çok ağır münakaşalar yaşansa bile ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi işimize tekrar devam ediyoruz. (G 5)

Babam bizi eğitti, mücadeleyi öğretti... Mücadelelere hazırlık yapmak için en kötüsüyle hep yüz yüze getirmeye çalıştı. Ondan sonra bazı şeyler bize kolay geliyor artık, basit geliyor. Çok kötü insanla karşılaşmak bile normal geliyor. Çok kötü bir olayla karşılaştığımızda üstesinden profesyonelce gelmemizi sağlıyor. (G 5)

Babam bana, ben erkek kardeşime karışırım... Babamız, erkek çocuk olmamıza rağmen her şeyimize karışırdı. Biz de babamızdan gördüğümüzü kardeşimize direk monte ediyoruz. Ben erkek kardeşlerime, babam benim her şeyime karışır. Eğitici olduğu zamanlar olur. Yapıcı olur, kırıcı olduğu zamanlar da olur. Biz bunları babamızdan doğru olmadığını göre göre, görmemize rağmen gördüğümüz şey alışkanlık haline geliyor. Direk yansıtıyoruz. Mesela erkekler böyle, yansıtabiliyoruz. Yaş farkları da önemli. Aramızda bir kız kardeşimiz olsa, erkeklerin bu konuda samimileşmeleri daha zor olurdu. Yani kız kardeşimiz var, abiyim ben, bir kız çocuğunun abisiyim. Ağırlaşırdık herhalde, şimdi daha cıvığız. (G 5)

Babadan takdir almak önemli... Sonra babadan takdir almaya çalışan çocuk hâlâ biz. Ne olursa olsun hâlâ onun oğullarıyız. O da bizim babamız. 33 yaşında olmama rağmen bayağı bir takdir beklerim. (G 5)

6

Askerlik, Militarizm ve Erkeklik

ASKERLİĞİ, modern toplumların tek cinsiyete dayalı en önemli kurumu olan ulusal ordularda, genç yaşta bütün erkeklerin zorunlu olarak güvenlik hizmeti yaptığı en temel erkeklik pratiklerinden biri olarak tanımlayabiliriz. Modern toplumlarda sadece tek cinsi içine alan, aynı zamanda kitlesel katılımı gerektiren ve bütün erkeklerin katılımı zorunlu olan başka bir kurumun olduğunu söylemek zor. Modern çağda eğitim ve istihdam kurumları çoktan kadınların katılımına açılmışken –bazı ülke ordularındaki masa başı ve destek hizmetler alanında çalışan kadın askerleri saymazsak[1]– sadece erkeklerin katıldığı "kamu hizmeti" olarak hemen hemen askerlikten başka bir örneğin var olmadığı açık. Modern ulus-devletlerin oluşumunda ve kendini meşrulaştırmasında stratejik bir önemi olan "vatandaş orduları"nın temeli olan askerlik sadece erkeklere özgü bir toplumsal-siyasal faaliyet olmaya devam ediyor. Askerlik yapmanın "vatandaşlık koşulu" olması ve "siyasal cemaatin yetkin üyesi olarak katılmaya hak kazanmayı gösteren sembolik önemi"[2] yanı sıra, modern hegemonik erkekliğin inşasında belirleyici bir yere sahip.

Toplumların güvenliği ve savunması bir kamusal mesele olarak aslında kadın-erkek, toplumun bütün üyelerinin bir meselesi olmalı. İnsanların kendi yaşamlarını savunmaları ve bunun için gereken "koruyucu" kişi ve kurumları geliştirmeleri doğal. Ama bu güvenlik gereksinmesinin sadece erkekler tarafından karşılanması ve

1. İsrail gibi kadınlara zorunlu askerlik yaptıran ülkeleri bu durumun bir istisnası saymak gerekir.

2. Vatandaş ordularının gelişimi üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Bröckling 1997.

"militer" mekanizmalara dönüştürülmüş kapalı kurumsal yapılar içinde gerçekleştirilmesi modern patriarkinin en büyük "icadı"dır. Bunun "hegemonik erkeklik" değerleriyle iç içe geçmiş devasa iktidar mekanizmalarına dönüşmüş bir "modern eril tahakküm" hali olduğu herkesçe bilinen ama çok tartışılmayan bir durumdur. Toplumun güvenlik ve savunmasından kadınların ve her yaştan diğer insanların dışlandığı, sadece genç erkeklerin zorunlu olarak katıldıkları, bir tür savaş eğitimi eşliğinde öğrenilen bir ölme-öldürme sanatı haline dönüşmesidir söz konusu olan. Militarizmin savunma ve güvenlik gereksinmelerinin var olduğu her yerde egemen yapılara hükmeder hale gelmesi, güvenlik görevinin askerlik adı altında bir tür "erkeklik ispatı" haline dönüşmesi sayesinde hegemonik erkeklik değerlerinin genç erkeklere benimsetilmesi kolaylıkla gerçekleşebilmektedir.

Tarih boyunca kayda geçen savaşlara baktığımızda kadınların savaşçı olmasalar bile, savaş yandaşı veya savaş destekçisi olarak savaşların içinde hep olduklarını görürüz. Modern ulus-devletler söz konusu olduğunda esas olarak erkeklerin katıldığı bir meslek olarak askerlik, erkeklerin topyekûn eğitimden geçirilerek "savaşçı" yapıldığı; bu eğitimler aracılığıyla her tür kadınsılığın egemen erkeklik değerlerinden dışlandığı; katı bir cinsiyet farkları/hiyerarşileri ile inşa edilen, "kahraman erkekler" miti üzerine kurulu bir yapı olarak karşımıza çıkıyor. Modern ulus-devletin güvenlik ve savunma gereksinmesinin bir erkek egemen cinsiyet rejimi haline dönüştürülmesi ve "militarize edilmiş erkeklik" üzerine kurulu savaşçılık kültürünün yaratılması, erkeklerin savaşa uygun genetik-biyolojik yapıları gereği savaşmak için gerekli "sertliğe" sahip oldukları iddiasına dayanıyor (Goldstein 2001; 251-381). Kadınların yumuşak doğaları gereği savaşmaya uygun olmayacakları iddiası da bunun bir parçasıdır. Modern savaşlara ve vatandaşlığa dayalı zorunlu askerlik sistemi olarak ulus-devlet ordularına baktığımızda, baştan sona cinsiyetlendirilmiş kurumsal pratiklerden oluşan bir yapı görürüz. Kadınlar savaşçı olamayacakları için askerlikten dışlanırken, "kadınsı"lık da askerlik "normu"ndan dışlanır. Öte yandan kadınlar farklı bağlamlarda, erkeklerin destekçisi olarak savaşa katılmaya çağrılırlar: Oğlunu askerliğe yüreklendiren asker annesi, yaralı askeri iyileştiren hastabakıcı, askerleri eğlendiren fahişe, or-

dunun cephe gerisi hizmetlerine yardım eden askeri görevli kadınlar bu sürecin görünmez öteki yüzüdür (Enloe 1989 ve 2000).

Cinsiyetlendirilmiş kurumsal yapılar olarak modern ordular, hegemonik erkeklik değerleri ile militarizm arasındaki ilişkinin inşa edildiği en önemli yerdir. Genç erkekleri savaşçı bir erkek haline dönüştürmek için işleyen bir "talim ve terbiye" süreci olarak askerlik, incelikli teknikler, kurumsal organizasyonlar ve erkekleri ikna olmaya yöneltecek kültürel pratikler içermek durumundadır. Militarist pratiklerin içselleştirilmesi ile erkeklerin ölme ve öldürmeye razı savaşçılar haline gelebilmeleri, askerliğin bir tür "erkeklik sınavı" olarak var olmasına bağlıdır ve bu sınavı başarı ile geçenlerin "sağlam erkek" olarak topluma katılmaya hak kazanacağına dair bir "ritüelistik sözleşme" söz konusudur.

Daha yakından baktığımızda militarist değerlere dayalı savaşçılığın baştan sona cinsiyetlendirilmiş pratikler olarak yaşandığını görürüz. Erkekler kahraman koruyucular olarak hegemonik erkeklik değerleri ile uyum gösterecekleri "kışla" eğitimi süreçlerinden geçirilerek savaşa hazırlanırlar. Bu süreçte kadınsı olan her şeyin dışlanıp aşağılanması, farklı cinsel eğilimi olan erkeklerin askeri birliklerden atılması genellikle gerekir. Savaş bir zorunlu savunma durumu olmaktan çıkar ve "asker eğitimi" bir tür "hegemonik erkeklik öğrenme okulu"na dönüşür.

Bugün için gerek ABD'de gerekse Avrupa Birliği ülkelerinin yarısından fazlasında zorunlu askerlik modeli yerini başka modellere bırakıyor. Askerlik yerine kamu hizmeti yapma hakkı, vicdani ret hakkı ve kadınların da paralı askerlik yapmaya başlamaları modern vatandaşlık ordularının askerlik ve erkeklik arasında kurduğu temel bağlantıyı değiştiriyor. Öte yandan bu gelişimin diğer boyutu olan orduların giderek paralı askerlerden oluşan "profesyonel ordu"ya dönüşmesi ise yeni eril iktidar tarzlarının gelişimine kapı aralıyor. 20. yüzyılın büyük bölümüne damgasını vuran sadece erkeklerin zorunlu olarak katıldığı ordu modeli değişirken yerine gelen "profesyonel asker" modelinin egemen erkeklik değerleri açısından nasıl bir değişimi zorladığı titizlikle sorgulanmalıdır. "Profesyonel asker" modeli siyasal kurumlar ve militarizm arasındaki bağlantı kayışı işlevi gören erkeklik tarzını değiştirecek midir? Bu soruya yanıt vermek için henüz erken olmakla birlikte değişimin daha olum-

lu bir erkeklik tarzının gelişimine hiç uygun olmadığını şimdiden söylemek mümkündür. Şimdiden ortaya çıktığı haliyle yeni "profesyonel asker" tipinin öldürmek için daha yüksek teknolojik silahlarla donatılmış bir robot görüntüsünü aldığı gözlenebilir. Irak'ın ABD tarafından işgalinde tozlu Bağdat sokaklarında görünen "Amerikan askeri" imgesi bunun tipik habercisidir. Bu asker –kadın dahi olsa– "insanları savunma ve özgür kılma" üzerine kurulmuş "vatansever" duygularla meşrulaştırılan 20. yüzyıl vatandaş ordularının zihniyetinden de tamamen koparak yeni tür bir "süper erkeklik" tarzının gelişimini örneklemektedir. Profesyonel ordu modeli toplulukların güvenlik gereksinmesini vatandaşlık tanımından da koparak tamamen toplumun gündelik sivil yaşamının dışında şekillenen, anlaşılmaz ve ulaşılmaz yeni tür bir iktidar alanına dönüştürme eğilimini içermektedir.

Militarist Yapılar ile Hegemonik Erkeklik Arasındaki İlişki

Militarizm, hegemonik erkekliğin mikro kültürel pratiklerinin devletin "makro" iktidar ve siyaset mekanizmalarına eklemlenmesi ile yaratılır. Hegemonik erkekliğin mikro kültüründe normatif olarak tanımlanan değerler aynı şekilde savaşçı olacak erkekler için de aranan değerler haline gelir. Örneğin, yenilmez irade sahibi erkekler olmak, şerefini korumak için acıları, ölümü göze alabilecek üstün erdemlere sahip olmak, korkusuz olmak, gerekli disiplin ile kendini eğitme ve bedeninin çekeceği acılara, sıkıntılara göğüs gerebilecek güçlü bir bedensel yapıya sahip olmak, sıkıntılardan kolay etkilenmeyen metin bir kişiliğe sahip olmak, fiziksel dayanıklılık, en iyisini başarmak için rekabeti göze almak, korkusuz ve riskten kaçmayan bir maceraseverlik, bağımsız karar verme gücünün gelişmişliği, "erkek cinsel gücü"ne sahip olmak, koruyucu "patriarkal" değerlere önem vermek, vb. (Higate ve Hopton 2005). Bunlar hegemonik erkeklik değerleri olduğu kadar aynı zamanda militarist politikaların savaşçı erkekler için gerekli gördüğü "karakter" özellikleridir.

Militarizm ve hegemonik erkeklik değerlerinin birbirini besleyerek var olması militarist milliyetçilik tarafından beslenen söylemler ile gerçekleşiyor. Milliyetçiliğin cinsiyetlendirilmiş söylemi, yurtsever erkeklik, milliyetçiliğin ikonu olarak yüceltilmiş an-

nelik imgeleri, bir aileye benzeyen "ulus"un koruyucusu olan erkeği ve erkeğin koruduğu hane/yuvanın bekçisi olan kadını tanımlıyor. Ulusal militer kurumlardaki erkek egemenliği (Nagel 2005) hegemonik erkeklik değerlerini sürekli besleyen bir sistem ile var oluyor ve erkeklerin şerefi ile kadınların "utancı"nın karşılıklı işlediği bir "normlar alanı"na dönüşüyor. Neticede hegemonik hetereseksüel erkeklik ile militarizm arasındaki güçlü bağlar örülüyor.

Ordularda kadınların sadece subay olarak yer alabilmeleri ya da profesyonel ordularda paralı askerlik yapan kadınlar dışında vatandaşlığa dayalı zorunlu ordulara hâlâ kadınların alınmaması, eşcinsel erkeklerin ordulardan atılması, askeri eğitimlerin doğrudan ve en katı egemen erkeklik değerlerinin öğretildiği yerler olması; bunun video oyunları, çocuk oyuncakları gibi kültürel araçlarla desteklenerek erkek çocukların da erken yaşlardan dahil oldukları "oyun kültürü"ne dönüşümü militarizm ile hegemonik erkeklik arasındaki yakın ve içsel bağları ve ilişkiyi gösteriyor (Altınay 2004). Askerliğin "erotikleştirilmesi" ve kadınların da militarizmi destekleyecek biçimde "militarize edilmesi" gerçekleşiyor. Askerlerin hegemonik erkeklik değerleri ile eğitilmeleri karşısında askerlerin esas işinin barışı koruma ve güvenlik sağlama olduğunun söylenmesi bir noktadan sonra paradoksal hale geliyor. Ölme ve öldürmeyi öğrenmek üzere asker olarak eğitilen erkeklerden oluşan ordulardan barışı sağlamalarını beklemek ve özellikle uluslararası örgütlerce de bu görüşün benimsenmesi (Whitworth 2004) çok paradoksal bir durum haline geliyor.

Militarizm ile hegemonik erkeklik arasındaki birbirini besleyen karşılıklı ilişki, cinsiyet farklarının en katı ve dışlayıcı tanımlarına dayalı bir cinsiyet rejiminin egemenliğine yol açıyor. Toplumların gündelik savunma gereksinmeleri üzerinde devasa savaş makinelerinin inşa edilmesine dönüşen; erkeklerden savaşçı robotlar, kadınlardan pasif ama sadık destekçiler yaratan bir cinsiyetlendirme stratejisi ortaya çıkıyor. Erkeklerin ve kadınların tamamen birbirinden farklı –hatta karşıt ve dışlayıcı– işlevler ile bu savaş-savunma pratiğine dahil olmalarının beklendiği bir cinsiyet rejimi ile karşı karşıyayız.

Türkiye'de de askerlik dönemi, erkeklerin en önemli erkeklik deneyimlerinden birisi. Bu konuda yapılmış araştırmalar parmakla

sayılacak kadar az.[3] Türkiye'de askerlikle ilgili farklı erkeklik deneyimlerinin hegemonik erkeklik değerleriyle harmanlanarak normalleşmesi söz konusu. Aslında bu, "erkeklik ritüelleri" eşliğinde, bir tür devletin ve erkekliğin gerçeklerini "öğrenme" deneyimi olarak yaşanıyor:

Askerden kaçmayı hiç düşünmedim, Güneydoğu'da askerlik yaptım... Uzun dönem, bir dönem de Güneydoğu'ya gittim, 95-97 arasında. Ben topçuydum, keskin nişancıydım. Hiç kaçmayı düşünmedim ben; askerlik yapmayı hep istedim. Ama geç gittim, çünkü yeni evlenmiştim, çocuğum olmuştu. Severek yaptığımı düşündüm 18 ay. (*Neydi orada hoşlandığınız şey?*) Bir kere hayatın komün olması, orada her şey ortak. Hani benden farklı yiyen, giyinen yok, her şey ortak, komün yaşıyoruz ve ortak arkadaşlıklar da oluyordu. Birisi hastalandığı zaman gece yarısı bütün herkes uyanır; onu hastaneye götürürsün. Arkadaşları yanında bekler, uyumazsın. Tıpkı burada çocuğun hastalanması gibi. Çocukluğumdan bu yana askerleri çok severdim, severek yapınca aslında o şafak saymanın hiçbir anlamı kalmıyor. Ben şafak saymadım, terhis olacağımı terhis olmamdan iki gün önce öğrendim. Dayak yedim, küfür de ettiler, mesela general bana küfür etti, yani general karşıma geçti ana avrat küfretti. Avazı çıktığı kadar 20 dakikaya yakın bağırdı. Nöbetçi görünüyordum, komutan geçerken tören adımında geçmek gerekiyordu. Ben "dikkat" dedim, tören adımı diyecektim, aynı anda aynı kol aynı bacağı kaldırdılar. Yürüttüklerim çavuş, ben de çavuşum, üstelik onlar kısa dönem çavuş, onun için işte sorun oldu. Ben keskin nişancıydım, 6 madalyam vardı. Bir dönem götürdüler Güneydoğu'ya, ama hiçbir şey yapmadan geri geldim. Tugay birincisi oldum, sonra tümen birincisi oldum. Öldürmek zorunda kalmadım ama öldürüleni gördüm, yani çatışmada gördüm. Bir an vurulduğunu gördüm askerin, içim acıdı o zaman. Ama terörist vurulduğu zaman acımadım; bir insan öldürüldüğünü hiç düşünmedim. Öldürülmüş terörist de gördüm, askerlik yaptığım yerde bir asker öldü onu da gördüm. Ama teröriste bakarken hiç acımadım. Hep şeye baktım, nasıl oluyormuş ölmek, bir kurşun... Oturdum ona baktım. "Ah yazık ya" yapmadım, ama asker vurulduğu zaman içim acıdı. Öldürmek zorunda kalsam öldürürdüm. Burdur'da bizim oraya bedelli askerler gelirdi. Onların içinde sakıncalılar da vardı. Daha evvel Türkiye'de yakalanmış, ama yurtdışına kaçmışlar bir şekilde. O dönem bir kanun çıkmıştı, askerliğini yapanlar yeniden vatandaşlığa alınıyordu; öyle gelenler vardı. O dönem bir çocuğu hiç akla hayale gelmeyecek bir biçimde vurdular. Ya-

3. Türkiye'de askerlik deneyimleri ile ilgili yapılmış birkaç araştırma için bkz. Sinclair-Webb 2000; Mater 1998; Selek 2008.

ni sakıncalıydı, çünkü inzibatlar istihbarattan takip ediyorlardı o çocuğu, çarşıya çıktığında falan ama o çocuk hiç böyle normal değildi. Bana hep çok garip gelmişti. Eğitim zayiatı oldu çocuk. (G 38)

Askerde komandoydum... Askerliğimi Mardin Kızıltepe'de yaptım. Operasyona da gittim, o bölgede çatışma çıkınca, çağrılınca gidiyorduk. Esas öncü bizdik, ön birlik bizdik. Orada askeri psikolojik olarak hazırlamak mesele. Zaten oraya gittiğin zaman diyorsun, çok güçlüyüm; hiçbir şey gözünüzü korkutmuyor, elbise güç veriyor, aşırı özgüven oluyor ve PKK olsun diğer terör örgütleri olsun, öyle bir nefret duyuyorsunuz ki oraya gitmek için can atıyorsunuz. Bunun özel eğitimleri var, PKK eğitimlerini gösterirler, yaptıkları eğitimleri gösterirler, çocukları gösterirler. Oraya gidince bunlarla karşılaşacaksınız derler. Siz artık bunun nefretini alıyorsunuz içinize; nasıl hani birisine düşman olursunuz bir kaşık suda boğarsınız elinizden gelse aynı şeyi orada yapıyorlar. Eğer bir arkadaşınız yaralanmışsa ölmüşse her şey o zaman değişiyor. Bir operasyona gittiğiniz zaman bir intikam oluyor, arkadaşınız ölüyor. Sonuçta o kadar asker öldü. Onlar anlatıldığı zaman beyninize işleniyor zaten bu. Orada sıcak çatışmaya tam olarak girmedik ama uzaktan çatışmalara çok girdik. En fazla 500-600 metre, görmüyorsun. Zaten çatışmalarda kimse kimseyi görmez. Gece görüş dürbününe 10 saniyede bir bakarsınız, sürekli bakamazsınız, gözü bozar. O arada her şey değişebilir. Orada saniyeler önemli. Geri tepmeli toplar vardı, üç kişiyle taşınıyor. İmha etmede, mağaralarda kullanılır. Askeriyenin kullandığı normal piyade tüfeği G-3, 100 metreden üç insanı arka arkaya rahat öldürebilir, üç kişi birer metre arayla. O dönem bir araç mayına bastı, 7 arkadaşımız öldü, aynı birlikten, araçla birlikte. Onun dışında bir arkadaş mayına bastı, ayağını kaybetti. Mayını genelde köy yollarına döşerler. Onlar bilirler nereye döşeyeceklerini; çatışmaya girdiğimizde kendimizi atacağımız yerleri onlar bilirler, ona göre döşerler. Hâkim tepelerden sizi görüyorlar, nereye kendimizi saklayacağımızı bilirler, genellikle küçük çukurlarda mayın vardır. Bilmiyorsunuz o bölgeyi yeni gelmişsiniz. (*Böyle çatışma alanındaki köyler her zaman boşaltılıyor, değil mi?*) Doğru değildir yani, o köy boşaltılmaz, o köy imha edilir. Boşaltılmaz, fark eden bir şey yok. Köy yaktık bir tane ama kaçmışlardı, yani biz köyü yaktık, niye yakmayalım? Mesela siz gidiyorsunuz, baskın yaparsınız, silah ararsınız veya mühimmat ararsınız, ama bulamazsınız. Onlar da çünkü iyi yetiştirilmiş, onların da kendilerine göre bir planları vardır. Yani saat kaçta geldiğimizi saat kaçta nöbet değiştirdiğimizi biliyorlar, kim ne kadar nöbet tutuyor, kim nöbetçi subay, kim nasıl şeyler yapar, çok güzel bir şekilde biliyorlar. Genelde zaten çatışmalar kötü havalarda olur, yağmurlu havalarda, sisli havalarda. Çünkü bölgeyi bilirler nereye nasıl gideceklerini bilirler. Nereye kaçacaklarını bilirler. Bu savaş ne savaşı diye onu askerlikten geldikten son-

ra yaşadım. Orada olmadı, döndükten sonra oldu. Orada olmak sonuna kadar götürüyor sizi zaten, sonuna kadar. (*Çatışmalarda insanları vurmuş olabilir misin?*) Olabilir, şöyle bir şey, bir itirafçı yakalarız getiririz, oldu mesela biz itirafçı getirdik, Diyarbakır bölgesinde yakalandı, "itiraf edeceğim" dedi, "size yer göstereceğim" dedi, öldürülmedi. Ama koğuşta el bombasının pimini çekip çöpe atıyor. Aynı koğuştan 80 kişi birden ölecek. Sonuç ne oldu, ne olabilir, kötü oldu tabii, tellerin altına koyduk, telin öbür tarafında durursan suçlusun, 10 saniye de zaman veriyorsunuz, kaçabilirsen kaçarsın diye, zaten götürme diye yalvarıyor. Zaten gözaltında, zaten askeriyenin eline bir kere düşmüş. (*Sonra ne oldu?*) Bir şekilde vuruldu. Öyle bir insan öldürme noktasında değilim, ama bu şekilde olduğu zaman öldürürüm, hiç acımazsınız yani. Şimdi olsa bu şekilde gitmem şu durumda savaşa. Beni inandırmaları gerekir, çünkü boş iş. Sen o kadar insanı oraya sürüyorsun ve hiçbir şey değişmiyor. Bu işten çıkarı olanlar var. Mesela bir operasyona gidiyorsunuz, 20 tane teröristi sıkıştırmışsınız, kaçacakları hiçbir yer yok; size "geri dönün bırakın" emri geliyor. (*Öyle bir şey mi oldu?*) Oldu. Ama biz telsizi kapattık, öyle bir anons duymadık. Bizim savunmamız son derece sağlamdı. 20 kişiyi öldürdük. Biz onu bıraksaydık onlar bizi vururlardı, aşağıya inerken. Mutlaka bizi bir yerde sıkıştıracaklardı. O kadar çok şeyler oluyor ki. Mesela o operasyondan sonra ... operasyonu yapıldı Diyarbakır'da. İlk önce piyadeleri gönderdiler eğitimsiz askerleri. Yani bu bir hatadır, siz onlara yem atıyorsunuz, 30 asker yem atıldı.. 70 asker o dağı delik deşik etti, ama hiçbir şey bulamadı. 30 asker yok, iz yok. Resmen bırakıldı onlar onlara. Gömdüler veya attılar bir şey yaptılar yani, ya da aldılar götürdüler. Bunu niye basına yansıtmıyorlar? Üç kişi mayına basmış ölmüş, üç tane asker ölmüş onları gösteriyorlar. Geri kalanları da gösterin de insanlar bilsin. Onu gösterdikleri zaman çünkü kendileri de eleştiri alacak. Bazı şeyleri tabiat kendisi belirler. Bir canlı öbürünü öldürür, hayat devam eder. Bu da aynı bunun gibi, bir şekilde bu onu öldürdü, öldürmeden imkânı yok olmaz. Şu an için geçmişte yaptığımı yapmam. Yani mümkün olduğu kadar geride dururum, niye kendimi ortaya atayım? Sonuçta bana bir getirisi yok, ben bir hayrını gördüm mü? Hayır. (G 40)

Sonuçta ölürsünüz, ama vatan için... Askere tam yaşında gittim, 20 yaşında. 18 ay, Kıbrıs'ta askerlik yaptım. Benim ne zaman askerlik zamanım geldi, ben babamın yanına gittim "beni dershaneye gönder baba" dedim, askere gitmemek için. Hani üniversiteyi kazanayım, belki kısa dönem olur diye. Ama babam "Sen şansını kaybettin, sana 3-4 kere söyledim, askerliğini yapacan, gelicen" dedi. Korkutuyorlar işte askerlik şöyle böyle diye, hiç de öyle çıkmadı aslında. Her gelen farklı bir şey anlatıyor, ama herkese göre değişiyor. Herkesin gittiği yere göre değişiyor. Benim yaşadığım en güzel şeydi askerlik. Çağırsalar yine giderim, ama aynı arkadaşlar,

aynı bölük komutanlarım olursa. Her şey iyiydi, dört dörtlüktü, kötü değildi. Oraya gittiğiniz zaman görüyorsunuz, ben acemiliğimde o şoku yaşadım, bu askerlik hayatta bitmez dedim; gerçekten 75 günüm hiç bitmedi. Zaman hiç bitmedi, orda mıntıka temizliği, çim nöbeti; çimleri sulardık, çimler kurudu, ceza aldık; ceza alınca iki kişi sabaha kadar suladık, akşama kadar da koğuşta yatıyorduk, o güzelliği vardı, kamuflaj falan, yatıyorduk, sabah da akşama kadar koğuşta yatıyorduk. 75 gün böyle geçti. Baskı falan yoktu, içtimalarda beklemek falan, sürekli birilerini bekliyorsun, bir de tüfekler, eğitimler, yeni askersin sonuçta, sol, sağ, sıcaklar, yüzümüz yanar, burnumuz yanar, postallar sıkar; o acemilik ölümdü. Oradan Kıbrıs'a gittim ve sonra astsubay okulu çavuşu geldi, böyle telaş, işte korkutuyorlar. Sinop'ta, Kıbrıs'ta şöyleymiş, böyleymiş, konuşuyorlar da konuşuyorlar; ama korktum, yani bıraktım kendimi, ağladım. İlk önce komando olmak istemiştim, jandarma komando istedim. Sormuyorlar gönüllü falan diye. Komando olursam savaşacaktım. O komandoların eğitimleri daha farklıdır. Vatan için her şeyi yapardım yani. Sonuçta ölürsünüz, ama vatan için. Şimdi herhangi bir savaş olsun, çağırsınlar; çağırmalarına gerek yok, ben kendim giderim. Giderim, zaten benim yaşım müsait. Belli bir yaştan sonra almıyorlar. (*Karşına bir PKK'lı çıksa ne yaparsın?*) Ben onu öldürürüm, o da beni öldürür. Savaşırsın kimin öleceği belli mi? Roketatar varsa atarım. Önemli olan emir, askeri emir, memur gelir uygula der. Kıbrıs'ta inzibat olarak yaptım askerliğimi, orada daha kolaydı. Kent içinde dolaşılıyor. Ama Kıbrıs küçük bir yerdir, sadece Magosa idi. Önemli günlerde teftiş falan, onlara giderdik. Ben inzibat çavuşu idim. Bölük içinde güzel bir arkadaşlığımız vardı, beraber çıkardık çarşıya; her ne kadar izin vermeseler de biz bir şekilde ayarlardık kendimiz. Bir tesadüfle bir şekilde ve beraber çıkardık; askerlik bitene kadar da hep beraber çıktık çarşıya. İyi arkadaşlığımız oldu. (G 39)

Ordu olmasa Türkiye diye bir şey olmaz... Ordu olmasa Türkiye diye bir şey olmaz. Gerçekten disiplini var, istediğini yaptıracak güçteler. Herhangi bir şeyde, ülkenin dışarısını bile değiştirebilecek güçteler. Ordu bir ülke için her şey, o olmazsa ülke olmaz. Bizim gördüğümüz kadarı ile, doğru yanlış, orada sadece askerlik var, asker var; ama içi nedir, dışı nedir bilmiyorum, sadece gördüğüm kadarıyla söylüyorum. Ben çavuştum; bir tane kıdemli başçavuş vardı, sürekli tehdit ediyordu, "mutlaka bir hatanı bulacağım" diye. Onunla bir tane bile çavuş dayak yemeden kurtulmamıştır ve hâlâ öyle olmaya devam ediyordur. Çavuşlara karşı bir şeyi vardı. Bir tane tokat bile yemedim, ama herkesi dövüyordu. Hatta oradaki erler derlerdi ki "bütün içtimalarda sen olsan". Benim askerliğimin bitmesine yedi gün kala bir tane çavuş geldi. O günkü nöbetçi çavuş benim. Akşama kadar her şey normal, içtima falan. Saat altıda çavuş bizim koğuşun kapısını çal-

dı, "başçavuş seni çağırıyor" dediler. "Saat kaç?" demeye kalmadı, kapıdan içeri girdi, tabii bahane arıyor. Apar topar kalktım, çıktım; çıkar çıkmaz bir tane tokat attı adam. Kendimi yere atsam tekme tokat girecek, afallasam yine girecek; tekme atar o yüzden kendini yere atmayacaksın ve karşısında dimdik duracaksın. "Koğuş boşalacak" dedi, "koğuş kalkma saati yedide, herkes yataklarında" dedim. "Sen bana nasıl karşı gelirsin" dedi, "koğuş kalk deyince koğuş boşalacak" dedi, bütün kapıları açtı bağırıyor. Ben üzerimi falan hiç giyinmedim, daha yediye bir saat var, koğuşu boşalttım. Gitti, tekrar geldi, bu sefer geldi yakama yapıştı, beni duvara yapıştırdı. Arkadaşlardan birisi geldi "çavuşum duş alabilir miyim" dedi, saatime baktım, "daha vaktin var yediye kadar, 20 dakika içinde içtimada hazır olursan yapabilirsin" dedim. O da tuttu yakamdan duvara yapıştırdı; klasörü bıraktım ben de onun yakasına yapıştım, "sen beni dövemezsin, dövmeye hiç yetkin yok, istersen savunmamı yazabilirim" dedim. Koridorda o bana bağırıyor, ben ona bağırıyorum. Bizim çavuşlar, "yedi gün kalmış terhisine, yapma etme" gibisinden arkadan çekiştiriyorlar. Ben yerden klasörü aldım, kapıdan çıkarken "içtimayı ben almıyorum, klasörü buyurun" dedim; gitti. "Kıdemli başçavuş gereksiz yere nöbetçi başçavuşa tokat atmıştır" diye vukuatımı yazdım. Her sabah vukuat defteri olur, her şey sıraya dizilir. İçtimayı almadım; o zaman çavuş adaylarından bir onbaşı aldı tekmilimi. "Vukuatın ne?" dedi, "başçavuş bana tokat attı, haksız yere" dedim; "imzala" dedi. Ben yeni gelen çavuşa verdim kolluğu, çektim gittim. Ondan sonra bölük komutanını gördüm, "komutan ne olacak?" dedim, "şikâyetçi misin?" dedi, "şikâyetçiyim" dedim. Dışarıya çıktım, birileri geldi, "ya sen ne yaptın" falan; askeri mahkemelerde sürünülecek, o yüzden şey yapmak da istemiyorum. Bölük komutanı yemek saatinde geldi, arkasından gittim, "komutanım" dedim, "sen savunmanı yazdın mı?" dedi. Gençti, yani askerlikte güvenebiliyorsun. Normalde başka komutanla onunla konuştuğun gibi konuşamazsın. Çok rahat bir şekilde, "masanızın üzerine koysam alıp yırtacaksınız" dedim, "sen bana güvenmiyorsun" dedi. Ben de "onu mu koruyacaksınız beni mi?" dedim. Hiç sesini çıkartmadı ve tepki göstermedi; hayret ediyorum. Çünkü tam yemek saatinde, bütün askerler ordayken söyledim bunları. Hata yaptım, yani başkalarının yanında, herkes duydu, üç-beş kişi, öndekiler. Kendisine güvenmediğimi, "siz beni mi koruyacaksınız, subayınızı mı?" dedim; bir şey olmadı sonra. O gün kapandı ve gitti. Askerlikte böyle sıkıntılar var, uğraşıyorlar; yılların verdiği bıkkınlıktan herhalde, kendisini tutamıyor. Karısını dövemiyordur, gelip orada askerini dövüyordur, karısından tırsıyordur. Oraya askere gelince dövüyordur. (G 39)

Askeri okullar laik centilmenler subaylar yetiştiriyor... Askeri okullar, özellikle deniz askeri okulları dışardan bakıldığının tersine bir şey; orası, pahalı bir kolej gibi, son derece iyi eğitim aldığınız bir yer, bütün ders-

leri İngilizce; formel bir disiplin aldığınız bir yer. Disiplini alırken de şöyle alıyorsunuz; sabah kalkmanın bir saati var, yemeğe girmenin bir saati var; akşam yatmanın bir saati var; dolayısıyla insanların kafasına kakarak değil, bunu yapmak zorundasınız dedikleri, sizin de askeri okulda olduğunuz için mecburen uyduğunuz bir formel disiplin var. Bu disiplin "Türk askeri şöyledir, biz onları şöyle yaparız" türünden değil; hiç de öyle bir şey olmadı. Orada yetiştirilen şeyin "laik centilmenler" olduğunu düşünüyorum. Laik olmak önemliydi; laik olmayanlar, ailesi tespit edilenler uzaklaştırıldılar ve okuldan atıldılar. Bunun önemli bir kriter olduğunu biliyorum. Okulda kesinlikle böyle bir şeye izin verilmezdi. Centilmenlik meselesi de çok önemliydi. Denizciler beyaz giyinirler, çok şık olurlar, her konuda kendilerine dikkat ederler. Her yere oturmazlar, yemeklerini yerken, örneğin 14 yaşındaydık, ama üç tane çatal, üç tane kaşık, üç tane bıçak, dört-beş tane ayrı tabak, özel giyinmiş garsonlarla gelirdi. Şöyle söylenirdi: "Denizciler karacılara benzemez, diplomatik bir törende olabilirsiniz ve böyle yetişmek durumundasınız." Temel dertleri iyi bir eğitim almış, laik centilmen tipler yetiştirmekti. Askerlik ilişkisi, ast-üst ilişkisi Deniz Okulu'nda çok sıkı değildir; daha doğrusu şöyle söyleyeyim, lisenin belli bir dönemine kadar öyledir, fakat Harp Okulu'ndan sonra o da ortadan kalkar. İnsanların hükmetmek gibi kompleksleri olabiliyor; 13-14 yaşındaki çocuklar birbirlerini böyle biraz hırpaladıktan sonra, "şuna selam ver, şunu yap" falan, bir süre sonra bunun manasız olduğunu kendi hayatlarında yaşıyorlar. Kara Okulu'nda tam tersidir; onlarda yaş ilerledikçe, bir yıllık fark orada çok anlamlı hale gelir. Denizciler aynı mekânda yirmi dört saat yaşamak zorunda oldukları için, belli bir yıldan ve yaştan sonra o bir yıllık farkın bir anlamı kalmıyor; ister istemez iyi ilişkiler kurmak zorunda kalıyorlar; böyle bir sistem var orada. Okulda şiddet uygulama potansiyeli şöyle: Hazırlık sınıfı boş bir okulda okunur; birler, ikiler, üçler aynı yerde okur. Dolayısıyla birinci sınıflar çok ezilirler; üsttekilere sürekli selam vermek falan. Birinci sınıflar iki olduğunda alttaki birinci sınıflara onlar da selam ver falan derler. Bunun süresi de üçle altı ay arasında sürer, sonra işler rutine döner. Yani bu aslına bakarsanız "biz çok ezildik, en alttaydık, şimdi bizim altımızda da birileri var". Şiddet meselesi, vurmak, kırmak gibi şeyler kesinlikle olmamıştır; böyle bir şey yok. Ben bir kez sınıf subayımızdan dayak yedim; ama benim dayak yemem nedeniyle kendi döneminin en başarılı subayı olmasına rağmen disiplin cezası aldı ve muhtemelen amiral olamayacak ve uzaklaştırıldı eğitimden. Çok enteresan bir şey, bunu ben yaşadım, biliyorum. Beni dövme nedeni de şu: Kendi aramızdaki bir şakalaşmayı bir başka sınıfın amiri olan subaya yanlış bir şekilde aktardığı için, o subay da sinirli bir tip olduğu için bir anda dalıp bize vurdu, biz de bunu şikâyet ettik. Daha doğrusu ben ağlayıp bir sınavdan çıkınca hocalarım da rehberlik aracılığı ile okul komutanına şikâyet ettiler, ben de şikâyet ettim

ve sınıfının en iyisi olmasına rağmen, yani amiral olmasına kesin gözüyle bakılmasına rağmen ve hatta bir önceki amiralin de emir subayı olan bir insan olmasına rağmen, uzaklaştırma aldı ve gitti. Dolayısıyla şiddet kesin olarak izin verilen bir şey değildi askeri okulda; onu kesin olarak söyleyebilirim. Sınıflar arası şiddet de işte o birinci sınıfların ilk olduğundaki dönemde "yat, 20 tane şınav çek, sen yanlış bir şey yaptın" gibi bir şey, birtakım çocukça şeyler. Ne kadar sürer, işte beş dakika, on dakika birisi seninle uğraşır; ondan sonra o yoluna gider, sen de devam edersin. Çok ciddi bir şiddet görmedim açıkçası askeri okulda ben. Bir sınıf subayımızın, bir piyade subayının eşcinsel olduğu için ordudan atıldığı lafı vardı, mesela. Ama birçok kişi de bunun ordudan ayrılmanın bir nedeni olarak yapıldığını düşünmüştü. Yani subaylar oradan ayrılamazlar uzun bir süre, hapis cezası var, ne yaparsanız yapın ayrılamazsınız. Ayrılmak istiyorsanız eşcinsellik hâlâ bir neden olarak var bildiğim kadarıyla, o subay da öyle bir yöntemi seçti, denildi. (G 31)

Vicdani Ret ve Askerlik Deneyimlerine Eleştirel Bakışlar

Vicdani ret, erkeklerin[4] askerlik hizmetini yapmayı reddetmeleri anlamına geliyor. Dünyada vicdani ret devletin güvenlik politikaları karşısında insan hakları ya da demokratik vatandaşlık hukuku açısından tartışılıyor. Aslında vicdani reddin ortaya çıkışı çoğu yerde dinsel inanç temelli haklarla ilişkili olmuş. Bu konuda çok az sayıdaki çalışmada (Speck 2006; Çınar ve Üsterci 2008) egemen erkeklik tanımına karşı çıkarak askere gitmeyi reddetmenin oldukça az dile getirilen bir gerekçe olduğunu görüyoruz. Vicdani ret bağlamındaki tartışmalarda meseleye "erkeklik inşa stratejisi" olmaktan çok vatandaşların devlet otoritesine itaati ve disipline edilmeleri açısından bakıldığını görüyoruz (Kardaş 2006). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında da meseleye benzer bir yaklaşımla, İnsan Hakları Sözleşmesi açısından ve cinsiyeti tanımlanmamış "nötr" insan hakları kavramı çerçevesinde bakıldığını görüyoruz.[5]

Askerlik erkekliğin öğrenildiği bir yer... Bence erkeklik kocaman bir rol üzerine kuruluyor; yani belki iç dünyanızda yumuşak bir insanken, er-

4. İsrail'de kadınların askerlik yapması zorunlu olduğundan orada kadınlar da vicdani retçi olabiliyor.

5. Mahkeme kararlarının değerlendirilmesi için bkz. Gürcan 2006 ve 2007; Sevinç 2006.

kek olmaktan dolayı daha şiddetli olmanız gerekiyor. Bacaklarını bitiştirip oturabilecekken bacaklarını ayırarak oturuyorsunuz. Yani daha erkek olduğunu göstermek gerekiyor. Bu zamana yayılmış şekilde eğitimle edindiriliyor. Sürekli talimin en önemli sonucu bu. Yavaş yavaş dozu artıyor, tolerans sınırları dağılıyor; yavaş yavaş o düzenin sınırları içine giriyorsunuz, bir noktadan sonra yeterince yorulunca tolerans aralığı yine genişliyor. Yapamayanlar, yapmak istemeyenler elenmiyor; gene yaptırılıyor, onların hafta sonu dışarı çıkması engelleniyor, hapis cezasına kadar veriliyor. Yapamayanlara ise daha müsamahalı; yapamayanlara iki türlü davranılıyor. Psikolojik patlama ihtimali olanlara karşı çok temkinli davranıyorlar zaten. Tetiği çekip kendini, başkasını vurabilir bir adamsa hava değişimi verilebilir; ya da düzeltilemez olursa çürüğe de çıkarılabilir. Ama belirli tekrarlarla bir şeyleri o da yapmaya başlıyorsa, o tür pozitif teşviklerle alınıyor içeri; yapamayan kendini diğerlerinden geri kalmış hissettiği için kolaylıkla adapte oluyor. Zaten kimse oraya sorgulamaya gelmiyor; %99,9'u genel ortalamanın içinden geliyor. Bütün bu değerleri benimsemiş, sorgulamamış insanlar. İnsanlar o kadar basit ki bedensel ve zihinsel olarak son derece mekanikleşmiş şeyleri, yapabilecekleri ortalama şeyleri istiyorlar. Genel olarak beden terbiyesinin bir biçimini, mantığını kavramanız gerekli; daha zor bir şey değil. Bütün bunları topluluk halinde yapıyorsunuz, bunlar çok zor değil. Benim gibi insanları istisna olarak ayırıyorum. Onun dışında da, bütün bunlara itiraz eden, farklı bir yerden bakmaya çalışan birileriyle karşılaşmadım. Ama zaten vakti zamanında evde, okulda, işyerinde kendilerine bağıran, şunu yap, bunu yap, diyen birileri çıkmıştır karşılarına; zaten yapmışlardır; askere geldiğinde çok ekstra bir şey görünmüyor; çok olağanüstü bir şey değil karşısındaki. Ülkeyi savunmak, birilerini öldürmek çok büyük bir mesele değilse zaten problem yok; adamların böyle bir şeyi sorgulamasını beklememek lazım. Bütün bu insanlar içinde çok azı bu gerçekle bire bir karşılaşıyor. Herkesin tek teselli bulduğu şey şu: "Çok fazla da hadiseye bulaşmadım, altı ay bir sene bir zorunluluktur; bunu yaptıktan sonra iş bulacağım, evleneceğim, askerliğini yapmış adam olacağım." İnsanlar böyle düşünüyor zaten, sadece dışarıdan dayatma değil. O yüzden herkes sadece kendini çok yıpratmayacak bir durum istiyor, bütün mesele bu. Herkes çatışmaya gideceği için dünyası kararıyor; ama bir kısmı şöyle başa çıkıyor: Gideceğim, vuracağım, kulak keseceğim, diyen de çok var. Çeşitli mahrumiyet bölgelerine gittikleri zaman insanların aklından geçen şöyle bir şey: "benim canıma bir şey gelir mi ve serbest zamanlarımda iyi bir ortam bulur muyum?" İnsanlar hep kendilerini düşünüyorlar; hiçbir zaman, ben bir ordunun parçasıyım falan, kimsenin aklından böyle bir şey geçmiyor. Öyle bir denge tutturuyorlar ki insanların hiç de yapmak istemedikleri şeyleri karşı tarafın şiddeti ya da zoru ile değil, içselleştirilmiş bir istekle yapmaya başladıkları bir düzenek oluşuyor. Şiddet

azalmış durumda, ya da yok oluyor; ama daha iyi işleyen bir mekanizma var; bu askerlik disiplinine niye uymaları gerektiğini kabul edebilecekleri yerlerden kuruyorlar; bu da temelde milliyetçilik üzerinden. Milliyetçilikle erkek olma meselesi birbirine çok kıvrak bir şekilde bağlanıyor; anlatılması zor. Ama sürekli günlük olarak psikolojik olarak doldurma mekanizması; zaten bir arada olan fazla sayıdaki erkeğin mahrumiyet koşulları altında; erkeklerin aklından çıkmayan cinselliğin iyice kışkırtılması, dilini kışkırtması ile erkeklik çok maksimum seviyeye varıyor orada. Erkek olmayan tavırlara yönelik otokontrol tabii en üste varıyor, her yerde esprilerde. İnsan bol bol espri yapıyor o tür baskı ortamında rahatlamak için; ama o espriler de sürekli böyle eril cinsellik. Aykırılar zaten çok uzun bir "ne yapmalı, ne etmeli" sorgusundan sonra oraya geliyorlar. Oraya gelmeden önce, önündeki bir sürü yol tıkandığı için mecburen oraya geliyorlar: Aynı şeyler benim için de geçerli. Vicdani ret düşündüm, bana zor göründü. Onun akabinde gelişecek uzun dönem, muhakeme süreçleri, ondan sonraki bir sürü şeyden mahrum kalmak; ben bu sistemin içinde çok yapabileceğim şey olduğunu düşünüyorum. Üniversiteye girip orada devam edebileceğimi düşünüyorum; o kapıyı kapatmak istemiyorum kendime. (G 25)

Askerliğin sınıfsal boyutu var... Askerlik çok sınıfsal bir şey; askerlik ile erkek olmak meselesi alt sınıfsal bir şey; üst sınıflar kaytarmaya çalışıyor; bazıları satın alabiliyorlar, askerlik yapmadan gidip oraya on gün izinler alıp gelip bir tür kaytarıyor. Çünkü bu insanların kendilerini gerçekleştirmeleri için çok daha geniş ve zengin yollar da var. (G 28)

Askerlikten kaçtım, hâlâ kaçıyorum... 40'ından sonra annemler para verdi. Hiç mesleğimi yapmadım, maaş almadım, sigortam yok, devletle hiçbir işim olmadı, vergi vermedim, hâlâ da vermiyorum; araba vergisi mecbur. (G 29)

Askerlik yapmak zorunda kaldım... Yurtdışındaydım ben, paralı 3 ay yaptım. Ancak çok kötü koşullardaydık, olağanüstü bir şiddet koşulları vardı. Benden büyük bir tane albay vardı, üç-dört yaş küçük adamları gözümün önünde eşek sudan gelinceye kadar dövdüler. Bir şey yapamamak daha rahatsız edici; çavuşlar dövüyor. Ordu tamamen kadınlardan müteşekkil olsa farklı bir ortam olurdu. (G 30)

Askerlik otoriteyi kabul ettirme aracı... Türkiye'de askerliğin otoriteyi kabul ettirmede ciddi bir araç olduğunu düşünüyorum. Türkiye'de toplumsal olayların olmamasının, ciddi ideolojik gelişmeler olmamasının, insanların talep etmemelerinin temel nedeninin erkeklerin askere gitmesi olduğunu düşünüyorum. Erkekler askere gittiklerinde dayak yemenin normal olduğunu, bu toplumu yöneten birileri olduğunu, o birilerinin de asker ol-

duğunu, böylece çok isyan etmemeleri gerektiğini öğreniyorlar 16 ay boyunca. Askere gidiyorlar; döndüğümde bir iş bulsam, çocuğum olsa diye düşünüyorlar; dolayısıyla bunun ciddi bir ideolojik tercih olduğunu düşünüyorum. Bunun kırılması için zorunlu askerliğin bu anlamda kaldırılmasının da yararlı olacağını düşünüyorum. (G 31)

"Vicdani retçi" olmak zor... Şiddete karşı bir yapıdayım; ama vicdani ret olayına girecek bir insan da değilim. Çünkü gerçekten gitmezsem hayatım boyunca sorun olacak, bu beş aylık bir şey, çekebilirim; ama ondan sonra... Benim bir hayatım var, eşim ve inandığım bir işim var, bunları riske atmak asla aklımdan geçmedi. Askerlik yaptım; kısa dönemdi. Yine de hiç sevmedim kendimi. Özellikle uzun dönem yapan askerler inanılmaz; gerçekten bir toplumda çok ciddi sorun olduğunu anlıyorsunuz. 18 yaşında çocuk köyden gelmiş, 19 yaşında öyle bir moda sokuluyor ki, öyle şeylerden geçiliyor ki, olayların nasıl kötü şekilde çözülebileceğini öğreniyor. İnanılmaz bir küfür ortamı var, her şeyi aşağılama; o halde 16 ay kalıp oradan etkilenmeden çıkmak imkânsız. Bir şekilde yaşamak zorundasınız, size öğretiyor yani bir şekilde yaşamayı. Olumsuz çok şey var; özellikle kötü davranıyorlar, her yerde. Aynısını o da yapıyor başkalarına. Bundan da inanılmaz zevk alıyor. Bana da yapıldı; kıl adamlar hep takılıyorlar. Kimse bu işi gönüllü yapmaz; her iş zorla, itile kakıla ve ceza ile yaptırılıyor. Neden karısına çocuğuna aynı şeyleri yaptığını anlıyorsun. Onu görünce gizli bir sosyal sorun olduğunu düşünüyorum askerlik olayının. Bence bu Silahlı Kuvvetler konusunda bütün söylenenler tabu. Bunu kimsenin değiştireceğine inanmıyorlar. (G 33)

Bence Türk erkeği orada bozuluyor... Sekiz ay er olarak askerlik yaptım, İstanbul'da. Kapalı kalmak ağır geldi bana. Sadece yapmam gereken işlerden biriydi ve ben askerliğe inanırım. Benim bulunduğum ortamda, o tarihte kişilik geliştirici, askerlik sanatını falan öğretecek bir ortam yoktu. En çok rahatsız eden şey, çarşı izni dışında kapalı tutuluyor olmamızdı. Ben orada hapiste kalmanın ne kadar kötü bir şey olduğunu anladım. Askerliği geç yaptım, sonra kariyere devam ettim. Bir an önce askerlik bitsin diye, ben onu bir görev olarak kabul ettim. Askerliğin genç yaşta yapılmasından şikâyetçiyim. Ama bana özel davranılıyordu; özel olarak anahtar veriliyordu, o yüzden rahattım. Torpilliler vardı, çok rahattılar, kaldıkları odalar daha rahattı. Doğru bulmadığım şey, bu vatanın bir evladı olarak belli bir alanda uzmanlaşan bir kişiyim, o dönemde yazılar yazan çizen bir insandım; ben askerlikte bunla ilgili bir pozisyona yerleştirilebilirdim. Ben bu vatanın o konudaki uzman bir elemanıydım. Benden bu şekilde yararlanmak yerine tam tersi başka bir yere yerleştirdiler. Dışarıdaki gelişmeleri takip edemiyorsunuz, kendinize güveniniz aşağılamalarla yıkılıyor. Çok şahit oldum asker dövmelerine. Kımıldadı diye tokatlanıyor. Hayata gözü

açılmamış olanlarla birlikte bir koğuşta kalıyorsun bir sürü erkekle birlikte; ben pozitif görmüyorum. Aslında insanların orada yanlış şeyleri doğru zannettikleri davranışlar var. Bir izin almak için bile o izni veren insana yaranmaya çalışmak çok normal bir davranış haline geliyor, bunu kabul ediyorsunuz. Bence Türk erkeği orada bozuluyor, doğal olduğunu zannediyor rüşvetin. Yüzbaşıya bir şey götürüyorsunuz veya yalan dolan rapor alarak veya ameliyat olarak askerden kaçmak gibi. Ondan sonra hakkınızı savunamıyorsunuz; kendinize güveniniz kalmıyor. Türk erkeğinin askerlik sistemi içinde karakteri kötüleşiyor. Eleştirmekten korkuyoruz. Araştırmanın sağlığı için açık konuşmaya çalışıyorum; ama konu ile ilgili bir makale yazamam. Neden? Çünkü suç. Cesaretim yok; ama yazıyorlar, ama başlarına birçok şey geliyor. Türkiye'nin aydınları ordunun nasıl örgütlendiğini biliyor; ona karşı mücadele edemiyor. Bunu askerde öğrenmek gerekmiyor, her yerde öğreniliyor bu. (G 35)

Anadolu'nun bağrından kopmuş, eğitimi düşük erkekler, gücü şiddete dönüştüren erkekler oluyor... Askerliği kısa dönem yaptım. İyi geçti. Zor bir dönemdi benim için, zorluklar yaşadım, ama benim için yapılması gereken bir şeydi. Başıma neler gelebileceğini bildiğim için bunların boyutu beni enterese etmiyordu. Dayanabileceğimi biliyordum. Jandarma oldum. ODTÜ'lüleri fazla sevmiyorlar, bu yüzden astsubay tarafından çok ciddi bir baskı geldi; yapılmayan şeyler bana yapıldı; tuvalet temizledim, yer sildim falan. Senin görevin tuvalet temizlemek gibi. Bir gün en üstteki komutan geldi, beni gördü kurmay albay, "n'apıyosun" dedi, ODTÜ mezunu olduğumu öğrendi ve asker yaptı beni yanına. Sivil kıyafet geldi, biraz da erken gönderdiler. Kastamonu'da yaptık. Doğuda piyade olmaktan daha kötü. Askerde güçlü olanlar astsubaylar; eğitimsiz olan komutanlar güç verildiği zaman kendini ispat etmeyi istiyorlar. Birilerine yürü deyip yürüttüklerini görmek istiyorlar; ben o mutluluğu anlayabiliyordum gözlerinden. Bunun sistematik bir baskı olduğunu sanmıyorum. Hatta ben Ankara'da anlattığım zaman şok oluyorlar. Üst düzeydekiler bilmiyorlar; ama astsubaylar ağır bir eğitim alıyor ve sürekli yükseliyorlar. Başçavuşluk eğitimsizliğin krallığı. Anadolu'nun bağrından kopmuş, eğitim düzeyi çok düşük, elindeki gücü şiddete dönüştüren erkekler. (G 34)

Sünnet ve askerlik erkekliği tamamlayan şeyler, demek ki getirisi var... Askerlik hakkında eleştirel konuşmak benim doğup büyüdüğüm yerde ciddi anlamda eşcinsellik suçlaması olabilirdi, "sen vatanını milletini sevmiyor musun" şeklinde değil de, "delikanlı değil misin?" şeklinde yapılır. Askerlik, belki de, erkekliğe geçişte sünnetten sonra geliyor herhalde. Onu da atlatırsan artık evlenebilirsin. Ben 18 yaşına kadar sürekli şu sohbetler içinde büyüdüm, dokuz-on yaşında, yaşlı bir kadının, ya da mahalleden büyük amcanın eşyasına yardım etmemiz gerekiyorsa ve bu eşya bi-

zim taşıyabileceğimizden ağırsa zorlanıp duruyorsak söyledikleri şey, "yarın askere gideceksiniz" olurdu; işten kaçmayın anlamında. Büyüdüğümde de böyle oldu; "yarın öbür gün askere gidecek olsan ne yapacaksın?" Bütün kadınlar oğulları için büyük planlarını askerlik sonrası için yapardı: "Askerden gel de kız bulalım." Yani sünnet birinci, askerlik ikinci aşama gibi. Sanırım erkekler bunu itiraf etmek istemese de askerliği hakikaten önemsiyorlar. Yani politik duruşu farklı olan birisi bunu atlatılması gereken bir badire olarak görüyor; bir diğeri vatani hizmet olarak görüyor; ama ikisi de bunu önemli bir aşama olarak içselleştirmiş durumda. O erkekliği tamamlayan bir şey. Demek ki getirisi var; bana bunu düşündürüyor. Yani belki bunu itiraf etmiyorlar. Benim hissettiğim o; askere gidip askerliğini er ya da uzun dönem yedek subay olarak yapanlardan çıkardığım, bir dizi memnuniyet. Bunun temelinde de başarı var: Gittim, başardım, geldim. Kitap okuyan bir adamım, entelektüel bir adamım, ama yapmam gerekiyordu; yaptım, başardım, geldim. (G 37)

Vicdani retçiyim... Askerlik ve savaş her erkeğin hayatına giriyor ergenlikten itibaren, çok küçüklükten beri asker olacağını biliyorsun ve oraya gidip geldiğinde erkek olabileceğini; arada milli olmak ritüeli var, askerlikte tam erkek olup aile kurabilir bir birey olacağını biliyorsun ve ben çok farkındaydım ve gitmek istemediğimi de biliyordum. Ben okul bittikten sonra 95'te başladım işe, teknisyenliğe, Diyarbakır'a yakın, çok ağır baskı gören bir köye gittim, orada yaşadım. Sürekli dolaşıyorum köyler arasında, o ambargoları görüyorum, istenen şeyleri, kışlada bilmem neler, cenazeler çok ağırdı; köy boşaltmalara şahit oluyorsunuz. Oradaki o savaşta dışarıda kalarak yaşadım. Orada üniformalı olmayan kimse devlet değil, devletin gözünde de değil. Öyle bir durumdayken dışarıda bir yerde durunca o şiddet politikalarını tartışmaya başlıyorsun. Orada 96'da OHAL'in kaldırılma fikri gelmişti ve bir gece ardı ardına olaylar oluyordu. Gece yarısı talim atışları oluyordu. O zaman fark ediyorum, bunu görmemek mümkün değil, bu savaşın sürmesini istiyorlar. Savaşın sorumlusunu tanımaya başlıyorsun. Bunlar süreçle ilgili şeyler, tek tek olay anlatmak, neden sonuç ilişkileri ile olmuyor, ama mesela bizim tiyatro çalıştığımız çocuğun elinde fünye patlamıştı. Benim hayatımın dönüm noktalarındandır bunlar. O zaman ben karar vermiştim vicdani retçi olmaya. (G 24)

Bir Vicdani Ret Hikâyesi...

Beni askerde geri planda tuttular... Cezaevinde yatmış olmam, daha büyük olmam, geçmişimde kötü durumların varlığı, her an sorun çıkartabilecek birisi, rahatsız etmeden bir an önce bitirsin diye baktılar; nitekim öyle de oldu. Bir tek üsteğmen vardı, o insanla da çok değişik bir ilişkim oldu,

bana güya terapi uygulamaya çalışıyordu, ben almak istemiyordum, ama benden çok değişik beklentileri vardı, tam olarak bunu açmadı. Bizim işimiz ulaştırma ve koruma eşliğinde bir yerlere malzeme vermek, Kıbrıs'a eğitim malzemesi gidecek, her şey bizden geçiyor. Bana şöyle diyordu: "Ankara'ya konvoy gittiğinde, git şu işimi hallet dediğimde, bunu yapabilecek tek insan sensin. Ama benim seni oraya gönderebilmem için senin eline silahı alman gerekiyor. Aracın muhafızı olarak seni göstereceğim." Ne amaçla kullanacak beni bilmiyorum, bir miktar korktum, ama ben asla ilişkilenmemeye kararlıyım. Ama bu arada çok rahatım, bahçıvanlık yapıyorum falan. Toprakla uğraşıyorum. Ama benim rahatsızlığım tabii ki geçmiyor. Ben şeyin farkına vardım, öncelikle kendimle barışık olmamanın ne demek olduğunu çok iyi biliyorum. Cezaevi sürecinde ben kişilik bütünlüğümle, yaptığım şey arasındaki çelişkinin çok daha farkına vardım. Benim cezaevi sürecinde, şiddet algılamam değişti. Ben şiddet uyguladım o süreçte, geçmişte koğuş ağası olarak gelen insanları hizaya sokmak, koğuşta problem çıkmasını engellemek anlamında, ilk iki yılda yoğun şekilde yaptım. Daha sonra daha farklı değişim sürecim oldu. Bunu fark etmemi sağlayan nedenler oldu. Sürekli orada olduğum için cezaevi idaresi de sorun çıksın istemiyor ve gelenleri hizaya sokmam için beni gardiyanla da ilişkilendirmişti. O zaman ben karşımdaki insana bir tane vurduğumda o bana hiçbir şey diyemiyor. Ben rahatsızım içinde bulunduğum ortamdan, askeri birlikte ya bunu gerçekten kabul edip bunun gereklerini yapmam gerekiyor ya da reddetmem gerekiyor. Oradan doktora gitmeye çalışıyorum, izne gelmeye çalışıyorum, geliyorum, ama bu beni akşam yatakta kendimle baş başa kaldığımda rahatlatmıyor. Dedim, karar vermem gerekiyor. Gerçekten şimdi bunu kabul edip bir daha askerliği sorgulamadan yapmak ve onun bir parçası olmak ya da karşısında olmak. Ara yol benim açımdan yoktu, ben izne geldiğimde, çürük raporu alma olanağı yoktu. Vicdani retçi olmasaydım kendimle barışıklığım bu derece olmazdı. O zaman nasıl olurdu, ben, karısı, iki-üç çocuğu olan, ekonomik olarak çok çok daha iyi, işte evde karısı oturan, ama dışarıda bir sürü kadınlarla takılabilen malum bir ortamda yaşamım olurdu. Ben bunları reddetme kararı aldım, kendimle yüzleştim, korktum, benim kendi içimdeki otorite ya da şiddet ile ilişkili anlayabildiğim, kavrayabildiğim noktası oydu. Ben bu kararı aldım. Vicdani ret ile tanışmam böyle. Şiddetle pasifize olmak değildi. Sonraki süreç çok daha zordu, işkence de vardı, 33 gün açlık grevi, 40 kiloya falan düştüm. Benim sürekli yüzüm gülüyordu ama. Onu ifade edemiyorum o ruh halimi. İnanılmaz bir rahatlık, çünkü kendimle yüzleştim ve aslında bu benim için bir ödüldü. Şu anda ben illegalim, 20 günlük bir askerlik sürecim kalmıştı. Şimdi çok mutluyum, kendimi çok rahatlattım. Kendim dışında herkesle mücadele etmeyi beceririm, ama kendimle ters düşmenin ne demek olduğunu biliyorum. Ben o rolü oynadıkça (şiddet kullanma, tetikçili-

ği kastediyor) bütün kapıların açık olduğunu da biliyorum. Ama baktım problem yaşıyorum, inanılmaz bir psikolojik baskı var. Herkese karşı bir imajım var, öyle bir noktadan yakalanmışım ki savunulacak bir tarafım yok. Belki de kendimle yüzleşmenin başlangıcı ya da kendimdeki kriz döneminin başlangıcı. Ben tutuklandığımda cezaevinde daha rahatlamıştım, o psikolojiden kurtulduğum için. Üçümüz de (soygun amaçlı adam öldürdükleri diğer üç arkadaşı) aynı olaydan aynı cezaevinde aynı sürelerde aynı aşamaları yaşadık, ama çıktığımda bir arkadaşım gittiği yerde cezaevinde gardiyanlık yapıyordu, diğeri çavuş olarak Antep'te askerlik. Ondan sonra ilişkim koptu, hiçbiriyle ilişkilenmedim. Askeri cezaevi süreci, benim o dönem askerliğin içeriğine anlamına falan yoğunlaştığım bir dönem, olayın manevi anlamda beni tatmin etmesine, rahatlamaya çalışıyorum. İçimde sürekli bir şey var, baskı var, ifade edemiyorum, ifşa edemiyorum. Bayağı bir dine yöneldim bu yüzden. Sonra işte bütün o güne kadarki kıldığım namazlarımın kronolojisini çıkardım, günde şu kadar yaparsam üç sene sonra borçlarım bitecek falan. Kader düşüncesi, bu benim kaderim, ya da işte benim elimde olan bir şey değil, ya da işte kendi dışımda şeylere atfediyordum bunu. Gel gör ki tam kendimi çok rahatlattım, bir dönem sürekli okumaya çalışıyorum, ama bir noktadan sonra yetmiyor. Cezaevinde, ben bir koğuşta kalıyorum, dört-beş koğuş var, diğer iki arkadaşım diğer iki koğuşta kalıyor. Cezaevinde onlar kumar da oynuyordu, para da alıyorlardı. Askerde eşcinseller, hırsızlık yapan, politik anlamda krizleri olan bütün insanlar o koğuşlara gidemiyor; bütün o insanların buluştuğu koğuş benim koğuşum. Hayatımda ilk defa eşcinseli orada gördüm, başta acayip geldi bana. İki tane Yehova şahidi geldi koğuşa. İlk gelene herkes sırayla birer tane vurur. Her gelene bu yapılır. Senden önce gelenlere saygı ya da korku ya da oranın durumunu fark et diye. Zaten oraya gelmeden de gardiyanlar da döver. Kim olursa olsun iltimas olmaz. Oradaki insanlar bir tane yiyince, sonra beş tane atınca bir şey olmuyor. Öyle bir yapı var, ben gittiğimde öyleydi, bana da yaptılar. Vurup vurmamak da serbest aslında, ama bana iki-üç kişi vurdu, çok fena vurdu, herkes vurmuyor, ama böyle bir uygulama var. Sonra eşcinsel arkadaş geldi, herkes bilmiyor bunu, fena yapacaklar falan. Ama önceden koğuşa alıyorum, ona kuralları anlatıyorum, biz nasıl yaşıyoruz, ne yapıyoruz nedir, ne değildir anlattık, biraz konuştuk. Bir taraftan da böyle kafamda oluşturduğum o ibnelik durumu. Karşımda benim gibi insan yani, normal bir insan. Sonra koğuşa bir vicdani retçi geldi. Cezaevi müdürü dedi ki koğuşunuza birisi gelecek, seninle ilgili bir sorunu yok, sadece koğuşta kalsın, fazla karışmayın dedi. Ben o ara iki buçuk yılımı geçirmişim orada, artık her şey oturmuş koğuş içinde, ekonomik anlamda, kim nasıl birbirini satıyor, olumsuz bir insan gelirse nasıl davranılacak buluyorum, konuşuyorum, koğuşun huzurunu sağlıyorum. Geldi; ben bununla nasıl ilişki kuracağım bilmiyorum. Sanırım, anahtar diyalog-

du; yani ben ona dedim ki "senin ne olduğun, kim olduğun ya da ne düşündüğün beni ilgilendirmiyor, benimki de seni ilgilendirmiyor. Biz burada sınırlı bir zamanı birlikte geçirmek zorundayız. Bunu nasıl yapalım, sorun yaşarsan önce bana gelmen gerekiyor, birisi sana bir laf söylediğinde gel bana, ben hallederim, ya da bir ihtar edelim". Seninle yarışmam yani, ama diyalogu mümkün kılmak için ben her şeyi yaptım. İlk başta şiddete başvururdum, sonra azaltarak ben bunu yasakladım; yani asla gelene böyle bir şey yapılmayacak; "bize yapıldı, biz de yapacağız"; ama ben "yapılmayacak" dedim, bize yapılmış olması haklı göstermiyor. Hatta ben bir insana önce vurdum, eşcinsel arkadaşa, ben o ara dine yönelmişim, o da Aczimendi'ydi kendisi, tam o dönem geldi, ağlıyor falan ama çocuk o kadar insan ki, ben gidip özür diledim vurduğum için, öyle kırılma noktalarımdan birisiydi. O (vicdani retçi) geldiğinde ben uyarıp, vurulmayacak dedim. Geldi koğuşa, ayakları şişti; "açlık grevini" bıraktıktan sonra tuz oranı bozulmuş, ayakta durması zor olan biri. İşte, en son gelen tuvalet temizliğinden başlar; tuvalet, mutfak, koğuş, iş biter, o süreci herkes geçer. Bakıyorum adamın haline, ayakta duramıyor. Baktım, dedim, önemli değil, mümkün olduğunca el sürmemeye çalışıyoruz. O dönem bir uzman çavuş var, koğuşta bana acayip saygı duyuyor; ama kendisi tam bir faşist. (Vicdani retçiye) terörist falan denilmiş ya ben tehlikeli olduğunu düşündüğüm için mesafeliyim, aman bulaşmayalım, bize de yapışır, bir şey olur, korkuyoruz. Bu alttan alta kışkırtıyor; ben bunu ilk başta fark etmedim. Sonunda uzman çavuş da onunla konuşur hale geldi. İki ay sonra o tahliye oldu, ama iki-üç gün sonra geri geldi. Çıkınca tekrar askerlik yapmayı reddetmiş, geri geldi, hepimiz şaşırdık. Ondan sonra onunla sürekli konuşup, tartışmaya başladık, onun yaptığı şeyleri konuşuyoruz. O daha çok politik, ben dini ya da milliyetçi noktadan bakarak yaptığının yanlış olduğunu, hainlik olduğunu falan söylüyorum. O da bunun böyle olmadığını söylüyor; pek dinlemiyordum, kendi fikrim var. Onun söylediklerini ben kendim içimde tartıştığımda çelişkiler var, aksayan bir şeyler var ve o da inanılmaz bir şekilde, hiçbir zaman beni rahatlatmak için hiçbir şey yapmıyor; duruyor adam, söylediğini yapıyor, yaşamı da ona uygun. İdareyle olan ilişkisini son derece ciddiye alıyor, her türlü saygıyı gösteriyor. Benim attığım her adımda aslında doğrularım yıkılıyor, hâlâ önyargıları muhafaza etmeye çalışıyorum. Kendimle hesaplaşmada daha bir ivme kazandım. Ama hâlâ bir sürü şey var tabii kafamda. Ben biraz da merakla cezaevi kütüphanesini altüst etmeye başladım. Bu süreçte de işte öyle garip bir noktadayım, bir sürü inançlarım yıkılmış, ama yerine koyacak çok fazla bir şey yok. Gerçek anlamda bir psikolog kadınla diyalogum orda oldu, kadın her geleni çağırıyor; onunla ilgili gözlem yapmış oluyor, konuşuyor. Bana, böyle bir olay olmuş, kader, sayılı gün gelir geçer falan diyor. Ben o güne kadar dolmuşum; ama kimseye anlatmamışım; ben yaptığım şeyin gerekçesi olmadığını, bir

karşılığı ya da bedeli olmadığını biliyorum dedim. Normalde beş dakika konuşurlar, kadın benimle 45 dakika falan konuştu. Bana anlat dedi. Ben, "hiçbir bedel buna karşılık gelmez", ona söylüyordum, ama kendime söylüyordum. "Bunun bütün sorumluluğu bütün yükü benim, benim için hiçbir şey yapılamaz; önemli olan benim için içeride dışarıda olmak değil", yani öyle bir itiraf. Kadın da, "seni çok iyi anlıyorum, sana yapılacak hiçbir şey (terapi anlamında) yok" dedi; beni biraz yüreklendirdi. O benim hâlâ aklımdadır; hiç ulaşamadım o kadına, ama bir daha görüşmeyi çok isterdim, hâlâ üniversitede midir bilmiyorum. O dönem kendi üzerime gidiyordum sürekli, sürekli annemle olan ilişkimden tut da, her şeyin üzerine gittiğim bir sorgulama anında bana o güne kadar olan hiçbir şeyin anlamlı olmadığı bir noktaya geldim. Ben o an için benim inandığım hiçbir şey yok, şu anda doğru bulduğum bir şey yok. Ben bir karar vermek zorunda olduğumu hissettim. Bu tercih, bu bir mücadele; ya yeniden kendime bir dünya inşa edeceğim; yoksa pes edip intihar yani. Bunun krizi içine girdim ve sonunda ben yaşayacağım dedim; bunun kararını aldım, bu bir tercihtir, bundan sonra yaptığım her şeyi de kendim belirlemek istedim, ondan sonra çok farklı gelmeye başladı her şey. İnsanlarla iletişimim daha bir değişti ve o duvarlar filan kalkmıştı artık. Okuduğum benim için çok farklı şeyler ifade etmeye başladı. Sürekli okumaya çalışıyorum ve sürekli notlar alıyordum bir defterim vardı. Sürekli okumaya çalışıyorum, üniversite sınavlarına hazırlandım. Hapiste, açıköğretim İktisat'a başladım. Birinci sınıfı geçtim, ikinci sınıfta tahliye oldum. Cezaevi beni kütüphane sorumlusu yapmıştı, her şeyi okuyabiliyorum; kitaplar bana geliyor. Bütün bu süreç beni çok değiştirdi. Bir sene öncesine kadar ben ağlayamıyordum, o benim içimdeydi; ondan önce çok ağlardım, duygusal biriydim. O yeniden inşa sürecinde ağlayamıyordum; ama sonra ağladım, çok kötü hem de. Hapisten çıkmak beni mutlu etmedi, bir gün sonra birliğime teslim olmam gerekiyor. Hayır, ben yapmayacağım dedim. Kalktım gittim askere, bu dört ay, tabii ilk başta cezaevine göre daha güzel, bahçeyle uğraştım, tek tek insanlarla, geri falan durmaya başladım, kalabalığa karışmamak istedim. İnsanlarla iyi ilişkilerim de vardı, çaycı yaptılar beni, bir şekilde uyum sağladım. Koğuşçuyum, ama kimseyi zorla kaldırmıyorum. Beni çok kasmıyordu, zorla bir şeyler yaptırmıyordum. O süreçte ben ret kararı aldığımı tekrar belli ettim; ama beni herkes tanıyor; bölük komutanı "düşüncelerine katılmıyorum, ama saygı duyuyorum" dedi mesela; yarbay, senin hakkına saygı göstermekten başka bir şey yapamam dedi, teşekkür ettim ben de. Tekrar döndüm, ama bu defa dönüş farklıydı, astsubaylar falan götürdü. Onları da anlamaya çalıştım; meraklılar, koca birlikte kuralları ben kabul etmiyorum, "vicdani retçiyim" dedim. "Sen bir askersin, bunu yapmak zorundasın", "ama ben bunu yapmayacağım" dedim. Cezaevine gitmeden önce beni götüren askerlerle yemek yemiştik, bir de ben hapisten çıkınca bir

şeyler yedim, daha doğrusu püre yapmışlar (askerden firar nedeniyle hapse atılınca açlık grevi yaptığını anlatıyor). Orada hiçbir şey yemeden çıktım. Ankara'ya hastaneye götürdüler beni, orada birçok direnme biçimleri tatbik ettim. Son olarak çıktık, bende her tür hastalık var yani, doktor doktor gösteriyorlar; bir hafta daha kalsam daha kötü olabilirdim, 35 günde 15 kilodan fazla verdim; ama bir haftada geri aldım. Benim yaptığım en kolay şey askerliği reddetmektir. İçerden çıktığımda 27 yaşındaydım. Şans mı şanssızlık mı bilmiyorum. Şu an neyim diye sorarsan, tek cümlelik cevaplarım yok, daha hâlâ devam ediyor, hâlâ bir sürü şeyler çıkıyor. Ben eskiden anneme mutfakta yardım etmeyi yediremiyordum kendime, şimdi sürekli mutfağa giriyorum. Bir kadınla birlikte yaşamak daha yolum olduğunu bana öğretti. Kadınlara yönelik bakış açılarımın önyargı dolu olduğunu, son derece ataerkil olduğumu; benim erkek olmam, zorunlu olarak reddedemediğim fiziksellikten ibaret olduğunu düşünüyorum. Ben sadece fiziksel olarak böyleyim. Çok daha yolum var, şimdi anlamlandıramıyorum. Erkeklik denilen bütün değerlerden kurtulmaya çalışacağım; yerine pratik olarak çok bir şey koyabildiğim yok. (G 23)

7

Cinsiyet Farklarını ve Cinsiyete Dayalı İktidar İlişkilerini Anlamak

ERKEK EGEMENLİĞİNE dayalı toplumsallığı anlamak için sürdürülen tartışmalar içinde iki farklı boyuta işaret etmek gerekir. İlki, erkekler ve kadınlar arasında tahakküme dayalı eşitsiz ilişkilerin nasıl yaratıldığını anlamaktır. Diğeri ise doğrudan erkekler ve kadınlar arasındaki cinsiyet ilişkilerini ilgilendirmemekle birlikte bazı toplumsal davranış, işlev, konum ve pratiklerin eril, bazı diğerlerinin ise nasıl dişil anlamlar taşıyabildiğini anlayabilmektir. Örneğin aynı işi yapan kadınların erkeklerden daha az ücret alması ya da insanlar arası şiddet ilişkilerinin çoğunlukla erkeklerden kadınlara yönelmesi ilk sorunun bağlamını oluşturur. Öte yandan, örneğin makine kullanmanın "eril", ev temizlemenin "dişil" anlamlar taşıdığı ve birincisinin ikincisinden neden daha değerli olduğunu anlamak ikinci soru ile ilişkilidir. Burada belirtmek istediğim ayrım, cinsler arası eşitsizlik yaratan somut iktidar ilişkileri kadar *toplumsal ilişkilerin kendisini "cinsiyetlendiren"* ve diğer toplumsal eşitsizlikleri cinsiyet eşitsizlikleri ile ilişkili hale getiren bir tür *cinsiyet düzeni* ya da *cinsiyet rejimi* tanımı yapmamızın kaçınılmaz olduğudur. Örneğin makine kullanmanın eril niteliği bize sadece cinsiyete dayalı işbölümünü değil, işgücü piyasasında erkek egemenliğini de göstererek endüstriyel kapitalizmin sınıfsal eşitsizlikleri ile cinsiyete dayalı eşitsizliklerinin nasıl birlikte var olduğunu ve birbirlerini "normalleştiren" benzer iktidar stratejileri yarattığını gösterir.

Toplumsal cinsiyet ilişkileri söz konusu olduğunda öncelikli tartışma konusu olan şey cinsiyete gönderme yapan toplumsal farkların ne ölçüde insanların biyolojik özellikleriyle ilişkili olduğudur.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin aslında biyolojinin dayattığı kaçınılmaz özellikler olarak görüldüğünü; ya da "biyolojik zorunluluklar"a gönderme yapan toplumsal olguların cinsiyet anlamları kazandığını söyleyebiliriz. Örneğin erkeklerin asker-savaşçı olmaları hem erkeklik cinsiyetinin biyolojisi ile açıklanır, öte yandan da vatanı için savaşmanın gerektirdiği cesaret ve güç eril anlamlarla "cinsiyetlendirilmiş"tir. Aynı şekilde kadın doğurganlığı da "biyolojik" cinsiyetinin gereğidir, ama bu "biyolojik yaratıcılık" hali onun bir tür "tıbbi" sorun, korunmayı gerektiren "zayıf" insanlık hali olarak tanımlanarak dişilleştirilmesini engellemez.

Cinsiyet Farkları Biyolojik Boyutları Olan Bir Olgu mudur?

Doğanın insanlara farklı cinsiyet özellikleri vermiş olması ile bunlar arasında hiyerarşik iktidar ilişkilerinin oluşması arasında nasıl bir ilişki olduğu feminist düşünürlerin açıklamaya çalıştıkları temel bir sorudur. Bildiğimiz en geniş anlamda erkek egemenliği ya da patriarkal iktidara dayalı düşüncenin bu soruya verdiği yanıt şudur: Cinsiyet farkları biyolojik doğanın gerçekleridir; bunun toplumsal sonuçlarının da, bu nedenle normal kabul edilmesi gerekir. Toplumsal cinsiyet farklarının, bunların arkasında yatan "biyolojik gerçeklikler"in bir tür "kültürel" yansıması olup olmadığı meselesi feminist düşüncede önemli bir tartışma odağıdır.

Feminist kuramcılar "cinsiyet" (*sex*) kavramının çoğu zaman sadece biyolojik özelliklere gönderme yapan özelliğini yetersiz bularak "toplumsal cinsiyet" (*gender*) kavramını kullanmaya başlamalarıyla bu konudaki tartışmalara yeni bir boyut katmışlardır. *Toplumsal cinsiyet* kavramı cinsler arasındaki eşitsiz ilişkilerin toplumsal bağlamlarına ve anlamlarına dikkat çekerek, cinsiyetin sadece biyolojik bir özellik olarak algılanmasını reddeder. Biyolojik doğanın yarattığı iddia edilen erkeklik ve kadınlık özelliklerinin nasıl farklı toplumsal bağlamlarda farklı anlamlar kazanabildiğini gösteren araştırmaların artışı ile "biyolojik cinsiyet"in kolay tanımlanabilecek bir şey olmadığı daha netlik kazanmıştır.

Feminist düşüncede uzun süre cinsiyetin kendisi sabit biyolojik bir özellik olarak kabul edildi ve farklı kültürel bağlamlarda bu biyolojik özelliğin farklı anlamlandırılmasının toplumsal cinsiyete

dayalı iktidar ilişkilerini yaratan şey olduğu görüşü egemen oldu. Buna göre, biyolojik cinsiyet sabit bir özellikti; ama biyoloji kendi başına toplumsal ilişkiler düzeni ve iktidar stratejilerini üretecek anlamlar yaratacak özelliğe sahip değildi. Öyleyse biyolojiyi anlamak değil, biyolojiyi farklı farklı anlayan toplumsal bağlamları anlamak gerekir. Cinsiyetin bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak tanımlanmasının öncülerinden Gayle Rubin'in çalışmasından (1975) başlayarak *toplumsal ayrımların cinsiyet farkları ile ilişkisi* sorgulanmaya başladı. Tarih boyunca bilinen toplumların çoğunda cinsiyet temelli bir işbölümü olduğu ve bir tür cinsiyet düzeninin tüm toplumsal düzenlerin içinde –her ne kadar anlamları ve bağlamları çok farklı olsa da– görüldüğü kabul edildi.

Toplumsal cinsiyet farklarının biyolojik farklara paralel oluştuğunu destekleyen önemli bir faktör de *cinsiyet rolleri kuramı* olmuştur. Cinsiyet farklarının nasıl oluştuğu tartışmalarına başlangıçta damgasını vuran *rol kuramı* cinsiyet farklarının bir tür "yanlış toplumsal bilinç" sonucu yanlış sosyalleşme sorunu olduğunu söylüyordu. Rol kuramına yöneltilen eleştiriler cinsler arasındaki ilişkinin tamamlayıcılık/farklılık olduğu tezine karşı çıkarak bu ilişkinin bir iktidar ilişkisi olduğunu vurgulamasıydı (Carrigan ve diğ. 1985; 556). Rol kuramı *biyolojik determinizme* dayalı toplumsal yapı anlayışını temel aldığı için insanların bu rolleri neden gönüllü olarak oynadıkları sorusunu yanıtlayamıyordu (Demetriou 2001).

Bu tartışmaların dönüm noktalarından birini Foucault'nun 1976'da yazdığı *Cinselliğin Tarihi* kitabı oluşturur. Foucault, *toplumsalın örgütlenmesinde bir iktidar stratejisi olarak cinsiyetin* işleyişini göstererek yeni bir yaklaşımın öncülüğünü yapmıştır. Evrensel ve tarih dışı bir gerçeklik olarak kabul edilegelmiş olan biyolojik özelliklerin, erkeklik ve kadınlık psikolojilerinin, cinsel normallik ve sapkınlık tariflerinin, vb. tarihsel ve kültürel olarak oluşmuş, evrensel değil olumsal, sabit olmayıp değişken toplumsal davranışlar olduğunu gösterdi.

Toplumsal cinsiyet kavramını yeni bir kuramsal bağlama oturtarak tartışan Joan W. Scott, özellikle kadınlık ve erkekliği birbirinin ötekisi olarak, yani birbirini dışlayan ve ancak birbirinin toplumsal konumlanışına bakarak tanımlanabilecek özellikler olduğunun altını çizdi ve toplumsal cinsiyetin sadece bugünü değil, geçmişte ya-

şanmış toplumsal ayrımları da anlamak için kullanılması zorunlu bir "analitik kategori" olduğunu iddia etti (Scott 1986). Yani toplumsal farkları ve iktidar ilişkilerini anlamak için "toplumsal cinsiyet" kategorisi, örneğin toplumsal sınıflar gibi, temel açıklayıcı bir kategori olarak analize eklenmeliydi. Bu nedenle toplumsal ilişkilere yön veren, anlamlarını belirleyen toplumsal cinsiyet ilişkilerinin şekillenişini –cinsiyet farklarıyla ilişkisizmiş gibi görünse de– anlamadan, toplumsal olguları tam olarak anlayamayacağımızı kabul eder noktaya geldik. Scott, buna ilaveten, toplumsal cinsiyet ilişkilerini anlamak için bir başka önemli bağlam önerdi: Toplumsal cinsiyet sadece farklı cinsler arasındaki iktidar ilişkilerine işaret etmez, aynı zamanda bütün toplumsal iktidar ilişkilerini tanımlayan, anlamlandıran ilişkiler inşa eder (*a.g.y.*, 1066). Yani toplumsal cinsiyet toplumsal ilişkileri tanımlamaz; toplumsal ilişkiler insan bedeninin cinselliğini şekillendirir. Bedenler arasındaki cinsiyet farkları aslında cinsellikle ilgili değildir, toplumsal olanın cinsellik üzerinden anlamlandırılması ile ilgilidir.

Cinsiyetin biyolojik sabitliği iddiasını eleştiren feminist düşünür Christine Delphy de erken bir tarihte toplumsal cinsiyet kavramı ile cinsiyet kavramı arasında bir fark tanımlamanın sorunlarına dikkat çekmişti. Delphy, toplumsal cinsiyetin önceliğini ve diğeri üzerinde belirleyici olduğunu savunarak toplumsal cinsiyet olgularının sürekli cinsiyet terimleriyle düşünüldüğünü vurguladı. Biyolojiyi dikotomiler (yaşamın birbirine karşı ikilikler olarak algılanması) aracılığıyla düşünmenin sonucu olarak toplumsal dikotomilerin ortaya çıktığını söyledi. Yani, toplumsal cinsiyetin bir bağlam (*context*), biyolojik cinsiyetin ise anlamları buna taşıyan şey (*container*) olduğunu ileri sürdü. Delphy'ye göre, bağlam değişebilir, ama yaratan etki olarak biyolojik cinsiyet değişmez, çünkü doğaldır. Biyolojik cins fizik özelliklerle ilgilidir; fiziksel olan kendi başına konuşmaz, sessizdir; bir sınıflandırma için yaratılmış bir kap, çekmecedir (Delphy 1993; 1-9).

Linda Nicholson bu tartışmalarda biyolojik cinsiyetin toplumsal cinsiyetten bağımsız ve değişmez bir özellik değil, tersine onun tarafından insan bedeninin toplumsal ilişkiler düzeni içinde anlamlandırılması, yerleştirilmesi ve yönlendirilmesi ile ilgili olduğunu ve onun altında ele alınabileceğini iddia etti (Nicholson 1995). Ni-

cholson'a göre toplumsal bağlamlar insanların sadece kişiliğini ve davranışlarını belirlemekle kalmaz; bedenin toplumsal anlamlarının ortaya çıkışını da düzenler. Toplumsal cinsiyet, erkekler ve kadınlar arasında bedensel ve cinsel farklarının anlamlarını düzenleyen bir toplumsal örgütlenme, ilişkiler örüntüsüdür; cinsiyet farkları düzenidir, sabit ve değişmez doğal farkları değil, kadın ve erkeklerin bedensel farklarının toplumsal anlamlarını inşa eder (*a.g.y.*, 39). Bu anlamda bedenin cinsiyeti, üstüne farklı elbiselerin asılabileceği bir elbise askısına benzer; insanlar kişisel tercihlerine, kimliklerine göre farklı kültürel anlamlara ait elbiseler giyebilirler. Böylece erkek ve kadın olmanın farklılaşan ve ortaklaşan yanlarının olduğunu görebiliriz. Askının biçimi bazı elbiseleri giymeyi gerekli kılabilir. Ama bu belirleyici-kaçınılmaz bir ilişki olamaz (*a.g.y.*, 41).

Bu tartışmalara bakıldığında biyolojik özelliklerin insanların evrensel ve genel niteliği olduğunun ve insanların toplumsal özelliklerinden önce geldiğinin çoğu zaman tartışılmadan doğru kabul edildiğini görürüz. Öte yandan biyoloji ve anatominin insan bedeninde şekillendirdiği farklar olarak erkek ve kadın doğası mutlaka ikili karşıtlık biçiminde olmak zorunda mıdır? Farklar bir sınıflandırma olarak değil, örneğin Derrida'nın tanımladığı anlamda, hiyerarşik olmayan "çoğul farklar" olarak var olamazlar mı? Cinsiyete dayalı toplumsal farkların olması bu farkların zorunlu olarak ayrı kategoriler/sınıflandırmalar olmasını gerektirmeyebilir. Yani cinsiyet farkları diğer toplumsal farklar gibi "çoğul anlamlar"a sahip olarak varlıklarını sürdürebilirler. Hiyerarşik konumlanışlara yol açan cinsiyet ayrımlarının, yani iktidar ilişkilerinin bunun zorunlu sonucu olması gerekmez. Burada ayrım mı önce, hiyerarşi mi önce sorusu akla gelir. Yanıt olarak, "hiyerarşiler var olduğu için ayrımlar, sınıflamalar yaratılıyor ve cinsiyet farkları bir iktidar ilişkisi şeklinde ortaya çıkıyor" demek daha doğrudur. Bu bağlamda biyolojik temelli cinsiyete toplumsal cinsiyet ilişkilerini belirleyici bir rol atfeden düşünürleri eleştiren bazı feminist kuramcılar bu düşünme biçimini *biyolojik temelcilik* ya da *biyolojik özcülük* olarak tanımladılar.

Cinsiyetin Biyolojik ve Toplumsal Boyutlarına Farklı Kuramsal Yaklaşımlar

Cinsiyetin biyolojik ve toplumsal özellikleri arasındaki ilişkilere ve bireylerin bunları nasıl kabullendiğine ilişkin kurumsal yaklaşımları üç farklı çizgide izleyebiliriz (Squires 1999). Birincisi biyolojik cinsiyetin belirleyiciliğini kabul eden ve bunun toplumlarda belli bir düzeni gerekli kıldığını söyleyen "biyolojik determinist" olarak tanımlayabileceğimiz kuramlardır. Örneğin Parsons'ın cinsiyetlerin birbirinin tamamlayıcısı olduğu ve toplumların bu sınırlar içinde cinsler arasındaki toplumsal ilişkileri şekillendirdikleri iddiası buna tipik örnek olabilir. İkinci yaklaşım *toplumsal inşa kuramları*'dır ve biyolojik cinsiyet - toplumsal cinsiyet ayrımından hareket ederek bu farkların anlamını ve nasıl inşa edildiklerini açıklar. Biyolojik olarak cinsiyetin ne olduğu büyük ölçüde sorgulanmadan, değişmez ve sessiz kabul edilir; toplumda mevcut cinsler arası eşitsizlik ise –biyolojik farkların ne olduğundan bağımsız olarak– cinsler arasında eşitlik ve özgürlük talep eden politik hareketler sayesinde şekillenerek anlamlar taşır hale gelir. Bu tür yaklaşımların öncüsü Simone de Beauvoir'ın "Kadın doğulmaz; kadın olunur" cümlesi bunu çok iyi özetler.

Toplumsal inşa kuramlarının "yapısalcı" türleri biyolojik cinsiyetin dışında bir toplumsal cinsiyet ortaya çıkıyorsa bunun nedeninin iktidar ilişkilerini denetiminde tutanların "maddi çıkarları" olduğunu söyleyerek, dikkatleri iktidar ilişkilerine ve onun arkasındaki maddi çıkar çatışmalarına çekmişlerdir. Böylece kadın ya da erkek olmanın bir tür toplumsal sınıfa ait olmaya benzer bir özellik olduğu iddia edilmiş olunur. Bu noktada da maddi çıkar çatışmalarının nereden kaynaklandığı sorusunun yanıtlanması gerekir. Toplumsal inşa yaklaşımının önemli feminist kuramcıları bunu farklı değişkenlere belirleyicilik atfederek açıklamışlardır. Örneğin Gayle Rubin cinsiyet/toplumsal cinsiyet sistemini oluşturan değişken olarak aile kurumunu ve heteroseksüaliteyi merkeze koymuştur. O'Brien, kadın doğurganlığını, Gilligan kadınların bakım sorumluluğunu üstlenmiş olmalarını, Hartsock kadın emeğinin üretimdeki farklı konumlanışını, Chodorow anneliğin örgütlenme biçimini be-

lirleyici neden olarak ele almışlardır.

Toplumsal inşa kuramlarının cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini maddi temellerle açıklayanlarının yanı sıra "söylemsel inşa" olarak tanımlayanları da vardır ve bunlar da ufuk açıcı katkılar yapmıştır. Buna göre, kadınlık ve erkeklik olguları biyolojik özelliklerin farklı farklı toplumsal temsilleri olarak anlaşılamaz. Kadınlık ve erkeklik ancak birbirine gönderme yapılarak kurulan toplumsallıklardır. Yani kadınlık "kadın olmayan erkek"in tanımlanması ile ortaya çıkar. Bu nedenle toplumsal cinsiyet kategorisi esas olarak dilsel süreçlerde kurulan, arkasında materyal bir gerçekliğin varlığına gönderme yapmaya gereksinme duymayan bir politik kategori olarak ele alınır ve "söylemsel inşa" olarak çözümlenir. Bir toplumsal cinsiyet özelliğini anlamak için o bağlamda kadınlığın, erkek olmanın "ötekisi" olarak nasıl inşa edildiğini anlamak gerekir. Bu ontolojik bir temele tekabül etmez; toplumsal cinsiyet ilişkilerinin varoluşu ilişkisel ve bağlamsaldır.

Tartışmalarda ister bir iktidar ilişkileri sisteminin sonucu olarak ortaya çıksın, isterse bağlamsal-söylemsel inşa olsun, ister bir maddi belirleyici tarafından, isterse çoklu belirleyiciler tarafından şekillensin, toplumsal inşa kuramlarındaki temel soru şudur: Toplumsal cinsiyet anlamları biyolojinin dayatması sonucu değil, toplumsal süreçlerin işleyişi ile kurulurlar. Bu kuramsal tartışmalar bize toplumsal cinsiyet düzeni ile ilgili çok detaylı çözümlemeler yapma olanağı sunar; ama "biyoloji" meselesi, yani "kurucu kim ya da ne" sorusu yine ortada kalır. Biyolojik cinsiyet farklarının nasıl anlam üretebildiklerine dair temel soruya tatmin edici bir açıklama elde edemeyiz.

Üçüncü yaklaşım "yapıbozumcu"dur ve esas olarak biyolojik kökenli kavramsallaştırmayı bir kenara atarak bütünleşik gerçekliğe (*corporeality*) gönderme yapan bir kavram olarak "toplumsal cinsiyet" kavramını kullanır. Bu tarz kuramsal yaklaşımlar toplumsal cinsiyet özelliklerini belirlediği öne sürülen maddi temel ve onun tarafından belirlenen kültürel/ideolojik ilişkiler ayrımı ya da söylemsel olan içinde dilsel ya da materyal olan ayrımını ortadan kaldırmaya çalışır. Toplumsal cinsiyet bireysel bedenlerin toplumsal ilişkiler ve mekânlar içinde-arasında hareket etmesi ile ortaya çıkandır. Bedenlerin öznelliği aynı zamanda maddi pratiklerdir. İn-

san bedeninin kendisi bir toplumsal pratik olarak ele alınır. Bu yaklaşımlara göre toplumsal cinsiyet Foucault'nun tanımladığı anlamda bio-iktidar düzeninin kendi kendini inşa eden beden-öznelerinin eylemidir. Artık Parsons'ın cinsiyetlerin birbirinin biyolojik olarak tamamlayıcısı olduğu iddiası yerini bedenleri üzerinden kendi cinsel kimliklerini inşa eden "öznellik"lerin nasıl şekillendiği tartışmasına bırakır.

Bu tür bir kuramsal yaklaşımın öncü ismi Judith Butler *toplumsal cinsiyeti bir toplumsal performans türü* olarak, biyolojik bir öze gönderme yapmaksızın açıklamaya çalışır. Toplumsal cinsiyetin "performans" olması demek keyfi, istenirse vazgeçilir bir şeydir anlamına gelmez. Tersine bir dizi zorunlu/zorlayıcı pratiğin doğuştan itibaren insanlara ezberletildiği ve tekrarlatıldığı ritüeller, refleksler, *habitus*'lar evreninde oluşması demektir. Cinsiyet özelliklerine sahip bedenler bir dizi toplumsal performansa bilinçsizce tabi kılındığı için bizzat insanlar tarafından ifa edilen edimlerdir. Yani *toplumsal cinsiyet bir fiildir*; hareket halinde oluşan, edimler bütünüdür. Butler'a göre "Toplumsal cinsiyet, verili bir cinsiyetin üzerine kültürün anlam işlemesi olarak anlaşılmamalıdır yalnızca (hukuki bir kavrayıştır bu). Toplumsal cinsiyet aynı zamanda, cinsiyetleri tesis eden üretim mekanizmasının ta kendisini belirtmelidir. Neticede toplumsal cinsiyetin kültürle olan ilişkisi neyse cinsiyetin de doğayla ilişkisinin o olduğu söylenemez. Toplumsal cinsiyet bir yandan da, 'cinsiyetli doğa'nın ya da 'doğal bir cinsiyet'in üretilmesinde ve bunların 'söylemsellik öncesi', kültür öncesi bir şeymiş gibi, siyasi olarak tarafsızken kültürün gelip *üzerinde* etki ettiği bir yüzeymiş gibi tesis edilmesinde kullanılan söylemsel/kültürel araçtır" (Butler 1990; 25).

Butler'ın öncülük ettiği "bütünleşik gerçekliğe dayalı inşa" yaklaşımı böylece maddi ve maddi olmayan, beden ve zihin gibi ikili ayrımları ortadan kaldırmaya çalışan bir kavramlaştırma yapmayı dener. Biyolojik bedenin bir söylem nesnesi olarak bizzat cinsiyet söylemi tarafından kurulduğunu ve anatomik bedenin tanımının kendisinin kuramsal söylem tarafından kültürün içinde üretilmiş bir "söylem nesnesi" olduğunu ileri sürer. İnsanlar kendi bedenlerini "anatomi tarafından belirlenmiş sabit" olarak temsil etmeyi seçerler. Oysa ki cinsiyetlenmiş bedenler tartışma götürmez biyolojik

doğa parçaları olarak değil, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin inşa ettiği sosyal alanlar ve mekânlar olarak var olurlar. Biyoloji/anatomi ise cinsiyet söylemince inşa edilmiş "üretilmişlik"lerdir.

Yapıbozumcu yaklaşımın toplumsal süreçlerde şekillenen cinsiyet ilişkilerini açıklarken kullanılan *biyolojik belirleyicilik* ya da *özcülük* eğilimlerine karşı çıkmaya çalıştığı açıktır. "Toplumsal cinsiyetler nasıl oluşur" tartışmalarının geldiği noktada insan bedeninin –kadın ya da erkek– toplumsal ilişkilerin ve toplumsal mekânların bir uzantısı olarak, onlarla birlikte şekillenen bir "değişken" olarak ele alınmasını önermektedir. "Özne olarak beden" şeffaf olmayan, kendisi tarafından bilinemeyen, başkaları ile ilişkilerinin izdüşümlerinden oluşan, kendi içinde tutarsız bir oluşumdur. Bedenin cinselliği ve cinsiyet kimliği ancak cinsiyetlenmiş toplumsal alanlarda hareket ederken, toplumsal ritüeller, edimler ve ezberlenmiş davranışların pratik edilmesiyle gerçekleşir. Tıpkı Nietzsche'nin dediği gibi, "Yapmak, eylemek, olmak dışında bir varoluş yoktur. 'Bilinçli eyleyici' insan eyleyiciliğinin yarattığı bir hikâyedir" önermesine benzer biçimde Butler da "Toplumsal cinsiyet ifadelerinin ardında bir toplumsal cinsiyet kimliği yatmaz; o kimlik, tam da kendisinin birer sonucu olduğu söylenen 'dışavurumlar', 'ifadeler' tarafından performatif olarak kurulur" der (*a.g.y.*).

Butler'ın öncülük ettiği yaklaşıma göre toplumsal cinsiyet deneyimlenen toplumsal pratikler bütünüdür. Yani bireylerin neyi amaçladığı, neyi hayal ettiği, neyi yapmak zorunda hissettiği tarafından değil, doğrudan neyi "yaptığı" tarafından şekillenen bir toplumsal pratikler bütünüdür. Bu nedenle toplumsal cinsiyet bir yapı, sistem, norm değil, gerçekleşmesi bireylerin "yapma"sına bağlı bir tür "fiil"dir. Diğer deyişle, insanların toplumsal cinsiyet davranışları dışarıdan belirleyici maddi nedenler tarafından belirlenmeyen oluşumlardır ve insanların farklı şeyler "yapma"ları ile değişebilir. Dolayısıyla insanlar cinsiyet adına neyi yaparlarsa sonuç odur.

Bu tür bir yaklaşım önemli eleştiriler almıştır. Örneğin *determinizm* çıkmazından kaçarken *volantarizmin* çıkmazına saplandığı (Salih 2004); erkek tahakkümünü ve kadınların boyun eğdirilmişliğini bir tür değişebilecek insan kişiliği ya da karakterine indirgeyerek cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini görmediği (Demetriou 2001; 340) söylenmiş ve *radikal bir toplumsal inşacılık* olarak niteleme

eğilimi oluşmuştur. Butler'da "özne" ve maddi gerçeklik analizinin olmayışının (Brickell 2005) ciddi bir eksiklik olduğu da ileri sürülmüştür.

Bu tartışmalar bize kadınlık ve erkeklik özellikleri olarak tanımlanan cinsiyet özelliklerinin, çoğu zaman birbirinin zıtı ya da tamamlayıcısı olan cinsiyet farklarının kendisinin bir ideolojik kurgu olduğunu düşündürür. Kuramsal tartışmaların kafa açıcı etkisini kullanarak gündelik hayatın içindeki cinsiyet farklarının oluşumuna bakarsak "cinslerin biyolojik özelliklerinden gelen, yani yaratılışın oluşturduğu cinsiyetin" bir "söylem" olarak erkek egemenliğine dayalı toplumsal düzenin kuruluşunda ne kadar önemli olduğunu görürüz.

Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Rejiminin Temeli: Cinsler Yaratılıştan Farklıdır!

Araştırmanın gösterdiği en önemli sonuçlardan biri çok farklı toplumsal kesimlerden gelen erkeklerin farklı cinsiyet davranışlarının değişmez nitelikteki cinsiyet doğasından kaynaklandığını düşünmeleridir. En basit insani özelliklerin kadınlarda ve erkeklerde yaratılıştan farklı olduğuna inanmak şaşırtıcı biçimde yaygındır. Her şeyde bir tür "klişe" kadınlık ve erkeklik farkı tanımlamaya indirgenmektedir. Cinsiyet farklarını temel alan toplumsal pratiklerin üretilmesi ve bunların çeşitli alanlara yayılarak süreklileşmesi gündelik yaşam pratikleriyle gerçekleşir. Toplumsal olguların kökenlerini cinsiyete indirgemek ve bu nedenle olup bitenin "doğal" olduğunu düşünmek egemen cinsiyet rejimini niteleyen en önemli özelliklerden biridir. Cinsler arasındaki davranış, düşünce, duygu ve hatta irade farklarının doğuştan gelen biyolojik farklar olarak "değişmez" olduğu düşünülmektedir:

Kadın doğum yapacak, evine bakacak... Âdem Aleyhisselam'dan bu tarafa gelen bir özelliğimiz bu, insan yapımız. Cenab-ı Allah'ın verdiği bir yapı yani o bize. Kadın demiş evlenecek, doğum yapacak, çocuğuna bakacak, evine bakacak, işine bakacak, yuvasını kuracak. Erkek de gidecek dışarıda, çalışacak, bulacak buluşturacak, alınteri dökecek evin ekmeğini getirecek. Ama inşaatta, ama tarlada, ama başka bir yerde, ama bir masa koltuğunda, nerden olursa olsun. Sen getirdiğini eve, evdeki de sana. Yani bi-

zim düzenimiz böyle kurulmuş. Şimdi düşünemiyorum ki ben evde olsaydım da hanımım çalışsaydı nasıl olurdu acaba? (G 2)

Erkek egemenliği evrensel, tanrı öyle yaratmış... Dünya erkek egemenliği olarak kurulmuş. Tanrı öyle yaratmış, genlerden (*gülüyor*). Tanrı erkeği ve kadını yaratırken, demek ki erkeğe daha başka genler vermiş ki dünyadaki yönetimlerden tut, iş dünyasına, askeriyeye kadar hep erkek egemen. Toplum öyle yani. Kadınlar feminist olarak savaşımını veriyorlar. Bu sadece Türkiye'de böyle değil ki. İşte en demokratik neresi diyorsanız onlarda da erkek egemen. (G 15)

O kadın yaratılmış, evine bakacak... Ben erkek yaratılmışım o kadın yaratılmış, o evine, çoluğuna çocuğuna elbisesine, yiyeceğine, içeceğine, giyimine, evinde sahip çıkacak, ben gidecem dışarıdan ekmek getirecem ona. Çalışacak kişi benim yani, erkek yaratılmışım. (G 1)

Cinsler arasındaki farklar tanımlamanın ve bu nedenle toplumsal yaşamda kadınların erkeklerden farklı konumlarda olmasının doğal olduğunu düşünmenin elbette dinsel düşüncelerle ilgisi var. Ama cinsiyet farklarını toplumsal özelliklere yayarak düşünme alışkanlığı bunun çok ötesine geçiyor. Dinsel düşünce ile doğrudan bağlantısı kalmamış insanların da benzer düşündüğünü görüyorsunuz. Cinsiyet farklarının şekillendirdiği toplumsal farklılıkları açıklamak için hayvanlar âleminden, psikolojik özelliklerden örnekler veren, hatta duyguların bile farklılığından bahsedenler var:

Tamamen biyolojik temelli... O biyolojik temelden dolayı toplumda oluşan baskıdan kadınlara bir ürkeklik geliyor. Onun için siyasi ve ticari hayatta da onların geri planda kalmalarına yol açıyor diyebilirim. Mesela kadınlar çok iyi satıcıdır. Dünyada zaten kadınları satıcılık konusunda cinsel tema olarak kullanırlar. Bu her yerde böyledir, bütün dünyada böyledir. Yani reklamlara bakarsan hep kadın unsuru vardır. Sebebi hep cinsel meta olarak kullanmaktır. Başarılı olduğu yer odur yani. Satış ve pazarlamada, halkla ilişkilerde, bence erkekler yerine kadınlar olmalıdır... (G 15)

Kadın ve erkek cinselliği bile farklıdır... Erkeğin uyarılmasıyla kadının uyarılması farklı gibi geliyor bana. Yani, erkek bir kalça görüp, göğüs görüp uyarılabiliyor. Bir beyaz etin peşine hayatını feda edebiliyor erkekler. Üstelik erkekler bakmıyor, et parçasının üzerinde bir omuz, bir kalça, ama sırf kalçadan ibaret değil, bu bir vücuttur, bu vücudun bir beyni var, kalbi var bir sosyoekonomik çevresi var, ailesi var, abisi var, kocası var, çoluğu çocuğu var diye bakmıyor erkekler. Sadece onun için o anda, o kalçadaki yuvarlak. Ben buna sahip olacağım diyor, erkek. Olduktan sonra, bu

da böyleymiş diyor. Öyle bir durum var erkek milletinde ne yazık ki. Ama kadında böyle değil işte. Yani kadının erkekten zevk alabilmesi için daha duygusallık, sevdiği erkek olması lazım, orgazm olabilmesi için. Onu zevkle yapabilmesi için adamı seviyor, beğeniyor olması lazım. Hakkaten bunun sebebi Allah öyle yaratmış. (G 16)

Bazı farklar biyolojiden, bazıları başka... Bir kadınla bir erkeği ayıran şey, cinsel rol farkları ve biraz da biyolojik farklılığın getirdiği ruhsal farklılıktır. Bu biyolojik farkın varoluşa yansıyan halidir. Mesela erkek güçlüdür, anlatabiliyor muyum? Fizyolojik olarak güçlüdür. Bunu isteseniz de ortadan kaldıramazsınız ve bunun getirdiği bir doğal fark vardır zaten. Kadın işte her ay âdet görmesinden kaynaklı, psikolojik yapısı daha farklıdır, daha kırılgandır. Erkek daha dayanıklıdır vs. gibi. Bundan ötesine farklar abartılmamalı. Mesela "erkek ağlamaz" derler, erkek ağlar yani. Erkek ağlamaz dediğiniz anda erkekliğe kendinde olmayan bir şey yüklemiş olacaksınız. "Erkek dediğin içki içer" dediğiniz anda biyolojik farkla ilgisi olmayan bir şey yüklemiş oluyorsunuz. "Erkek dediğin maça gider" dediğiniz anda o biyolojik fark olmayan bir şey yüklüyorsunuz. (OD 2)

Erkekler arası güç mücadelesi hayvanlar âlemindeki gibi... Güç savaşları çok önemli. Çok benziyor geyiklerin yaşamına. Yaşlı geyik soyun başıdır. Güçlüdür, boynuzları daha büyüktür filan. Fakat bir süre sonra, yaşlandıkça güçten düşmeye başlar. O arada, genç geyiklerden, erkek geyiklerden biri çıkıp sürü başlığına aday olur ve yaşlı ile boynuz boynuza, kafa kafaya dövüşmeye başlar. Ve yaşlıyı kaçırır ordan. Ya kaçar, ya yaralanır yaşlı ve böylelikle genç geyik, sürünün yeni lideri olur. Şimdi erkekler arasında da bu oluyor. Eğer, liderliğini sürdüremeyeceğini anlıyorsa, bir erkek kaçıyor. Yani o alanda barınmıyor. Kendi çevremde biri diğerine liderliği kaptırdıktan sonra, varlığını sürdüren erkek pek görmedim böyle iktidar mücadelesi içerisinde. Ama bütün erkekler yapmıyor bunu. (G 16)

Kadın doğası şefkatlidir... Doğanın gereği Allah tarafından annelere inanılmaz bir sabır verilmiş, bunu baba olmayan kişi zor anlar zaten. Çünkü ben gece çocuk ağlarken, uykum kaçtığı için çok sinirleniyorum. Ama o bir şefkatle kalkıp, çocuğunu sallamaya devam ediyor, emzirmeye çalışıyor, neden ağlıyor diye düşünüyor, üzülüyor onunla beraber. Ben sadece sinirleniyorum. Bizim doğamız gereği, çocukla ilgilenme olayımız daha farklı. Kadınların doğasında olan bir şey iyilik, güzellik. (G 5)

Kadınlar daha duyarlı... Kadınların çok duyarlı olduğuna inanıyorum, yani erkeklerden çok farklı temel özelliklerinden birisi duyarlı olmak, yani benim hissetmediğim bir şeyi bir kadın hissedebiliyor, durumu algılayabiliyor. Bu kadınlık hali ile ilgili, sanıyorum, edinilen bir şey, biyolojik bir özellik olarak söylemiyorum. Sosyal bir duyarlılık. (G 32)

Cinsiyet Farkları: Ayrımcılık, Dışlama ve Aşağılayıcı Karşıtlıklara Dönüşüyor.

Cinsiyet farklarının neden olduğu toplumsal farklılıkların ve eşitsizliklerin doğal olduğunu düşünenlerin bir kısmı bu farkları çok ciddi olumsuz önyargılara dayandırarak, aşağılama ve ayrımcılık içeren ifadelere dönüştürerek dile getiriyorlar:

Kadın açgözlüdür... Tabii, erkekler daha toktur. Kadın biraz daha açgözlüdür yani. Gözü yüksektedir, istediğini almak ister. Şimdi kadına sormuşlar "nereye gidiyon" demişler, "düğüne gidiyom, düğüneeee" demiş (*sevinçli bir ses tonu*), hevesle. "Nerden geliyon" demişler, "düğünden geliyok" demiş (*üzüntülü bir ses tonu*). Düğünden geliyor, yani orayı görmüş, heves bitmiş artık. Derler yani gökyüzünde düğün var demişler, kadınlar merdiven aramış. Erkek niye demiyor yani merdiven ver, gökyüzünde düğün var diye. Kadının gözü biraz daha yüksektedir yani. (G 2)

Kadın erkeğin ağır çalışma koşullarını anlamaz... Erkek çalışmanın bilincinde. Kadın birtakım şeylerin farkında olmayabilir. Erkek çalışmanın ne demek olduğunu bilen bir kişidir yani. Mesela bir bayan, bugünkü şartlarda ne olursa olsun, hiçbir zaman, erkeğin çalıştığını, ne amaçla çalıştığını, nasıl güç altında çalıştığını fark edeceğini zannetmiyorum. (G 2)

Kadınlar daha şımarık oluyor... Erkekler değil, kadınlar daha şımarık. 20 yaşından başla, 50 yaşından başla. Yüzde on kişi şımarık çıkmaz yani erkeklerde. Ama kadınlarda yüzde doksanı şımarık çıkar. Sebebi, şimdi kadınlar devamlı kendini ayrı cinsten gördüğü için, erkekleri etkim altına alırım, nasıl baskı altına alırım diye elinde ne koz varsa kullanır. (G 9)

Kadınlar çenebazdır... Bütün kadınlar öyledir. Benim annem de öyleydi, kız kardeşim de, karım da öyledir. Bana göre bütün kadınlar öyledir. Valla çok konuşur. (G 1)

Kadınlar birbirlerini kıskanır... Yani kadınlar birbirlerini daha çok kıskanırlar, zaten kadınlar, kadınlar için süslenirler genelde. Kadınların bu savaşları daha fazladır kendi aralarında. O yüzden erkeklerin dostlukları biraz daha açık ve net, bayanlara göre. Bayanlar, her zaman daha önde olmak isterler, daha güzel olmak isterler, daha çok konuşulmak isterler. Gerçi bu erkekte de vardır ama, erkeklerde bayanlar kadar yok. (G 7)

Kadınlar çok duygusaldır... Erkek çok fazla duygusal değildir. Ama iş konusunda da olsun, şeytanlık konusunda da olsun, kadınların kafası biraz

daha fazla çalışır. Şöyle bir örnek vereyim, biz (erkekler) mesela birileriyle birbirimizi sevmiyoruz, düşmanız. Yahut da onu gördüğümüz zaman selam vermeyiz. Ama kadınlar, onun arkasından atar, yüz yüze gelirler, "aa ne haber canım", sonra otururlar konuşurlar hiçbir şey olmamış gibi. Biz erkekler insanlarla ya konuşmuyoruz, kavga etmeyi becerebiliyoruz. Onlar sadece mantığıyla hareket etmeye çalışıyorlar. (G 7)

Erkekler güzellik, kadınlar para ve güvence ararlar... Erkeklerin daha güzel bir kadın araması anlaşılır. Kadınlarda bu duygu herhalde eksik. Onlar güven duyacakları bir yere yaslanma, bir yerden güven alma, sağlam arka çıkma duygusu arıyorlar. Dolayısıyla o tür adamlara iki nedenle gidiyorlar. Birisi o adamın çevresi, gücü vs. nedeniyle sağladığı güvenlik ağı, ikincisi maddi olanaklar. İkisi de onun için büyük rahatlık. Yani hem çevredeki insanların onunla olan ilişkileri düzene giriyor. Hem o hayatını rahat sürdürüyor. Geriye ne kalıyor, bir tek seks kalıyor. Onu da herhalde idare ediyorlar diye düşünüyorum. (G 13)

Kadınlar aşkı değil parayı seçiyorlar... Onun dışında kadınlar seksten vazgeçebiliyor. Seks, işte onlar için hiçbir şekilde önemli değil. Olsa ne olur, olmasa ne olur. Gözünü kapattıktan sonra ha şişman olmuş, ha şu olmuş, ha bu olmuş. Ona sağladığı güvenlik çok daha öncelikli. Güvenlik, para, yaşam standardı kadın için daha öncelikli. Çok da sıkışırsa gider o seksi biriyle yapar. (G 13)

Kadınlar yapıları gereği bazı şeyleri başaramıyorlar... Mesela ticaret dünyasında kadınlar neden yok diye düşünürsen, kadınların çoğu garanticidir. Riske girmez. Yönetici olmayıp riske giren kadınlar yok mu, istisnaları konuşmuyorum. Ama genel yapıya bakarsan kadınlar daha garanticidir, daha az riske girerler, di mi? Daha içlerine kapanıktır. Dışardan, toplumdan gelen tehlikelere karşı, kendilerini tartmak zorunda hissederler. O nedenle çok büyük bir başarı gelemiyor diye değerlendiriyorum. Ama işte bunu politikaya taşı, askeriyeye taşı, oraya buraya taşı, bir de bedensel güç, denge, fizik var. Yani, askerde mutlaka bir bedensel güç dengesi yüzünden kadınlar az sayıda yer alıyor, genelde geri planda. Gemicilikte kadın tayfa sayısı çok azdır. Kadın kaptan belki hiç yoktur. Uçak pilotu da öyle. (G 15)

Kadınlar ne ister... güvenlik... Yüzde 90'ı güvenlik der. Şimdiki zaman ve gelecek zaman için güvenlik. Aynı hayvanlarda olduğu gibi, hayvan da bunun için erkeğinin peşinden gidiyor. Güvenliğini sağlasın diye kadın da bunun için erkek arıyor. Güvenliğini sağlasın, güçlü kuvvetli olsun. Hem parası, pulu olsun, hem aklı olsun. Dolayısıyla beni kaldırsın, kollasın. Dolayısıyla bence en çok saygınlık kazandıran şey erkeğin koruyucu olması. (G 16)

8

Eril Tahakküm ve *Habitus* Olarak Toplumsal Cinsiyet

Eril Takakkümün Bir Toplumsal *Habitus* Olarak Anlaşılması

Günümüz erkek egemen toplumsallığını sorgulayan bazı düşünürlerin ileri sürdükleri önemli bir çözümleme çerçevesi de toplumsal cinsiyetin bir tür iktidar ilişkileri örüntüsü içindeki *habitus* olduğudur. Bu düşüncenin öncülerinden Bourdieu'nun anladığı anlamda toplumsal cinsiyet, hem Foucault'nun tanımladığı tarzda, kendi arzularını ve isteklerini gerçekleştirme peşinde koşarken kendini toplumsal iktidar ilişkileri uzantısı olarak inşa eden "cinsiyetlenmiş beden" anlayışından, hem de Butler'ın eylem ve fiil olarak bedenin performansı biçiminde gerçekleşen toplumsal cinsiyet yaklaşımından beslenmiş bir tür sentezdir. *Habitus olarak toplumsal cinsiyet* üzerine tartışmak ve kafa yormak feminist düşünceye yeni açılımlar sağlamıştır.

Bourdieu, bir tür eylem kuramı geliştirmeye çalışırken *Masculine Domination* (Eril Tahakküm, 1998) kitabını yazarak, modern toplumlarda ortaya çıkan eril tahakkümü iktidar karşısında boyun eğmenin tipik bir örneği olarak ele almıştır. Eğer bunu anlarsak toplumda var olan başka tahakküm biçimlerini de kolaylıkla anlayabileceğimizi iddia etmiştir. Bourdieu eril tahakkümün tarihsel kökenlerine ve farklı varoluş tarzlarına bakarak, eril tahakkümün bir cinsiyet düzeni olduğunu; cinsel atıflar ve eylemleri düzenleyen bir dizi karşıtlık yoluyla bütün toplumsal evreni, bir tür bilinçdışı kabuller ve istekler şeması olarak yarattığını söyler (*a.g.y.*, 5). Bourdieu'ya göre eril düzenin yapısı, cinsel olanın ikili-zıt karşıtlıklar şeklinde işleyişi ile anlamlandırılan cinsiyetlendirilmiş bir kozmoloji üre-

timi ile gerçekleşir. Bu, aynı zamanda, içinde olduğumuz toplumsal evrenin cinsiyetlenmiş anlamlar ile yaratılmasına ve toplumsal bedenlerin bu cinsiyetlendirilmiş/cinselleştirilmiş toplumsal ilişkilere gömülü hale gelmesine yol açar. Bu sayede bedenin hareketi ve yer değiştirmesi hemen cinsiyet anlamları üretmeye başlar: yukarı kalkma, üste çıkma, dikilme vb. ile ereksiyon arasındaki ilişkide olduğu gibi. Cinsel ya da diğer ayrımlar eril-dişil karşıtlık içinde ele alınır, tek başına ele alındıklarında tamamen keyfi görünen özellikler birbirine benzer (*homologous*) karşıtlıklar sistemi haline gelerek nesnel ve öznel gereklilikler haline dönüşür. Yukarı/aşağı, ön/arka, sol/sağ, düz/yuvarlak, ıslak/kuru, sert/yumuşak, aydınlık/karanlık, dış (kamusal)/iç (özel), içeri/dışarı, çıkmak/girmek gibi adlandırmalar bedenin hareketleri olur (*a.g.y.*, 7). Bu durum bitmek bilmez bir metaforlar ve pratiklerin geçişliliği oyunu haline gelir; yananlamlar, karışımlar, karşılıklı değişimler sonucu her biri direngen semantik anlamlar kazanır. Bu anlamlar "doğallaşır" ve bunun kendisi bir toplumsal tahakküm düzeni haline gelir. Cinsler arası ayrım insan tercihlerinin dışında "gerçek şeylerin düzeni" olarak görünür, her şeyin içinde normal olarak var olur, öznelerin *habitus*'ları olur; kabuller, düşünceler, eylem şemaları olarak bir sistem oluşturur. Cinsiyet farkları sistemi bu şekilde bir eril tahakküm yaratır. Bu tahakküm, cinsiyete dayalı bir işbölümü olarak yaşar ve her bir cinsin eylemini, konumunu, zamanını ve araçlarını düzenler. Cinsiyet, bu anlamda toplumsal alanın yapısıdır (*structure of space*) ve bu durum erkeklere ayrılmış piyasalar veya alanların oluşumuna karşıt olarak evin kadın mekânı olması gibi farklı toplumsal alanların farklı cinsiyet anlamlarına da tekabül eder. Bourdieu'ya göre eril tahakküme dayalı toplumsal evren, bu sayede, insan bedenini *cinsel olarak belirlenmiş biyolojik gerçeklik* olarak kurar; bu gerçeklik aracılığı ile toplumsal ayrımları ve bakış açılarını cinsel olarak belirleme olanağına sahip olur; cinsiyetlenmiş insan bedeni bir tür diğer toplumsal olguların anlamlarını belirlemede anlam üretecek depo olarak inşa edilir.

Bourdieu ikili karşıtlıklar halinde ifade edilen toplumsal anlamlar sayesinde eril iktidarın ve bedenselleşen iktidar ilişkisinin nasıl inşa olduğunu anlatır. Bu bakış açısı eril iktidarı toplumsal/siyasal kurumlarda değil, bedenlere yazılmış haliyle anlamak çabasındadır.

Cinsel anlamlar olarak zıtlaştırılmış, ikileştirilmiş olanın sosyal olana yazılması ile paralel olan şey bu ilişkilerin "somatizasyonu" ile bedenlere yazılmasıdır. Hiyerarşik ilişkiler bedensel *hexis*[1] ile bedenselleşir ve bütün toplumsal farkları da yeniden cinsiyetlendirir. Toplumsal anlamların ikili ayrıştırılması ile cinslerin ikili ayrıştırılması birlikte oluşur. Eril tahakkümün temel işleyiş mekanizması budur. Bourdieu'nun *sembolik şiddet* kavramı bunun işleyişini açıklamak için geliştirdiği bir kavramdır.

Bourdieu'ya göre insan bedeni toplumsal alanların içinden geçerken cinsel anlamlar olarak inşa edilir; diğer deyişle insan bedenindeki cinsel anlamlar sembolik olarak inşa olunur (*a.g.y.*, 10). Örneğin bedenin önü cinsel farklar alanıdır; arkası ise farksızlık alanıdır ve aynı zamanda potansiyel olarak dişillik, pasiflik, itaatkârlık ve eşcinsellik simgesidir. Bedenin kamusal parçası kişisel temsilin saygın araçları olarak yüz, gözler, bıyık, ağızdır ve kimliğin asıl göstergeleridir. Bedenin gizli ve özel olarak tanımlanan bazı kısımlarına namus, utanma gibi dişil anlamlar yüklenir. Bu sayede cinsel ilişkiler toplumsal tahakküm ilişkileri şeklinde görünür ya da tersine tahakküm ilişkileri normal ve doğal ilişkiler halinde kodlanır. Bedenin *anlam diyagramında* aktif erillik ve pasif dişillik arasındaki ayrım tutkuyu belirler – sahiplenme, tahakküm, erotize edilmiş itaat, vs. bunun gösterenleridir. "Girme" (*penetration*) bir erkek söz konusu olduğunda egemen libidonun göstergesi olur; erillikten hiç ayrılmaz, karşıtını da dişilleştirir. Erkeğin cinsel sakatlanması kadınlaşması anlamına gelir; eşcinsellik de bundan beslenir.

Bourdieu'ya göre eril tahakkümün meşrulaştırılması onun biyolojik doğaya indirgenmesi ile olur. Aslında bu doğanın kendisi bizzat "doğallaştırılmış toplumsal inşa"dır. İnsan bedeninin cinsiyetlendirilmesi aslında toplumsal dokunun ve ilişkilerin cinsiyetlendirilmesidir. Bu, bedenin sembolik cinsiyetlendirilmesinin işleyişi ile olur. Bedenin eylemi sembolik cinsel anlamlar aracılığı ile toplumsal temsillerle bağlantılanır ve ilişkilenir. Bedenin temsilleri ile toplumsal temsiller birbirine bağlanır; hep birlikte ilişkilenerek cinsi-

1. Yunanca kökenli bu terim bir şeyin bazı parçalarının anlamı sürekli değişirken diğer bazı parçalarının daha kalıcı ve bütünü "sahiplenici" hale gelerek anlamları belirleyici olmasına işaret ediyor.

yetlenmiş anlamları ortaya çıkartırlar (*a.g.y.*, 23). Bütün toplumsal ayrımlar da bu eylemlerin icrası ile dişil-eril karşıtlığına indirgenebilir ve onun sayesinde anlam kazanır hale gelir (*a.g.y.*, 30).

Bourdieu tahakküm ilişkilerini deneyimleyen bireylerin kendi öznellikleri ile tahakküme boyun eğmelerinin nasıl birlikte olabildiğini göstermeye çalışır. Açıkça silah ya da zor yoluyla boyun eğdirme dışında, sembolik tahakkümü anlamak için zorun ötesine geçip gönüllü, serbest, hesaplanmış itaatin işleyişini anlamak gerekir. Örneğin hayranlık, saygı, aşk bedende iktidarın sembolik göstergeleridir (*a.g.y.*, 37-40).

Bourdieu'ya göre *habitus*'lar kendilerini üreten ve yeniden üreten "yapı"lardan ayrılamaz ve burada kadınlar sadece nesneler olarak, daha somut olarak, erkeklerin elinde tuttuğu sembolik sermayenin gelişimine ve artmasına yol açan araçlar olarak konumlanırlar. Kadınlar bu ilişkiler içine, anlamı tamamen kendi kontrolü dışında belirlenen sembollerin üretimi dolayımıyla dahil edilirler. Erilliğin üstünlüğü ve önceliğinin garantisi sembolik değişim ekonomisinin mantığında gizlidir. Daha somut söylemek gerekirse, kadınların konumlanışı, akrabalık ve evlilik ilişkilerinin değişim nesneleri olarak, erkeklerin çıkarlarına uygun biçimde gerçekleşir ve erkeklerin sembolik sermayesini artırır. Eşit erkek cemaatleri arasında kadınların konu edildiği değişimler eril tahakkümün yani erkek egemenliği siyasetinin sembolik araçlarıdır. Örneğin namus bir tür sembolik sermayenin birikimine tekabül eder (*a.g.y.*, 44). Namus bağlamında kadın bedeninin deneyimlediği *habitus* "başkası için yaratılmış olmak"tır (*female body for other*). Bu tahakküm kadın bedeninin gözetimi-gözetlenmesi ile "başkalarının ne diyeceği" söylemi üzerinden gerçekleşir. Bu anlamda "eril gözetleme" sembolik iktidarın kendisidir (*a.g.y.*, 65). Bu sayede eril tahakküm kadınları sembolik mallar piyasasının nesneleri olarak kurar. Kadınların bu ilişkiler içinde tutulabilme koşulu ise bedensel güvensizlik konumunda tutulabilmelerinin sürekliliğine bağlıdır; dahası bu "sembolik bağımlılık" olarak inşa olunur.

Bourdieu iktidarın "sembolik" boyutlarını çözümlemeye çalışırken eril tahakkümün işleyişi üzerinde durmuş ve eril tahakkümün sembolik işleyişi hakkında çok ufuk açıcı açıklamalar yapmıştır. Bourdieu'nun öncülük ettiği ve sonradan başkalarınca da geliş-

tirilen ve "toplumsal cinsiyeti bir *habitus* olarak kavrama" yaklaşımının eril tahakkümü anlamamızda ne işe yaradığı geniş bir tartışma alanı açmıştır. *Habitus,* bireylerin toplumsal alanda konumlanışlarını (*dispositions*) anlatan ve bu konumlanışların toplumsal pratiği doğurduğunu söyleyen bir kavramdır. Bu kavram farklı toplumsal alanlarda yaşayan bireylerin sahip oldukları maddi ve sembolik sermayeyi artırma stratejisi ile davranırken yaptıkları şeylerin nasıl bireylerin kişisel deneyimleri haline dönüştüğünü ve yapılanmış çıkarlarla, tahakküm ilişkileri ile bağlantılı hale geldiğini anlatır. Toplumsal cinsiyet, aile ve özel yaşam gibi tek bir toplumsal alana ait değildir, farklı toplumsal alanların hepsinde farklı *habitus*'lar olarak var olan bir *habitus*'tur; özellikle okul, kilise, devlet gibi kamusal alanlardaki toplumsal cinsiyet *habitus*'u aile ve ev içi alanlardakinden daha kurucu niteliktedir. Toplumsal dünya, farklılaşmış ama üst üste çakışan eylem alanlarından, dolayısıyla her alana özgü *habitus*'lardan oluşur. Bir alanda birden fazla *habitus* mümkündür ve her toplumsal alana özgü sermaye türleri vardır (ekonomik, sosyal, kültürel, sembolik vb.) ve her bir alanın kendine özgü toplumsal ilişki kuralları ve sermaye edinim stratejileri söz konusudur. *Habitus* ve *sembolik sermaye* kavramlarını kullanarak yapılan analizler toplumsal cinsiyeti farklı toplumsal alanlarda bireylerin bir tür "sermaye" olarak kullanacakları bir şeye dönüştürür (McCall 1992).

Habitus bir tür *modus operandi* ya da toplumsal pratik biçim ve bireylerin kişisel tarihleri tarafından belirlenen bedensel eylemdir; özellikle de "doğal" davranışlar, bedensel ezberler, bedene yazılmış otomatik eylemlerdir; bir zihinsel durum olmaktan çok bedenin kendi toplumsal ezberleri olarak tanımlanabilir. Bedende depolanmış toplumsal olandır. *Habitus* toplumsalın beden üzerine bir dayatması ya da eylem programı olmaktan çok yaşayan organizmanın bir özelliğidir. Cinsiyet de temel bir *habitus*'tur.

Toplumsal ile beden arasında *habitus* kavramının kurduğu bağlantıyı dikotomik olmayan dinamik bir bağlantı olarak görebiliriz (Krais 2000; 56-7). Toplumsal olarak cinsiyetlenmiş *habitus*'ların farklı toplumsal alanlara nasıl yerleştiği sorusuna yanıt vermek için "toplumsal pratik" denen şeyin ne olduğunu tanımlamak gerekir. Toplumsal pratik, dışarıdan bir belirleyici olmaksızın bedenin top-

lumsal olarak öğrendiği bilgi türüdür. Toplumsal cinsiyet bu anlamda bedenin bilinçli olarak yaptığı bir eylem değildir. Toplumsal cinsiyet *pre-reflexive*,[2] basitçe mekanik davranışların öğrenilmesinden oluşmaz; bedenin inanarak yaşadığı bir pratik, bir *mimesis*'tir, taklittir.

Habitus olarak toplumsal cinsiyet, toplumsal alanların metaforik analizini yaparak insanların içine gömülü olduğu farklı toplumsal alanlar sayesinde değişik sermaye biçimlerini sahiplendikleri ve bu nedenle farklı değerler ve yönelimler sahibi olduklarını açıklamayı olanaklı kılar (Skeggs 2004). Toplumsal cinsiyetin neden bir cinsiyet farkları düzeni olarak tanımlandığını ve bunun genellikle görünmez olan nesnel ve bilişsel yapılarını anlamayı kolaylaştırır. Cinsel kimlik öncelikle ailede, anne ve babanın davranışları içinde büyüyen çocukta, bu deneyimler aracılığı ile oluşur. Deneyimlenen annelik ve babalık kimlikleri bir toplumsal işbölümü olarak, bedende yazılı değerler, jestler, tavırlar, fiziki haller, konuşma ve dil özellikleri olarak ortaya çıkar.

Habitus olarak toplumsal cinsiyet bize sınıfsal özellikler ile cinsel özelliklerin birbirinden ayrılamayacağını da gösterir. Mesleki alanlara denk gelen farklı sermaye biçimleri (edebi, hukuksal, bilimsel, yönetimsel vb.) cinsiyetlendirilmiş anlamlarını gizlerler; çünkü cinsiyetlenmiş *habitus*'lar tarafından, "cinsiyetsizmiş gibi" anlamlandırılırlar. Toplumsal cinsiyet bir tür "sermaye"dir; çünkü görünmez ve evrensel halde bir tür kültürel sermaye olarak, aynı zamanda *habitus* olarak, asimetrik sermaye ilişkileri olarak işler (Mc Call 1992). Cinsiyetin tek bir alanda işleyen bir *habitus* değil, farklı kültürel alanlarda değişik biçimlere dönüşebilen sembolik sermayenin biçimi olduğu söylenebilir (McNay 1999).

Habitus olarak toplumsal cinsiyet açıklaması "geç modernlik dönemi"nde ortaya çıkan farklı egemen erkeklik temsillerini odağına alır ve ekonomik olanla kültürel olanın birlikte analizini olanaklı kılar. Toplumsal olanla cinsel olanın iç içe geçmişliğini ve bedenleşmesini (Adkins 2004) görmemizi sağlar. Cinsel farklar, cinsellik ve cinselleştirilmiş beden, farklı toplumsal alanlarda, farkın-

2. *pre-reflexive*: Akla dayalı ve iradi olarak planlanmış olmayan insan davranışı.

da olunmadan pratik edilen bir *habitus*, erkeklik ve kadınlık olarak ayrışan farklı toplumsal sermayeler olarak ele alınabilir.

Habitus olarak toplumsal cinsiyet feminist kuramların yapısalcılar ve kültürel çalışmacılar arasında kalmışlığına bir çıkış noktası sunar. Bir yanda cinsiyeti soyut bir yapısal konum haline dönüştürme öte yanda, Butler'da olduğu gibi, sadece sembolik ve söylemsel bir yapıya indirgeme ikileminden feminist kuramın çıkartılması açısından önemli bir açıklama aracıdır (McNay 1999). Bu sayede toplumsal cinsiyet yaşanan bir toplumsal ilişki biçimi, *deneyim* üzerinden oluşan ilişkisel bir sosyallik olarak tanımlanabilir ve kimlik ile iktidar ilişkileri sistemi arasındaki ilişkiye dikkat çekilebilir. Kısacası toplumsal cinsiyet soyut bir konum ve kalıp olmaktan çıkar ve yaşanan, çatışmalar, gerilimler, karşıtlıklar ile var olan toplumsal ilişkileri açıklayan analitik bir kategori haline gelir.

Toplumsal cinsiyeti bir *habitus* olarak görmek eril tahakkümün değiştirilebilirliğini ya da yok edilme koşullarını anlamayı kolaylaştırır mı? Yapısalcı ve postyapısalcı kuramların çoğunda toplumsal değişim açıklanırken iktidar ilişkilerini belirleyen ekonomik ve siyasal yapıların dönüşümüne öncelik veren bilinçli öznel davranışların gereği vurgulanır. Örneğin devlet yapısını ya da üretimde mülkiyet yapısını değiştirerek birçok toplumsal eşitsizliği sona erdirmek mümkündür. Geç modernite üzerine düşünen eylem kuramcıları *refleksif dönüşüm kuramları* olarak adlandırılabilecek bir açıklamayı değişim modeli olarak ileri sürmektedirler.[3] Bu kuramlar "gelenek sonrası" toplumlarda bireyin kendi kendini ve kimliğini değiştirebileceği iddiasını ileri sürerler. Toplumsal cinsiyet *habitus*'larının değişimini açıklamaya çalışan yaklaşımlar arasında örneğin Bourdieu da "yeniden gelenekleştirme" yoluyla toplumsal cinsiyet ilişkilerinin değişebileceğini iddia etmektedir. Bu yaklaşım açısından değişimi açıklayacak temel kavram *refleksivite*'dir. Önceden

3. *Refleksif modernite:* Öncülüğünü Ulrich Beck ve Scott Lash gibi düşünürlerin yaptığı bir düşüncedir. Geç modernlik dönemi toplumlarında sosyo-kültürel yapının öneminin azalması, sosyal aktörlerin öneminin artmasına dayalı olarak "eyleyici"nin (*agency*) yapıdan özgürleşmesi ve alışılmış, geleneksel olanı yapmamaya başlaması ile ortaya çıkan değişimin dinamiklerini anlatır. Özellikle cinsiyet, sınıf ve toplumsal statü ile ilgili olarak oluşan dönüşümleri anlatmak için kullanılmaktadır.

normal görünen ve değişmez addedilen toplumsal cinsiyet davranışları bireylerin farklı toplumsal "oyun" alanları ile "oyuna katılma" biçimleri (*habitus*) arasında meydana gelen uyumsuzluk sonucu sürdürülemez hale gelir. Yani nesnel ve öznel yapılar arasındaki senkronizasyon bozulur. Geç modernitede özellikle kadınların artan kamusal konumları nedeniyle toplumsal cinsiyet *habitus*'ları ve toplumsal alanlar arasında giderek artan oranda uyumsuzluk oluşmakta ve yaşadıkları uyumsuzluk ile giriştikleri pazarlıklar sonucu kamusal alanlar yeni "dişil" *habitus*'lar edinmektedir (McNay 1999). Geç modernlik döneminde kamusal alanların feminizasyonu ve değişen toplumsal cinsiyet *habitus*'ları nedeniyle dişil becerilere yeni gereksinim alanlarının oluşması bu değişimi açıklayan zemindir. Bourdieu *yeniden gelenekleştirme* kavramını bu tür bir değişimi açıklamak için kullanmıştır.

Habitus'ların değişimi ve dönüşümü ile ilgili kuramsal eleştiri ve tartışmalara gömülmeden birkaç stratejik toplumsal alanda erkeklik *habitus*'larının oluşumunun izinden gitmeye çalışalım. Özellikle erkek merkezli cinsellik, erkek bedeninin inşasında erkek sporları ve erkek erkeğe eğlence ve erkek mekânlarına bakarak erkeklik *habitus*'larının somut biçimlenişlerini daha yakından görmeye çalışalım.

Eril Tahakkümün Gölgesinde Erkek Cinselliği
Heteroseksüel, Çokeşli, Fuhuşla Eğitimli Erkekler

Eril tahakküm stratejilerinin erkeklerin cinsellik deneyimlerini şekillendirici etkisi tartışılmayacak kadar açıktır. Kadın bedenini ve özellikle de cinselliğini denetleme ve erkek cinselliğini, heteroseksüel sınırlar içinde, kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini pekiştirici olduğu oranda serbest bırakmaya dayalı asimetrik bir cinsellik anlayışıdır bu. Erkeklik, bir anlamda, her kadınla cinsel ilişkiye girmeye hazır olacak kadar "duygusuz" olmayı gerektirir. Hegemonik erkeklik değerlerini yeniden üretecek bu tür erkek cinselliği, öte yandan, erkekler arasında mahremiyetin olmadığı bir bağlamda, cinsel performans gücüne göre şekillenen bir övünme ve teşhir dolayımı ile oluşan erkekler arası hiyerarşilerin de önemli bir yaratıcısıdır. Bu tür cinsellik deneyimlerini yetişkin erkeklerin ne-

zaretinde, "abi"lerden öğrenen genç erkeklerin benimsediği cinsel ahlak normları, egemen erkeklik kurgusunun stratejik öğeleridir.

Erkek egemenliğinin kuruluşu kadınlara tekeşli evlilikler dışında cinselliği yasaklarken, erkeklere evlilik içinde ve dışında mümkün olduğunca serbestlik sunar. Türkiye'de erkeklerin cinsel deneyimleri –farklı bir erkeklik inşası bağlamıyla karşılaşmadıkları sürece– çoğu zaman erkeklerin "eğlenme" gerekçesiyle gittiği yerlerde, eğlenme adına kadın bedeninin aşağılanıp satıldığı, metalaştırıldığı genelevlerde, pavyonlarda şekillenmektedir:

Bizim kuşak psikolog yerine geneleve gider... Erkeklik şizofrenik bir şey. Bir adamın mutlu bir beraberliği var, öte yandan cinsel açıdan iki yetişkin insanın yapmasının doğal olduğu şeyleri yapmıyor. Çünkü kız arkadaşı bakire olduğunu söylüyor, o da bekârete saygı duyuyor. Öte yandan bir başka kadınla birlikte olursa çapkınlık yapmış olduğunu düşünüyor. Çünkü aldatmak, paralı seks yapmayan bir kadınla yaşanan bir ilişkinin adı oluyor, paralı seks yaparsanız bu aldatmak olmuyor. Paralı seks, çoğu arkadaşım için pek çok şeyin çözümü. Bu, insan hayatında bir kırılma değil rutin bir şey, iki arkadaşım da düzenli olarak böyle yapıyor, "napayım abi, kız arkadaşımı mı aldatayım" diyorlar. Bu iş çok paralı olmayı gerektirmeden her erkeğin cebine uygun olarak yapılan bir şey. (G 37)

Patronum beni pavyona götürdü... Benim için abi gibi olan patronum beni hayatımda epey bir yerlere götürdü. Beraber gittiğimiz bir gece beşaltı tane pavyon gördüm, sabaha kadar. Yanımızda patronun arkadaşları da vardı. Gittiğimiz yerlerde hiçbir zaman hesap ödemedik. (G 39)

Pavyonda kadınlar turne usulü geliyor, gidiyor; kaçırılmasınlar diye... Anadolu'daki pavyon kültürü turne şeklinde oluyor. Kadınlar geliyor 20 gün kalıyor ve gidiyorlar. Çünkü adamlar canı istediğinde silahla gelip basıyor, alıyor kadını götürüyor falan, öyle işler oluyor. Onun için öyle bir kültür gelişmiş. Öyle manyak erkeklikler var. (OD 1)

Cinselliği okuldan değil kerhaneden öğrendik... Cinsellik bir ihtiyaç. Nasıl bir insan ekmek, aş, su ister. O da bi ihtiyaç. Bizim zamanımızda ne vardı, şeyler vardı (*gülüyor*) kerhaneler vardı. Yani bizim zamanımızda da onlardı. Biz ordan öğrendik yani. Yani daha açıkçası ben yurtdışında Libya'da öğrendim. Ustalarım götürmüştü beni (*gülüyor*). Bence yani bu işi dört dörtlük bilmek daha avantajlı. Ama karşıdan öte kendi mutlu olman için. Ben o konuya özen gösteririm. Dışarda hiç işim olmaz, hani dışarda otostopçularla falan, öyle işim olmaz. Ama kendi evimde yaparım. Özen göstermezsen ne olur, kendin de zevk alamazsın, seks hayatın biter gibi bir

şey yani. Çullanır gidersin. O da (kadın) erkekten öğreniyor. Bilmiyor, bilmeden evleniyor. Adam sadece kendinin mutlu olacağını sanıyor bunu yaparken, karşının ne olacağını bilmiyor, bilmeyen insanlarımız çok. Mutlu olmuyor; işte artık herhalde olmuyordur yani. Yani tepeye çıkıp inmiyosa (*gülüyor*) doğru mu yani. Ne diyim öyle, işte hayvanlarınki gibi olup çıkıp işini bitirmeye... (G 10)

Eril egemenliği üreten cinsellik, kadın bedeninin satın alınabilir/el konabilir olmasının yanı sıra, geri kalan kadınların cinsel yaşamlarına yönelen cinsel denetimle de şekilleniyor. Bekâret beklentisi ve namus adına erkeklerin kadınlara karşı baskı, tehdit ve şiddet uygulaması yaygın; hatta "öldürme" de çok sık telaffuz edilen bir kelime.

Kadının namus denen kavramı var ya... Kadınlar bize nazaran hep şanssızlar. Erkek mesela gidebilir ama kadın gidemiyor. Kadının namus denilen kavramı var ya. Erkeğin yaşadığını kadın yaşayamıyor. Mesela kendi açımdan değerlendireyim, oğlum böyle bir yanlış yapsa affederim, ama kızım yapsa affetmem, kaba da davranırım. (G 11)

Namus için çeker vururuz... Yolda yürüyorsun, birisi aileme kötü gözle baktı. Vallahi o tip olaylara tepki gösteririm. Kim olsa gösterir. Bizde o tür şey affedilmez ki. Biz genelde köylüyüz, dahası çeker vururuz. Bizde kural öyle, yapmayız, yaptırmayız da. (G 12)

Karıma bakana direk girerim abi... Mesela yolda yürüyorum. İki tane benim karıma laf attı. Ağbi sorgu sual yok. Ben döverim, dövülürüm hiç önemli değil. Direk girerim. Öyle şey olur mu ağbi ya. (G 1)

Başka kadına bakmayız, baktırmayız... Kadına bakmak göz zinasıdır!.. Cenab-ı Allah güzellik vermiş yavrum, bayan güzelliğini vermiş ona. Ben onun böyle arkasından dört gözle koşturacak halim yok ya. Baktığım zaman ne yapacam? Kendimden başka kimseye zararım dokunmayacak. Sanki bakmayla kadın döndü sana yüz mü verdi yani, gülümsedi mi veya kendinden bir dil mi verdi? Hiçbir şey. Sadece göz zinası yaptın. Öldüğün zaman Cenab-ı Allah'ın huzuruna göz zinası ile varacan. Evde ailen varken, tutup da başka yerlerde gezmenin âlemi yok. Varsa nefsin Cenab-ı Allah vermiş sana bir aile, nefsini orda gidermen lazım. (G 2)

Köyde ve kentte namus farklı... Köyde yapmış olsan der ki "ya falancanın avradına sövmüşler, adam hiç gık bile çıkartmamış" der. Ama şehir merkezinde öyle değil. Mesela sokakta "niye aileme ters bakıyorsun?" "Sen benimkine bak, ben seninkine bakayım" diyor. Nedir yani, o zaman niye

evlilik yapalım ki. Sen benim evime gel, ben gideyim evden, o zaman yani düzgün evlilikler de olmaz. Yani biraz bu namus kavramı üzerinde durulmalı yani. Aşırı değil ama namus gerek. Herkes hakkına razı olur. (G 11)

Namus öldürmeyi gerektirir... Vay efendim neymiş o kadınla olmuyor, ben başka kadına gideyim. Eee, kadın da aynısını isterse ne yapacak? Önce kadını vuracaksın. Sonra kendini vuracan. Niye? Çünkü hapisanede yatmanın anlamı yok. Sevdiğin insanı öldürüyorsun, dağlara taşlara. Niçin yaşayacaksın ki? Kendini de öldür... Valla bence öldürülmesi gerekir diye düşünüyorum. Tabii öldüreceksin yani. Biz öyle öğrendik. Benim kız kardeşim aynı şeyi yapsın benim eniştem de vursun kardeşim. Ben niye vurdun demem. Vuracak tabii. (G 1)

Erkek egemenliğini kuran önemli stratejilerden biri de erkeklerin aşırı, saldırgan ve hatta etik dışı denebilecek cinsel davranışlarının kökeninde erkek biyolojisinin yattığına ve bu biyolojik kökenli cinselliğin gemlenemez, dizginlenemez olduğuna dair yaygın kabuldür. Bu sayede erkekler kendilerini engelleme zorunluluğundan kurtulur ve "ahlaksızlık" değil, affedilebilir hatalar yapmış olurlar:

Erkek kimyasını kontrol etmek çok zor... Öyle bir şey ki bu erkeklik, içinde hükmedemediğin bir şey böyle... Bir enerji, sen buna hâkim olamıyorsun. Bu enerji, sana hâkim oluyor. Bu vücudunda olan bir kimya, erkek kimyası. Bunun içinde, endokrini var, adrenalini var, testesteronu var. Bazen testesteron seni esir alıyor. Böyle fokur fokur kaynıyor. Küt diye ortaya birdenbire Frankeştayn gibi çıkıveriyor. Yani içindeki kimyalar kaynayınca ne yazık ki bir ölçüye kadar, ıslah edebiliyorsun. Sadece kadınlara karşı davranış açısından demiyorum bunları. Onun dışında erkeklik göstergeleri, iktidar olma, aileyi yönetme, sahip olma, filan gibi özellikler, bazen bilinç altından, senin her türlü baskına rağmen, fışkırıyor. Senin kontrolün dışına çıkıveriyor. (G 16)

Eril tahakküm dinsel kaynaklı muhafazakâr ahlak ile iç içe geçtiğinde erkek cinselliğine tahrik olmama, kadınlara bakmama gibi yasaklar önerilebiliyor. Ama bu yasakların kınama dışında hiçbir yaptırımı da yok aslında.

Kadınlar tahrik ediyor, erkekler tahrik oluyor... Çarşıya çıktığın zaman görüyorsun kadın açıyor, göbeğini, sırtını. İnsanı ister istemez etkiliyor. Oysa onu giydiği zaman zaten erkeği galeyana getiriyor. Giymemesi lazım aslında ama giyiyor. Bazı kadınlar kendilerine baktırmak için öyle geziniyor, bazıları da namussuzdur geziniyor. Göğüslerini açıyor bilmem

ne. Hoşlanmıyorum bakmaktan, doğru değil. Ama bakan bakıyor. Bakmayın diyorum, sizin de aileniz var, çoluğunuz çocuğunuz var diyorum, ama bakıyorlar. (G 18)

Kadınlar çıplak geziyor; kadın kocasına süslenmeli... Erkeklere bakıyorum kapalı giyiniyorlar, kadınlar resmen çırılçıplak geziyorlar. Çok itici giyiniyorlar. Saldırı olmuş, tecavüz olmuş falan diyorlar. Hep saldırılara bakıyorlar. Bir de saldırılan neden böyle giyindi de, bu niye böyle yaptı diye hiç araştırma yapılmıyor. O kadar ilgi çekici giyiniyor ki her tarafı belli. Öyle seksi öyle dekolte, her türlü şey var işte. Mini etek de giyiyor, bilmem ne de. Yürürken öyle cezbediyor ki. Ondan sonra erkek ne zamandan beri hiç kadın yüzü görmedi, saldırı da olabilir, taciz de. Bütün kadınlara saldırmadıklarına dua etsinler bu şehirde. Bir ölçü yok. Bir kadın sadece, kocasına karşı süslenmeli. Dışarıda giderken başkalarına görünmek için yapıyor. Bunların evlerine git bak tipsiz, bakımsız, süssüz. Sen git, evde kocana güzel görün. Başka ne yapacan, el beğensin beğenmesin. Seni kocan beğensin yeterlidir. (G 6)

Eril tahakkümün kuruluşu kadınlar ve erkekler için ayrı ve asimetrik kuralların varlığından besleniyor. Cinsel ahlak kurallarındaki farklılık erkekleri her koşulda –onaylanmasa da– hoş görülen bir serbestlik ile sarmalarken kadınlar için yasakçı. Erkekler için evlilik dışındaki cinsellik "deneyim", kadınlar için ise tehlikeli biçimde "erkeğin yasasını ihlal" anlamına gelebiliyor:

Evlilik öncesi cinsel ilişki erkek için olmalıdır da... Evlilikten önce cinsel ilişki kadında ters ağbi. Neyi eksiliyor erkeğin, hiçbir şeyi eksildiğini zannetmiyorum. Erkek belli bir yaşa gelene kadar duygu muygu hikâye, öyle bir şey yok. Erkek için hiçbir şey değişmez; ne değişir ki ağbi erkek için. Bence hiçbir şey değişmez. Ama kadın için öyle bir şey olduğu zaman çok şey değişir. (G 1)

Erkek yapar abi!!! Ama yapmamalı... Kadın olmak daha zor, toplum içinde. Erkeği hiç kimse yadırgamaz. Erkek gider şurda sokak ortasında bir tane bayanı tutar öper, "aferin lan" derler, "erkekliğini konuşturdun", erkeklik bu ya. Ha bir bayana derler ki "ne kadar güzelmiş" (*ıslık çalıyor*), ıslık çalarlar, laf atarlar, hiç kimse demez ki "yavrum bunlar bayandır, bunlar iyi insandır, yaptığın hareket kötüdür, ayıp bunu yapmayın" demezler. Ama erkek aynı işi yaptığı zaman "aferin lan erkekliğini konuşturdun" derler. Türk insanı biz uçkurumuza düşkünüz ya güya. (G 2)

Erkekse doğal, evlenmeden de olur... Evlenmeden önce cinsel ilişkiye girmesi erkekse doğal bir olaydır. Bekâr bir adamdır. Parayla da, piyasada-

ki bir kadınla da ilişkiye girebilir. Onun dışında genelevlere de gidebilir. Sağlık açısından sağlam. Ben mesela kendi çocuğumla bu konuları konuşamıyorum ama konuşabilsem, öyle bir şey yapacaksan geneleve git derim. Hiç olmazsa korkusuzca... (G 11)

Benim hayatımda kız olmadı, ama kadın oldu... Cinsel ilişkisi olmuş bir kızı ben kendim kabul etmem. Sadece ben olacağım, başka kimse olmayacak. Benim hayatımda evleneceğim kızdan önce başka bir kız olmadı. Kadın olabilir. Bazı kadınlar oluyor işte, bu işleri yapanlar da oluyor, evlenip ayrılmış olanlar. İşte, kadın geliyor, konuşuyor, tanışıyorsunuz, "beraber olabiliriz" diyor. Öyle bir ilişkim oldu, ama duygusal yanı hiç yoktu. Şimdi duygusal bir ilişkim yok, ama bekâr kızlara karşı, ondan hoşlanıyorsam hele konuşamıyorum, yani derdimi anlatamıyorum. Cesaret edemiyorum gidip mesela seni seviyorum diyemiyorum. Çok panik oluyorum, hata yapma korkusu, kız istemezse, ters bir şey olur korkusu, kaybetmekten korkmak gibi bir şey. (G 39)

Erkek egemenliğinin kurucu, vazgeçilmez iktidar stratejilerinden bir de kadın cinselliğinin erkeklerden farklı yapısı olduğu ve bu nedenle erkekler kadar zorlayıcı koşullarla karşılaşmadıkları iddiasıdır. Bu nedenle erkekler hata yaparsa bu gemlenemez doğaları yüzündendir. Oysa, kadınların böyle sorunları yoktur zaten!

Kadınların cinsel yapıları farklı, sekssiz yapabiliyorlar... Kadınlar iradelerine biraz daha iyi sahip olurlarmış yani. Erkek gibi değilmiş yani, erkek biraz daha uçkuruna daha düşkün oluyormuş yani. Demek bu dünyanın yapısı bu yani. (G 10)

Şimdi zaten kadınların bazıları önemsemez... Kadınların bazıları önemser. Bazılarına ayda bir de olsa yetiyor. (G 18)

Kadınlar için seks ihtiyaç değil... Kadının da sekse ihtiyacı var, kadın da seks yapmak istiyor. Ama bir kadının seks yapmadan çok uzun bir dönem kalabildiğini fizyolojik olarak biliyoruz. Kendileri de söylüyor. Biz çok uzun, bir sene seks yapmazsak kendimizi tutamıyoruz. (G 14)

Kadınlar cinsellikte duygusallık ve süreklilik ararlar... Erkek hemen birini buldu, 15-20 dakika sonra sevişti, seks yaptı, ayrıldı gitti; o an için yeter. Ama kadının cinsel ilişkiye girmesi için bir duygusal bağ aradığını gözlüyorum. Yani hoşlanacak, etkileşme olacak, birlikte olacak. Ha bunun da devamlılığını istiyor. Ama bunun ötesinde, bulduğuyla yatıp kalkan kadın yok mu, var. Mesela onu görünce diyorsun ki aslında bütün kadınlarda bu var da bastırılmış olduğu için çıkmıyor. Kadın daha çok bağlanıyor. (G 13)

Erkek egemenliği erkekleri çokeşli ilişkilere yatkın tanımlıyor ve bunun da kınanma dışında hiçbir yasaklayıcı ve engelleyici önlemi ve yaptırımı yok.

Evdeki ile dışarıdaki farklı... Bir ortama takılırsın, bir tane bir bayanla bilmem ne yaparsın. Ondan sonra bir başkası çıkar. İlk tanıdığını da atamazsın, erkeklik yani. Bir koruma pozisyonu olur. Hele kadın da biraz fettansa. Üç tane de kadın olsa üçünü de idare edersin dışarıda, evdekini de idare edersin. Koruma duygusu veya alışma. Sonra eve gittiğin zaman stres var. Ama dışarıdaki bir pozisyona gittiğin zaman orada daha bir değişik yani, çocukça, evdeki hiçbir pozisyonu düşünmüyorsun. Sorun düşünmüyorsun. Orda çok daha rahatsın. Kafana göre yaşarsın edersin, gülersin. Ama o pozisyonu evde yapamazsın. İstediğin kadar eşini de sevsen yapamazsın. Sen stresini orda rahat atarsın. He, o da alışmış diyelim sana. Sen gittiğin zaman hoş geldin, senle zevk almasını, oturmasını veya bir kadeh içmesini bilir. Tutup da evdeki karıyı oturtup içki içirtemezsin. İçmesini istemezsin yani. Ama dışarı gittiğin zaman haydi oturalım içelim, kafaları bulalım, hadi gidelim yatalım, yuvarlanalım bilmem ne derim. Bunların hepsi değişik değişik pozisyonlar yani. Ona içirirsin, kafayı bulsun diye uğraşırsın. Ama evde yapmazsın bunu yani. (G 4)

Şeytana uyduk diyelim... Bir ara bir başka biriyle bir muhabbetim oldu. Yakalanmadık tabii. Şu an da tabii konu aklıma geldiği zaman, aynada kendime baktığım zaman harbiden utanıyorum kendimden. Tabii ben çok büyük hata yapmışım. Ben evlenmişim, üç dakikalık, beş dakikalık keyif için başkalarıyla beraber oluyorum. Çok kötü bir şey. Benim sevdiğim insan var. Ben sevdiğim insanın elinden tutsam, yolda yürüsem o bile bana bir haz verir. Ama öbür türlü sevmediğin biriyle, vay be saçı sarıymış, gözü maviymiş, boyu posu şöyleymiş deyip yatağa giriyorsun, iki saat sonra çıkıyorsun. Hemen kahraman oluyorsun. (G 1)

Kadını her türlü mutlu etmek gerekiyor... Kadın da gidiyor, buluyor, yani benim deyimimle kocasını boynuzluyor. Sürekli karına arkanı döner yatarsan, karını öpmez koklamazsan, ıvır zıvır ne yapılması gerekiyorsa yapmazsan, kadın da biri baktığı zaman, o bakışından en ufak bir ilgiden etkileniyor. Dini bütün bir insan olmasına rağmen, günah olduğunu bile bile bu işi yapan bile olmuş, kocası ilgilenmiyormuş, arkasını dönüp yatıyormuş, seks konusunda arzu etmiyormuş. Kadını her türlü mutlu etmek gerekiyor. Karısı mutlaka bir yerden kendini tatmin edecek bir şey bulur diye düşünürüm, adamı suçlarım. Ama ne yapsın, kocası ilgi göstermiyor, yatmıyor. Bu arzudur, işte, şehvet. Benim bildiğim örnekler var, kendisi başka karılarla yapıyordu adam, evde karısını ihmal ediyordu. Karısı da başka yerlere gidiyor. O türlü insanlara kızarım ben. Bilmem nerde flört eder baş-

kalarının karılarıyla; işini bitirir eve gelir, ihtiyaç duymaz çünkü karısına. Karısının ne olacağını düşünmez, kendi elin karılarını kullanıyor, ama kendi karısını kimler yapacak? Erkek evde kendi karısından yeterli ilgiyi, yeterli şefkati, seks konusunda görmüyorsa, karısında buluyorum ben orda suçu. Her halükârda, yapmacık da olsa, kadının erkeğini eve bağlamasını bilmesi lazım. Yani istemediği halde, istiyormuş gibi rol yapmasını istiyorum. Aksi takdirde kocası başkalarına gidiyor, evden gidiyor, yuva yıkılıyor. Nasıl yaparsa yapsın bir şekilde kocasının gözünü dışardan kesecek-sin. (G 6)

Tekeşli olabilmeyi başarmak önemli, ihanet duş yapınca geçmez... Bu bir irade tescili gibi bir şey. Hani bir de zaman geçtikçe piyasada değerin artıyor, inanılmaz e-mailler, cep mesajları kadınlardan gelen. Veya hadi akşam yemeğe seni götüreyim filan. Bir karşı duruyorsun, iki karşı duruyorsun, üç karşı duruyorsun dördüncüde teslim oluyorsun. Bazen dayanamıyorsun bu da bir tür sınav yani. Eskiden ben bu gibi durumlarda direnmezdim. Fakat, görüyorsun ki kadın birlikte olduğunun onuncu dakikasında sana sevgilim demeye başlıyor, sarılıyor, senin de ona sarılmanı istiyor, sarılmazsan elini alıyor boynuna atıyor sarıl bana diye. İstisnasız bütün kadınlarda var bu yani. Sadece yatıyorsun mesela, sevişiyorsun daha o gün tanışmışın, gitmişin yatmışın, ama işte kadın seni tanıyor daha önceden filan. Yatıyorsun, alıyor eline üstüne atıyor. Yani bana sarıl diyor. İstemiyorsun elini çekiyorsun, tekrar alıyor. Seni çeviriyor, sarıl bana, beni sarmala, bana sahip ol. Bu çok kadınsı bir hareket. Bunun tam tersi erkeksi hareket de kıçını dönüp uyumak. Bu işin bittikten sonra oradan gitme isteği. İşimden çıktım, çıktıktan sonra manava gittim muz aldım, ondan sonra otel odasına gittim, bu kadını becerdim. Ordan da gittim kasaptan kıymamı aldım eve geldim. Bu işler arasında bir şeydi. O muz almak gibi bir şey. Erkek böyle görüyor. Ama sanıyor ki, eve gidince ben duş alırım, duşla birlikte o da akar üstümden, sabunla beraber bıuıujjjtttt diye üzerinden akan ihanet yoktur. İhanet, eğer sen o kadınla ömrünü geçirmeye niyetliysen ve öbür eşini ihmal ediyorsan, orda ihanet olur, erkekler böyle düşünür. Pek çok erkek üst sınıf erkek, öyle düşünür. Yani ben, ne zaman ki karımı severim, dünya ahret karımdır o benim ben onu aldatmam, başka kadınlarla beraber olurum ama karımı hiçbir zaman terk etmem. O, öbürü öyle gelip geçer. Onlar hayvandır. Bir kadın değildir. Şimdi anlıyorum bu taraftaki kadın da istiyor ki sen ona sarıl, sen ona sevgilim de, sen ona ara sıra hediyeler al, bunu becerenler de var. (G 16)

Eşcinsellik: Erkekliği Bozar...

Heteroseksüelitenin hegemonik erkekliğin kurucu unsuru ve homofobinin de bunun inşa stratejisi olduğunun altını çizmek gerek. Homofobi, basitçe eşcinsellere karşı bir önyargılı tavır olmaktan öte, erkekleri hegemonik erkekliğe zorlayıcı işlevlere sahiptir. Ergen erkek arkadaş gruplarıyla yapılan araştırmada erkek çocukların daha ilkokulda homofobik terimlerle (ibne, top, vb.) disipline edildikleri ve ilk öğrenilen cinsel terimlerin homofobi ile ilgili olduğu görülmüştür (Plummer 2000). Türkiye'de KAOS-GL aktivistleri ile eşcinsel erkeklik üzerinde yapılan bir araştırma da (Bereket ve Adam 2006) benzer sonuçlara işaret ediyor. Eşcinselliğin doğrudan erkekliği tehdit eden ve bu nedenle bireysel eğilim olmaktan çok toplumsal ahlaki bir "sorun" olduğunu iddia eden egemen erkeklik değerleri çoğu erkek tarafından sorgusuzca benimseniyor. En fazla bunun kişisel tercih olabileceğini düşünenler var:

Eşcinsellik bir tercih ama ben onları sevmem... Toplumda erkek geyler var. Hiç sevmiyorum. Ben on saniyeden fazla bakamıyorum bir tanesine. Yani geylerden ziyade, travestilerin gözüne bakamıyorum. (G 5)

Bir insan erkekse erkektir, kızsa kızdır... Başkası dağlara taşlara... Ne tercihi, neyin tercihi anlamıyorum ki. Bir insan erkekse erkektir, kızsa kızdır. İkisinin ortası yoktur. Öyle derler ya kurban olduğum Allah, bizi öyle şeylerle yüz yüze getirme diye. Saçma iş, sakat iş ağbi. Bir kızın kötü yola düşmesine insan ne diyor? Kötü yola düşmüş der. Şimdi öbür türlü de bir erkeğin kötü yola düştüğünü, döndüğünü düşün. Allah dağlara taşlara, yakının olduğunu düşün, akraban olduğunu düşün. Allah canını alsın o anda daha iyi. En kötü şeydir. Ölmek daha iyidir. (G 1)

Homofobi, itiraf edilen bir korku... Bize doğallar ve doğal olmayanlar öğretiliyor. Dolayısıyla bir kadının bir erkeğe dokunması ya da erkeğin kadına dokunması normal. Ama bir erkeğin erkeğe, kadının kadına dokunması anormal. (OD 4)

Erkek erkeğe olmaz... Vallahi yanlış görüyorum. Yani çok afedersin gitsin bir hayvanla ilişki kursun ondan daha iyi. Erkek erkeğe de şu günümüzde olur mu, memleketin sapığı tükenmez. Adam tutuyor evladıyla yatıyor. Kız çocuğuna tecavüz eden insanlar duyuyoruz, görüyoruz, basın yazıyor televizyon gösteriyor. Lanet olsun, bunu nasıl yaparlar şimdi? Avru-

pa bu kafada mı? Erkek erkeğe de öyle görüyorum ben. Bir kampta şurada burada belki hoş görürsün erkek erkeğe. Olur mu yani şimdi, günümüzde artık bu kadar genelev varken, piyasada o kadar kadın varken, atı eşeği hayvanı varken. (G 11)

Ben onları bir insan olarak topluma kabul etmiyorum... Özenti için, bayanlara özenti için, fuhuş parası için yapıyorlar. Afedersin, Yahudiyi, Hıristiyanı, Ermeniyi, her şeyi kabul ederim, ama ben bunları dünya toplumunda kabul etmiyorum. (G 9)

Eşcinselliği farklı gerekçelerle hoşgörenler de var. Bunların başında insanların "biyolojik yaratılış" gereği eşcinsel olabileceği fikri geliyor:

Eşcinselliğin bir tercih meselesi olduğunu düşünmüyorum... Yani doğuştan bir üçüncü cins olduğunu düşünüyorum. Tercihle, kültürle ilgili değil tamamen. Biyolojik bir şey olduğunu düşünüyorum. Eşcinseller konusunda olumsuz düşüncem yok. Çünkü eşcinsellerin birçok hallerini gördüm. (G 3)

Etrafa zarar vermiyorsa bir şey diyemem... Geç saatlerde yollarda falan görüyordum. Zaten hep tersime gelir. Karşı çıkarsın sonra düşünürsün ki ne yapayım bu da böyle zevk alıyorsa, vallahi bir şey demem. Hoş karşılarım eğer ilişki konusunda komşuyu rahatsız etmiyorsa, adam gidiyor kiminle yatıyor kalkıyor, kalıyorsa, bana ne. (G 11)

Allah onları öyle yaratmış... Onun kendi isteği olan bir şey değil o. Normal bu. Allah vergisi yani. Yani ona bir şey diyemem yani. Hepimizin çoluğu çocuğu var. (G 10)

Sorgulayan Erkekler

Erkek tahakkümüne dayalı erkek cinselliği birçok erkeği çelişkili, çatışmalı ve çözümsüz konumlarda bırakıyor. Çok sayıda erkeğin egemen erkeklik değerleri dışına çıkmaya çalıştığını görüyoruz. Bununla ilgili erkek deneyimleri şimdiye kadar yeterince ilgi çekmemiş aslında. Oysa ki dönüşüm ve değişim dinamikleri buralardan filizleniyor. İşte örnekleri:

Namus, bekâret: Erkeklik travmaları... Aslında benim kuşağım için çok travmatik olduğunu düşünüyorum. Ben 79 doğumluyum, 10 yaşındayken benim için bir kadının bakire olmaması hayat kadını olmasıydı. Mahalledeki abilerin konuşmalarından hatırlıyorum, "bu kız zaten bakire de-

ğil, herkesle birlikte olabilir" diye anlatıyorlardı. Kendi cinsel performanslarını anlatırken başarılarını sürekli laf aralarında anlatıyorlardı. Şimdi hatırlıyorum ve bu beni çok güldürüyor. Laf aralarında, "kadın bana hasta oldu, fakat abi işte bekâretini de korumak istediğim için bir yerde durmak zorunda kaldım" gibi. Çünkü biliyorsunuz işte "bekâret namustur" diye bir yorumla biterdi. Yani kız onu koruyor; o da ona saygı gösteriyor, ya da saygı göstermek istemiyor aslında, geçmek istiyor bu kapıyı, ama işte o kadar önemli bir şey ki toplumda, kız onu her halükârda korumak zorunda. Dolayısıyla bir kızın bekâretini kaybetmiş olması artık bu kızın gideceği bütün sınırları geçmiş olması olarak yorumlanıyordu. Üniversitede de aynı şeyler devam etti aslında ama kızların bekâretini kaybetmiş olması artık bir haber olmaktan çıkmıştı, bunu hatırlıyorum. Ben dört sene boyunca çok sevdiğim bir kız arkadaşımla çıktım, ama hiçbir şey olmadı; çıktığımda bakireydi, ayrıldığımda bakireydi. İkimizin ortak kararıydı, şimdi olsa ne kadar aptalca bir şey. Bakire olduğunu öğrendiğimde bundan mutluluk duyduğumu hatırlıyorum mesela. Dört sene boyunca bakireliğini bu yüzden korudum. Çoğu erkek birlikte olduğu kızın bakire olmamasını tercih eder ama bakire olması da daima değerli bir şeydir. Bunu kendime ben de sordum. Şimdi mesela yarın bir kızla çıkacak olsam kız bakire değil, büyütmem, ama içten içe kimle olmuş, ne zaman olmuş, hatta bir noktada keşke olmasaymışa getiririm. Kesinlikle karşımdaki kızı rahatsız etmem bu konuda, bakire değilsin falan demem, ama kendi içimde doğallıkla da karşılayacağım bir şey değil. Otuzuma yaklaşıyorum, trajik, burada çok büyük travmalar var, tam bir travma yani. Herkes ikili bir hayat sürüyor gibi neredeyse. Bir taraftan bazı şeyleri aştık artık deniyor; ama öte yandan herkes kendi içinde o kadar karmakarışık yaşıyor ki. İki tür erkek var, bir kafa karışıklığını kadına doğrudan yansıtan erkek, bir de dolaylı yansıtan erkek. Ama ikisi de yansıtıyor, buna çok eminim. Bu entelektüel bir erkekse dolaylı oluyor işte... (G 37)

Biz erkekler için cinsellik en ağır şey... Kızlardan kadınlardan yararlanmak için özel çaba gösterenlere, onların belki saflığını, görememesini kötü niyetli olarak kullanan insanlara da kızardım. Evleneceğim diye kandırıp aldatmak veya başka şeylerle yararlanmak için bir şeylere girmesi çok çirkin. Yakın arkadaşlarım da böyle düşünüyordu. Bunun aksine olan adamla arkadaşlığım devam etmezdi. Bir erkeğin bekâretle ilgili duygusunu yenmesi çok zor. Bir aydınlanma hali olarak bunu yaşayan adamlar en azından benim çevremde gördüğüm haliyle çok az. Erkek için ilişkinin hafif olması ile kadının hafif olması arasında bir paralellik vardır. Biz erkekler için cinsellik en ağır şey, yaşanması en acılı şey. Ben çocukluğuma bakıyorum, hatırladığım çocukluk anılarımın büyük bir bölümü cinsellikle ilgili. (G 36)

Kadınlar hakkında düşündüğüm şeylerin çoğu yanlış... Büyük abilerimiz bir kız geçerken, diyelim ayrık sarsak yürüyorsa onun bakire olmadığını iddia ederlerdi, yani yürüyüşe göre, bu bekâreti kaybetmiş. Biz çocuk olduğumuz için onları takip ederdik. Sanki bir kızın bekâretini kaybetmiş olması suçmuş ve hepimizle de birlikte olabilirmiş gibi. O kızları mesela takip ettiğimizi falan hatırlıyorum, çocuk halimizle, büyük abilerin yardımıyla. Burası orta alt sınıf bir mahalleydi, bütün çocukluğum ve ilk gençliğim öyle bir yerde geçti. Bazı davranışlar değişti, ama üst düzey bir üniversitenin kantininde yaptığımız konuşmalara bakıyorum gelip dayandığımız noktalar aynı, şu kızın kıyafetine bak, o kızı gördün mü... Ama ben aslında kendi arkadaşlıklarıma baktığımda kadınlar hakkında düşündüğüm şeylerin çoğunun yanlış olduğunu görmüşümdür. Muhtemelen bizim düşündüğümüz şeylerin çoğu yanlış aslında. Ama bunu birbirimize itiraf etmekten çekiniyoruz; çünkü bir erkeğin saygın olması biraz da kadınların üstündeki tahlillerinin doğru çıkması ile bağlantılı. (G 37)

Aldatma/aldatılmada çelişkili durumlar... Mesela ben eşimi hâlâ çok seviyorum, dolayısıyla böyle bir şey yapmamam gerektiğini düşünüyorum. Ama evlenmeden önce bir kere yaptığımı da itiraf edeyim yani. Eşim başka bir erkekle birlikte olsa ne yaparım? Ya hiç karar veremiyorum ama kesinlikle çok acayip olurdum yani, çok bozulurdum. Ben ondan ayrılır mıyım, yani herhalde şunu düşünürüm, demek ki başka birisinden hoşlandı, yani onu serbest bırakmak gerekir, dolayısıyla ben aradan çekileyim gibi bir şey düşünebilirdim. Sinirlenerek bir şeyi halledemezsin. Yani daha mantıklı bir şey yapmak gerekir. Çünkü hani kızılacak bir şey değil. Hani bir insan başka birisinden hoşlanıyorsa, senden o kadar hoşlanmıyor demektir. Bir tercih meselesi var. Bu kadar basit yani. (G 3)

Erkeğin aldatması dürüstlüğü bozar... Çok fazla kadınla birlikte olan evli olan bir erkeğin saygınlığı düşer mi? Hani ne yapıyor bu salak derdim. Çünkü böyle bir şey yapıyorsan eğer, karısıyla ilişkisi çok kötü demektir. Ya da neden evlisin diye sorarım o zaman, git boşa, zaten serbest bu işler toplum içerisinde. Ama öbür türlü eşini kandırıyorsun, devamlı yalan söylüyorsun, aldatıyorsun falan, bu çok akıllıca gelmiyor bana. (G 3)

Eşitlikçi erkekler cinsel ahlakta yeni arayışlarla kendilerini belli ediyor. Bu arayışlara dayalı deneyimler tartışmaya açılmamış bireysel deneyimler olarak kalmakla birlikte gene de önemli ipuçları sunuyor:

Solcu erkekler geneleve gitmez mi?.. Geneleve gitmek ahlakdışı bir şeydi, mümkün değildi, yanlış bir şeydi. Temel olarak bence de yanlış bir

şey, bunun doğruluğu nasıl olabilir bilmiyorum. Kadın erkek ilişkisi birlikte karşılıklı bir duygusal bağla yaşanan bir şey. (G 41)

Farklı olmaya çalışıyorum... 21 yaşında ilk sevgilim olan kadınla sekiz sene birlikte yaşadıktan sonra evlendik. Gerçekten bir gün öncesi ile bir gün sonrası bizim için hiçbir şey değiştirmedi, yani yaşantımız aynıydı. Fazladan bir takım koltuğumuz, bir takım yatak odamız oldu. Ne evlendik diye birbirimizi daha fazla kısıtlar olduk, ne evlendik diye birbirimize kıskanç olduk; bunlar olmadı. 12 yıldır birlikteyiz. Keşke liseli çağlarımda, o ilk zamanlarda uçarı hallerde veya üniversitenin ilk yıllarında, daha erken (kadınlarla) ilişkilerim olsaydı; ama bunu bazı şeyleri daha erkenden başlayabilmek için benim için kayıp geçmiş zamanlar olarak görüyorum. Sevgilimin böyle bir sorunu yok; o ortaokulda erkek arkadaş edinmeye başlamış... Geçmişte bir başkası çıktı benim karşıma ve o zaman bir başkasıyla tensel, duygusal yakınlaşmayı yasaklamalı mıyım kendime diye sorduğumda çok olağanüstü bir şey oldu. İkimiz de aynı dönemde böyle bir şey yaşadık; farklı insanlarla benzer bir şey yaşadık. Neyin birikimiydi, ölçmek zor. Ama birbirimizin karşısına çıkıp da ben bunu yaşadım, dedik. Sonra birbirimizi anlamamız çok kolaylaştı. Ondan sonra mesela biz bunun üzerine sadece bir günlük bir düşünme süresi yaşadık; bir gün ayrı kaldık, düşündük ve tekrar başka türlü yapmadık, birlikte olmaktan başka. Sadece kendimize gelecek planları yapmama, sonsuza kadar birbirini sevmeme sözü verdik; çünkü geleceği tahlil etmeye çalışmanın her şeyi ipotek altına almaya çalışmanın tehlikeli bir şey olduğunu düşündük. Karım belki başka bir erkeğe ilgi duyar. Böyle bir şeyin çok az ihtimal olduğunu düşünüyorum; yapsa bile beni bırakmaz, beni hep sever.

Şöyle bir şey var, biz ne olursa olsun birbirimizi sevmeye devam ederiz; çok yumuşak bir ilişki bizimki. Biz ilişkimizin başında şöyle bir şey söyledik birbirimize: "ne yaparsak yapalım, ne olursa olsun bunları konuşarak çözelim, çözemeyeceğimiz hiçbir şey yokmuş gibi düşünüp çözmeye çalışalım"; böyle bir şeyi ilişkimizin ilk başında söyledik. Hiç kavga etmedik; aramızda hiçbir zaman şiddet olmadı, hakaret olmadı; çok tartıştık zaman zaman. Ben ilişkiye hâkim olmaya çalıyordum; o hâkim olmamam gerektiğini düşünüyordu. Prensip olarak otoriter ve baskıcı olmamayı ilke edinmiştim; ama mizacımın bir tarafını da kıramıyordum. Konuşarak üste çıkmaya çalışan bir yanım vardır; bunlarla çok uğraştı ama en sonunda başardı. O 17, ben 18 yaşında, ikimiz de öğrenciydik; çalışmaya başladık, sonra birlikte oturmaya başladık; bir süre, evi paylaştık, parayı paylaştık, sorumlulukları. O hep benden daha fazla kazanıyordu. Ben mühendislikten mezun olunca ben çalıştım, o zaman o öğrenciydi, bir tek ben para kazanıyordum. Sonuçta hiçbir zaman sen çok, ben az para kazanıyoruz meseleleri olmadı. Bu benim değil onun karakteri ile ilgili bir şey; o olağanüstü bir

insan, kadınlık kompleksi diyebileceğim şeylerden bir şekilde azade diyeyim. (G 25)

Cinsel uyum beyinde olur... Erkek kadının beynine girmek zorundadır. Kadının beynine girmezsen, cinsel ilişki olmaz. Beynine girmek dediysem yani saygı olarak diyorum. Ondan sonra kadın direkt tatmin olur. Kadın da aynıdır. Erkeğin beynine girdiği zaman cinsel ilişki devam eder. Zaten aile bağlarının temeli cinsel ilişkide biter. Çünkü sorun kendinden kaynaklanıyorsa kendi hatanı düzeltmek lazım. Kadından kaynaklanıyorsa kadının hatasını düzeltmesi lazım. (G 9)

Özgüven yeter... Kadınların benden etkilendiğini biliyorum... İyi yemek yemeyi önemsiyorum, iyi giyinmeyi önemsiyorum, mümkünse iyi bir evde oturmayı önemsiyorum. Arabam yok, bir gün arabam olsa mutlu olurum, otobüsten metrodan kurtulurum. Ama şunun için parayı önemsemiyorum; para bir statü yaratsın, hayır, o statünün bende olduğunu düşünüyorum. Yani bunun biraz megalomanik bir şey olabileceğinden de korkuyorum, ama beni yaratan şeyin kendi özgüvenim, kendi başarılarım olduğunu düşünüyorum; dolayısıyla paranın bana ekstra bir şey vereceğini düşünmüyorum. Yani güçlü olduğum alanların başka alanlar olduğunu düşünüyorum. Belki iki lafı bir araya getiremeyen hani toplumda kendine çok bir yer bulamayan bir insan olsaydım, o zaman para yoluyla kendime bir şey yapmaya çalışabilirdim belki. Özgüvenle böyle konuşuyor olabilirim, ama ben bir topluma girdiğimde kendimi dinletebiliyorum. Kadınların benden etkilendiğini biliyorum. Bunlar sevimsiz cümleler, ama sorduğunuz için söylemek durumundayım. Çokça kız arkadaşım oldu; çok güzel kız arkadaşlarım da oldu; birçok insanın birlikte olmak istediği kız arkadaşlarım oldu ve şimdiki kız arkadaşım için de aynı şey geçerli. Kadınların da kimisi paraya bakar, kimisi karizmaya bakar, kimisi iyi konuşan bir adama bakar, kimisi kalbi iyi olsun bana iyi davransın falan diye bakar, vesaire vesaire... (G 31)

Cinsellik bağlanma gerektirmez... Avcılık aslında erkek arkadaşına anlatmak için yapılan şeydir; yani bunu istediğin için değil, skor yapmak için yaparsın. Benim hiç olmadı. Bu tür özgür başlayan bir ilişkinin ikinci adımını tam tersi bir ilişkiye dönüştüren; en çok özgürlük tanımladığında bile o yalnız, güvensiz ve sevgili olmak durumuna getiren yapılarından şikâyetim var. Tabii çok yaygındır; hani gece çıktık, oradan takıldık gibi şeylerin arkasında bile birden bir ilişkiye doğru yönleneni çok: "Beni aramadın." Demek ki aramama ihtiyacın var; yani aramak istiyorsam arardım. Kardeşim ben sana hiç sordum mu, "söyle ne yaptın, ne ettin", kimseye sormuyorum. Ben kadın erkek ilişkisinde ağırlıklı bölümün cinsel çekim olduğunu düşünüyorum; benim açımdan cinsel çekimin ağır bir fiziksel

zorunluluğu olmadığını söylüyorum. Bunun kafaya çakan bir şey olduğunu, yani belli konularda uyuşmanın yerine geçebileceğini, tamamlayıcısı olacağını düşünüyorum. Zaten mutlu zamanlar geçirmekle ilgili; kimse kimseyle uzun zaman geçiremez. (G 29)

Her şeyi baştan sorgulamak!.. Şunu artık biliyorum, insanlar birbirlerine sadık olmak zorunda değiller, insanlar birbirleriyle kurdukları ilişkileri sonsuza götürmek zorunda değiller; birisine söz verip her şeyi kısıtlamak zorunda değiller. Sevgilinin, kocanın bir başka olası münasebet kurabileceğini görüp, biriyle sinemaya gitmesine, arkadaş olmasına karışmaktan vazgeçmekle başlayıp sonsuza kadar gider. Ben evlenmeyi seçtim, çocuk sahibi olmayı düşünüyorum, ama bunun hiçbir önemi yok. Ben seviyorum, o da beni seviyor, bu birbirimizi sevdiğimiz sürece devam edebilir, bunların keyfine neler girerse girer; çok olumsal bir şey artık benim için. Burada erkeklerin çözmesi gereken çok şey var; bunu kendi cinsel haremini kurma meselesi haline de getirmemesi lazım. "Ben kıskanmıyorum, ben artık istediğim kadınla yatarım" dersen bu yeni bir şiddet olur. Bu, daha usturuplu terimlerle anarşistler arasındaki özgür aşk, "ama bu kadınların başka türlü baskı altına alınma şekli" diye çok tartışıldı uzun yıllar. Ama hâlâ da tam bir çözümü yok; nerden bağlayacağımızı bilmiyoruz; cinsellikle, ikili ilişkileri, bir kadın ve erkeğin tensel birlikteliği ve sevgi arasındaki bağlantının ne olduğunu hâlâ çözebilmiş değiliz. Buralarda, geçmişimizden gelen maçolukları nereye kadar frenleyebiliyoruz, bilmiyorum. Ama en azından kafa biraz görmeye başlayınca insanlar kendi aralarındaki diyaloğa dayalı ilişkiler içinde bunu bir şekilde çözerler; mükemmel çözüm yoktur, çatışsınlar ve yansın canları; ama yeter ki yaşantılarının bu yönünü sorgulasınlar. Buradan daha ileriye gidemiyorum. Somut konuşmak gerekiyor. (G 25)

Paralı değil, tutkulu erkek olmak gerek... Seks satın almak, bir kadınla birlikte olmak anlamına gelmez. Ben kendi özelimde konuşuyorum, ben artılarımın olduğunu düşünüyorum. Düşünülerek yapılacak tek şey kendin olmaktır diye düşünüyorum. Ben kadınlarla ilişkilerimde kendim olmaya çalışıyorum, yani bu kız bundan hoşlanır, ben de şunu söyleyeyim gibi bir şey yapmıyorum. Ne düşünüyorsam, nasıl hissediyorsam düzgün bir dille ifade etmeye çalışırım. Kadınların tutkulu erkeklerden hoşlandığını düşünüyorum; tutkulu erkeğin şöyle olduğunu düşünüyorum, hayata dair tutkuları olan, iş başarısına, sosyal başarıya, çevresindeki insanlara yönelik bir şey yapmaya, hayata yönelik sadece izleyici olmayan insanların ilgi çektiğini düşünüyorum. Çünkü geldiğimiz noktada bizim kuşağımızın birçoğunun hayatta edilgen olduğunu ve izleyici olduğunu düşünüyorum. Her konuşulmaya başladığında bir şeyin daha doğrusunu anlatan erkeklerin kadınlar için ilgi çekici olduğunu düşünüyorum. Kadınlar üzerinde böyle bir

şeyim olduğunu düşünüyorum. Bana göre yapılamayacak proje yoktur, ulaşılamayacak insan yoktur, ikna edilemeyecek insan yoktur. (G 31)

Aşk, sadakat, kıskançlık ve bağlanmaya farklı bakmak gerek... Tekeşli olmayan bir kadınla da yaşayabilirim... Yani onda neyin güzel durduğu önemli. (G 21)

Karım istediği her erkekle istediği her mekânda bulunabilir... Dolayısıyla buna eski erkek arkadaşları da dahildir. Benim kız arkadaşımın kedisi eski erkek arkadaşında, o da sürekli gider erkek arkadaşına. Ben zaten onunla birlikte olmayı düşünseydi ayrılmayacağını, benimle birlikteyse ona dönmeyeceğini düşünür bunu dert etmem. Bu yalnızca bu kız arkadaşım için değil önceki kız arkadaşlarım için de geçerliydi. Bunu bir kıskançlık mevzusu olarak görmem. Beni aldatmamış olmasını isterim. Başka bir erkeğe bir çekim duyuyorsa da onunla birlikte olmasını tercih ederim. Ben her erkeğin ve her kadının bir dereceye kadar bir başka erkeği ve kadını çekici bulabileceğini düşünürüm. Yani ben yolda giderken çok güzel bir kadınla karşılaşabilirim, fiziksel olarak konuşuyorum sadece, ya da bir yerde bir toplantıda beni çokça etkileyen bir kadınla karşılaşabilirim ve bundan da etkilenebilirim. Yani sonuçta bu normal bir şey. Ama böyle bir durum varsa ve sürekli o insanı görmeye çalışıyorsam o insanla zaman geçirmeye çalışıyorsam bu artık o ilişkinin başka bir yere doğru gittiği anlamına gelir. Ben bunların konuşulması gerektiğini düşünürüm. Eğer gerçekten çok seviyorsam ve eğer gerçekten beni çok sevdiğini düşünüyorsam, bugün böyle konuşmakla birlikte nasıl olacağını kesin olarak bilmiyorum, ama muhtemelen bir şans daha verirdim herhalde. (G 31)

Daha özgür bir ilişki gerek... Ortak sorumluluk alanı ne demek, aileyi iyi tanımlıyor bu. Bu toplumun temel taşlarından birini yeniden üretmek demek. İnsanlara başka bir hayatın mümkün olmayacağını söyleyip senin de buna katlanman için bunlar pompalanıyor. Burada bir duruş olarak, ben de bu kurumların dışında kalarak da yaşayabilirim demek istedim, başka bir yaşam var olabileceğini göstermek istedim. İstediğim gibi yaşamak, ister aynı, isterse ayrı evde oturur, acıtmıyorsa birbirini, tekeşlilik de zorunlu değildir. Birlikteliğin kendisinde bir sorun olduğunu düşünüyorum, bizim içimizdeki güven meselesinin sorun olduğunu düşünüyorum. Evet, ben bir kadınla birlikte olmaktan hoşlandığım sürece birlikte olabilirim; bu ilişkinin sonsuz, programlı olmasında sorun var. Hayatımda birden fazla kadın olabilir. Bağımlılık diye bir sorun var; kadınların bağımlı olması beni rahatsız ediyor, "bak bu benim sevgilim" gibi bir şey olmasa çok daha iyi olur. Benim hayatımda bir kadın olması için bu kadının bunu böyle kabullenmesi lazım. Bir başka ilişkisi olacaksa zaten yatarız, herkes evinde oturur, bir başka gün bir daha gelir; yani birliktelik diye bir şey yoktur. Bir

birliktelik diye bir şey tanımlamamıza gerek yok, bunu anlatmaya çalışıyorum. Birlikteliğin formu şu; birliktelik demek geleceğe doğru ortak birtakım şeylere bir bilinçle girmektir. Benim kimseyle ortak bir gelecekte, bir altı ay sonrası için, bizim şu yapacağımız bilmem ne olmamalı. Birbirimizi çekici bulduğumuz için cinsellik yaşayan iki arkadaşız. Döndüğünde yine aynı yerde buluşuyorsak bu ilişkiyi sürdürürüz. İnsan biriyle birlikteyken, cinselliği de yaşarken, belli bir geçicilikle yaşamalı, başka bir hayattan vazgeçmek zorunda kalmış olmamalı. Sırf birbirine bağlanmanın sonu düzenli cinselliğe gelirse, bu başka yollarla zaten giderilir. Peki iki kişi bir evde ne yaparsa birliktelik olur? İnsanlar zaten keyif için bir yere birlikte gitmek istedikleri için birlikte giderler, yaparlar, ederler. (G 29)

Aşka dayalı evlilik ve dostluk... Evlenmeden önceki ilişkilerimiz son derece yoğundu, birbirimize âşık olduk, uzun süre hiç ayrılmadık doğru dürüst. Yani belki her ikimizin de yumuşak kişiliğinden dolayı böyle çok derin problemler olmadı; çok ciddi böyle harala gürele tartışmalar olmadı, böyle kavgalar olmadı, hiçbir dönemimizde ayrılmadık birbirimizden. Ondan sonra bir sürü kişinin yaşayamayacağı şeyler de yaşadık. Yani birbirimize çok fazla destek olduk. Birbirimizle iyi ilişkiler kurduk. (G 3)

Namus başka yerde... (Karıma bir erkek bakıyorsa) bu bir kavga nedeni değildir. Ben ne yapayım yani, yapacak bir şeyim yok. Yani ona bakabilir yapacak bir şeyim yok yani, ne yapabilirim ki, orada yapacak bir şey yok. Ya o tepki göstermiyorsa eğer bundan rahatsız olmuyorsa benim yapacağım bir şeyim yok. (G 3)

Kızım cinsel özgürlüğü yaşayacak elbet... Evlilik öncesi cinsel ilişki iyi bir şey faydalı bir şey. Bekâretin benim için herhangi bir önemi yok. Bizim yaşadığımız ortamda bir kızın cinsel olarak baskı altına alınmasının herhangi bir yararı faydası olacağını düşünmüyorum. Yani o yaşayacak böyle bir cinsel deneyimi mutlaka yaşayacak, ama hani bu işi bilerek yapsın. Dolayısıyla bari adam gibi bir şey yapsın diye düşünüyorum. Yani tehlikeye girmesin. Bir sürü hastalıklara bulaşmasın. İtle kopukla birlikte olmasın gibi şeyler düşünüyorum. Müsaade etmek ya da etmemek gibi bir ilişkiye giremezsin. Böyle bir şey yok. Ya kızı eve kapayacaksın, bu da saçma sapan bir şey. (G 3)

Evlilik cinsel özgürlüğü engellememeli... Hem kadının hem erkeğin aile içersinde mutlaka özel bir alanının bulunması gerektiğini düşünüyorum. Kendisine özel bir bölgenin olmasını, yani cinsellik açısından da. Yani başkalarıyla birlikte olabilirsin, başkalarıyla birlikte gezebilirsin. (*Cinsel ilişkiye girebilir misin başkalarıyla?*) Evet, ama şey böyle bir şeyi düşünmek başka, tatbik etmek daha başka. Yani insanlar hiç kaçınılmaz olarak karşı cinsteki başka insanlardan hoşlanıyorlar, bunu engelleyemezsin

yani. Bakıyorsun, konuşmak istiyorsun, konuşuyorsun, işte ne bileyim elini tutuyorsun, öpüşüyorsun, öpüşmek istiyorsun, ya da cinsel ilişkiye girmek istiyorsun. Bunu engellemek biraz yapma bir şey, hani engellemeye çalışmak yapma bir şey. Ama benim açımdan sorarsan gerçekten, başka kadınlara ilgi duyduğum oluyor zaman zaman. (G 25)

Porno erkekliği pompalayan, kadını metalaştıran bir şey... Siz erkeksiniz bunları yaparsınız, bütün pornolarda da zaten genel olarak bu tema işlenir. Erkeklerin daha aktif olması. Bu bir sektör sonuç itibarıyla, kapitalist bir sektör. Bunun içerisinden iyi bir şey çıkmaz. Erkekliği pompalayan, erkek egemen sistemi ve egemenlik ilişkilerini meşrulaştıran bir şey diye düşünüyorum. Son araştırmalarda bunları seyretmenin aslında psikiyatrik bir hastalık olduğu, patolojik bir problem olduğu öne sürülüyor. Tabii gençlikte bunları izledim. O zaman videolar vardı. Genel olarak sıkılırım mesela öyle şeylerden. Bir müddet sonra hani bir numarası olmadığı ortaya çıkıyor. (G 3)

Cinsiyet ayrımcılığı kadınlara karşı, kadınların hataları unutulmuyor, abartılıyor... Toplumda özellikle cinsel kaynaklı bir (suç olduğunda), mesela erkeğinki hemen bastırılır. Bu Urfa'da da böyledir, Ankara'da da, İstanbul'da da, en sağcıların arasında da böyledir, en solcuların arasında da. Yani mesela bir kadın uygun görülmeyen bir davranış yapsa beş sene sürebilir onun şeyi. Belki o toplumdan tecrit bile edilir, ama en umulmadık, beklenmedik şeyleri yapan erkek bile iki-üç ay sonra sosyal, siyasal, ekonomik her türlü itibarını hemen kazanır yani. Hiç sorun olmaz. Bir kadında hoş görülmeyen bir şey yapsa bunun etkisi çok daha uzun sürer. (OD 3)

Özgür cinsellik kadınların başına bela olabiliyor... Bekâr bir kadının bile mesela başı çok belaya girebiliyor. Ama bekâr bir erkek onu bir şekilde bağıra çağıra da olsa çözüyor. Yani dolayısıyla kadınlarda herhalde genel olarak cinselliğe bakışta erkeklerden bir farklılık olduğunu kabul etmemiz lazım yani. (OD 3)

Kadınları evlenilecek, eğlenilecek kadınlar diye ayırmak çok yanlışmış... Her yakınlık duyduğum kadın ömrümün sonuna kadar birlikte olmak istediğim kadın da değil yani. Birine çok çabuk yakınlık duyabilirsin, ama her yakınlık duyduğun yıllarca sürecek ya da aylarca sürecek ya da ömür boyu sürecek bir ilişkiye dönüşecek diye bir şey yok. Ama o geçmişteki şeye gülüp geçiyorum tabii şimdi. Kadınları kategorize edip, ayırıp, evlenilecekler ve cinsellik yaşanacaklar diye ayırmak, o tam tersi işte birlikte olduğun kadınla ilişkinin kötü gitmesinin sebebi. (OD 3)

Erkek palavracılığı... Böyle bir erkeklerin başka bir özelliği bence, çok palavra atıyorlar yani. Muazzam palavracıyız yani. Çünkü erkekliği-

ni yaşamış olman lazım. Yurtdışına çıkıp da mevzuya girmeyen olmuyor. (OD 1)

Aldatmak zor... Yani ben eğer aldatmayı düşünüyorsam mutlaka âşık olmuşumdur. (OD 4)

Pavyona gitmek duyguyu satın almak aslında... O parayla bir duygu satın alıyor aslında, yaşayamadığı bir duyguyu satın alıyor. Kadının yanına oturmak için. Ama o sapıklık ya başka bir şey değil. Sadece kadını tutmak istiyor. Nasıl tutuyor para vererek tutuyor. Başka bir şey vererek tutabilse, başka bir şey vererek tutacakmış gibi bir de duygusallık yaşıyor o iki saat üç saat içinde. (OD 4)

Eskiden çekici kadınları isterdim, şimdi akıllı... Evrimsel bir süreç. Bu evrimi yaşadıkça değişiyor erkek. Yanlış gelişiyor ama gelişiyor. Eskiden çekici kadın benim için önemliydi. Şimdi akıllı kadın benim için önemli. Ama aynı zamanda da benimle yaşlanacak ve yaşlılığımı paylaşacak kadın benim için önemli şu an. Bu da bir anlamda belki güvenmeye benzer bir şey. Yalnız kalmak istemiyorsun yaşlandıkça. (G 16)

Rutin, aşkı öldürür... ama yeniden mümkün... Aslında sevgi ve saygı önemli... Çabuk bitiyor her şey. Bitmese de rutine biniyor artık. İnsan başka arayışlar içerisine giriyor. Biz âşık olarak evlendik; ben karıma bugün de çok iyi hareket yapar, bir daha âşık olurum. İyi tarafını görürüm, bir daha âşık olurum. Ben iyi tarafını gördüm mü âşık oluyorum. Sevgi nedir? Sevgi sürekli içinizde kalan bir şey. Yani aman ona bir zarar gelmesin, her şey onun için iyi olsun, aman kalbini kırmayayım, aman canım cicim vs., her şeyden sakınma, artık sevgi o hale geliyor. Her şey iyi olsun onun için. Aşk olayı da bambaşka. İkisi de bir arada olduğu zaman muazzam oluyor. Sevgi bittiği zaman tabii hiçbir şey kalmıyor. Sevgiden önce saygı tabii. İnsanlar birbirlerinin hayatlarına, kişiliklerine, huyuna suyuna ne kadar saygılı davranırsa o iş de o kadar yolunda gider. (G 5)

Erkekler ve Şiddet: Eril Şiddetin Kökeni Nedir?

Araştırma kapsamında görüşülen erkeklerin çoğunun hayatında şu ya da bu biçimde bir şiddet anlatısı vardı. Kimisi aile ilişkileri içinde, kimi eğlence-arkadaş gruplarındaki erkekçe kavgalarda karşılaştıkları şiddeti anlatıyordu. Kimi devlet tarafından işkence görmüş, kimi de çalışma hayatında sağlığını tehdit edecek düzeyde zor koşullarda ekmek parası uğruna çalışmak zorunda kalmış ve bu nedenle bedensel ve ruhsal olarak sakatlanmıştı. Bu anlatıların her bi-

rinde erkekler hem şiddetin uygulayıcısı hem de mağduru olarak farklı farklı konumlardaydılar.

Bu anlatıların çoğunda erkekler kendi yaşamlarındaki şiddetten çok da eleştirel bir dille bahsetmiyorlardı. Aslında çarpıcı olan durum, karşılaştığımız anlatılarda şiddet kullananların erkek olmasının alışılmışlığı yanı sıra, şiddet mağduru olan çok sayıda erkek olmasıydı. Anlatılan şiddet hikâyeleri toplumsal cinsiyet rejiminin tahakküm stratejileri ile doğallaşmıştı; şiddet anlatılarının çoğunda erkekler ile şiddet arasındaki ilişki çok sorgulanmadan "normal" kabul edilmekteydi.

Şiddetin "erkek doğası"nın bir tezahürü olarak kabullenilişi ve bunun zıddı olarak, kadınların da "doğaları" gereği barışçıl olduğunun düşünülmesi açıktır ki "özcü" ve "indirgemeci" bir görüştür. İnsanların kendini koruma becerisi içinde bir tür şiddet uygulamanın, bir biyolojik kapasite olarak her tür canlının "yaşam refleksi" olduğunu söylemek mümkün. Bu kapasitenin erkeklerde hem kışkırtılıp düzenlenerek ve hem de disipline edilerek değişik iktidar pratiklerine dönüştüğü, kadınlarda ise bastırılıp dışlanarak "güçsüzleştirildiği" söylenebilir. Öte yandan, her erkeğin şiddet uygulamayı kabullendiği ve bunu itirazsız gerçekleştirdiği söylenemeyeceği gibi, her kadının da tamamen şiddet kullanmadan uzak bir biçimde yaşadığı iddia edilemez. Şiddet kullanmaktan uzak duran, şiddet kullanarak elde edilen iktidar konumlarından yararlanmayan erkekler olduğu gibi, şiddet kullanımını onaylayarak iktidar nimetlerini iktidar sahipleri ile paylaşan kadınlar da vardır. Burada unutulmaması gereken şey "eril şiddet"in yarattığı kazançların, erkekler arasında paylaşımını düzenleyen devlet, piyasa, aile, heteroseksüel evlilik, kadın bedeni ticareti gibi "erkek egemenliği"ni düzenleyen alanlar ve kurumlar ile iç içe geçmiş yapısıdır. Ayrıca, erkeklerin üstünlüğünü ve önceliğini öngören namus, bekâret, erkek reisliğine dayalı evlilik, militarizmin besleyicisi vatan koruyucusu askerlik gibi pratiklerin yarattığı erkek ayrıcalıklarının genel olarak erkekler ve kadınlar arasında hiyerarşik eşitsizlikleri ürettiği unutulmamalıdır.[4] "Cinsiyet rejimi" de, bu bağlamda, en güçlü "eril" tarzın iktidarı et-

4. Erkek şiddeti konusunda farklı araştırma sonuçları için bkz. Bowker 1998; Archer 1994; Savran 1998.

rafında; farklı kadınlık ve erkekliklerin bu egemen erkeklik tarzını benimseme/benimsememe ölçüsüne mesafelenmesi ile şekillenen ilişki örüntüleridir.

Erkeklik değerleri ve şiddet arasındaki ilişkiyi tartışırken "eril şiddet" kavramından ne anlaşıldığını kısaca tanımlamak gerekir. Eril şiddet, yaş, sınıf, cinsiyet ve etnisiteye dayalı hiyerarşilerle yapılandırılmış ve en güçlünün kazanacağı biçimde örgütlenmiş bir davranışlar bütünü olarak tanımlanabilir. "Düzen", "disiplin", "terbiye", "namus-şeref" gibi ahlaki değerleri merkezine alan ve en temel tekniği her türden şiddet olan toplumsal ve siyasal ilişki biçimidir eril şiddet. Bu tür şiddet, çoğu zaman erkekler tarafından uygulansa bile, zaman zaman, erkeklerden devraldıkları otorite ile kadınlar tarafından da, bu "otorite"nin adına ve yararına uygulanabilir. Şiddeti uygulayan insanın cinsiyeti kadar bu davranış ile elde edilen sonuç, yani yarattığı iktidar ilişkileri aracılığıyla dağıttığı statü, güç ve çıkarlar dikkat çeker.

Şiddetin uygulayıcıları çoğu zaman erkeklerdir ve erkekler "şiddet kullanabilir cins" olarak tanımlanır. Bunun kolay kabullenilebilir bir klişe oluşunun nedenlerinin başında erkeklerin –kadınlardan farklı olarak– biyolojik/genetik olarak şiddet kullanmaya yatkın olduklarına dair yaygın inanç gelir. Erkeklerin doğasında şiddetin var olduğu iddiası ya "kromozom"lar ya da "hormon"lar üzerinden kendine açıklama alanı bulmuştur. Bu konudaki kabullerin çoğu, aslında "sosyobiyolojist"lerin iddialarından beslenir. Kısaca özetlemek gerekirse, sosyobiyolojistlere göre, erkek türü doğal evrim ve yaşamak için sürdürdüğü hayatta kalma mücadelesinin bir sonucu olarak saldırgandır ve yaşadığı toprağı koruma içgüdüsüyle şiddet kullanma ve çatışmayı göze alma gibi bir "türsel özellik" kazanmıştır. Hormonbilimciler de bu iddiayı pekiştirecek şekilde, erkeklik hormonu olan "testesteron"u, hayatta kalma için "öldürme içgüdüsü" gibi eğilimlerle tanımlayarak, "saldırgan testesteron" iddiasını ileri sürebilmektedirler.

Erkeklerin kadınlara kıyasla şiddet kullanma oranlarındaki aşırı yüksekliğin erkek hormonları ve genlerinin gelişiminin "kaçınılmaz" bir tarihsel sonucu, biyolojik durum olduğu iddiasının genel kabul gören bir "gerçeklik" olduğunu sorgulayan ciddi bilimsel araştırmaların yapılmaya başlaması ancak çok yakın zamanlarda

gerçekleşmiştir. Bu araştırmaların da söz konusu iddiaları doğruladığı söylenemez. Örneğin psikolog Eleanor Maccoby ve Carol Jacklin'in bu alandaki otorite kabul edilen *The Psychology of Sex Differences* (Cinsiyet Farklarının Psikolojisi, 1974) adlı çalışmalarında, çok sayıdaki araştırma sonucu gözden geçirilerek ulaşılan sonuca göre, saldırganlık evrensel olarak erkeklerde görülen bir "cins/tür" davranışıdır ve aşağı yukarı bilinen bütün kültürlerde genç erkek çocukları saldırgan davranışlara teşvik edilmektedir. Ama bunun nedeni hormonlar değil, hormonları aktifliğe teşvik eden toplumsal beklentiler, ahlaki zorlamalar ve "erkeklik kültürü"dür. Bir başka ciddi çalışma olan John Money ve Anke Ehrhardt'in *Man and Woman, Boy and Girl*'de (Erkek ve Kadın, Oğlan ve Kız, 1972), hormonların kadın ve erkek davranışları üzerindeki etkisini açıklayıcı bir model geliştirmeye çalışıldığında kültürel faktörlerin testesteron düzeyini belirlemede çok etkili olduğu görülmüştür.[5]

Sosyobiyolojistlerin erkekler ve şiddet ilişkisini açıklama iddiasına temel olan bir başka tez de erkeklerin avcılık-toplayıcılık döneminden gelen bir "evrim" ile savaşçı oldukları ve hayatta kalmak için savaşmaları gerektiğini düşünerek bir tür "içgüdü" geliştirdikleri, bu nedenle şiddet kullanmayı sürdürüp şiddet araçlarını –silahları– da kendi tekellerinde tutarak modern sınıflı toplumların güç ve hiyerarşiye dayalı yapılarının oluşumuna yol açtıkları iddiasıdır. Bu alanın otorite isimlerinden Harvardlı profesör Edward O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis* (Sosyobiyoloji: Yeni Sentez, 1975) ve bu alanda Pulitzer ödülü alan *On Human Nature* (İnsan Doğası Üzerine, 1978) adlı iki temel çalışmasında saldırgan davranışların içgüdü veya herhangi bir içsel yönlendirme ile ilişkili olmadığını açıkça gösteriyor ve sosyokültürel koşulların şiddeti öğretip yönlendirdiğini söylüyor.

Şiddet ve erkek ilişkisini bilim içinden kanıtlamaya çalışan ve sosyal faktörlere dayanarak açıklamalar geliştiren diğer yaklaşımlara baktığımızda psikanalizin önemli bir yeri olduğunu görürüz. Freud'un "ölüm içgüdüsü", ya da yeni Freudcu yaklaşımların erkek ve kadın psikolojisini ayrıştırarak analiz eden yaklaşımlarında bi-

5. Araştırmaların özeti için bkz. Medzian 2004.

linçdışı, kişilik farkları, erken çocukluk dönemi yoksunlukları gibi faktörlerle şiddet davranışları arasında ilişki kurarak meseleyi açıklamaya çalıştıklarını görürüz.[6]

Bugün için genel kabul gören bilimsel tezin "toplumsal faktörler"in kışkırtması ile "öğrenilen şiddet" fikri olduğunun altını çizmek gerek. Şiddetin kökeninin biyolojik mi yoksa kültürel mi olduğu ikileminin yanıltıcı bir ikilem olduğunu söyleyen eleştirel bakışlar daha çok kabul görüyor. Doğuştan gelen bir nedenle biyolojik/genetik/hormonal olarak şiddete yatkın bir erkek davranışı olduğu iddiasının yerine sonradan öğrenilen, kültürel ve toplumsal ödüllendirmeler-cezalandırmalar sistemi ile teşvik edilen "eril şiddet" açıklamaları daha gerçeklere uygun görünüyor. Biyoloji ile kültür arasındaki ilişkilerin "sıfır toplam" bir ilişki olmaktan çok, aynı süreçlerde birlikte yaşanan, deneyimlenen ve birbirinden ayrıştırılamayacak, birinden birine öncelik verilemeyecek "zihinsel ayrım" kategorileri olduğunun altını çizen feminist kuramcıları burada hatırlatalım.

Erkeklik ve şiddet ilişkisini açıklamaya çalışan popüler feminist yaklaşımlara göre, modern erkek egemen toplumların temelinde, şiddet kullanmanın erkeklere bir ayrıcalık olarak sunulduğu fikri yatar. Her bir erkek, tek tek ve doğrudan şiddet kullanmasa bile, uygulanan "eril şiddet"in getirilerinden yararlanır. Bu yararlanma farklı ulus, sınıf, etnisiteden ve farklı erkeklik *habitus*'una sahip erkekler arasında eşit dağılmayabilir. Ama eril şiddetin olanaklı kıldığı şey, kadınların sindirilerek, ikincilleştirilerek, dışlanarak, ayrımcılığa tabi tutularak topyekûn "itaat"inin mümkün kılınmasıdır. Bu "eril şiddet"ten her erkek isterse kendine düşen "ataerkil pay"ı[7] alabilir: bekâret, namus, heteroseksüel evlilik, kadınların ev içi emeğine karşılıksız el koyabilme, kadın bedeni ticareti, işgücü piyasasında erkek işi-kadın işi ayrımına dayalı meslekleşme modellerinin erkek emeğini daha değerli kılan tarzı, hukukun "orta sınıf erkek deneyimleri"ni merkeze alan temel mantığı... Eril şiddetin, kadınlar ve erkekler arasında eşitsiz ilişkiler yaratarak bütün erkeklere –doğrudan eril şiddete bulaşmamış olsalar dahi– "ataerkil pay"dan bir

6. Bu yaklaşımların bir özeti için bkz. Hearn 1998; 14-39.
7. Connell'in tartışmalı kavramı "ataerkil pay" için bkz. Connell 1998.

hisse dağıttığı söylenebilir. Bütün kadınlar da, az ya da çok, bu eril şiddetin yarattığı erkek üstünlüğünün ayrıcalıklı alanlarından ve iktidar pratiklerinden zarar görür; her türden kadın yaşamı bir biçimde egemen erkeklik değerlerine tabi olma tehdidi altındadır.

Endüstriyel kapitalizmin sınıflı toplumlarının erkek egemen cinsiyet rejimlerine baktığımızda eril şiddetin çok sayıda sıradan ve olağan toplumsal ilişki içine gömülmüş olarak "normalleştiği"ni görürüz. Her tür erkek deneyiminin cinsiyet farklarına, hiyerarşilerine göre ayrılmış, anlamlandırılmış olduğunu; yani "cinsiyetlen (diril)miş" olduğunu görüyoruz. Erkeklerin şiddet kullandıkları her bir toplumsal bağlama baktığımızda, bu şiddetin farklı bir açıdan bir "toplumsal zorunluluk" olarak tanımlandığını ve erkeklerin kişisel tercihleri ve özlemlerinin peşinde koşarken, "kaçınılmaz" ve hatta "gerekli" olduğu düşünülen şiddet ve saldırganlık içeren davranışları içselleştirmek durumunda kaldıklarını görürüz: Şiddet davranışının bir "arzu stratejisi" haline geldiğini görürüz. Şiddet kullanan erkeklere baktığımızda gördüğümüz şey aslında ailesini geçindirmeye çalışan, karısının namusunu koruyan, çocukları kötü yola düşmesin diye onları eğitmeye ve disiplin vermeye çalışan bir baba konumu olabilir. Ya da ailesinin geçimini sağlamanın bir erkeklik görevi olduğu bilinciyle piyasada çalışmaya koşulan işçinin işini korumak için yaşadığı rekabet ortamında giriştiği "mücadele"dir; devletini düşmanlara karşı korumak için savaşması, ölmeyi ve öldürmeyi göze alması istenen askerin "kahramanlığı"dır. Eril şiddet aslında erkeklerden beklenen toplumsal görevlerin onlarda yarattığı istek ve arzu duygularının içine gömülüdür.

"Erkek olma" ile özdeşleşen işler, sorumluluklar, tarzlar ve davranış biçimleri ne kadar şiddet kullanmayı içeriyorsa, o ölçüde bu şiddet ilişkisini normalleştiren iktidar teknikleri ve söylemsel stratejiler ile sarmalanmış haldedir. Şiddet kullanmaya yönelen erkekler, bu bağlamda basitçe kendi istemedikleri bir şeyi yapmış olmaya zorlanmıyorlar; aynı zamanda bir tür erkeklik değerlerini ve davranışlarını da onaylamaları ve içselleştirmeleri kaçınılmaz hale geliyor. Bunun sonunda toplumsal statüler ve saygın konumlar elde ediyorlar. Erkek şiddeti konusundaki araştırmaları ile tanınan ve şiddete karşı erkek hareketinin önde gelen isimlerinden Michael Kaufman şiddetin üç temel dayanağı olduğunu söylüyor: patriarkal,

heteroseksist ve otoriter sınıflı toplum. Kadınlara karşı şiddet, homofobiyle ve sınıfsal hiyerarşilerin içerdiği şiddet ile var olan mekanizmalarla iç içe kuruluyor (Kaufman 2001; 5). Bizim araştırma görüşmelerimizde de erkeklerin şiddet hakkındaki görüşleri durumun benzer boyutlarını ortaya koyuyor:

Erkek deyince aklıma gelen şiddet... İyi bir erkeğim ben, ama birazcık parçalı bir hayat yaşıyorum. Şantiyeye gidiyoruz, hiç kadının olmadığı bir yer; kadınla ilgili yüz binlerce geyiğe maruz kalıyoruz. Kalmıyoruz aslında, (kendimiz) yapıyoruz onu; yani hep birlikte öyle bir şey oluyor; küfrederek konuşuyorsun, çok erkek egemen küfürler. Bir kadın görünce düşüncen, bakışın değişiyor orda. Akşam pavyona gidiyorsun mesela. Benim Ankara'da en çok takılmayı sevdiğim yer ganyancıların takıldığı, bira içtiği rakı içtiği bir yer Sakarya'da. Orayı, o insanlarla birlikte vakit geçirmeyi de seviyorum. Bu aralar sevgilim feminist, birazcık böyle törpülenmiş durumdayım (*gülüyor*). Erkeklik deyince aklıma bir erkek olarak bir kadını sevmek, onunla birlikte olmak, bir şeyler yaşamak geliyor. Ama erkeklik lafını duyduğumda aslında biraz "irite" oluyorum; şiddet geliyor akla, küfür geliyor, içki geliyor, trafikte iğrenç tavırlar içinde olan insanlar geliyor, dolmuş şoförleri geliyor. Hani böyle erkeklerin, stadyumlardaki mevzuları aklıma geliyor. (OD 1)

Erkek egosunu tatmin edemezse evdekilere eziyet eder... Erkek olunca egonuzu tatmin etmeniz için her türlü araç sunuluyor. Kadını dövebiliyorsun, ezebiliyorsun. Çocuklara her türlü hakaret edebiliyorsun. Herkesin takdirle örnek aldığı kişi oluyorsun. Sen hiçbir şey yapmasan dahi seni örnek alıyorlar, çünkü onlar seni lider olarak, iktidarın sahibi olarak görüyorlar ve seni örnek alıyorlar. Erkek olunca egonu evde tatmin edebiliyorsun. Kimi evde, çoluğunu çocuğunu, karısını kızını, anasını babasını döverek yapıyor bunu, kimi severek yapıyor. Kimi de pasif olarak yapıyor bunu, ama çaktırmadan yapıyor. Tatil planlarını kendisi yapıyor, ya da kendi istediğini empoze ediyor çaktırmadan. Ya da eğer evde ekonomik egemenlik de ona bağlıysa ona göre para veriyor evdekilere. Bir şekilde bir araç buluyor, uygulayacak, egosunu tatmin edecek. Bu evin kralı benim diyor. Daha sonra, yavaş yavaş dışarda da egoyu tatmin edecek alanlar bulmaya başlıyor, ne bileyim, bir siyasi partide çalışmaya başlıyor, bir sivil toplum örgütüne gidiyor, mahalle örgütlerine giriyor. Ev dışında da başka sosyeteler içerisinde adam kendi hâkimiyetini veya egosunu tatmin edecek bir şeyler yaratmaya başlıyor. Derken o evdeki hâkimiyet biraz daha azalıyor. Çünkü artık adam gazını çıkartacağı başka yerler bulmaya başlıyor. (G 16)

Erkekler arası iktidar mücadelesi... Erkek aile içerisinde bir teritorya çiziyor, kimileri yıllardır dünyayı teritorya olarak çiziyor kendine. O za-

man amacın zaten belli, ben oraya sahip olurum, orası benim olacak. Bunun en tipik örneği siyasi partilerdeki iktidar kavgalarıdır yani. Bunun nedeni bir süre sonra orda başkan olmak olacaktır. Başkan olmayacaksa girmez hayatta öyle partiye. Çünkü erkek toplumuz biz, dünya bir erkek toplum... (G 16)

Yeni Mülksüzler: Erkeklik Kaybı ile Eril Şiddet İlişkisi Kaçınılmaz mı?

Erkeklerin şiddet kullanmasına hoşgörü ile bakmanın endüstriyel kapitalizmin kas gücüne dayalı üreticisi olan işçi sınıfı erkeğine tanınan bir ayrıcalık olduğunu söyleyebiliriz: üretime koşulmanın bir tür "telafi" stratejisidir "şiddet kullanma ayrıcalığı". Çünkü endüstriyel kapitalizm, fabrika koşullarında, makinelerin bir uzantısı olarak üretim yapacak, kas gücüne dayalı erkek emeği üzerine kurulmuştur; kadın emeği ise her zaman tali ve esas olarak evde, erkek işçinin yeniden üretimine yöneliktir. Endüstriyel kapitalizm koşullarında işçi erkeğin kas gücünün üretken halde tutulması karşılığında bu kas gücünün "kontrol dışı şiddeti" de sineye çekilmesi gereken bir tür "kötülük"tür. Kas gücüne dayalı erkeklik (aslında bunu alt sınıf mensubu, taşralı olarak anlamak daha doğru olabilir) taşkınlık yapar, yumrukları ile dövüşür, küfreder, kadınlara kötü davranır; yeterli "uygarlık eğitimi" almamış olan bu erkek enerjisinin taşkınlığı disipline edilmeli ve bu erkeğin "doğal saldırganlık gücü" "üretken güce" dönüştürülmelidir. Buna karşılık, sermayeyi yöneten erkekler "eğitilmiş" ve şiddetten arındırılmıştır. Üst sınıfların bu tür "steril" erkekliği fizik şiddet kullanmayı yaşamından dışlar; centilmenlik, rekabete dayalı başarı, kadınlara saygı gibi erkeklik değerleri öne çıkar. Sermaye sınıfı erkekleri şiddeti ancak sembolik ya da ekonomik şiddet formunda kullanabilirler; ya da zaten devletin "zor" kurumları bu işi onlar adına yapmakta olduğundan çoğu durumda gereksinmeleri olmaz.

Kapitalizmin post-endüstriyel biçimlerinde ise "eril şiddet"in yeni bağlamları ve boyutları ortaya çıkmaktadır. Yeni küresel kapitalist dinamiklerin dayattığı "esnek üretim" koşullarında, kas gücü sayesinde fabrika işçisi dahi olma "ayrıcalığı"na sahip olamayan yeni alt sınıf (ya da sınıfdışı demek daha doğru olabilir) erkeklerin

yeni bir "vandalizm" sergileme eğiliminde oldukları iddia edilmektedir. Futbol fanatizmi, sokak çeteciliği, mafyalaşma, yükselen "maço"izm, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı bu yeni "eril şiddet"in örneklerini bize gösterir ve esas olarak yeni gelişmekte olan post-endüstriyel kapitalist bağlamlardaki alt sınıf eril tepkilerinin öncü örnekleri olarak ortaya çıkar.

Alt sınıflara mensup erkeklerin, "ailelerin reisleri, piyasanın işçileri" olarak, aile içinde otoriteyi ellerinde tutmakla birlikte, işgücü piyasasında "sömürü mağduru" erkekler haline dönüştükleri söylenebilir. Bu erkeklerin para kazanıp saygın bir toplumsal statü sahibi olabilmelerinin her zaman risk altında olduğu ve bu nedenle "erkeklik kaybı" korkusu ile yaşadıkları vurgulanır. Bu kesim erkeklerin "egemen erkeklik" standartlarına ulaşabilmelerindeki zorluklar nedeniyle yaşadıkları öfke ve eksiklik duygusunu telafi etme arzusu, onları şiddete yatkın hale getirebilir. Konunun çoğu uzmanı tarafından kabul gören bu görüşe göre, alt sınıf erkeklerin şiddet yanlısı olması arkasında, diğer sınıflara mensup erkeklerden farklı olarak, bu tür saikler daha "stratejik" bir yer işgal eder. Bu kesim erkeklerin bu tür "eril iktidar" taleplerinin tatmin edilmesinin gerektiği, aksi takdirde toplumsal huzuru tehdit edecek şiddet vakalarına neden olacakları belirtilir. Alt sınıf erkeklerin eril iktidar eksikliklerinin şiddet kullanmalarını hoşgörme yoluyla telafisi, şiddet ile egemen erkeklik inşa stratejilerini iç içe geçiren önemli bir durumdur.

Bu tür bir açıklamaya karşı çıkanlar ise alt sınıf ailelerde eril tahakküm ve şiddetin çok da maddi temelinin olmadığını ileri sürerler. Bu erkeklerin zaten "mülksüzler" sınıfı olarak şiddet ile elde edebilecekleri bir çözüm olmadığını vurgulayarak, bu tür yorumların daha çok sınıfsal dışlamaya dayalı bir iktidar stratejisi olarak, alt sınıfa, etnik azınlık gruplara mensup, yoksul erkeklerin, "şiddet kullanan vahşi erkekler" olarak temsilini kolaylaştıran bir "ideolojik" stratejiler olduğunu söylerler.

Egemen erkeklik normundan uzaklaştıkça erkeklerin şiddet kullanma eğilimlerinin arttığı, eril şiddetin bir tür "erkeklik krizi" göstergesi olduğu ve "eril şiddet"in yarattığı "ataerkil pay"dan her erkeğin hissesine gerçekten bir kazanç düşmekte olduğu tezi tartışılmaya muhtaçtır. Öte yandan her tür kadınlık halinin "eril şiddet" kullanımı ile yaratılan iktidar alanlarından dışlanmış ve topyekûn

"mağdur" bir çaresizlik içinde olduğu tezi de, bununla bağlantılı olarak sorgulanmalıdır. Şiddet kullanmayı reddeden erkekler ile erkeklerden devraldıkları onayla şiddet kullanıp iktidar nimetlerinden pay alan kadınların varlığı da gerçekliktir. "Kadınlara yönelik şiddete karşı erkek" gruplarını ve "vicdani retçiler"i, ya da tersine bir konumdan bakarak militarizme gönüllü destek veren kadınları ya da oğlu adına gelinine şiddet uygulayan "kaynana" konumunu açıklayacak bir bakış açısı geliştirilmesi gerekir.

Alt sınıf mensubu genç erkeklerin fiziksel şiddet kullanmaları kadar kendilerinin de şiddete maruz kalmalarının giderek arttığı gözlenen bir olgudur. Bir yanda bunu yaratanın kapitalizmin yeni koşulları olduğu tezi, diğer yanda şiddet kullanmanın iktidar göstergesi olduğu ve ayrıcalık olarak erkeklere, üst sınıflara ait olduğu tezi arasında bir uyumsuzluk var görünmektedir. Şiddetin, eril iktidarın değil, iktidarın kaybedilme korkusunun ya da yokluğunun bir göstergesi olduğu fikri[8] doğrudur. Fakat şiddeti sadece fizik şiddet olarak düşünmek eksik bir yoruma götürmektedir. Özellikle *ekonomik şiddet* veya *sembolik şiddet* aslında orta ve üst sınıf erkeklerin sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermayelere dayanarak inşa edebildikleri şiddet türleridir. Yukarı sınıflara doğru çıkıldıkça fiziksel şiddet, sembolik şiddet ile yer değiştirerek kapitalizmin sınıfsal hiyerarşilerinin inşasına katkıda bulunur. Krize girdiği söylenen, sermayenin aklının şiddeti değil, işçi erkeğin kas gücüne dayalı fiziksel şiddetin krizidir; bunun giderek olanaksız hale geldiğidir. Endüstriyel kapitalizmin, üst sınıfların gündelik yaşamlarını şiddetten arındıran ve üst sınıf erkeklerin egemen değerlerini "centilmenlik" olarak tanımlayan anlayışının bir tür *sahte pasifleştirme* (*pseudo-pacification*) projesi olduğu söylenir. Üst sınıfların iktidarı, şiddeti, bu konuda uzmanlaştırılmış olanlara bırakıp, şiddetin azaltılmasına dayanan bir stratejiye değil, alt sınıf erkeklerin şiddetinin öne çıkartılmasına dayalı bir sınıfsal mücadele stratejisi ile var olmaktadır (Hall 2002).

Alt sınıf erkek şiddetinin arttığı tezi, bunun *geleneksel erkekliğin güç kaybına* karşı bir tepki mi yoksa yeni kapitalizmin köşeye sıkıştırdığı erkeklerin bir tür sınıfsal başkaldırı hali mi olduğu tar-

8. Bu görüş için bkz. Arendt 1969.

tışmaya değer bir sorgulamadır. Hall'a göre eril iktidarı şiddet olmadan düşünmek mümkün değildir. Connell'in "hegemonik erkeklik" kavramını eleştirerek bunun kültürel temelli bir erkek üstünlüğü olsa bile, kadınlar ve diğer tahakküm altındaki erkekler üzerindeki iktidarı sürdürmek için şiddet uygulama ayrıcalığına sahip bir erkeklik olduğunu vurgular. Connell'e göre erkek şiddetinin maddi ve kurumsal temelleri vardır ve sınıfsal eşitsizlikler boyunca bu ayrıcalığın nimetleri paylaştırılır. Kadınlara, eşcinsel erkeklere ve egemen erkeklik değerlerine uymayan "yumuşak" erkeklere karşı saldırgan olan erkekler bu "eril" ayrıcalık sayesinde kendi yaptıklarını meşru görürler. Farklı sınıfsal kökenlere sahip erkekler aynı genel, evrensel erkeklik ayrıcalığından ve tahakkümünden pay alırlar. Alt sınıf erkek şiddeti de bu paydan kendine düşeni alır. Hall'a göre ise alt sınıf erkeklerin artan şiddet eğilimleri kapitalist dinamiklerin yol açtığı "erkeklik kaybı" ile açıklanabilir. Erkeklik kaybı nedeniyle yükselen şiddet ile erkeklik ayrıcalıkları arasında bağ kurmak doğru değildir. Alt sınıf protestosu olarak ortaya çıkan bu şiddet bir erkeklik ayrıcalığı değil, tersine çözümsüzlüğün getirdiği "alt sınıf tepkisi"dir. Kapitalizm, şiddeti devlet tekeline alarak üst sınıf erkekleri sermaye yönetimine, alt sınıf erkekleri de üretme - kas gücü performansına yönlendirmiştir. Yeni-kapitalizm ise artık kas gücünün yerine makineleri ve robotları koyuyor ve kas gücü üretkenleştirilerek kendisi pasifleştirilmiş alt sınıf erkekler bu sürece tepki olarak giderek artan ölçüde fiziksel şiddete başvuruyorlar. Ticaret ve malların değişimi üzerine oturan "eski toplum"larda hem kişiler arası rekabetten doğan kızgınlıkları pasifize etme, hem de gerektiğinde fiziksel şiddet kullanacak olanaklar yaratma gerilimi hep vardı. "Yıkıcı erkeklik" bu eski dönemlerin arkaik bir kalıntısıdır ve kapitalizm çağında "restore" edilmiştir. Üst sınıf erkekler bu tür bir şiddet kullanmaya gerek duymamışlar ve pasifleşmişlerdir. Çünkü "pasifleşme", uzun dönemde, gerçekten de siyasal iktidara sahip olmayı daha çok kolaylaştırır; iktidarı refaha, kazanca ve siyasi çıkarlara dönüştürmeye daha elverişli bir stratejidir. Burjuva hegemonyası şiddete değil, kültürel hegemonyaya dayanır ve şiddet hegemonya ile bağdaşmaz. Hegemonik erkekliğin kendisi bir kültürel mistifikasyondur; alt sınıf erkekler için şiddet kullanabilme bir ayrıcalık değil, bir kandırmacadır. Erkek şiddeti endüstriyel kapitaliz-

min işçi sınıfı için yarattığı yanılsamadır. Şiddet kullanan erkeğin hegemonya sahibi olduğu söylenemez. Alt sınıf erkek şiddeti iktidardan pay aldığı için değil, tersine kapitalizmin koşullarında kaybettiği için tepkisel bir durumdur ve bu durum erkeklerin çıkarlarını korumaz (Hall 2002).

Connell bu eleştiriye verdiği yanıtta (2002b), Hall'un "işçi sınıfı erkeklerinin şiddet uygulamadan bir çıkarı yoktur ve eğer bu doğruysa şiddetin patriarki ile bir ilişkisi yoktur" tezini ufuk açıcı bulmakla birlikte doğru bulmaz. Patriarkinin işçi sınıfı erkeklerine şiddet kullanmayı bir ayrıcalık olarak sunduğu ve erkekliğin kuruluşunda bunun bir gereklilik olduğu tezini yineler. Connell'e göre şiddet her erkek için maddi bir getiridir; şiddet ile egemen erkeklik arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır. Ayrıca kapitalizmin üst sınıf erkekleri pasifleştirdiği tezi çok doğru değildir; onların en azından ekonomik ve sembolik şiddet kullanma ayrıcalıklarını tekellerinde tuttuğu söylenebilir.

Erkekler Arası Şiddet ve Farklı Erkeklikler

Alt sınıf mensubu, yeterli para kazanamadığı için "erkeklik kaybı" riski nedeniyle kendini tehdit altında hisseden birinin, ırkçılığa, kadın düşmanlığına, şiddete yönelerek bir tür "yeni/yeniden erkeklik" inşası mümkün müdür? Bizim araştırmamızın sırasında, "varoş delikanlısı" diyebileceğimiz genç erkeklerin yaşam çevrelerinde aleni ve çarpıcı olarak şiddetin gündelik yaşamın bir parçası haline geldiği anlaşılıyordu. Az eğitimli, mesleksiz, düzenli bir işi olmayan, genç, bekâr ve kentin periferik sosyal çevrelerindeki aileler/mahalleler içinde yaşayan bu erkeklerin gündelik yaşamında "eril şiddet"in farklı biçimlerdeki örnekleri, başka toplumsal ilişkilerin içine gömülü olarak karşımıza çıkıyor: Baba-oğul çatışmalarında, kızlarla arkadaşlık etme ve aşk ilişkilerinde, erkek arkadaşlarla eğlenirken, mahalledeki farklı erkek grupları arasındaki rekabette, hatta trafikte bile şiddetin normal bir durummuş gibi anlatıldığı, dahası "kaçınılmaz" olduğu düşüncesi dikkat çekiyor. Bir yanda, hayatta kalmak için bir "güçlü" ağabeyin korumasında olmayı, ona itaati arzulayan ve "güçlü"nün daha çok kazanmasının normal olduğunu

düşünen genç erkeklerin "çeteleşmesi" var. "Güç" ile sağlanacak kazançların peşine düşmenin yanı sıra, Türklük, Müslümanlık, "vatan savunması" gibi "kutsal değerler"in savunulması gerektiği ileri sürülürken de şiddetin kaçınılmaz olduğu görüşü belirginleşiyor. Gerekirse ölmek-öldürmek normaldir diye düşünen bu "yeni vandalizm", aynı zamanda kadınlara yönelen her türlü şiddete karşı da en azından kayıtsız; ya da doğrudan savunuyor ve uyguluyor:

Ülkücü erkeklerin abileri ve şiddet... Şimdi, sigaraya başladığım dönemdi, 16-17 yaşlarında, kahveye bizi almıyorlar, günün belli saatlerinde kahve kültürü, bilardo oynamak, bir şeyler oynamak için, yanımda iki-üç arkadaşımla, bir araya gelirdik. Benim okulum ekonomik durumu birbirine çok yakın öğrencilerin geldiği bir okuldu, orta alt sınıf; sınıfta birçok kişinin parası yoktu, ekonomik bir çatışkı çok yoktu, daha çok fiziksel güç olurdu; hiyerarşide fiziksel güç. Şeyden de kaynaklı, milliyetçilik, ülkü ocaklarından; bütün okul, öğretmenler dahil milliyetçiydi orada. Yaşından büyük olan biriyle abi hiyerarşisi var çünkü senden sonra birisi sana gösteriyor, seri halinde gidiyor. En çok belirleyici olan fiziksel durum; iriyarı olanlar önde. Bir şey yapılacaksa ona sorulacak, iş yapılacaksa birisi yukarıdan söyler, sen de yaparsın. Yani gençlere saldırılacaksa saldırılırdı yani. Sanırım yapmamak diye bir şey düşünmüyorduk; ben düşünmedim. (*Dediklerini yapmayan, eksik yapan?*) Açığa alınır, ya da atılır dışarıya, ama dışarısı yok, başka bir ortam yok, çok sınırlı her şey. Bazı vazgeçen insanlar yok değildi, yok denecek kadar azdı. Onlarla karşılaşıldığında önyargılar ya da karşılıklı ithamlar oluyordu. (G 23)

Mahalle, delikanlılık... Burda nedir mesele, "ben bu mahalledeyim, bu mahallede ben kükrerim, ne dersem o olur, benim söz ağırlığım var". Başkası çıkar veyahut zaten senin laf söyleme hakkın olduğu görülür. Hani kavga çıkar, normalde biz de aynı mahallenin insanları, çocuklarıyız; bizim birbirimizle kavga etmemiz zordur. Ha oluyor arada sırada, fazla değil yani. Dışarıdaki insanlarla, yani öteki mahallelerle kavga çıkar. Ayrıca, bizim sokağın sonunda anacadde var. Üstü gecekondular falan böyle. Oradan aşağı inenler çok oluyor. Hani ne bileyim, esnaflara geliyorlar, bir şeyler alıyorlar, bazen çalıyorlar falan. Milleti rahatsız ediyorlar, camları kırıyorlar falan. Tabii ufacık bir çocuğa "yürü git lan" dediğin zaman onun abileri, cartları curtları iniyor, kalabalık oluyorlar. Öyle olaylar oluyor. Kavganın sonunda araya girenler olursa, yani sözü geçen büyükler olursa, girerler yatıştırırlar; "hadi bir öpüşün, barışın" muhabbeti olur. O olmazsa, ya polis gelir, ya bir taraf dayağını atar gider, ya da yer gider. (G 40)

Varoşta ülkücü çete, abilik, delikanlılık... Particilik yapıyorduk bir ara. Ülkü Ocakları, MHP Genel Merkezi ile ilişkiliydik. Ondan sonra oralardan kopmalar oldu. Alperen Ocakları'na, Büyük Birlik Partisi'ne. Ondan sonra baktık bu yol bizim yol değil. Yol, düşünce bizim sayılırdı da, uygulanan yol, yapılan etkinlikler, hareketler bize ters gelmeye başladı. Muhabbeti kestim. Öyle bir yere gittiğin zaman, ideoloji için, kafandaki düşünceler için gidersin; bu ülkenin nasıl olmasını istiyorsun, bunun için gidersin. O düşünceler de, oraya gittiğin insanlarla hemen hemen aynı olması gerekir. Kafandaki düşünceyi yaymak için gidiyorsun, ama bakıyorsun ki yapılan çok farklı bir şey, alakası yok düşünceyi yaymayla. Şu an büyük bir çoğunluğu o Ocak'ta hâlâ. Mesele nedir: arkam olsun. Hani bir kavga edersem, millet gelsin, işte yalnız kalmayım, benim de adım olsun. Hani belki bir reislik yaparım, şeklim olur falan böyle. Kalkıp, gidip oturuyorsun, bir olay var diyorlar. Hadi, hurra kalkın gidiyoruz kavgaya, vuracağız kıracağız. Şimdi tamam olur böyle şeyler, benim her ortamımda kavga dövüş var. O yapıda bir insanım. Ama olur da, her gün olmaz bu iş. Yani her muhabbette bu geçmez. Bugün şunu döveceğiz, şunu yapacağız, şunu kıracağız. Her gün böyle geçmez bu. Ha olur, ayda yılda bir olur. Karşıdaki gruplarla zıt düşersin, sen gider kavga edersin. Ha, olmasa daha iyi olur, ama ettin, diyelim. Bu insanlar bunu çıkar haline getirmiş; çıkarı için olduğu zaman orada benim hevesim kaçıyor hemen, orada kesiyorum muhabbeti. Orta birdeydim, Keçiören'de okudum ortaokulu. Aşırı ülkücü bir yerdir Keçiören. Babam Dışkapı'da okutmadı, serseri olur diye, Keçiören'e daha beter yere gönderdi beni (*gülüyor*). O ara, kat başkanlığı olarak başladık. Orta sonda okul başkanlığı yaptım. Liseye geçtim, Anadolu Lisesi'ne geçtim, dedim artık durulayım, ben hiçbir şeye karışmayayım. Çünkü ortaokulda çok şeyler oldu, yaşımız ufaktı çok şeylerle uğraşıyorduk, kavgalar, dövüşler. O zaman hareketli geliyordu, her gün kavga dövüş, o zaman çok şen şakraktı. Liseye geçtik, düşünceler oturmaya başladı kafamızda. İşte abilerimiz vardı o zaman, bizden büyük sınıflarda. Onlar mezun oldu, bu sefer görev bize kaldı, yani başkanlık bize kaldı. Öyle devam ettik lisede iki sene daha. Benim bir çıktığım kız vardı, nişanlıydık. Ben sağcı bir ailenin çocuğuyum, o aşırı solcu, çok aşırı solcu bir ailenin çocuğu. Bir evin tek kızı, çok şey böyle (*gülüyor*). O yüzden "istemiyorum" falan dedi. Ben de "siyaset aramızda olmasın, ben senin görüşüne karışmam, sen de benimkine karışma" dedim. "İstemiyorum, ben siyasetinde değilim senin, kavga dövüşlerden" falan dedi. "Eyvallah, öyle olsun" dedik. Tamam dedim artık bu iş bitti, kapattık. Zaten imajımız çizilmiş, "bu adam serseridir, dikkat edin" diye. O tip tartışmalar falan var aramızda, babasıyla, ailesiyle. Bir şey oldu diyemiyorlar, aşırı bir korku var, "höt" dedik mi tamam, kabul edecekler; rahatsız oldum ben. Zaten oradaki olayları görünce; yapılanlar saçma, amaçsız şeyler. "Allah yolunuzu açık etsin, dedim, ben çıkıyorum,

çekiliyorum, kendi okul ekibimi dağıtıyorum" dedim. Bundan sonra gelirler okula, okulun en babası, "sen reis ol" diye. Dedim, "ben mezun olana kadar, kesinlikle okulumda bir teşkilat istemiyorum. Ben kimseyi reis meis tanımam" dedim. Lise bitti. O ara Alperen'den teklif geldi. Alperen yapı olarak biraz daha şeriata yöneliktir, namaz kılmalar falan böyle ocaklarda. İyi ya eyvallah, biz de elhamdülillah Müslümanız. Adamlara bakıyorsun, sabah böyle namaz niyaz, gece âlemlerine de çok takılıyor, bir bakıyorsun gazinoda eğleniyor. Alperen'de daha şiddetlidir bu işler, yani biraz daha şeriat yönünde olduğu için. (G 38)

Vuracaksın, altta kalırsan gittin! Çok ağır, dokunan bir küfür olduğu zaman, herhalde, en zor taşınan iki tane emaneti verirdim ona. Mesela bana hareket gelir, tamam mı! Tanışmıyoruz veya tanışıyoruz, benim hoşuma gitmedi. Ona diyebilirim arkadaşım sana hiç yakışmıyor falan. Ama inan, sen yandın o zaman. Bu sefer eğer yanında bir bayan varsa, ona hareketler başlayacaktır. Veya yanında bir bayan yok, sen varsın. Ondan sonra sana el hareketleriyle daha başka bir hareketler başlayacaktır. Kendini onların ortamına, onların kültürüne göre düşünürsen kendini çok küçük düşürmüş, acayip bir hale düşürmüş olursun ve daha çok ezerler. Ya vuracaksın ya da işte kendin gözüne kestiremiyorsan yuvarlayacaksın ama altta kalmayacaksın. Yoksa gittin. (G 39)

Varoşta şiddetsiz, kavgasız gün olmaz... Dikmen, İlker Mahallesinden geldik, orada her gün bir kavga olayları olurdu. Erzurumlular hep birbirlerini tutar veya Diyarbakırlılar hep birbirlerini tutar. Ben Çankırılıyım. Durduk yerde sana sataşırlar, kavga olay çıkar. Bende o zamanlar bir nefret vardı, on, on beş kişiye karşı bir şey yapamayacağım için. Herkesi biliyorsun, kimin nereye gittiğini, kimin ne yaptığını tek tek yakalardım mesela. O küçüklükten kalan bir intikam duygusu bende. Oradan buraya apartman ortamına geldim, buraya gelirken sevinçliydim. Bu kavga olayları olmaz, daha böyle bir modern yerde olursun diye düşündüm. İlk geldiğimizde, ilk akşam burada bakkal var, bakkala gittim. Üç-dört tane bayan geldi, o zaman işte on iki yaşlarımdaydım, hoş geldiniz dediler. Onların bir hoş geldin demesi bana çok yabancı geldi, çok acayip geldi. Allah Allah falan diye düşündüm, hatta kafamı bile kaşıdığımı hatırlıyorum. Çünkü öyle bir ortamdan geliyorsun. Burada şimdi o tür hoş geldin falan hiç yok, kendi arkadaşların arasında bile. "Sana mahalleyi gezdirelim mi?" diye sordular. Konuştukça ben de hayrete uğruyordum, "tamam" dedim. Üç, dört tane bayan beni aldılar ve mahalleyi gezdirdiler. Gezerken, karşıdan birkaç tane çocuk çıktı, Karakusunlar gençleriymiş. Sorunlu bir yer, tamamen kavgaya dövüşe yatkın insanlar ve çevreye de çok rahatsızlık verirler. Bilmiyorduk, iki kişi taşlıyor bizi, kızların üstüne gelecek neredeyse. Arkamdan altı-yedi kişi geliyor sanıyorum, mahallenin Yüzüncüyıl'ın çocukları, onlar

da geldi. Ben kavgalı bir yerden geldim, hep mücadele, hep mücadele. Dere vardı o zamanlar burada, dereden hemen inmeye başladım, onların üzerine yürüyorum, taş atıyorlar, ben yürüyorum; zannediyorum arkamdan altı-yedi kişi de geliyor. Herkes geri kaçmaya başlamış, kızlar dahil. Kızların yararı olmaz da erkekler de kaçmaya başlamış, bir baktım, tekim. Yine de geri dönmedim gittim üstlerine, bir kavga. O çocuklarla ilk o zaman tanıştık, hep yirmi yaşıma kadar falan öyle kavgalıydık ne zaman görsek. Harbi çocuklar değil yani, onlardan birini döv, on kişi toplanır gelirler. Nerede olursan ol, denk geldiği zaman mutlaka kavgaya girişmek zorunda kalırsın. Kendini müdafaa edeceksin, en kötüsünden, kavga bile etmek istemesen. (G 40)

Kızlarla ilişki, aşk, şiddet nedeni... Bir kız arkadaşım vardı Ayşe adında, bizim komşumuzdu, onunla bir sene kadar falan arkadaşlığım oldu, sonra onun tarafından yürümedi. O bir ara "sürekli tehdit eden bir çocuk var, haberin olsun" dedi. Ben ilk önce çok aldırmadım, ama dördüncüsünde ben de o çocuğu tehdit ettim. Bir kafe var, o kafede çalışıyordu. Ben çıktım, benim arkadaşlarım da vardı, böyle böyle dedim, ben buraya gidicem dedim, beni engelleddiler önce. Benden habersiz o çocuk bir daha gelmiş, benim arkadaşlarım tehdit etmişler. Benim de haberim oldu, ben de çıktım, tek başıma gittim. Çocuk benden büyük. Gittim, dedim böyle böyle; sarhoş, Ayşe ile konuşmuşlar, etmişler falan... Benim bir tarz moralim bozuldu, seni istemiyor gibisinden laflar etti. "Tamam" dedim, "bak benim mahalleme gelip bana hakaret yağdıramazsın" dedim. O sırada lise dağıldı ve etrafımız kalabalıklaştı. Ben tek kaldım ortada. O sırada benim bir arkadaşım var, o da okulun adamı, yani serseri tiplerinde bir abisi vardı, herkesi tanırdı. O da geldi, onu tehdit etti, polisler falan geldi biz dağıldık. Bana geldi çocuk, "özür dilerim kusura bakma, ben seni böyle bilmiyordum" dedi. "Bu Ayşe'nin Orhan diye bir başka arkadaşı var, onla konuşuyormuş gibisinden duydum" dedi. Ben "Ayşe'yi de istemiyorum, seni de istemiyorum, ne yaparsan yap" dedim, çektim gittim. O günden sonra da Ayşe ile konuşmadım. Suçluydu yani, sonuçta benimle çıkıyorsun, başka birisi var, o da senin için Orhan diye birisi var diyor. Ya sen üçümüzü birden kandırıyorsun. (G 39)

Şiddete bulanmış aşk... Lisedeyken okulu astık, hava da güzel, kolamızı aldık, cipsimizi aldık, balkona çıktık oturuyoruz. Bir zaman geçtikten sonra bir tane kız geldi, balkonun altından geçerken, kızlar bize ıslık çaldı. Bizimkiler de başladılar ıslık çalmaya. Kızlar gittiler, karşı balkona oturdular, ondan sonra kızları kesiyoruz. Arkadaş, "bir konuşsana, çağır buraya gelsinler" dedi, derken bir-iki dalaşma oldu bizim aramızda, gidersin gidemezsin, ben de giderim dedim. Ben gittim, "sizinle tanışmak istiyoruz, sakıncası var mı?" dedim. İlk önce normal karşıladılar, oturdum yanlarına,

muhabbet ettik falan. Ondan sonra eve davet ettim, "kusura bakmayın bizim erkek arkadaşlarımız var, biz onları bekliyoruz" dediler. "Eğer erkek arkadaşlarınız varsa siz benim kusuruma bakmayın" dedim, ayrıldım; arkamı döndüm çıktım, gittim balkona oturdum. Derken erkekler geldi, biz balkonda oturuyoruz, kızlar balkonu işaret ediyorlar. Bir arkadaşı daha geldi oğlanın, iş büyüdü. Gece karanlık olana kadar biz tırstık, balkondan içeri girdik, içeride oturmaya başladık. Arada bizim arkadaşlar bakıyorlar, buraya bakıyorlar falan deyince korkuyoruz tabii haliyle. Ondan sonra kapı çaldı, aşağıdaki çocuklar gelmişler, ben açtım. Ben, bana saldırırlarsa evin içine çekerim, evin içinde öldürdüm derim, gibisinden düşünüyorum. Bıçağı aldım, kapıyı araladım, buyurun dedim. Top sakallı çocuk konuşmaya başladı "beyler, bizim arkadaşlarla konuşmuşsunuz" falan dedi, "bizim arkadaşlarımız sizinle konuşmak istiyor, biriniz aşağıya gelebilir misiniz" dedi. "Aşağıda çok kalabalıksınız, arkadaşına söyle, o buraya gelsin, misafirimiz olsun" dedim. Top sakallı "sen ne biçim konuşuyorsun" dedi. Ben, "seni içeri alırım, öldürürüm, bana hiçbir şey olmaz, sen konuşma" dedim. "Tamam, sakin ol" dedi, aşağıya gitti. Aradan bir 15-20 dakika geçti kapı tekrar çaldı, kız geldi, "bak, erkek arkadaşlarımız söz veriyor hiçbir şey olmayacak" dedi, "tamam, geliyorum" dedim. Okul formamı çıkartmıştım, kasket vardı, arkadaşımın gömleğini giydim, bir de mont giydim bıçağı da alabilmek için, çünkü aşağısı çok kalabalık. Üç arkadaştan ikisi de inmek istedi, olay büyür diye ben tek başıma indim, elimde bir tane bıçakla. Ama bıçağı göstermemek için de elimden geleni yaptım yani. Bana bir tane salsa, ben ancak bir kişiyi yaralayabilirim. Kapıdan çıktım dışarıya, uzakta erkek arkadaşı, "ne oldu" dedim, "böyle, böyle" dedi, "e, dedim anlatmadın mı?", "anlattım" dedi. "Sen kız arkadaşın olmasa, bir kızdan hoşlansan, gidip onunla konuşur musun, konuşmaz mısın" dedim, "doğal olarak konuşurum" dedi. "Onun erkek arkadaşı varsa ne yaparsın?" dedim, "ben arkamı dönüp hiç bakmadan giderim" dedim, "kız arkadaşın burada, sor" dedim. Kız sesini çıkartmadı, aynen böyle kafa salladı. Çocuk bana döndü "kardeşim, kusura bakmayın" dedi. Ondan sonra o on beş kişinin arasından sapasağlam çıktım yukarıya, ama korktum mu, korktum. (G 39)

Nevrim döndü. Ben kızı niye tokatladım, hatırlamıyorum yani... Vallahi en son bir gün kavga ettik, ben bunu bir tokatladım okulda. Ondan sonra babası geldi okula. Benim babam, amcam falan geldi. Yani şöyle söyleyim, bir saat önceye kadar her şey çok iyiydi. İşte sürekli muhabbet, baban bizi ayıramaz tarzı muhabbetler. Bir saat önce biz okulda iyiydik, teneffüste çıkar, içerdik yani dışarıda. Hemen bakkal nevalemizi getirirdi. Tuvalette veya okulun bahçesinde hemen üç-beş bira vururduk yani. Akşama kadar, leyla geziyoruz böyle. O teneffüs öğle teneffüsüydü, bir saatlik bir ara vardı. Bir saatte ben çok yüklendim içkiye yani aşırı derecede, nevrim döndü. Ben kızı niye tokatladım, hatırlamıyorum, yani bilmiyorum. Ciddi an-

lamda hatırlamıyorum yani. Babası falan geldi. Ben, öğle teneffüsünün sonunda kızı tokatladım. Teneffüste sınıfına girdim, kız yok. Ulan okulu ara tara kız yok. Bir baktım müdürün odasında. Müdür beni görmüş. Onu almış odasına götürmüş. Müdür hemen babasını arıyor, babasına haber veriyor, "çabuk gelin böyle böyle bir şey oldu, kızı öldürecek" falan diye böyle. Hiç alakası yok. Şimdi müdür bana dedi ki, hep müdürün burada bok yemesi var. Bana kalktı dedi ki, "babası geliyor birazdan, sen göreceksin, seni asacaklar, kesecekler" falan deyince ben de dedim demek bunlar gerçekten geliyor. "Tamam, bekleyin ben de geliyorum" dedim. Eve gittim, makineyi falan aldım, silahı milahı aldım. Okula döndüm, yani vuracağım. Çünkü bana öyle bir anlattı ki müdür, sanki onlar gelecek, buluşup kavga edeceğiz, o tarz bir gazı verdi bana. Ben okula geldim, babam falan herkes okuldaydı zaten. Ben, babam, zaten kızın babasının yanına gitmeden, üst baş araması yapmışlardı bana, amcamla babam. Boşaltmışlardı üstümü başımı. Oturuyoruz, ben adamın üstüne falan yürüdüm. Adam bana "Aliciğim, oğlum, niye böyle bir şiddete başvuruyorsun, yapma" diyor. "Tamam, evleneceğiz" dedik. "Evlenmek istiyorsunuz, biz buna yok demiyoruz. Bir üniversiteye gidin, ikinci sınıfta, üçüncü sınıfta gelin, evlendiririz oğlum, acele ediyorsun, niye işleri zorlaştırıyorsun" diyor. Ben bakıyorum adama diyorum ki, "lan, ben sana mı soracağım evleneceğim zamanı, bana diyemezsin ki üniversite ikide, üçde evlen, ben istersem bugün evlenirim". Adam diyor ki "oğlum bak yapma, sen de benim bir oğlumsun" falan diyor. Ben coşuyorum adama, kafa yerinde, kafa bir milyon, ayakta duramıyorum zaten. Öyledir böyledir, kızın gidiş, o gidiş. (G 38)

Aşk, ölüm, şiddet... Betül arkadaşım rahmetli oldu, balkondan düştü. Patronumun kız arkadaşı idi. Arkasından benim patronum kafasına sıkıp intihar etti. Sevgi işte böyle bir şey, aşk... Betül aslında benim çocukluktan arkadaşımdı, çok severdim. Evlerinde balkondan geçmeye çalışırken düşüyor, beşinci kattan, kafasını davlumbaza çarpıyor ve ölüyor. Benim patronum da işte hastaneye gidiyor, öldüğünü öğrenince şirketin önünde üzüntüden kendi kafasına bir tane sıkıyor. (G 39)

Eril şiddetin üzerinde en az konuşulan ve o ölçüde de az araştırma konusu yapılmış türü ise bir erkeğin başka erkeğe şiddet uyguladığı durumlardır. Erkek arkadaş grupları içinde yumruklaşmalar, yarışma amaçlı kavga etmeler, erkeklik gösterisi ya da öğretisi adı altında bir erkeğin başka bir erkeği dövüşe zorlaması ya da tacizi gibi erkeklik hallerini buna örnek gösterebiliriz. İlaveten, sokak çetelerinin erkeklere yönelen şiddeti, yetişkin erkeklerin her bağlamda daha gençlere ve küçük yaştaki erkek çocuklara yönelen "erkek-

si" şiddetinin yanı sıra erkek hapishanelerinde genç erkeklere tecavüze kadar giden erkekler arasında yaşanan, değişik türde şiddetten bahsedilebilir. Öte yandan, eşcinsel, azınlık, kadınsı ya da yumuşak karakterli erkeklere yönelen cinsel taciz ve saldırganlığı bu türün örnekleri arasında saymak gerekir (DeKeseredy ve Schwartz 2005).

Erkeklerin baskın erkeklik değerlerini savunan erkekler tarafından nasıl zorlandığı ve hatta cinsel tacize maruz bırakıldıkları konusunda çok az sayıdaki araştırma, hegemonik erkeklik değerlerinin temeli olan "homofobi"nin nasıl öğretildiğini ve erkeklerin bu tür korkularla nasıl kışkırtıldığını bize gösteriyor. Özellikle eşcinsel erkeklerin başına gelen saldırı ve taciz-tecavüz olaylarını "eşcinsel araştırmaları" tarafından daha detaylı araştırılması sayesinde daha yakından bilebiliyoruz. Heteroseksüel erkeklerin diğer heteroseksüel erkekler tarafından nasıl şiddet ve cinsel saldırılara maruz bırakıldıklarını araştıran az sayıdaki araştırma da bize ilginç bilgiler sunuyor. Özellikle işyerlerinde, kendilerinden hiyerarşi olarak üstteki erkekler tarafından yapılan taciz ve şiddetin çoğu zaman saldırganın kişiliği ile açıklandığını ve bu sayede şiddetin bir "erkeklik" meselesi olarak değil, tekil, hoş görülebilir olaylar olarak tanımlandığını, bu araştırmalardan öğreniyoruz (Lee 2000).

Bizim araştırmamız sırasında şiddet üzerine konuştuğumuz erkekler de, şiddet ile aralarına kolay kolay bir sınır çizemiyorlardı. Şiddet, farklı bağlamlar ve gerekçelerle birçok erkeğin hayatında somut bir gerçeklikti:

Erkeklik en ufağından fiziksel iktidar... Genel olarak erkekler bir şekilde bir iktidar sahibi olmak ve bunu uygulamak üzerinden bir hayat yapılandırması içindeler. İşyerinde, ailede, yani adam kötü bir toplumsal statüdedir, hani ne bileyim tuvalet temizliyordur işyerinde, herkesin emir verdiği bir konumdadır, gider eve karısını döver, orada erkeklik yapar, orada iktidar kurar. Yani bir iktidar kurma olayı var bence. Yani bunu yapmayan çok insan var. Ne bileyim ben yapmıyorum işte, siz yapmıyorsunuz, ama genel olarak bence erkeklik deyince, iktidarla örtüşen bir şey. En ufağından, fiziksel olarak erkek iktidar kurabiliyor. Bu kadar basit, çünkü güçlü, kadını dövüyor. Bu kadar basit, para kazanmasa da dövüyor. (OD 1)

Gerektiğinde şiddet kullanırım, şiddet karşısında kontrollüyüm... Genellikle benim tanıdığım, sosyal ilişkide bulunduğum insanlarla şiddet yoluyla bir çözüm asla olmadı, bir tartışma olup şiddet uygulanmadı, ko-

nuşarak anlaşabildik ya da konuşarak anlaşamayacağımızı anladığımız için çekip gittik. Şiddet karşısında kontrollüyümdür böyle durumda. Hemen şiddet uygulamam. Belli bir süre sonra dayanma noktası önemli. Karşıdaki benim beraber olduğum bayana yanında bir erkek olduğunu göre göre laf atıyorsa ben ona bir şey açıklayamam, yani bir cümle ile onu ikna etmek mümkün değil. Büyük bir ihtimalle direkt şiddet uygularım: sahiplik duygusu. Ama yanımdaki erkek olsaydı, ikna etmeye çalışırdım. Adamın elinde bıçak varsa öfkemi kontrol ederim, benden üstün olduğunu düşünüyorsam göz göre göre gitmem. (G 34)

Şiddet kullanana ben de kullanırım... Şiddet kullanan, başkalarını aşağılayan, kadınlara karşı ayrımcı ve aşağılayıcı davranan erkek ortamlarında müdahale ederim, sonu ne olursa olsun müdahale ederim. Genel olarak toplumda uzun saçlı erkeklerden çok hoşlanılmaz; benim de saçlarım bir dönem uzundu. Sıhhiye köprüsünün üzerinde bana laf attılar "ne geziyosun karı gibi ortalıklarda" diye. Biz iki kişiydik, onlar da üç kişiydiler. Bu noktada yapılması gereken şuydu, yanımdaki arkadaşın da hiç böyle bir meseleye girmesine gerek yoktu; yürümemiz ve gitmemiz gerekiyordu normal olarak. Ben geri döndüm "ne diyorsun" dedim, "ne biçim saç" dedi, cümlesini tamamlamadan ona bir kafa attım. Şiddete karşı bir erkek olarak enteresan bir profil değil mi? Üniversite birinci sınıftaydım. Sözle anlayabileceklerse sözle, anlayamıyorlarsa da oturup dayak yemem. Şansımıza çok büyük bir kavga olayı olmadı açıkçası. İnsan kendini eğitiyor, ben 19 yaşındaydım, daha gencim o zamanlar. Şimdi kavga noktasına getirmiyorum meseleleri, ama o olayda o üç kişiyle de kavga ettim. Ama o insanlar benden ciddi şeyler aldılar. Onlar yolda uzun saçlı insanlara laf atmamaları gerektiğini öğrenecekler. O gün tekrar geri döndük, ben onların önünden tekrar geçtim. Onlar hiçbir laf atmadılar. Laf atmamaları gerektiğini öğrendiler. Üç kişi üstünüze saldırınca mecburen kendinizi savunuyorsunuz. Şunu söylemek çok kolay "üç kişi sana saldırırsa sen onlara şiddet uygulama", evet onlar beni dövsün o zaman. Böyle bir şey yok. (G 31)

Şiddet edilgen konuma düşürülmemden... Zaman zaman en basit olaylar bile bende inanılmaz bir şiddet duygusu yaratabiliyor. Çünkü kontrol artık bende değil. Acayip edilgen konumdayım. Mesela, hayal kuruyorsun, mesela kırmızı yanıyor araçlara, durmaları gerekiyor ve ben karşıya geçeceğim ama o anda o yaya geçidinden karşıya geçecek tek kişi ben olduğum için bazılarının da işe yetişmesi gerektiği için, arabalar geçiyorlar ışıktan ve ben aslında hayati bir tehlike atlatıyorum orada ve diyorum ki bir tanesi bana şu kadarcık dokunsun, kapıyı açıp suratına bir tane indireceğim, orman kanunları gibi. Sen vurdun bana ben sana vuruyorum. Yani böyle bir patlama oluyor. Ama bunun olmasının nedeni edilgen konuma o anda düştüğüm için. Yani ben orada, onlara tabi oluyorum ve bende böyle

bir şey çıkıyor. Edilgen duruma geldiğimde, kontrolden çıktığımda, bir şey bana çok dokunduğunda şiddet çıkabiliyor. İlla birinin bana horozlanması gerekmiyor. (OD 5)

Türkiye'de eril şiddeti meşrulaştıran en önemli bağlamlardan biri cinsel ahlak kurallarının erkeklere verdiği bekçilik görevi. Keskin cinsiyet farklarına ve namus / şeref değerlerine dayalı cinsel ahlak kurallarının bekçileri olduğunu düşünen erkekler, kendi ailelerinden başlayarak kendi toplumlarının cinsel ahlak davranışlarını şiddet ile disiplin altına almaya kalkıyorlar:

İki tane genç sarılıyorlar, ben ona hiç dayanamam, oğlanla dövüştük... Bir gün arkadaşla giderken baktım iki tane genç sarılıyorlar, ben ona hiç dayanamam baktım bir yaşlı teyzeyi rahatsız ediyorlar. Teyzenin hoşuna gitmiyor kadın da bir şey diyemiyor. Vardım oğlanın yanına bak dedim hemşehrim bayan var. Kız bana "terbiyesiz ne karışıyorsun sen" dedi. Erkek de oradan kalktı "sen ne diyorsun arkadaşıma karşı" dedi. Yakadan tuttum bir çektim şöyle. O kadar şeyin varsa dedim seninle görüşelim. Ailelerin bindiği bir otobüste yani oluyor mu bu. Ondan sonra şoför de geldi, oğlanla kızı otobüsten aşağı attı. Ben bir kadını da savundum. Bizim orada şirkette çalışan bir arkadaş her gün kızı döverdi. Ben de bir gün sinirlendim. Oğlanla dövüştük orada, "bir daha bu kıza vurmayacaksın" diye. Kız da sert bir tepki gösterince "bir daha senin bir davana da karışmıyorum" dedim. Kız bana "sana ne, sen niye bana karışıyorsun sen kimsin?" dedi. Ben de "ne istiyorsan git" dedim kendi kendime. Ondan sonra da fazla o işlere karışmıyorum, ama gene de ayırt etmeye uğraşırım. Geçenlerde yine bir baktım oğlanın birisi kızı sıkıştırıp duruyor. Baktım halledeyim şu oğlanı dedim. Sonradan da baktık belki kocası mocasıdır diye bir şey yapamadık tabii. Kız da tabii ağabey bu bana böyle bir şey yapıyor deseydi varırdım görevimi yapardım. (G 18)

Karı meselesi dışında kavga etmem... Bir erkek o kıza laf atmışsa onun kişiliğinden, en başta erkekliğinden şüphe ederim. Delikanlı değildir yani. Hiç olur mu ya. Dağ başı mı burası? Mesela diyelim ki maça gittik, hücum ettiler. Ben kavga etmem ağbi, vurmam bile. Dövsünler ağbi. Maç için kavga edilir mi? Adama gülerler. Etmem ağbi. Trafikte araba sürüyorum kavga etmem ağbi. Adam sıkıştırsın kavga etmem ağbi. Hızımı keserim ağbi kavga etmem. Niye biliyor musun? Çünkü kavga etmek öncedendi. Şimdi adama bakıyorsun, kavga ediyorsun, orta boylu çocuğun belinde bile tabanca var. Çıkartır tabancayı vurur ağbi. Vurur, hiç şey yapmaz. Niye kavga etmem, işte hep ailem olduğu için kavga etmem. Ya bana bir şey olursa ona ne olacak? (G 1)

Şiddetin her tür sorun çözmede, anlam üretmede kullanıldığını görüyoruz. Şiddetin hiçbir sınırı yok; her nedenle, her konuda erkekler için şiddet var...

Bana haksızlık etti, kavga ettik... İnşaattayken ettiydik kavga. Adam işleri benim üzerime yıkıyor. Öyle şarlatanlar var. O tür durumlarda kavga ediyorum. Normal kavga etmiyorum, normalde kavga etmem. Sadece tartışırım, uyarırım, baktım olmuyor o zaman olur yani. (G 18)

Dayak yemek de şereftir... O kavgaya girip dayak yediysen o da bi şereftir yani. Tabii yapmasan daha iyi olur. Ama yani yeri geldi mi demek ki boş durulmuyor yani. Yapmak da gerekiyor. Tabii o kavga olayında, levye çekebilme olayı önemlidir yani. Yaa, uymazsan iyi ama, yeri geliyor, uyuyorsun yani. İlla ki yani oluyor. Ama yani çok sinirliyimdir, çok da uysalımdır ama. Yani kolay kolay uymam. Ama uyduğum zaman da çok pis uyarım. (G 10)

Güçsüzün uğradığı şiddete destek insanlık namına... Ben öyle işlere gelmem. Baktım şuradan giderken iki kişi dövüşüyor. Güçlü olan da şeyse, giderim bunu orada uyarırım bunu yapma diye. Çok böyle şeyler yaptım yani. Baktım adamlar da zor durumda gücü yetmiyor. Ayırırım, yardımcı olurum elimden geldiği kadar, insanlık namına. (G 18)

Erkek şakaları da şiddet nedeni olabiliyor... Mesela askerde bir arkadaş vardı bizim, Samsunlu, bir de çavuş vardı. Çavuş beni şaka olsun diye Samsunlu'nun üzerine itti. Samsunlu da bana karşı biraz kötü sözler söyledi. Ben de sinirime hâkim olamadım. Dövüştük. Birkaç sefer vurdum ona. Oğlan baktım daha hâlâ bana dikleniyor, sinirime hâkim olamadım, kovaladım... Bir de bir arkadaşa başkası zulüm ederse ben ona da dayanamam. Onun için de müdahale ederim. Adam gücü yetmezse, habire onu ezmeye uğraşır. Arkadaş yüzünden de çok kavga ettiğim oldu. (G 18)

Dövüşmeyi öğrenmek... Ben 12-13 yaşlarında falan, yaklaşık iki sene kadar bir arkadaşımla bir tekwando salonuna gittik. Hiç işine yaradı mı dersen hiç işime yaramadı ağbi. Tekwando ile olmuyor. Nerede öğrendim, barda öğrendim. (G 1)

Şiddetin nedensizliği... Yani beş kişi bir kişiyi acayip feci dövdüğümüzü de hatırlıyorum, on kişiden çok feci dayak yediğimi de hatırlıyorum yani. Ama bunun böyle milyon tane farklı sebebi oluyor. Bazen bir kız meselesi oluyor, bazen politik bir mesele oluyor, bazen hiç alakası olmuyor, bir sarhoşluk halinde ne olduğu belli olmayan bir hal oluyor, falan oluyor, filan oluyor. (OD 1)

Şiddet beni korkutuyor... Bundan on yıl önce olsa bir kavga gördüğümde ayırmaya çalışırdım, fakat öyle şeyler görüp okudum ki, olaya girince yaşamın değişebilir. Böyle bir korku hali üzerime çökmüş durumda. Kavga eden birilerini gördüğüm zaman çok garip oluyorum böyle, tansiyonum falan yükseliyor, çok heyecanlanıyorum yani. (OD 4)

Okulda sokakta çetelerden şiddet... Lisede okurken İstanbul'un en sorunlu okullarından biriydi bizimkisi. Uyuşturucu satışı her zaman olurdu ve hiçbir zaman fazla para götürmezdik okula giderken, çünkü her zaman müdahale edilip alınma riski olurdu. Güya "arkadaşımız için para topluyoruz" derlerdi, çıkarırdık; "cebini göster" falan böyle şeyler muhakkak olurdu. Ortaokulda çeteler vardı; sonra çeteler gitti, yerine ülkücü çeteler geldi. Erkekler, ülkücü olanlar-olmayanlar, hiçbir şeye karışmayanlar gibi ayrılırdı. Özellikle şeyden korkardık, kız arkadaşına karışırlar, onunla gezemezsin kız arkadaşın olamaz gibi. (G 33)

Ailede değil ama okulda şiddetle karşılaştık... Bizim zamanımızda eğitimde kaba kuvvet kullanılıyordu. Eğitim esnasında öğretmenler cimciklerdi, vururdu, tokatlardı, tekme atarlardı, bilmem ne yaparlardı, kıçımıza başımıza vururlardı. Ama işte o safhalar bizi agresif yaptı. Yoksa ben ailemde en ufak bir şey görmedim yani. Hiç kimse, hiçbir şekilde birbirine el kaldırmazdı. Ama, okulda küçük bir çocuk olarak yaptığınız bir hatayı veya korktuğunuz için ağladığınız zaman bile tokat yiyebiliyordunuz. İnsan korkmamaya başlıyor. Bu kadar basit yani. (G 5)

Uzun saçlıyım diye beni dövdüler... İstanbul'da saçımı uzattığım bir dönem vardı. Bir liseli arkadaşımla buluşup ...'na gittim; orada saçım uzun diye dışarı çıkarıp dövdüler beni. Çok kötü dövmediler, ama üç-dört tane tokat yedim. Ben annesinin dizinin dibinde büyümüş diyebilirim kendime, genel olarak bir şey görmemiş bir insandım. Üniversitede olan olaylar, siyaset, politika, polis o tarz şeyler bende bir nefret uyandırdı. Bunlar da üstüme inanılmaz şekilde geldi. O yaz saçımı kestim gerçekten, kısa saçla İstanbul'da geçirdim yazı. Sonra tekrar uzattım saçımı ondan sonra bir şey olmadı. (G 33)

Barda kavga, emniyette işkence... Çok da güzel bir barımız vardı. Kavgayı sen başlatırsan seni emniyete çekerler. Şubelerde masa masa gezdirirler, ellerine copu vururlar, maşrapayla su dökerler, ellerini ıslatırsın. Tecrübesizsen, yüzüğün varsa, parmakların şişer böyle, yüzüğün keser, çıkaracaksın oraya gittiğin zaman. Copla da döverler seni. Onun için en son biz çıkartırız kavgayı. Artık adam sana ana, avrat küfür eder, ya da ne diyorlarsa, sana bir tane vurur, biz zaten vurması için dürteriz onu. Artık o

dayağı hak etmiştir. Dışarıya doğru vestiyere doğru yavaş yavaş çekmeye başlamışızdır, tam kavganın başlayacağı zamandır. İçeride müziğin sesi açılmıştır, kimse duymaz. Artık onu tahrik ederiz. Nasıl Fener tahrik etti, Hasan Şaş kırmızı kart gördü. Tahrik ederiz ağbi ki herif bize senin ananı demeden ona kafayı vururuz ağbi. Kavga kıyamet kopar. Tamam biz bunları harcarız diyorsun. Ya kafa atıyorsun, ya bir şey atıyorsun. Ondan sonra kim kime dumduma. Allah bilir. Bir de köpeğimiz vardı. Kime denk gelirse ısırıyor ağbi. Barın köpeği. Uyuşturucu koklardı. (G 1)

Polis dayağı... Ağızlarını, burunlarını kırdılar. Herifler çıktılar gittiler. Polis geldi. Dayak yiyenin biri polismiş. Adam çıkardı kimliğini sivil polisim dedi. Adam "toplayın personeli" dedi. Üç gün şubede kaldık. Ağzımızı, burnumuzu kırdılar şubede. Ondan sonra ne patronumuz geldi, ne bir sigara getiren oldu. Perişan olduk. Herif emniyette, adli tıpta hepimizi, gözü önünde, heriflerden dayak yiyen polisler bize ana avrat küfür ediyorlar. Ama ne yapacaksın. Bu şerefsiz başka yerde denk gelir o zaman görür ne oluyor. Denk gelmedi tabii ki. Vurduğu yerden kan çıkıyordu öyle bir durum. Kaçsan ne olacak ki, evini bulurlar, yerim belli, her şeyim belli. Sabah 5'te alırlar. Annem, babam, kardeşim kalp krizinden giderler, ne oldu bizim bebeye diye. Gittik, 3 gün çıkamadım ben. Ellerimiz şişti. Her nöbet değişiminde şefi alın gelin diyor. Sıkıştırıyorlar kafanı, çalışıyorlar böbreklere, buralarına çalışıyor senin. Kim yaptı diyor? Konuşmuşuz biz. Demek ki müdürleri işkence yaptırıyor ağbi. İşkence değil tabii, niye bana polis küfür etsin. Bana babam küfür etmemiş ağbi. (G 1)

Dağa gidecektim... Okumak dışında hiçbir alternatifimiz yoktu. Çünkü köyde başka da bir sıkışmışlık var, orada bir savaş var, sevgilimiz yok, hiçbir şey yok, hani yoksul bir yerdesin, dağa gitmek istemiyorsun. Yani aslında ben dağa randevulaşmıştım ama ailem beni bahaneyle kaçırdı. Arkadaşım gitmiş, sakat kalmış; arkadaşım gitmiş dönmemiş ve köydeki herkesin gözü sizde. Çünkü köyde herkes gitmiş, gitmeyi de istedim. Köyde en çok siyaset konuşulan ev bizimkiydi. Babamın bu örgütün yapısına dair de eleştirileri hep vardı. Üstelik burada bizim köyde, örgütü eleştiren bir insan hiç görmedik hayatımızda; aksine hep yüceltilirdi. Babam, mesela, bu adam Allah filan değil ki, derdi. Hatta bu yüzden tehdit edildi. Benim ilk sevdiğim kızla, hatırlıyorum, konuştuğum mesele buydu. Kızı seviyorum, birlikte olucam falan ama anlattığım şey şu, ben dağa gidicem, burada kalmayacağım. Kız etkileniyor, ne kahraman falan diyor. Aslında dağa çıkmak bir erkeklik simgesi değildi hiçbir zaman. Çünkü kızlar da gidiyordu ve daha çok fedakârlıkla ilgiliydi; kadın da fedakâr olabilirdi, erkek de. Ama biri orada öldükten sonra böyle konuşulurdu, "şu kadar cesurdu, öyle kahramandı, ancak helikopter gelmiş..." diye anlatırlardı. (G 22)

İş yönetimi olarak şiddet... Sert olacan, burda ben bunu yapamazsam, personel beni dinlemez. En ufak şeyde sinirli, olmadık yerde bağırıp çağıracan ki çark dönsün. Ya iyilikle olmuyor bazı şeyler. (G 4)

Hesaplanan bir teknik olarak eril şiddet... Hemen gereken pozisyon alırsın, masanın pozisyonu çok önemli, o masada, gücün yeter mi o insanlara ona bakarsın. Hani orada sopayı vurduğun zaman, bir sopa vurup iki sopa yeme riskin var mı yok mu? İş sopayla olmayacak silahla mı olacak, çaktırmadan silahını da kuşanırsın. Ben burada duruyorum, birader yukarıda duruyor. Bir-iki personel de orada var, zaten hemen haberler gider yukarıya, aşağıda toplanırsın. Silah lazımsa silah var, sopa lazımsa sopa vardır, tornavida sokacaksan tornavidam vardır. Bir de ileriyi düşünürsen, bir kavga, bir cinayet, bir yaralanma olduğu zaman dükkân kapanır. Üç gün kapansa aç kalıcan. Onu da evvela düşünüyorsun. Her türlü pozisyonda çok ince bir nokta var yani. O anda çok ince hesap edicen. Öyle erkeklik yaparsan her zaman kaybedersin. Fuzuli erkeklik yok. (G 4)

Baskıcı değil, baskınım. Otoritem kendi kişiliğimdir... Ben direk böyle disiplin ve otorite koyan biri değilim. Bu ev hayatımda da böyle, iş hayatımda da böyle, siyasi ortamlarda da böyle. Belli bir felsefem ve tavrım vardır. O tavır karşımdakini hizaya getirir zaten (*gülüyor*). Bu anlamda biraz baskın bir tipim yani (*gülüyor*); baskıcı değil yalnız söylemeye çalıştığım. Baskıcı değilimdir, ama baskın bir karakterim vardır. Mesela oğlumla da yatar kalkar tepişir her şeyi yaparız. Ama eminim ki sorsanız babayı bir otorite olarak görebilecektir. Yani ama o ortaya koyduğum kimlikten kaynaklanan bir şey. Yani güçlü bir karakterim vardır. (G 13)

Yatılı okulda da kışlada da şiddet aynı... İstanbul'da yatılı okulda çok farklıydı her şey. Bir erkek okulu, çok erken başladım zaten okula; zor oldu, o yüzden çok dayak da yedim orada. Ciddi bir hiyerarşi vardı; üçüncü sınıftakiler ikileri, ikiler birleri döver. Tertipler birbirini koruyor. Aynı hiyerarşi hem kışlada var hem yatılı okullarda. Yatılı okullarda kışla örgütlenmesi var. Üç yıl boyunca aldığımız beden eğitimi dersleri, askeri özel eğitimidir, silah eğitimi değil de sürünme, yürüyüşler; askeri bir yerdi. Gülle atmamız gerekiyordu, ama 15 metre atmamız gerekiyor; ufacık çocuklarız, barfiks çekeceksin, 30 barfiksle geçer not alabiliyorsun. Bir şekilde geçiriliyor kalanlar; ama aşağılanıyor. Ve ben çekebiliyorum yani, öyle bir şey ki aşağılanmamak için idman yapıyordum; ufağım, ineğim, çirkin de bir çocuktum bu arada; aslında popüler biri de olmadım, eğlenceli falan biri de değildim, bir şekilde aşağılanmamak için savunma mekanizmaları geliştirip herkese kopya verirdim mesela, sınıftaki büyük çocuklarla iyi geçinmek için. Kalmış olanlar, paralı olarak orada okuyanlar, ailelerin sorunlu çocuklarını bizim okul alırdı, her kolej almazdı, bunlara bakılırdı. Ama

devlet okuluydu, Tarını Bakanlığı'na bağlıydı; meslek edindirirdi. O yüzden okuldan çıktığımda bayağı bir şey öğrenmiştim. Yatılı okuldaki erkek gruplarının her zaman çok dışında kaldım ben. Arkadaş grubum vardı, hâlâ da görüştüğüm arkadaşlarım var; Malatyalı çocuklardı genellikle, Alevi oldukları için dışlamıyorlardı beni. Zoruma gitmiştir, güç gösterisinde bulunan kabadayılık yapan insanlarla aram hiçbir zaman iyi olmamıştır. (*Erkek arkadaş grupları arasında kavgalar olur muydu?*) Tabii ben çok dayak yedim. Konu yemek sırası, önce üçüncü sınıflar girer; ortalıkta da iri olanlar sırada beklemezler; kendilerinin sırası geldiğinde gidip alırlardı. Ben ve diğer muhalif çocuklar, "Kurtuluşçu" çocuklar falan vardı, Malatyalı olanlar... Ben ufak tefektim, bu arada bayağı bir boy attım, bu halime geldim. Ben birinci ve ikinci sınıfta kurallara uyardım ve kavga etmeye değmez derdim; ama yine de başıma bir şekilde bela açılırdı. Yok, yan baktın, yok ters baktın, yok işte nöbette gelmiş de, ağrı kesici vermemiş, falan... Bir bahane bulunurdu ve bir şekilde dayak yerdim. Ama yine de benimle iyi geçinirlerdi, sınavlarda benim etrafımda otururlardı; ben onlara kopya verirdim. Hafta sonu kahvelerde falan geçerdi, erkek kahvelerinde. Okuldaki ilişkilenme biçiminden rahatsız olan herkes bir şekilde bizim tarafımıza geldi ve grup olduk böyle olunca. Yemek sıralarında tanıdığın kişilerin yanına girersin veya alt sınıftan insanlarsa sıraya önden alırsın falan. Orada bir eylem biçimi olarak biz sıraya giriyorduk en arkaya. Reddetme avantajları. Ağabey dedirtmiyordum mesela kendime. Hocalar da katı olurdu, sürekli dayak. Yatma saatlerinde yatırırlar; bir sürü şeyler, alt sınıftaki çocuklara bir sürü angaryalar; onlar yapmak zorunda değil. (*Bunu yaptığınız için ayrıca baskı görür müydünüz bu ağabeylerden?*) Bunu aşağılarlardı. Ama bunu tınmayınca o aşağılama ellerinde patlıyor, hani yöntemlerden biri o. Kavga çıkarmak üzere gelindiğinde ben uzlaşmacı bir dil kullanırdım; genelde bilgiyi kullanırlar okul ortamında; ben de onu kullanıyordum bir şekilde. Klinikte çok işe yarıyordum, hocalar beni severdi, benim nöbetlerimi isterlerdi ve severek yapıyordum. Bir yandan hocalarla iyisiniz, bir yandan öğrencilere kopya veriyorsunuz. Okulda hiyerarşi herkes için çok farklıydı; kantinden çay alıyorsa onlara da ısmarlıyordu. Bunlar çok kullanılan hayatta kalma yöntemleri. Çok sorun yaşayanlar da vardı. Birinci sınıfta bir çocuk vardı, birkaç ayda kopma moduna girmişti. Onları çok yoruyorlardı, aşağılıyorlardı; inekti, kafası da iyiydi. O da Balıkesirliydi, ama çok şişman bir çocuktu, şaşıydı falan. Hani çarka çıkıp kız bulmaya çalışmakergen erkekler kol kola girerler, piyasada güzel erkekler olması gerekir, öyle dikkat çekeceğini düşünürsün, o da o ortamda istenmeyen birisi idi; dışlanırdı, yalnız dolaşırdı. Ben dedim gel birlikte dolaşalım. Biz onunla çok okuma moduna girmiştik. Kitap okuyorduk, bir de bir süre sonra alışıyorlar, karışmıyorlar. Bu arada kavgaya girmeyeceksin, ama elinde sopayla görünüyorsun, görünmek zorundasın. (G 24)

Şiddeti uygulayan ve karşısındaki insanı en basitinden taciz eden kişi güç ve iktidar konumunda olan bir kadın da olabiliyor bazen. Yani tacizin ve şiddetin özü bir erkek özelliği değil; ama "eril gücün" ayrılmaz bileşeni ve göstergesi. İşte fırsat bulduklarında kadınların da erkek rollerini devralabildiklerini, hatta tacizci olabildiklerini gösteren bir örnek...

Bir ara müsabaka yapacaktık, yatak almaya hemşire okuluna gittim. Benim hayatımda önemli olaylardan biridir bu. Beş-altı kişi oturuyor, o sırada ben üçüncü sınıftayım boylu poslu biriyim, koridorun ortasına geldim, geçtiğimiz yere kızlar yığılmışlar ve geçerken laf atıp ıslık çalıyorlardı; çok ilginç bir şeydi; ben hem çok utanıyordum; hem de taciz edilmek böyle bir şeymiş onu hissediyorum, bir yandan da çok hoşuma gidiyor. O zamana kadar hep eril, şuna gittim şunla böyle yaptım, hikâyeler uyduran insanları, bildiğiniz adamları o halde görmek müthiş bir şeydi; kaldırıp kafalarını bakamıyorlar. Benim cinsiyetçilik üzerine, ayna teorisini yaşamımda ilk gördüğüm yerdi. Arkadaşlarımla çok tartıştık, azınlık olma hali üzerine. (G 24)

Eril Şiddetin Yaygın Türü: Aile İçi Şiddet

Farklı erkeklik biçimleri ile farklı eril şiddet türleri arasındaki ilişkilere yönelik araştırma bulgularına baktığımızda özellikle kadınlara yönelen –ve çocukları da kapsayan– "aile içi şiddet"in eril şiddetin bildiğimiz en yaygın ve üzerinde en çok konuşulan türü olduğunu görürüz. Aile içi şiddet olarak tanımlanan, evlilik ve aile kurumu ile ilişkili erkek egemen değerlerde yaşam alanı bulan erkek şiddetinin, bizim araştırmamız çerçevesinde, öncelikle, kırdan kente göçle şekillenmiş "kentsel periferik alt sınıf" ailelere mensup, "aile reisi" olmayı erkekliğin ispatı olarak gören erkekler arasında daha yaygın ve açıktan savunulan, itiraf edilmesinde sakınca olmayan bir tür erkek şiddeti olduğunu görüyoruz. "Geçim sağlama" uğruna her türlü çalışma koşulunu kabule mecbur bırakılan bu gruptan erkekler, ailesini geçindirme karşılığında ailedeki kadınların, çocukların ve gençlerin yönetimini ve itaatini talep ediyor. Bunu yapmak uğruna "aile reisi" olarak "disiplin", "namus", "terbiye" adı altında şiddet kullanmaya kendini yetkili görüyor. Bu tür erkeklik, koruma-kollama-denetleme-geçindirme görevine dayalı erkeklik değerlerinin kaçınılmaz bir bileşeni olarak, yasaklama, zorlama ve fizik

şiddet kullanmayı kendi sorumluluğuna dayalı ayrıcalığı olarak görüyor. Eril şiddetin bu türünün esas olarak erkeklerin tanıdıkları kadınlara yönelttikleri şiddet olduğunu söyleyen Jeff Hearn (1998), şiddet kullanan erkeklerle yaptığı araştırmada bu erkeklerin kendilerini haklılaştırma biçimlerini, tarzlarını ve bunu oluşturan toplumsal bağlamları açıklıyor. Bizim araştırmamızdaki aile içi şiddet bağlamları da uluslararası örneklerle çakışıyor:

Şiddet geçimsizlikten kaynaklanıyor... Parasızlık, geçimsizlik, alkol, kumar, bunlardan kaynaklanır. Başka bir şey değil yani. Durup dururken karını niye döversin? İşte kadın şunu istiyor, bunu istiyor, "lan sus, kes". İstediği kadar sesini yükseltiyor, noluyor bu sefer, kavgadövüş başlıyor. Ondan kaynaklanıyor yani, başka bir şeyden değil. Yani durup dururken kimse kimseyi dövmez veya kimse kimseyi sopayla kaşımaz (*gülüyor*). (G 10)

Karımı dövmek olmadı değil, oldu... Böyle bir şey oldu, böyle ufak bir mırın kırın hikâyesi oldu, tek tokat attım. Belki diyorum ki ya haklıyım, belki de diyorum ki belki atmasaydım. Attığım tokadın yeridir de onun için atmışımdır zaten. Yani durup dururken eşine veya bir arkadaşına tokat atamazsın yani; o tokadı hak etmiştir. O seviyeye getirmiştir seni. (G 2)

Önce uyarı sonra dayak... Çevremizden gördüğümüz yetişme tarzımıza göre, tek defada olmaz. Hata yaparsa birincisinde ikaz edersin, ikinci defa olduğu zaman tek laf edilmez. Yeri geldi dövdüğümüz günler de oldu, eşimi de kız kardeşimi de. (G 12)

Şiddet bir-iki kere olmuştur... Yeni hanımın çocuklarla geçimsizliği vardı o zaman. Bir de bacanağımla küsüştüm işte, amca çocuğu. Bir yer davasından, senet üzerinde tahrifat yapmış, onun için dövüştüm. (G 11)

Aynı erkek başka kadınları eleştiriyor: Kadınlar dayağa ses çıkarmıyor diye... Şimdiki diziler de böyle televizyonda. Dört tane bir araya geliyor: Kadın dövülmez... Git bir köye, evire çevire dövüyor yani. Hâlâ da, kadın kocasından sopa yemiş, ben şikâyetçi değilim, kocamın dördüncü eşiyim diyor. Sen buna ne verebilirsin? Buna bir şey veremezsin işte. Kafa yıkanmış. Ben erkeğim diyor. Onu da beslesin, beni de beslesin de diyor, ben onun dördüncü evliliğinden, kumadan diyor şikâyetim yok. Böyle bir şey olabilir mi ya? Dövmeyi de savunan var, kocam dövebilir diyor. Kızmış olabilir diyor. Kocasından sopa yemiş gelmiş, benim çocuğuma baksın da ben geri dönerim. Ya böyle şeyler olmaz ki. Koca seni dövmüş, evlenmiş başka bir kadınla, ondan iki çocuğu var. Ona bakıyor da bana bakmıyor diye, nikâhsız yaşıyor mesela, problem yapıyor yani. (G 11)

Genç ve işsizdim, karımı dövdüm... İlk zamanlarımızda oldu, olmadı değil. İlk evlendiğimizde oldu. Yani, benim işlerimin düzensiz gittiği zamanlar oldu. Sebep geçimin, yani düzenli bir işimin olmadığından; artı cahillik... Evlendiğimizden 3 ay sonra yola gitmeye başladım. Mesela gider, gelirdim evde bulamazdım. "Nerdeydin?", "anamdaydım". "Kızım ne işin var ananda, otursana evinde". Bu bi oldu, iki oldu, artık bende bir süre sonra şeyler koptu, yoldan gelmişsin, yolun trafiği yolun stresi yorgunsun. Dayak oldu yani, olmadı değil. Sonra nasıl değişti, ne değişti? Oturdu, beni dinledi. Beni dinler yani, "Ben seni satmaya almadım, itip kakmaya almadım. Biz ev olalım diye uğraştım, halen de uğraşıyoruz" dedim. Dinledi; konuşurken konuşurken, konuşa konuşa ikna oldu yani. En sonunda anladı neyin ne olduğunu. Tabii biraz geç anladı ama anladı. Yani ikna olduğu konular şu: Evinde otur, evini bil. İşte bura bizim evimiz, ben yoldan geliyorum, yorgunum. (G 10)

Karımı sustururum, ezerim, sonra da üzülürüm... Ben de lan karım konuştuğu zaman şunu bir bastırayım diyorum, sussun diyorum. Ondan sonra üzülüyorum. O zaman ne oluyor, biliyor musun? Eziyorsun. Şiddetle değil, ama şart mı şiddetle olması? (G 1)

Şiddet uyguladığım oldu tabii... Uygulamaya teşebbüs ettiğim oldu. Yani oldu ama o zaman beceremedim. Elim kesildiydi. Eşime vuracaktım. Vurdum, vuramadım. Sinirimi alamadım, sonra gittim cama vurdum. Vurduğum zaman, sorun ailelerdi. Benim karım İzmir'den geldi buraya. Ben biliyorum annesini, babasını özlüyor, görmek istiyor. Ama benim de işim gücüm var. Şimdi senin evlendiğin karın dakka başı ailesini görmek isterse o evlilik olmaz. Ama benim eşimin ailesi İzmir'de. Ben onu biliyorum yol yapmaya başlar, bu sefer gittiğim zaman iki ay kalacağım der. Ki pazarlık yapa yapa 25 güne, bir aya indiririm. Ya bir ay kalsın istiyorum. Ama bir an öyle bir oluyor ki ağbi belli bir yerden sonra özlüyorsun yani. Aileni özlüyorsun onlar oradayken. Hadi ilk 10 gün, 15 gün iyi, 16. gün, 17. gün, 20. gün oldu mu, işinde verim, kafan duruyor ağbi. Çocuğunu özlüyorsun. Karını özlüyorsun. Ha derler ya karımın yaptığı yemeği özledim. Ben kimsenin yaptığı yemeği özlemem ağbi. Yemek, yemektir ya. Ben karımı özlerim. Ben karımı, çocuğumu özlerim ağbi. (G 1)

Babam, kız kardeşim gezse döverdi... Mesela ben bir kızla gezdiğim zaman babam "aferin oğlum büyümüşsün" derdi. Yani kendi anlayışına göre büyümek neydi bilmiyorum ama, benim anlayışıma göre bir kızla gezmek ne güzel, kebap derdim. Kafana göre takılmak için geziyorsun yani. Ama öbür türlü kız kardeşlerimin gezdiğini düşünse herhalde onları döverdi. Ama kız gezdiği zaman olmaz, erkek gezdiği zaman aferin oğlum. (G 1)

Karını yanlışı olmadan dövmek şerefsizliktir... Adam içiyor içiyor, git evde karıya çat, terbiyesiz insan. Ha kadının da yanlışı olur, çok tanıdığımız ortam var yani, öyle erkekler var. Karısı akşama kadar elin işinin altında yatıyor, bilmem ne yapıyor. Ha o tip ortamlar ayrı. Ama normal bir insan, hiç kocanın da yanlışı yok, kadının da yanlışı yok, yani hovardalık anlamında yanlışları yok, ama adam alkolik. (G 4)

Karımı dövdüm. Hiç iyi bir şey değil... (Benim hayatımda da) oldu (*gülüyor*), işte eşimle tartıştık, herhangi bir şeyden, değişik bir sebepten dolayı oldu yani. Güçsüz bir insanın yapacağı bir şey bu. Doğru değil, güç gösterisi yapacaksan erkekle git kavga et. Ufak tefek restleşmeden oluyor işte. O zamanlar insanın biraz daha delikanlı çağları mı oluyor, böyle erken evlendiğimizden mi ne? Şunu yapacan diye böyle maçoluk yapıyorsun. O da sinirleniyor, en sonunda sinirlenip vuruyorsun. (G 6)

Babam annemi dövüyordu... Annemle babamın ilişkisi ben çok küçükken iyi değildi. Mesela dövdüğüne ben şahit oldum, korkmuştum bayağı. O zaman çok ufaktım, hâlâ onu anlamıyorum. Çok zoruma gitmişti, kovalar falan vardı, onla vurmuştu. (G 8)

Kadın döven erkeğe müdahale edilmez... Mesela bir erkeğin kız arkadaşını sokakta dövmesi sessizlikle geçiştirilen bir şeydir. Öğrenci yurdunun bahçesinde kız arkadaşını döven bir adama muhtemelen kimse müdahale etmez. Müdahale edecek olan kişi yakın arkadaşı ise çocuğu tutar, bir başkası da kızı uzaklaştırır mesela. Yapılabilecek maksimum şey budur. "Sen nasıl kız arkadaşını dövüyorsun", olmaz. Bunun anlamı şu: Kız, kadın senin kadının, onun kadını, biz karışamayızdır buna. (G 37)

Namus adına şiddet... Başıma geldi de, yapmadım. Yapmam ben öyle bir şey. İlk eşimden ayrılma sebebim böyle bir şey. Başka bir erkek oldu onun hayatında. Bu gerçekti ve bütün sorumluluğu ayrılırken ben üzerime aldım; "ben ayrılmak istiyorum, ben mutlu değilim" falan dedim. Hiç kimsenin çocuğumun annesinden nefret etmesini istemedim, kızın benden sonraki hayatının zor olmasını istemediğim için demedim. İlişkisi bir süre daha devam etti, sonra bitti, bir çocuğu daha var şimdi. Keyfi yerinde, dönem dönem konuşuyoruz. Şimdi onunla daha çok şeyi paylaşabiliyoruz. Ama mesela hani namus cinayeti, ben yapmam. Ben kadına şiddeti sevmiyorum. Babam annemi döverdi, ben esasında babama kin duyarım o nedenle. Küçükken "bir gün evlenirsem karımı hiç dövmeyeceğim" derdim. Öte yandan hani bilmiyorum ama bu kaba kuvvette kadınların da sorumluluğu var bence, kendisine öyle bir şey yapılmasına müsaade etmemeli. Benim çalıştığım işyerinde kadındı direktörümüz. Çok iyiydi, çok severdim, inanılmaz iyi bir arkadaşımdı. Bir gün dedi ki "benim kocam bana elini

kaldırsa arkamı döner giderim." Ben onun gerçekten öyle bir insan olduğuna o kadar çok inanıyorum ki. Ama sonradan öğrendim ki kocası onu çok dövüyormuş, hâlâ dövüyormuş. Geçenlerde beni aradı, ağlıyor, "kocam şöyle yaptı böyle yaptı". Dedim ki böyle böyle diyordun, "çocuklarım var" diyor. Bu bahsettiğim ev kadını değil, büyük bir şirketin pazarlama direktörü; okumuş, babası emekli general, annesi bir bankanın genel müdür yardımcılığını yapmış, iyi bir aileden geliyor, ama kocasından dayak yiyor. "Niye yapıyorsun bunu?", "Yapacak hiçbir şeyim yok." Şöyle düşünüyorum, bu kadın iyi para kazanıyor, kazanmasa da arkasında inanılmaz zengin bir ailesi var, anne tarafı Yahudi, hiçbir şey olmaz ayrılabilir kocasından. Ama sesini çıkartmıyor. İlk eşinden bir oğlu var; ayrılacak olmuş, oğlu demiş "beni babasız bıraktın, şimdi bunları da mı babasız bırakacaksın?" Bir dönem bunu anlattı bana; onun hayatı biraz zor, ama ben olsam boşanırdım. Bir yakın arkadaşım karısını dövdü. Adam o arada başkasına âşık oldu. Karısına karşı hırs doluydu içi, "niye sen hayatımda varsın, sen olmasan bak onun yanına gideceğim" diye düşünüyordu. Çok kızdım, nefret ettim, ama dışlamadım, çünkü o çok eski arkadaşım; ama çok pişman şimdi yaptığına. (*Erkekler kadınları dövüyor, sorunları şiddetle çözmeye çalışıyor ama kadınlar neden aynı şeyi yapmıyor?*) Yani onlar da güçlü olsaydı, tamamen fiziksel, çünkü ben fiziksel olarak daha güçlüyüm ve benim onu dövme ihtimalim var, onun beni dövme ihtimali yok. İstisnalar kaideyi bozmaz. Hep kadınlar dayak yediği için. (G 38)

Eril Bedenin İnşası ve Erkek Mekânları

Bedenin Cinsiyeti ve İktidar

Cinsiyet farkları ve karşıtlıkları olarak inşa edilen bir cinsiyet rejiminin temel söylemi cinsiyetlerin bedenler aracılığı ile cisimleşen birbirinden farklı hatta birbirine zıt biyolojik oluşumlar olduğudur. Egemen hale gelmiş bu söyleme göre beden doğal bir makinedir ve sürekli cinsiyet farkları üretir; hormonlar, farklı genetik programlamalarla ilgilidir ve bu da üremede farklı rollere tekabül eder. Bu tür bir "kaçınılamaz biyolojik zorunluluklar söylemi" zamanla dini ideolojinin meşrulaştırdığı "tanrının yarattığı cinsiyet farkları" söyleminin yerine geçmiştir. *Biyolojik cinsiyet söylemi* kendini büyük ölçüde "bilimsel" temellere dayandırır: Geçmişte avcılık yapan ve atalarımız olan erkeklerin genleri aracılığı ile bugüne miras olarak devrettikleri saldırganlık, aile olarak yaşama içgüdüsü, başkalarını

yönetme, rekabet ederek kazanma, güçlünün üstte olduğu hiyerarşileri normal ve doğal bularak itaat etme, toprağa ya da belli bir mekâna bağlanarak orayı başka insanlara karşı kontrol altında tutma, sadece erkeklerden oluşan kendi takımını kurma gibi erkeklik özelliklerinin biyolojik kökenli olduğu iddia edilir. *Erkekliğin endokrinolojik kuramı* (Connell 1995; 47) diyebileceğimiz bu görüşler çok yaygındır ve doğalmışçasına benimsenmektedir. Bedenin bir makine olduğu metaforuna dayanan bu tür görüşlere göre erkek bedeninin işleyişi, işlevleri erkekleri tahakkümcü olmaya genetik olarak kodlanmıştır; *saldırganlık, erkeğin biyogramıdır.*

Oysa ki insan bedeni, toplumsal ilişkilerin üzerine farklı anlamlar yazdığı sembolik bir mekân, üzerinde sosyal belirlemelerin kök saldığı bir zemindir; işaretlenir, boyanır ve farklı anlamlara işaret etmek üzere kodlanır. Beden imgeleri farklı kültürel bağlamlarla üretilir ve örneğin kadın bedeni imgesi diyetler, kozmetik, moda, fitness programları gibi, bedenin disipline edilmesi amacını taşıyan –Foucault'nun deyimiyle– *yeni iktidar teknolojileri* eşliğinde şekillenir. Kadın bedeni imgeleri gibi erkek bedeni imgelerinin de hangi bağlamlarda ve hangi anlamlarla üretildiğine bakarak eril iktidarın işleyişini daha yakından kavrayabiliriz. Örneğin, işçi sınıfı erkeğinin beden kurgusu nasıldır? Üretim aracı olan endüstriyel makinelere benzetilen erkek bedeninin bedensel iş yapma kapasitesi, kas gücü, dayanıklılığı, sağlamlığı açısından değerlendirildiği formlar, edimler ve tarzlardan oluşan *güçlü erkek* bedeni imgesi üretilir. Bu tür "eril beden" kurgularının erkek bedenini çoğu zaman bir makine olarak, hatta bir silah olarak da tanımladığı görülür. Orta sınıf erkek ise akla dayalı ve edinilmiş beceri, bilgi ile tanımlanır; fiziksel iş yapma kapasitesi ve kas gücü ile ilişkilenmez (Connell 1995; 55).

Erkeklik ve beden ilişkisini araştırmanın, kadınlığın bedenle kurduğu ilişkiye nazaran ihmal edilen bir alan olduğunu söyleyebiliriz. Erkeklerin bedenlerine ilişkin tahayyüllerinin toplumsal cinsiyet inşasının önemli bir parçası haline gelmesi ancak 1980'li yıllarla birlikte popüler kültürün gelişkin temalarından biri haline gelmesi sayesinde gerçekleşti. 1980'li yıllarla birlikte erkek bedeni televizyon ve yazılı medya aracılığıyla popüler kültür tarafından hızla görselleştirildi; erkek bedeni gençliğin ve gücün sembolü olmakla bağlantılı bir imgeye dönüştü. 1990'lara gelindiğinde "kaslı erkek

bedeni" popüler medyanın temel fetişlerinden birine işaret ediyordu. Bu imge, erkek çocuklarına yönelik oyuncakların tasarımı da dahil, pek çok alanda kendisini göstermeye başladı.[9] "Kaslı erkek kahraman" imajı erkek bedenine yönelik biçimlendirme ve yeniden biçimlendirme eğiliminin baş döndürücü yükselişinin göstergesi haline geldi.

Erkeklerin kendi bedenlerine dönük bakışı artık giderek artan oranda popüler kültürün erkek bedeni imgesi ile iç içe geçmiş bir biçimde şekilleniyor ve bunun sonucunda bu bakış büyük ölçüde "bedenin biçiminden duyulan memnuniyet" ile somutlanmaya başlıyor. 1990'lı yıllarda yapılan bir dizi araştırma, bu gelişimin sonucu olarak, erkeklerin bedenlerinden duyduğu hoşnutsuzluğun arttığını saptıyor. "Geniş omuzlar ve kaslı kollar" erkeklerin yeni beden tahayyüllerini biçimlendiren yegâne hayal oluyor. Grogan ve Richards'ın 8-25 yaş arasındaki erkek çocukları ve genç erkeklerle yürüttüğü araştırma sonuçlarına göre (2002), farklı yaş gruplarından seçilmiş, boylarıyla orantılı kilolara sahip, beyaz, orta sınıf ve işçi sınıfından olan "erkekler"in beden algıları "kaslı olmanın önemi"ni gösteriyor. Erkekler, bedenlerinin sağlığını, bu egemen imgelerin etkisiyle, "kaslı" bir görünüşe koşut düşünme eğiliminde oluyorlar.

"İrade", erkeklikle ilgili, erkeklerin beden algısıyla ilgili altı çizilen bir başka unsurdur. Gençler şişman yaşıtlarını "iradelerine hâkim olmamak"la suçluyor. Şişman olmak bedenin kontrolünün kaybıyla ve irade eksikliği ile açıklanıyor. Beden önemsenmelidir, ancak bedene karşı "aşırı alaka" da kadınlara özgü bir zayıflıktır: "Egzersizler 'yağ yakmak' için yapılır, 'güzelleşmek' için değil." "Dışlanma korkusu" göze çarpan diğer bir öğedir. Şişmanlık ya da aşırı zayıflık grup içinde alay ve dışlanmaya yol açacağına inanıldığından olumsuzlanır. "Kendine duyulan güven ve memnuniyet hissi" doğrudan bedenin biçimine bağlı olarak gelişir. Şişmanlığa karşı diyet yapmak kadınsı bir davranış olarak görülünce bunun yerine egzersiz yapmak fikri öne çıkarılır (Grogan ve Richards 2002; 221-9). Geleneksel erkek tipinin bedenine karşı geliştirdiği "fonksiyonel

9. Çocuk oyuncaklarında özellikle erkek çocuklar için üretilen HeMan türü "kaslı erkek kahraman" oyuncaklarının yakın zamanlarda çok daha çeşitlendiğini hatırlamak gerek.

bakış", "estetik kaygılar"la yer değiştirmektedir. Bu konudaki araştırmaların da gösterdiği üzere erkeklerin beden algısı özü itibariyle deneyimlenen toplumsallaşma süreciyle yakından ilgilidir. Bu süreç hem erkeğin kendilik deneyimini ve algısını hem de erkeklik inşasının sosyal grup içi hâkimiyet dinamiğini doğrudan etkilemektedir.

İnsan bedeninin kesin sınırlarla birbirinden ayrılarak kadın ve erkek olarak sınıflandırılmasının ancak 19. yüzyıl sonunda modern tıbbın gelişimine paralel olarak, patoloji ve anatomi dallarının erkek ve kadın bedeninde temelden farklılıklar tanımlamaya başlamasıyla geliştiğini görürüz. Anatomi dünyasındaki bu gelişmeler bedensel farkların nasıl sosyal ve siyasal farkların göstergesi olarak kullanılmaya başladığını bize gösterir (Howson 2004). Bu gelişim, bir yanda bilimdeki keşfetme, inceleme, araştırma diline dönüşmesi, diğer yandan sömürgeleştirilen dünyaların Batı'nın ötekisi olan kültürel ve biyolojik farklılıklar dünyası olarak tanımlanmaya başlaması ile eş zamanlıdır. Gizemli arkaik dünyaların şifresini çözmek ve onları uygar dünya adına yönetmek ile kadın bedenini anlamak ve yönetmek tarihte eş zamanlı gelişen iktidar ilişkileri olmuştur.

Öte yandan, kadın bedeninin erkek bedeninden farklı, daha aşağı, güçsüz ve sadece doğurganlığa yönelik olarak algılanmaya başlamasında modern tıp "bilimi"nin katkısı da büyüktür. İnsanlık tarihinin hiyerarşik ve *dikotomik* olmayan beden anlayışından cinsiyet farklarının güç ve kapasite farkları olarak da temsil edilmeye başladığı bir döneme geçiş modern tıbbın bazı gelişimlerine paralel gerçekleşmiştir. Örneğin, anatominin gelişimi sayesinde yumurtalık, rahim gibi bedenin parçalarının tanımlanmaya başlaması ile 19. yüzyılda yükselen burjuvaziye mensup kadınların kamusal alanda görünürlük ve hak taleplerinin yarattığı tepkinin eşzamanlılığı söz konusudur. İktidar mücadelesi içinde kadınları dışlama pratiği olarak gelişen "anatomik farklar söylemi"ne araştırmacılar özellikle dikkat çekerler. Bu söylem içinde kadınların erkeklerden farklı ve onlara göre güçsüz oldukları iddiasının modern tıp bilimi aracılığıyla gelişimine bütün feminist tarihçiler işaret ederler. Kadınların yükselen eşitlik ve hak taleplerine duyulan tepki ile kadınların ev işi ve çocuk yetiştirme işleriyle sınırlanmasıyla şekillenen modern eril tahakkümün inşasında bilimsel söylemlerin katkısı çok önemli olmuştur (Howson 2004; 45).

Bu dönemlerde kadın bedeni uzak sömürge kıtalar gibi karanlık, güvensiz ve tehlikeli alanlar olarak tanımlanmaya başlamış ve doğal, zayıf, gelişmemiş, sorunlu gibi sıfatlarla eşleştirilmiştir. Anatomistler kadın bedenini parçalar olarak tasarlayıp bazı parçaları bilimsel araştırma alanı haline getirmişlerdir. Erkek bedeninden farklı organların bilimi olarak "jinekoloji"nin bir bilimsel tıp disiplini olarak ortaya çıkışı ve hızlı gelişimi, buna karşılık erkek üreme organlarına denk gelen bir bilim dalının "icat edilmemiş" olması dikkat çekicidir. *Bio-medikal beden tanımı*'nın egemen oluşu ile insan bedeninin makine olarak tanımlanmaya başlaması; dolayısıyla parçalara ayrılıp tamir edilebilir şekilde tahayyülüne dayalı tıbbi gelişim ile eril tahakkümün modern tarzlarının gelişimi arasındaki bağlantılar modern çağların cinsiyet rejimlerini anlamada bize önemli ipuçları sunar. Kısacası, kültürel gelişimin inşa ettiği iktidar ilişkilerini biyoloji "bilimi" doğal, dolayısıyla değişmez ilan ederek normalleştirir.

Toplumsal cinsiyet davranışlarının gizli bedensel/biyolojik özelliklerin görünürdeki halleri olarak algılanmaya başladığı bu modern zamanların başlangıcında *cinsiyet farkları anlayışının* giderek egemen olmaya başladığını görüyoruz. Örneğin, yeni gelişen tıbbi teşhislerle tanımlanan "histeri" hastalığı kadınlara özgü bir hastalık olarak, kadın bedeninin güçsüz, sapkın ve kontrol dışı olduğunu göstermeye başlıyor ve bu tespite dayanarak, kadın bedeninin toplumsal düzene tehdit oluşturduğu, bu nedenle cinsel ve sosyal olarak denetlenmesi gerektiğine dair iddialar kendilerine bilimsel temeller buluyor. 19. yüzyılın "akademik söylemi"nde kadınlar ve erkekler arasında bilimsel araştırmaya "konu" olacak ayrımların olduğu iddiası, kadınlık ve erkeklik arasında toplumsal farkların inşasıyla eş zamanlı gerçekleşiyor ve bu durum tanımlanan değişik "cinsiyet farkları"nın doğal ve kaçınılmaz olduğunun kanıtı haline geliyor.

Kadın bedeninin tıbbi inceleme ve keşfe nesne olmasına ilaveten 20. yüzyılda metalaştırıldığını, eril tahakkümün pornografi endüstrisi ve kadın/seks ticareti ile farklı boyutlar kazanarak çeşitlendiğini ve içeriklendiğini görüyoruz. Kadın bedeninin gizemleştirilmesi, örneğin menstürasyonun gizlenmesi ve örneğin evlilik ve aile içi erkek şiddeti aracılığı ile denetlenmesi gibi boyutları da dikkate alırsak, *kadın bedeni imgesinin* eril iktidar bağlamında kazan-

dığı içeriği anlayabiliriz. Öte yandan erkek egemenliğinin ve üstünlüğünün de erkeklerin bedenleriyle olan ilişkisinde; bedenin jestleri, duruşları, mekânda yer kaplama tarzları, aktif hareket biçimleri, fiziksel ilişkilenme tarzları ile bedenlerinin farkına varma pratiği dolayımıyla kurulduğunu söyleyebiliriz. Eril beden, evrende bir yer kaplıyor olmak ve aktif birey olarak benlik algısını geliştirmek üzere sonsuz bedensel edim ve eylem ile kuruluyor. Erkeklerin kamusal alanda varoluş-duruş biçimlerine baktığımızda, örneğin bacaklarını açıp bedenini yayarak oturmanın anlamı çarpıcıdır. Bu davranışlar tesadüfi değil ve sadece anatomik ve biyolojik farklarla açıklanamaz. Tersine, belli fiziksel özelliklerin bedenin yönlendirilmesi ile bağlantılandırılması ve harekete geçirilmesi söz konusudur. Bu tür bir eril iktidar temsili için bedenin eğitilmesi, disipline edilmesi de elbette şarttır.

Erkek bedeninin toplumsal farkların ve iktidar konumlarının gösterilmesinde nasıl etkili bir dolayım olduğunu göstermek amacıyla yapılan bir araştırmada, Norveç orman işçilerinin son 30 yılda kendilerini anlatma ve bedensel temsil biçimlerinde meydana gelen değişimler karşılaştırılıyor (Brandth ve Haugen 2005). Çiftçi dergilerindeki egemen tarzlar ve görüntüler üzerinde yapılan ve tarımsal üretim stratejilerinin değişimi ile egemen erkeklik tanımının nasıl birlikte değiştiğini belgeleyen bu araştırmaya göre, 1970'li yıllarda ormanda çalışan erkek işçilerin egemen imgesi "doğanın güçlerine üstün gelen erkek" imgesidir. Erkek bedeni, çalışma biçiminin kaçınılmaz bir "aracı" olarak, makine ile bütünleşmiş ve hatta onun bir uzantısı olarak gösterilir; "çalışma"nın değeri yaşlı bir bedende, kasketli, gömlekli erkek çiftçi ile simgelenir. 1980'lerde yayımlanan işçi dergilerinde ise "dinamik ve profesyonel görünüşlü" çiftçiler makinelerin kullanımı ile doğayla baş ediyorlar" anlatısı egemen hale gelir; çalışan erkek işçinin genç, enerjik bir beden olarak temsil edildiğini görürüz. Erkek bedeni artık makinenin uzantısı olarak değil, tersine makineler erkek bedeninin uzantısı haline gelmiştir ve makineler erkek işçi bedeninin egemenliği altındaki araçlar olarak gösterilir. İşçi tulumu ve şapkasıyla makine dişlilerinin bakımını yapan erkek işçi imgesi egemen hale gelir. 1990'lı yıllarda aynı dergilerde egemen "çalışan erkek" imgesi tekrar değişmiştir; artık güçlü beden pozları içinde görünen, beyaz yakalı, kravatlı

erkek işçiler şirketleşmiş ve örgütlü çiftçiler olarak küresel endüstriyel pazarlarda yarışarak servetini artıran, güç kazanan girişimci pozlarında görünmeye başlamıştır. Erkek işçilerle birlikte resmedilen araçlar elekrikli testerelerden büyük makinelere ve güvenli ekipmanlara, oradan da, 1990'lı yıllarda yönetim kurulu odalarına, bilgisayarlı masalara, cep telefonuyla konuşan işadamı pozlarına doğru değişir. Aslında bu değişim egemen erkeklik tarzlarında son 30 yılda meydana gelen değişimleri de özetlemektedir. Bu değişim, büyük makine-sert erkek özdeşliğinden, dünya ticaretinde yeri olan ve dünyayı masa başından yöneten güçlü erkek-işadamı imajına geçişi gösterir. Aynı zamanda bu değişimle "monolojik" erkek yerini sosyal ve duygusal ilişkilere daha açık "diyalojik" erkek imgesinin egemenliğine bırakır.

Eril İktidarın Gözü

Simone de Beauvoir 1949 tarihli öncü çalışması olan *İkinci Cins*'te, kadın bedeninin bakılan ve sorgulanan bir nesne olduğunun altını çiziyordu. John Berger (1972), "erkek eyler, kadın görünür" (*men act, women appear*) demişti. Bu yazarların söylediği şeye göre, eril iktidarın en büyük başarısı *kadınlık konumunu "kendini bakılacak" bir nesne olarak kurgulamaktır*. Sanat tarihine baktığımızda, Berger, kadın bedeninin erkek gözler için resmedildiğini, özellikle "*nü*" resmin gelişimi ile gerçekleşen "seyreden erkek" halinin modern eril iktidarın inşasında çok stratejik olduğunu vurgular. Kadın bedeninin eril tahakkümün nesnesi olarak kurgulanması, bir yandan kadın bedeninin sapkın, kaotik ve anlaşılması zor bir gizemlilik ile tanımlanmasıyla, öte yandan fantazilerin veya fetişleştirilmiş popüler kültür nesneleri olarak kurgulanmasıyla gerçekleşir. Kadın bedeni aracılığıyla kurulan eril tahakküm örneklerini feminist araştırmacılar sıklıkla bize göstermişlerdir. Örneğin Patricia Hill Colins'in (1990) siyah kadının cinsel nesneleştirilmesi, tecavüz, teşhir aracı haline getirilmesini tarihsel örnekleriyle sunduğu çalışması buna iyi bir örnektir. Susan Bordo (1989), kadın bedeninin gündelik yaşamda özgürleşmesi üzerine feministlerin düşündüklerini anlatırken, "bikini giymek" gibi kazanılmış özgürlüklerin zamanla eril iktidarın istilasına uğradığını; bikini giyme özgürlüğünün "fit"

bedenler haline gelme gereğine eklemlendiğini ve bunun için gereken yüksek özdenetim, zayıflama ve diyet stratejileri içinde kaybolarak, kadın bedeninin yeniden ticari nesneleştirme bağlamına saplandığını söylüyor.

Iris Young (1990), Merleau-Ponty'nin yeni bir "nötr" beden tanımı yapmaya çalışan beden-zihin ayrımını eleştirerek, kadın bedeninin bir iktidar nesnesi oluşunun örnekleri üzerinden insan bedeninin "nötr" olamayacağını vurgular. Young'a göre cinsiyetlendirilmiş biçimler, tarzlar kısmi, belirsiz ve davranışlara işlenmiş, tepkisel ve kesintilidir. Dişil beden, kadınların kendi bedenlerini aktif olarak kullanmaktan caydırılması, fiziksel hareketlere yeterli katılma fırsatı sunulmaması, oğlanlarla kızlar arasında bedensel oyunlara katılma ayrımcılığı yapılması nedeniyle bedeni hakkında güvensizliğe alıştırılmıştır. Ayrıca, kadınların erkek bakışlarının nesnesi olmaya özendirilmesi söz konusudur ve "eril göz"ün kadın bedenini disipline edici bir işlevi vardır. Bu eril bakış kadın bedenini itaatkâr hale getirir. Bourdieu, eril takahakkümün kuruluşunda "namusun korunması" stratejisi eliyle erkeklerin gözetleme hakkının sembolik şiddeti kurucu önemini vurgular (Bourdieu 1998).

Eril gözün iktidarını araştırma kapsamında görüştüğümüz bir erkeğin kendi yaşam deneyimleri içinden nasıl güzel tanımlayabildiğine bakalım:

Bakma ve bakılma ilişkisi... Başka erkeğin yanındaki kadına bakmasının kötü tarafı, hani kelimenin tam anlamıyla insana bir iktidarsızlık hissi veriyor; yani ben bir şey yapamıyorum; yanımdakine bakılıyor. Böyle düşünmek doğru mu? Değil, rahatsız olunacak bir şey yok aslında. Ben buna "korumak, kollamak" diyorum. Yani ona bakılıyor sonuçta ve bu beni ezip geçmek oluyor. Hani ne bileyim, "yazlığa gidildiğinde mayo giyersin, bikini giyersin, ama lütfen dışarıda mini etek giyme" gibi. Bunun temel nedeni diğer erkeklerin beni rahatsız etmesi. Yoksa bakmakla hiçbir şey olmayacağını, onun niyetinin apayrı olduğunu, bakan kişinin bir anlık bakmasının hiç önemli olmadığını biliyorum. (*Sen bakar mısın?*) Ben bakarım. Mini etek giyinmiş, ya da iddialı giyinmiş, hani dikkat çekici güzel bir kadına bakarım. (*Güzel bir erkeğe bakar mısın?*) Bakmam, bakmam canım, sadece dikkatimi çeker, "bu da kimmiş" diye şöyle bir bakarım. Bakmaktan bakmaya fark var, duruma göre değişir. Kız arkadaşımın yanında bakmam farklı, tek başıma bakmam farklı, erkek arkadaşlarımın yanında bakıyorsam eğer, kolektif bir eylem olur, hani şakayla karışık "gördünüz

mü?", falan. Onlar da aynı şeyi yapar, birlikte bakılır ve konuşulur. Bazı şeyler ritüel gibi hiç değiştiremiyoruz; ortaokulda da böyleydi, lisede de böyleydi, master ve doktorada hâlâ böyle. Çevreler ne kadar değişirse değişsin, bu ritüeller var. Yani oturuyorsunuz beş erkek, çok güzel bir kız ya da birkaç kız geçiyor oradan ve bu en elitist en entelektüel olanlarda bile var. (*Peki kızlar bakarsa?*) Onun yorumları çok farklı; kızların erkeklere bakması, bakılan erkek için, ya da bakıldığı sanılan erkek için çok büyük bir başarıya işaret ediyor. (*Peki "bakılan kadınlar" için bu bakılma neden bir başarı göstergesi olmasın?*) Kadının da hoşuna gidebilir, ya da onu başarı olarak görebilir; ama yanındaki erkek için, onun başarısızlığı oluyor yanındaki kadına bakılması. Erkek kendisine bakıldığını hissediyorsa, başka erkek arkadaşı "kız seni kesiyor" diye mesaj veriyorsa, bu "erkek erkeğe dünyası"nda tadına doyulmaz başarı anlarından biridir. Ama yanınızda bir kız varsa, hele ki o kız sizin kız arkadaşınızsa ve biri bakıyorsa, orada işte çok hazin bir başarısızlık, bir panik hali oluyor. Bu aslında çok kolay cevap verilecek bir şey değil; bir korku, kaygı, "ben başarısız olacağım" hissi yaratan, ya da "başka erkekler bana ne der" korkusundan öte, gizli bir övünç de var. Her erkek şunu ister: Çok fazla kızla gezerim, yanımdaki kızlar hele güzel giyinmiş olursa herkes bana bakar. Dolayısıyla içten içe memnun olma durumu da vardır her zaman. Yani bir yandan "yanımdaki kıza bakıyorlar, dikkat çekiyorum" vardır, öte yandan "her zaman korumam lazım, çok baktırmamam lazım" vardır. (G 37)

Eril Bedenin İktidarı ve Erkek Sporları

Erkekliğin bedenin eylem ve işlevleri üzerinden anlatıldığı en önemli bağlamların başında "erkek sporları" geliyor. Erkekler tarafından yapılan sporlar erkek gücünü ve dayanıklılığını temsil etme alanı haline dönüşüyor (Howson 2004; 50). Erkek sporlarının eril bedenin "iktidarının göstergesi" olarak inşasına ve hegemonik erkekliğin yeniden üretimine önemli katkısı var. Sporun fizik güç ve fiziki dayanıklılık eğitimi olarak tanımlanması, erkeklik ve kadınlık arasındaki farkların ve hangisinin daha güçlü olduğunun yeniden yeniden üretilerek tanımlanmasına yarayan anlamları var. Örneğin, okullardaki beden eğitimi dersleri cinsiyet farklarına dayalı kalıpların inşasında önemli bir yer tutuyor. Beden eğitimi dersleri eril ve dişil beden tanımı yapıyor; bedensel kapasitenin kas gücü ve fiziki aktivite becerisi olarak tanımlanması ve bunun da erkek bedeni ile özdeşleştirilmesi eril anlamlara üstünlük kazandırıyor. Kas gücü erkeklik ile eşleşiyor ve kadın olmaya karşıt anlamları üreti-

yor. Kas gücü ile özdeşleşen erkek bedeni, güçlülüğe ve kahramanlığa gönderme yapıyor. Bedensel kas gücü bir tür fiziki sermaye olarak tanımlanırsa –Bourdieucu anlamda– bunun değişim değeri ve başka sermayelere dönüştürülebilme kapasitesi olarak erkekliğin inşasında önemli bir işleve sahip olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda okullardaki beden eğitimi dersleri çoğu zaman kız öğrencilere daha az önem veren, kızları ikincilleştiren ve ayrımcı davranan biçimde örgütleniyor (Gorely ve diğ. 2003). Kız ve erkek çocuklarının okul döneminde cinsiyet farklarını öğrenmesi kız ve erkek olarak ayrıştırılmış oyunlarla ve spor dersleri ile gerçekleşirken, kız ve erkek bedenlerin sosyal dünya ile ilişkisi de farklı farklı tanımlanıyor. Okullarda beden eğitimi dersleri aracılığı ile erkek ve kız çocuklarının birbirine zıt, üstünlük ve acizlik içeren bir hiyerarşi içinde, bedensel kapasite farklarına dayalı spor faaliyetlerine yönlendirildiğini görüyoruz. Kız ve erkek çocuklar kendi bedeninin anlamını ve evrendeki konumlanış tarzını deneyimledikleri spor ve beden eğitimi derslerinde öğreniyorlar; erkek üstünlüğüne dayalı cinsiyet rejimini, kendi bedenleri üzerinden ve "cinsiyete dayalı bedensel kapasite farkı" olarak deneyimliyorlar. Kız çocuklarının yapamayacakları sporlar ile erkek çocukların gelişimleri için yapmaları gereken sporlar birbirinden ayrıştırılıyor ve kızlar "beceremeyecekleri" bedensel aktiviteler ileri sürülerek bedensel pasifliğe yöneltiliyorlar. Okul çağındaki çocukların giyim tarzları, saç biçimleri, fiziki görünüşleri, duruş tarzları, kültürel modalar da aslında bu bedensel kimlik inşasında cinsiyet farklarını sürekli yeni anlamlarla kodlayarak cinsiyetlendirilmiş genç bedenlere dönüştürüyor (Paechter 2006). Bu konuda yapılan araştırmalarda erkek bedeninin bir "güç imgesi" olarak temsilinin erkeklerin kendi bedenleri ile ilişkilerini nasıl etkilediği daha yakından anlaşılıyor. Araştırma sonuçlarına göre, erkekler kendi bedenlerini konu eden hasta olmak, sağlıklı olmak, iyi beslenmek, iyi görünmek konulu sohbetlerde konuşmaktan pek hoşlanmıyorlar ve sağlıklı olmak üzerine sohbetleri "feminen" bir sohbet tarzı olarak kabul ediyorlar. Erkeklerin bedenlerinin "güçlü" görünmesini gölgeleyecek hastalık, sakatlık, şişmanlık benzeri halleri "erkeklik aşınması" olarak algılayıp bu tür durumlarda sorunlar yaşadıkları ve bunları konuşmakta zorlandıkları saptanıyor. Erkeklerin sağlıklı olmak ve iyi görünmek için yaptıkları bir

spor türü olarak "body building"i aynı zamanda bir tür sıkıntılardan kurtulma, sorunlarından arınma aracı olarak da gördükleri; psikolojik sıkıntılarını fiziksel aktivite ile giderme eğilimlerinin erkekliğin fiziksel performans aracılığı ile inşasında önemli olduğu vurgulanıyor. Sağlık kaybı çoğu durumda erkeğin başarısızlığı ile ilişkilendiriliyor. Örneğin eşi tarafından terk edilen, boşanan, iflas eden erkek alkolik oluyor, sağlığı bozuluyor. Oysa aynı şey kadınların başına gelince kadınlar güvensizlik ve yalnız kalma sorunları yaşıyorlar (*a.g.y.*).

"Cinsler arasındaki bedensel kapasite farkları biyolojik farklılıktan gelir" önermesi erkek sporlarının inşa edici ve yeniden üretici söylemi. Spor, beden sağlığını geliştirici olmaktan çok, yüksek düzey fiziki performans kapasitesini ispatlayıcı, üstün fiziksel özellikleri olduğunu gösterici, hırs ve rekabet ile hareket etmenin getirilerini sergileyici bir işlev ediniyor. Spor yapmanın bu şekilde tanımlanması ile güç ve bedensel performansa dayalı beden inşası eril bir anlam kazanıyor; kadın bedeni ikincilleşiyor ve hegemonik erkeklik değerlerine dayalı erkeklerin yetişmesinde önemli bir strateji haline geliyor. Kadınlar ve erkekler arasındaki anatomik, fizyolojik farklar *eril üstünlüğün biyolojik kaçınılmazlığı* olarak sosyal davranışlara yazılıyor. İlkokul öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada farklı toplumsal sınıflardan gelen öğrencilerin kendilerini tanımlamaları istendiğinde, erkek öğrencilerinin sınıf farkı olmaksızın (bilgisayar ve elektronik ilgileri dışında) ilgilendikleri sporlarla kendilerini tanımladıkları, kız öğrencilerden ise sadece lisanslı sporcu olanların kendilerini yaptıkları spor alanı ile tanımladıkları görülmüş (Koca ve Bulgu 2005). Bu durum spor yapmanın erkekliğin inşasındaki önemli rolünü ortaya koyuyor. Erkek çocuklar kendi erkek kimliklerini geliştirebilmek için spor yapmaya aileleri ve eğitim kurumları tarafından teşvik ediliyorlar (*a.g.y.*, 167). Ayrıca erkeklerin yaptığı sporların sınıfsal aidiyetlere göre değiştiği de gözleniyor. Ankara'nın Çinçin Mahallesindeki erkek öğrenciler judo, karate ve futbol ile ilgilenirken Çankaya'daki öğrenciler basketbol, yüzme ve tenis ile ilgileniyor. Okul çağındaki erkek öğrenci gruplarında spor yapmayan, özellikle erkeksi sayılan spor oyunlarına katılmayı reddeden erkek çocuklarının aşağılanıp taciz edilerek dışlandığı vurgulanıyor ve sporun hegemonik erkeklik değerlerini

üretmedeki stratejik yeri açığa çıkıyor. Çünkü spor erkeklerin "kas gücü"nün öneminin altını çiziyor; kas gücü de erkekleri kadınlardan üstün ve güçlü kılıyor (*a.g.y.*, 179).

Erkek bedenlerinin bir güç makinesi olarak zor ve yorucu spor antremanlarına, tehlikeli bedensel gösterilere ve eylemlere kışkırtılması sonuçları itibariyle aslında oldukça riskli. Erkek sporları yapanlarda yüksek sakatlanma oranları ve diğer sağlık sorunlarındaki yüksek oran dikkat çekici. Ayrıca genç erkek intiharları, alkolizm, motor kullananlarda yüksek sakatlanma oranı, etnik azınlıklara mensup genç erkeklerde şiddet eğilimi yaygınlaşması, sokak kapkaçlarının arttığı iddiaları "testesteron kışkırtması" ile açıklanıyor. Erkekler arasında yaygın hale gelen bir tür yüksek adrenalin talebi, risk alma, tehlikeden hoşlanma modasının trafik kazalarındaki artışa neden olduğu iddia ediliyor. Cinsel ilişki maceraları yaşamak, okul çağındaki genç erkeklerin kendi aralarında gruplaşma ve çeteleşme yoluyla yaşanan şiddet ve kavgalar bu tür riskli erkek davranışları arasında sayılıyor (Özkazanç ve Sayılan 2008). Bu tür erkek davranışlarının ergenlik, delikanlılık çağının kaçınılmaz biyolojik sapkınlıkları olarak görülmesi ve geçici bir aşama olarak kabul edilerek hoş görülmesi durumu "yapı"sallaştırıyor. Aslında ergen erkekliğin cinsellik konuşup genellikle söylediğini yap(a)mayan bir tür olduğunu herkes kabul eder. Eril şiddet, katı cinsiyet farkları, kadınların cinsel zevk araçları olarak nesneleştirilmesi, heteroseksüalitenin kaçınılmazlığına dayalı erkeklik bu erken yaş dönemlerinde öğreniliyor. Bedensel pratiklerin cinsiyetlendirilmesi özellikle spor aracılığı ile gerçekleşiyor. Organize spor oyunları, takım sporları, cinslerin birbirinden "tecrit"ine dayalı ritüellerle ve erkek egemen tarzlar içinde gerçekleşiyor. Futbol, "sembolleştirilmiş" çatışma ile kurgulanmış eril "*camaraderie*" (dostluk, arkadaşlık, yoldaşlık) olarak erkek kimliğinin inşa kaynağı; saygınlık kazanmak için yarışmayı ve kazanmayı öğrenilen dolayımlar oluyor. Öte yandan erkek sporları, sertliğini göstermek, yaralanıp sakatlansa bile acıyı küçümsemek gibi değerlere dayandığında erkeği kendi bedensel edimine yabancılaştıran ve uzaklaştıran bir şey olarak çok sorunlu hale dönüşüyor.

Okul çağındaki genç erkeklerin içki alışkanlığının, olağan ilişkilerde şiddet kullanma eğiliminin artması, serserilik ve "delikanlı-

lık" hallerinin işçi sınıfı gençlerinde iç içe geçişi onları okul yönetimleri ve polisle sorunlu hale getiriyor. Disiplin suçlarının önemli kısmı erkek öğrenciler tarafından işleniyor. Çözüm olarak okulu bırakıp çalışmaya başlayan genç erkeklerin bu özellikleri onların enformel işgücü piyasasına ya da illegal işlere yönelmesi anlamına gelebiliyor. Uyuşturucu satışından kapkaça giden illegal dünyanın erkek dünyasının bir parçası olması burada unutulmamalı. Özellikle azınlık etnik grup mensubu genç erkeklerin yüksek suç ve tutuklanma oranı ile başı çekiyor olması onların bu tür alanlarda tutunabildiklerinin de bir göstergesi (Connell 2005a; 16).

Tüketim alışkanlıklarının da giderek toplumsal cinsiyet farklarını kodlayan içerikler kazandığı görülüyor; sadece giysiler değil, müzik ve magazin dergileri, reklamlar, hatta cep telefonları gibi elektronik eşyalar bile cinsiyet farklarına göre pazarlanmaya başlıyor. Cinsiyetlendirilmiş eğlenme ve zevk alma biçimleri birbirinden farklı ve çoğu zaman zıt kutuplarda dolaşan kadınlık ve erkeklik inşalarının gösterenlerine dönüşüyor. Örneğin, gençlik yaz kamplarında yapılan bir araştırmada (McGuffey ve Rich 2001) genç erkek ve kızların homososyal arkadaş grupları içinde cinsiyet farklarına dayalı davranışları incelenmiş ve farklı erkek grupları içinde kendi gruplarını belirleyici olan en popüler erkeklerin hegemonik erkeklik performansına uygun davranan erkekler olduğu saptanmış. Bu erkeklerin duygusal olarak mesafeli olma, rekabetçi olma, kazanma-başarma saiki gütme, kızların/kadınların cinsel aşağılanması ve nesneleştirilmesi yönünde davrandıkları ve aynı zamanda erkek arkadaş gruplarında egemen ve lider konumlarını da ellerinde tuttukları gözlenmiş. Bu davranışların diğer erkekler tarafından benimsenme nedeni sorgulandığında, diğer erkeklerin bu tür davranışları, genel olarak bütün kadınlar üzerinde erkeklik otoritesi sağladığı düşüncesi ile onayladıkları iddia ediliyor. Ama esas olarak hegemonik erkekliğin itaat ettirilmiş diğer erkeklikler üzerindeki hâkimiyetinin önemi de vurgulanıyor. Erkek çocukların oyun ve diğer faaliyetlerinde hiyerarşinin en tepesindekinin aynı zamanda egemen erkeklik değerlerinin ne olduğunu da belirlediğini gösteriyor bu araştırma. Cinslerin bir arada bulunduğu ve birlikte yürütülen faaliyetlerde, erkeklerle kızların arasındaki çatışma ve pazarlık ilişkilerini belirleyen de bu hegemonik erkeklik tarzları oluyor. Hiyerarşi-

nin tepesindeki erkek çocuklar bu konumlarına ulaşmak ve onu korumak için çoğu zaman erkeksi sporlardaki başarılarını kullanıyorlar. Atletik olmak hiyerarşide üste çıkmayı sağlıyor. Saldırgan, atletik, kendini beğenmiş erkek davranışlarının bunu inşa ettiği saptanıyor. Erkek çocuklar hegemonik erkeklik değerleri performanslarına göre hiyerarşiler kurarken sınıfsal ve etnik hiyerarşiye çok az önem veriyorlar; sınıfsal ve etnik farklara dayalı hiyerarşilerin kız arkadaş gruplarının oluşumunda daha önemli olduğu ve erkeklerin saldırgan davranışlarına karşı kızların daha ortaklaşa karşı koydukları saptanmış.

Homososyal alanlar olarak inşa edilen organize sporlar, çoğu zaman şiddet içeren bir rekabete dayalı erkeklik tarzını gösteriyor ve kadınsılığın dışlanmasına, hatta aşağılanmasına izin veriyor. Erkeklerin kadınlardan farklı ve üstün olduğu ideolojisine zemin hazırlıyor. Organize sporun erkek çocukların babaları tarafından desteklenip birlikte katılındığında baba-oğul ilişkisini düzenleyen, duygusal mesafeyi azaltan bir araç olduğu görülmüş (Messner 2001). Organize sporların tamamen cinsiyetlendirilmiş ve erkek egemen bir yapısı var. Bu sporlar aracılığıyla erkekler egemen erkeklik değerleri olan kurallılık, hiyerarşik düzen içinde kolektif çıkarı örgütlemek, duygusal olarak mesafeli ve dolayısı ile "güvenli" insan ilişkileri kurmayı öğreniyorlar.

Modernliğin olumsuz etkisine maruz kalan ve yeni kapitalizmin marjinalleştirdiği alt sınıflarda erkekliğin yeniden inşasında sporun rolünün yeniden önemli hale geldiği bir sürecin yaşanmakta olduğunu söyleyebiliriz. İşçi sınıfına mensup genç erkeklerde bedensel performans ile saygın erkeklik arasındaki bağların kurulması ve erkeklerin kendi benliklerini "güçlü olma" ile özdeşleştirebilecekleri erkek sporlarına yönelerek erkeklik kaybı riskine çare ürettikleri görülüyor (Hill 2005). Genç erkek çocukların geneleve götürülür gibi büyük erkekler tarafından futbol maçlarına götürüldüğünü (Bora 2007) ve bunun bir "erkeklik gösterisi"ne dönüştüğünü söylemek abartı olmaz. Bizim araştırmamızda erkeklerin ilgilendiği en önemli sporun futbol olduğu anlaşılıyor:

Erkek sporu olarak futbol... Orada hem bireysel yeteneğe izin veren bir şey var, hem takım ruhuna izin veren bir şey var, hem sizi yöneten in-

sanların taktik varyasyonu nedeniyle kaygınızı alt etme şansınız var, yani iki eşit düzeydeki takımda. (*Niye bu erkek sporu? Kadınlar niye oynamıyor?*) Bu sert bir toplu spor, bu bir; ikincisi, bir tür arena ortamı var. Yani o arena ortamı erkeklerin bir araya gelerek bütün hayatlarını o aşağıdaki 11 adama yansıtmaları için bir fırsat; bağırıp çağırabilirsin, küfür edebilirsin, her şeyi yapabilirsin. Ama kendim maç seyretmeye gittiğimde de kendimi biliyorum; küfür etmem, yanımdakilere de etmemeleri için uyarıda bulunurum, dayak yememek şartı ile. Çünkü çok büyük bir grup varsa böyle söylememek lazım. Kazanmak önemli; ama kazanmak için çalışmak keyif verdiği için önemli. (G 31)

Erkek sporları kimin en güçlü, kimin acıya daha çok dayanıklı, kimin en tepede olmayı hak ettiğini belirleyen erkeklik inşa stratejilerinin önemli bir parçası. Erkek bedeni spor dalları için, özellikle "erkeksi" spor dalları için öne çıkan bir mücadele ve inşa zemini. Konuyla ilgili araştırma literatürünün de sıklıkla vurgulandığı üzere, özellikle de ciddi bir kuvvet ve sertlik gerektiren spor dalları içinde erkek bedeni tüm o "kaslı görünümü" içinde bir makine, bir enstrüman ve bir silah olarak görülüyor ve kutsanıyor. Bu türden sporlar erkek üstünlüğü ideolojisinin yeniden üretim alanları olarak var olurken belirli tema ve göstergelerin sürekli olarak ön plana çıkarıldığını görüyoruz: şiddet, öfke, kontrol, disiplin, dayanıklılık, heteroseksizm ve homofobi gibi. Bu tema ve göstergeler vasıtasıyla bir *hipermaskülinite* formu inşa ediliyor. Bu türden sporların "erkek cemaati" içinde "kabul görme" ritüelleri olarak öne çıkarıldığını da ayrıca vurgulamak gerekir. Beden ve spor ilişkisi erkeklik kimliğinin biçimlendirilmesinde kritik bir öneme sahip. Bedenin zayıflığı ve güçsüzlüğü de erkek kimliğinin zora düşmesinde son derece kritik bir gösterge haline dönüşüyor. Erkek sporlarının ünlü simalarının sakatlık nedeniyle yaşadığı sorunlar üzerine yapılan bir araştırmada (Sparkes ve Smith 2002) sakatlanarak sporla bağı kopmuş erkek sporcuların bundan sonra bedenleriyle ilişkilerini nasıl sürdürebildikleri sorgulanmış. Bu erkekler kendi erkeklik kimliğini büyük ölçüde spor sayesinde sağladıkları bedensel performans ve bedensel üstünlük üzerine inşa ettikleri için, "bedenlerin işe yaramaması" durumunda sporcuların erkeklik algısının büyük ölçüde sakatlandığı saptanmış. Bedenin sakatlanması erkeklik kimliğinin sakatlanması haline dönüşüyor.

Erkek Homososyalliği ve Erkek Cemaatleri

Egemen erkeklik değerlerinin kurucu öğeleri olan zorunlu heteroseksüellik, kadın düşmanlığı, homofobi gibi özelliklerin erkek arkadaş grupları içinde, kolektif bir pratik olarak deneyimlenen erkeklik değerleri olduğuna özel bir dikkat gerekir. *Homososyal* erkeklik (Gutmann ve Vigoya 2005; 117-8) olarak da adlandırılan bu durum erkek cemaatleri içinde ve sadece erkeklerin yapabildiği eğlenceler, sadece erkeklerin girebildiği kahve, kulüp, pavyon gibi yerlerde sürdürülen bir "erkeklik deneyimi"dir. Araştırma kapsamında görüştüğümüz Avrupalı bir erkeğin Türkiye gözlemlerindeki çarpıcı öğeler bu açıdan ilgi çekici:

Yabancı erkek gözünden Türk erkekleri... Yabancı erkek olarak Türkiye'de, Türk erkekleriyle aramda bir gerilim olmadı. Avrupalı olduğum için, Avrupalılara karşı Türkiye'de pozitif bakış var. Bu bir avantaj, daha sıcak bir ilişki oluyor. Kadınlar da daha rahat oluyor yabancı erkeklere karşı, daha az korkuları oluyor; daha sıcak, daha rahat davranıyor ve kendini korumak için o kadar gerek hissetmiyorlar. Türkiye'de genç erkekler hoş vakit geçirmek için mesela barlara gidiyorlar. Orada kızlar ve erkekler birlikte eğleniyorlar. Öbür tarafta, alt sınıf erkekleri "erkek erkeğe" eğleniyor; kadınlar hiç yok. Hayatlarındaki, büyük ihtimalle, sokakta parayla alınan kadın. Ama genelde, erkekler grup halinde yaşıyorlar. Aynı zamanda bu grup kimliği çok güçlü ve sadece 15-18 yaşında değil, ileri yaşta da devam eden bir durum. Avrupa'ya göre bir fark bu bence. Daha uzun süre bu grup halinde yaşıyorlar; *male society* (erkek cemaati) söz konusu. Ama zenginler görüntü olarak kızlarla birlikte eğleniyor; bu kesim için belki bu *male society*'den bahsetmek, görüntü olarak, mümkün değil; ama işin içine girince bence bu *male society* çok güçlü bir şekilde orada da duruyor. Bir tiyatro festivaline gittim geçen hafta, bir koreografi hazırladık; kızlar çok rahat bir şekilde katılmayı kabul ettiler ve coşkulu bir şekilde yaptılar; erkekler sonuna kadar direndiler ve yapmadılar. Herhalde bizim erkekliğimizi bozar tiyatro oynamak, şarkı söylemek ya da dizi çekmek diye düşündüler. Türk erkekleri, üst sınıftaki erkekler veya bir şekilde modern erkekler tüketim konusunda çok rahat yaşıyor, imkânları çok geniş, çok yüksek; ama yine de erkek olarak bir "sürü" olarak davranıyorlar. Erkekler hep birlikte dolaşıyor, "birlik olarak buradayız, buraya kadar kapım açık, ama bu noktadan sonra mümkün değil, çünkü biz Türk erkeğiyiz" diyorlar sanki. Türkiye'de farklı sınıftan iki ayrı erkeklik varmış gibi görünüyor, ama özünde bunların ikisi de aynı erkeklik; ortak noktalar, davranışlar var. Bu bir cemaat; "ben"

yerine "biz". Bu çok önemli: "Biz erkeğiz, Türk, genç, zengin ya da fakir, biz Türk erkeği olarak bir şey yapıyoruz, ben olarak değil." Bahsettiğim bu erkekler özel üniversitede okuyan, üst sınıf erkekler, burslular da var, ama %80'i paralı. Onlar için görüntü erkeklik olarak değişiyor. Onlar için erkeklik cesaret, kavga, bir şekilde şiddet ve korku aynı zamanda. Yakınlıktan korkuyorlar, diğer insanlardan, insanların yakınlıklarından korkuyorlar. Ama aynı zamanda bir kadına nasıl yaklaşmak gerektiğini de bilmiyorlar; bir kural, bir gelenek yok. Bazen bir kadına yaklaşmak istediği zaman aşırı hareketler yapabiliyorlar. Fiziksel hareketler konusunda çok utangaç; ama utangaçlık duygusunu aşmak için aşırı hareketler yapıyor. Kuralsız bir durum; kime nasıl davranacağını bilmiyor, bir gelenek yok, aynı zamanda bir güven duygusu yok, ötekilere karşı bir güven yok. Özellikle karşı cinse kesinlikle bir güven duygusu yoktur; hep şüphe üzerinden gidiyor. Türk erkeklerin arzuladıkları ve yaşadıkları kadınlar birbirinden çok farklı. Sanki Avrupa'da 60 ve 70'lere kadar olan bir kadın modeli bu; benim kızım, eşim, annem namuslu olsun; ama eğlenmek için de kızlar rahat olsun aynı zamanda. Modern olmadığı için bu erkek modeli çok sorunlu. Öte yandan, Türkiye'deki kadınlar daha eşitlikçi bir erkek istiyor; ama geleneklerden gelen bir şey var, daha karar verici, koruyucu erkek olsun, parası olsun da istiyor, bir şekilde burada bir gelenek söz konusu. En büyük çatışma bu bence. "Yeni kuşak Türk genç kızlar geleneksel rolleri ve ilişkileri tamamen değiştirmek istiyor" diye bir şey söylemek zor. (YAB 1)

Homososyal erkek grupları birçok erkeklik davranış tarzının öğrenildiği, öğretildiği ve revize edildiği yer. Bunun değişik örnekleriyle araştırma görüşmeleri sırasında karşılaştık:

Laf atmak kitlesellik ruhu... Bir arkadaşımızın bir kadına laf atması çok oluyordu; kaldığım öğrenci yurdunda balkona çıkınca laf atılacak malzemenin de çok olduğu düşünülürdü. Rahattı insanlar bir de, yani sağımız pavyon, solumuz otel, öbür taraf gece kulübü; laf atmak için ideal bir ortamdı. Normal bir kız bile olsa, karşı tarafta lise vardı, onlara da laf atılırdı. Tek başına bir erkeğin laf attığını görmedim ben hiç, laf atmak kolektif bir şey. Cesaretlendiren erkeklik eğitimi gibi bir şey. Mesela aşağıdan geçen kadının kafasına çöp poşetine su doldurup su atıyorlardı; bu bir "ritüel"di yurtta ve bunu Hacettepe Tıp'ta okuyan öğrenciler de yapıyordu, Gazi Teknik Eğitim'dekiler de yapıyorlardı; ya da bunu yapanları gülüp alkışlıyorlardı. Sadece gülmek bile, bir kendinden geçiş, bir olumlama söz konusu. Niye bilmiyorum, bu gülme çok tipik bir erkek davranışıdır, biri taciz edildiyse kolektif bir ortamdaysanız yapacağınız şey "ayıp ne yapıyorsun" değil de, sırıtmak olur. Yani "ben de sizdenim" mi, yoksa hani "yaptığın şey suç, ama napiyim işte, siz de gördünüz mü durumun absürdlüğünü"

mü yoksa? Yani belki herkes kadına laf atmıyor, ama laf atan kişinin yaptığına gülüyorlar; mesela hiç kimse de "ayıp" demiyor. Bunu kendimi de katarak söylüyorum; ben böyle bir olay gördüğümde, balkona insanlar çıkmış, aşağıdan bir hayat kadını geçiyor, ona laf atıyorlar, kadın küfrediyor, herkes gülüyor, ben de gülerim, gülmüşümdür de. Ama tek başıma böyle bir şey yapar mıyım? Hayır; bu doğru bir şey mi? Hayır; ama, biraz da laf atmak, kadınlara bakmak kitlesellik ruhu içinde yapılan bir şey. (G 37)

Erkeklerin birbirlerine kadınsı davranışları... Erkek arkadaş grubu içinde erkeklerin birbirlerine kadınsı davranışları eleştiri konusu olurdu. Mesela birisi kadınsı, efemine davranırsa "bu da onun tercihi" diye bir durum yoktu çevrede. Ama onu böyle çok aşağılama şeklinde de değil, dikkatimizi çekince gülerdik. (G 36)

Kızların yanında rahat olmuyorsun, yanlış anlaşılacağını düşünüyorsun... Futbol maçından sonra erkekler ne yapar, gider bira içer. Bir kere kızların yanında rahat olmuyorsun, yanlış anlaşılacağını düşünüyorsun ve bunu hep erkeklerle yapıyorsun. Orada bir geyiği açık seçik de konuşabilirsiniz, yani genelde kızlar hakkında konuşuyorsunuz, kızlar varken aynı muhabbet olmuyor. Erkekler çok takmıyorlar konuştuklarına, daha böyle ince düşünmüyorlar. Kızlar gerçekten daha dikkatli düşünüyorlar, daha iyi sorguluyorlar, "bunun arkasında başka bir şey de var mı acaba?" diye. Ama erkekler arasında bu yok. Erkekler, sonuçta, kızlarla ilişkilerinde çok daha dikkatliler; daha akla uygun bir şekilde konuşuyorsunuz; başka bir şey düşünecek mi, ya da kullanılacak mı bana karşı falan gibi. Şu andaki erkek arkadaşlarıma baktığımda işten arkadaş değiliz; işyerindekiler farklı, daha az bir muhabbet var işyerindeki erkeklerle. Spor yaptığım arkadaşlarla biz tabii birbirimizi futbolda tanıyoruz, çok yakın arkadaşız; ama o benim eşimi sadece bir-iki kere görmüştür, iş arkadaşlarımı belki bir-iki defa görmüştür. Çok önemli, o sınırlar içinde istediğiniz gibi gülüyorsunuz, konuşuyorsunuz, rahat yani. (G 33)

Kibar konuşan efemine mi?.. Bizim ortamda mesela herkesin siyasi görüşü ne olursa olsun, ki farklı görüşler pek yoktu, herkesin güldüğü tek tip aşırı kibar konuşan bir erkek tipiydi. Bir çocuk çok kibar konuşuyordu: "çağırabilir miyim lütfen", "sanırım telefon size", "şeker tercih etmiyorum" derdi mesela; "üç tane şeker versene lan" değil, böyle konuşulurdu bizim aramızda. Bilmiyorum, belki normal bir adamdı o da, muhtemelen. Ama onun için ima edilen şey sadece farklı konuştuğu için gay'likti, eşcinsellikti ve dediğim gibi birbiriyle yan yana uyuyamayacak adamlar bile o adamı gördüklerinde aynı tepkiyi veriyordu. (G 37)

Sürekli gittiğimiz yer ayaküstünde içki içilen, sadece erkeklerin gittiği bir yer... Cumartesileri benim günüm, pazar gününü eşimle geçiriyorum.

Bir yerde arkadaşlarımla bira içerim, rakı içerim, eğlenirim; ama gündüz, gece çok fazla yapmıyorum. Gündüz daha çok, Sakarya falan, daha salaş yerlere gitmeyi çok seviyorum. Oraya arkadaşlarla gitmek daha eğlenceli oluyor. Bizim sürekli gittiğimiz yer ayaküstünde, sadece erkeklerin gittiği bir yer; gelenler de çok tip değildir bir yerde müdür, daire başkanı, kuyumcu falan. Oranın çok özel bir yeri var, yaşlı insanlar gider ama sohbeti çok güzeldir. Siyaset konuşulur, düşünen insanlar gelir; ben orayı onun için çok seviyorum, çünkü aptal insanlara tahammülüm yok. Okul gibi aslında; rahatlamak da var, alkolün de verdiği bir şey var. Her şeyi konuşuyoruz, siyaset, ekonomi, sonra kadınlar. Zaten fiziki konum olarak bar caddenin kenarında, bahçede otururuz; bir kadın geçer, ona bakarsın, sonra başka hikâyeler, fıkralar kadınlarla ilgili anlatılır; ama çok namuslu değildir. Ben çok fazla sevmiyorum kadın sohbetini. Bir yere kadar seviyorum, bir yerden sonra sıkılıyorum; sıkıldığımı da çok bariz belli ederim. Her şeye gülünüp geçiliyor, gerçek değil orada olanlar. O masadan kalktığın zaman her şey unutulup bitiyor, çünkü bir büyük rakı içiyoruz, bayağı yiyoruz. Cumartesileri böyle değerlendiriyoruz. Beraber gittiğim arkadaşlarım liseden beri olan arkadaşlarım, onlar benim neye kızacağımı çok iyi biliyorlar, ben onların neye kızacağını çok iyi biliyorum. Benim hayatımda yaptığım her şeyi birlikte içtiğim bu iki dostum bilir. Benim bir arkadaşım vardı evli, bir başka kadına ilgi duydu. Çok uğraştım onun yanlış yapmaması için. Bir sene falan sürdü, ama bir sene sonra ayrıldı. Hani benim de başıma böyle bir şey gelse ben de eminim gider ona söylerim. (G 38)

İçki içmek erkekliğin gereği... Lise sonrasında, o zaman sigara içmeye başladım. Sigara içip alkol aldığımız arkadaşlarımız oldu, beraber gidip içtiğim arkadaşlar oldu. Öncelerinde Sakarya'da, sonra biraz daha yukarılara doğru çıkmaya başladık, profesyonel içki veren yerlere. Evde içmek zor, çünkü ailelerin yanında yaşıyorsun. Önce Sakarya'da içip sonra arkadaşların evine giderdik, devam ederdik içmeye. (G 34)

Buluşuruz, gezeriz, tozarız, yeriz, içeriz... Şimdi paso yatıyorum. Üçe, dörde kadar uyuyabilen bir insanım. Yani normal bir günde, sabah 11, 12 civarı kalkıyorum. Kahvaltı falan etmem. Sigaramı yakarım, çayımı içerim. Evden çıkarım. O günkü planım bellidir zaten bir-iki gün önceden. Ya aniden bir şey çıkmış olur. Ona göre ya dükkâna giderim ya arkadaşlarımla bir ortam olur. Buluşuruz, gezeriz, tozarız, yeriz, içeriz. Ha hiçbir şeyim yoksa, paşa paşa kalkar dükkâna giderim. Dükkânı bir kontrol ederim. Bakarım ne var ne yok. Eksik tamamlarım falan. Oturur müşteri beklerim yani. Akşam, gece 12'de kapatır çıkarım. (G 48)

Erkeklik abuk subuk, ama uymazsan dışlanırsın... Erkek aslında abuk subuk bir yaratık, gerçekten abuk subuk bir yaratık. Ama bunu yara-

tana sormak lazım (*gülüyor*) diye düşünüyorum. Bazen öyle söylüyorum, ya bu benim suçum değil. Bana bu davranış biçimini öyle yüklemiş ki, yaratan ya da toplum, o kalıbın içine girmek zorunda kalıyorsun. Girmediğinde bu sefer de sen erkek toplumundan dışlanıyorsun. Vay kılıbıksın, ibnesin, topsun, yuvarlaksın bir sürü başka şeyler (*gülüyor*). Bu sefer sen ordan dışlanıyorsun. Grup psikolojisinden kaynaklanan şeyler. Sen de gruptasın. Onların birlikte yaptıkları şeye çağrılmaz hale geliyorsun. Yalnızlığa itiliyorsun. (G 13)

Kızlarla sadece arkadaşlık, ama erkeklerle dostluk mümkün... Lisede mesela kahve kültürümüz oluştu. Kahveye gidip okey oynuyorduk. Kız arkadaşlarımız olmaya başladı. Esasında karma değildi bizim okulumuz, ama genel olarak kendi mahallemizde oturan kızlarla arkadaş oluyorduk mahallede. İşte ne yapıyorduk, yol boyu gidiyorduk, çünkü yapılacak fazla bir şey de yoktu, yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarı. Ondan sonra, son yıllara doğru biraz daha hayat renklendi, ortak bir şeyler yapmaya başladık, hafta sonları beraberdik arkadaşlarla. Geziler düzenledik, birkaç defa Ankara dışına çıktık arkadaşlarla beraber lisedeyken. Kızlar erkekler karışıktı son seneye doğru; artık biraz daha birbirimizi tanıyorduk ve artık çok yabancı gelmiyordu. Kızlar çok fazla erkeklere yaklaşmaz, konuşmazdı, çünkü onlar bizden korkuyordu; çünkü biz de onlardan uzak dururduk, çok samimi değillerdi. Ama bir süre sonra arkadaş olunabildiğini öğrendik, hep beraber ve arkadaş olmaya başladık. Yani biz o zamana kadar bir kızla bir erkeğin sevgili olmadan da arkadaş olabileceğini o yıllarda öğrendik. Erkeklerle dostluk kolaydı, ben erkek arkadaşlarımla aile içindeki sorunları dahi konuşabiliyor, paylaşabiliyordum. Ben erkek arkadaşlarıma, babamla sıkıntım olduğu zaman mesela, "bugün eve gitmeyelim kardeşim" deyince "ben de gitmiyorum" derdi; sabaha kadar biz gezerdik, dolaşırdık. Mesela, "babam bana iki tane tokat vurdu" diye o da gelip bana söylerdi. Ama kızlarla daha çok okuldan dersten, çevreden, daha yüzeysel bir arkadaşlık vardı; erkeklerle öyle değil. O zaman öyleydi, erkekler daha dosttu, ama kızlar sadece arkadaştı. (G 38)

Türkiye'de erkek homososyalliğini inşa eden cinsiyetlendirilmiş "erkek mekânları"nın başında erkek kahveleri geliyor. Erkeklere özgü kolektif ayrıcalık üreten bu tür mekânların erkekleri rahatlattığı, kadınlardan ayrı ve üstün kıldığı, kendi cinsinin ayrıcalıklarını korumayı öğrettiği araştırmalarla saptanıyor (Polat 2008). Kahvehane veya kıraathaneler erkeklerin kendi aralarındaki iktidar ilişkilerini yok etmese de en aza indiriyor (Demren 2006). Bu mekânlarda erkekler toplumsal cinsiyet konumlarına bağlı engellemeler-

den ve sıkıntılardan kaçıp kendilerini terapi ediyorlar. Aynı zamanda erkekler arasındaki mahremiyet ilişkilerini taşıyan bu mekânlar kadınlara ve yabancı erkeklere çoğu zaman kapalı. Bir tür erkeklik arzularına ilişkin travmaların sağaltılma yeri olan kahvehaneler ne özel alan ne de tam olarak dışarısıdır; ikisinin arasındaki bir konumdadır. Hiyerarşik olmayışıyla diğer kamusal ve özel mekânlardan ayrılır; gündelik yaşamdaki erkekler arasındaki her türlü hiyerarşiyi en asgari düzeye indirger veya nötr hale getirir. Erkek sosyalleşmesinde kırılgan hale gelen erkeklik inşasının yeniden üretimine katkıda bulunur (*a.g.y.*, 114).

Erkeklik inşasında yatılı erkek okullarının da önemli bir yeri olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Yatılı erkek okullarında yapılan araştırmalarda egemen erkeklik kalıplarına uygun erkek arkadaş gruplarının çok kolaylıkla ortaya çıktığı ve bu yapının farklı erkeklik değerlerinin geçerli olduğu arkadaş ilişkilerini bastırıp dışladığı çoğu araştırmalarca doğrulanmıştır. Türkiye'de de yatılı erkek okullarının benzer erkeklik inşa stratejilerine uygun "eril mekân"lar olduğu görülüyor:

Yatılı okulda baskıcı lider cemaatleri ve dışlanma... Yatılı okulda kişilik, liderlik özelliği çok baskındı ve o lideri takip eden gruplar çıkardı. Lider çatışmalarından dolayı gruplaşmalar olurdu. Ama bir koğuşta bile iki-üç tane lider vardı. Kimisinin tarzı daha kavgacı; ona uyanlar da onun gibi davranmaya başlardı. Bir tarafa kanalize olmak zorundasınız geldiğinizde; her taraftan aşağılanmalar, dalga geçmeler falan. Bir başka sınıfta eğitim yaptıran bir grup olabilir, ya da sürekli dışarı kaçan bir grup olurdu. Ortaokulda seks sinemalarına gidenler bir grup veya spor yapanlar bir grup olur, kimse onlardan daha iyi futbol oynayamaz. Ben uzun bir süre yalnız kaldım. Bir süre dindar bir cemaatte durdum. Ondan sonra çok yakın hissettiğim bir arkadaşımla birlikte iki kişi küçük bir grup olduk ve bütün o kalabalık gruplara bulaşmadık; ama onlar bize bulaşıyordu. O dönemde kıyafetlerimiz nedeniyle bize "kurbağa" derlerdi, hiç bıkmadan yüz kere. Aldırmamanın imkânı yok. İki kişi olunca daha bir güçlü hissediyor insan kendini. (G 35)

9

Erkek Egemenliğine Karşı Erkekler!

CİNSİYET eşitsizliğine karşı mücadele etmenin sadece kadınlara bırakılmış bir siyaset alanı olduğu ve erkeklerin "gölge etmemesi" gerektiğini söyleyen feminist anlayış artık geçerliliğini yitirmiş görünüyor. Bunun yerine, cinsler arasındaki eşitliğin ve adaletin sağlanmasında erkeklerin özellikle yer alması gerektiği görüşü politik olarak kabul görüyor. Bu da cinsiyet eşitliğini destekleme konusunda dikkatlerin erkeklerin davranışlarına odaklanmasına yol açıyor.

Erkeklerin erkek egemenliğine "karşı" davranışlarına daha yakından baktığımızda oldukça önemli sayıda erkeğin geleneksel erkeklik rolleriyle uyumsuz olduğu söylenebilir. Yani egemen erkeklik değerlerine çok da uymayan, farklı hayatlar yaşayan erkekler var ve bunların deneyimleri ise çoğu zaman gözlerden ve dikkatlerden kaçıyor.

Erkeklerin cinsiyet eşitliğini destekleme çabalarının politik ve kamusal biçimlerine bakınca dünyada farklı farklı deneyimlerin, politik örgütlenmelerin ve tartışmaların gelişmekte olduğunu görüyoruz. Erkeklerin kendi aralarında gruplar oluşturarak egemen erkeklik değerlerine karşı çıkmak ve öncelikle de kadınlara yönelik erkek şiddetini engellemek amacıyla oluşturdukları örgütler giderek gelişiyor ve yaygınlaşıyor. Bu çabaların da katkısıyla uluslararası örgütlerin –örneğin BM ve AB'nin– cinsiyet eşitsizliğine karşı sürdürülen çabalarda erkeklerin de sorumluluk almasını destekleyen politikalar geliştirmeye başladığını görüyoruz. Bazı ülkelerde ailede ve toplumda şiddetin önlenmesi için erkeklerin aktif katılımını öngören kamu politikaları tartışılmaya ve uygulanmaya başlıyor. Örneğin, İskandinav ülkelerinde hükümet politikalarının sivil örgütlerle işbirliği yaparak erkeklerin cinsiyet eşitliği çalışmalarına

katılımını sağlayacak reformlar yaptığı gözleniyor. Birçok ülkede genç erkekleri hedef alan "cinsiyetçiliğe karşı eğitim" programları uygulanıyor. Araştırmalar, egemen erkeklik değerlerinin erkekler arasında önemini yitirmekte olduğunu ve erkeklerin bu değerler tarafından denetlenmeye giderek daha fazla karşı çıktıklarını bize gösteriyor (Connell 2003; 8).

Erkeklerin cinsiyet eşitliğini savunmaları, dahası bu konuda aktif çaba harcamaya başlaması çok kolay olmuyor. Bu konuda gözlenebilen birçok engelden bahsetmek mümkün. Örneğin özel sektörde büyük ve güçlü şirketlerin yönetimini, teknik-teknolojik alanların çoğunda gücü elinde tutan erkeklerin egemen erkeklik tarzlarından vazgeçmeye hiç niyetlerinin olmadığı ve kadınlara karşı ciddi ayrımcılık yapan istihdam uygulamalarından "kazanmayı" tercih ettikleri gözleniyor (Collinson ve Hearn 1996). Okullarda erkek öğrenci grupları üzerinde yapılan araştırmalarda açıktan cinsiyetçi değerleri savunamayan erkek çocukların gizli gizli geliştirdikleri enformel kanallar aracılığıyla kendi aralarında kızlar hakkında aşağılayıcı, ayrımcı ve düşmanca bir dil içeren özel iletişim alanları yarattıkları gözlenebiliyor.[1] Ticarileşen spor dalları, özellikle araba yarışları gibi dallar medya aracılığı ile yeni erkekliğin "kült" alanları haline geliyor. Özellikle önemli spor yorumcularının "ağır erkeklik" kışkırtıcılığı yaptıkları iddia ediliyor.[2]

"Eril şiddeti sorgulama"ya çalışan erkeklik deneyimlerine daha yakından baktıkça "erkek şiddeti"ne direnme stratejilerini ve erkeklik-şiddet ilişkisinin dönüşüm dinamiklerini daha yakından görmek mümkün. "Eril şiddet"i yaşamlarından dışlamaya ve şiddet içermeyen bir yaşam sürmeye çalışan erkeklerin Türkiye'deki "sessiz" varlığından söz etmek gerek. Kendileri çoğu zaman "eril şiddet"in değişik biçimleriyle yüz yüze kalmış erkekler bunlar: Devlet tarafından işkence edilmiş "muhalif"ler, etnik kimlikleri nedeniyle "aşağılanmış" Kürt erkekler, biyolojik erkeklikleri ile dertli eşcinseller, savaş karşıtları, pasifistler, vicdani retçiler, feminist kadınlar ile ya-

1. Türkiye'de erkek web siteleri üzerinde yapılan ilginç bir araştırma için bkz. Demez 2005; erkek enformasyon ve iletişim teknolojisi dergilerindeki eril imgeler için bkz. Göker 2003.

2. Türkiye'de Hıncal Uluç ve Erman Toroğlu buna en sık örnek gösterilen erkek spor yorumcuları.

şarken "eğitilmiş" erkekler... Kendi yaşam deneyimleri içinde "eril şiddet"le yüzleşerek hesaplaşmaya çalışan ve kendi erkeklik değerlerini sorgulayan erkeklerin deneyimlerine ilave edilmesi gereken önemli bir grup ise babasız ya da aile içi eril iktidar ilişkileri dışında büyümüş ve kendi yolunu kendi çizmeyi becermiş erkeklerin deneyimleri.

Her tür "eril şiddet"e mesafeli ve zaman zaman eleştirel olmayı becerebilen erkek deneyimlerinin hemen hiçbir sosyal, siyasal, kültürel bağlamda görünür olmadığını söylemek abartı olmaz. "Eril şiddet"i eleştiren "erkek dili" henüz çok sessiz, çok fazla yerde temsil edilemiyor. Ama yakın gelecekte kendine akacak kanallar bulma olasılığının çok yüksek olduğu söylenebilir. Eril şiddet aracılığıyla oluşan iktidar ilişkilerinin var ettiği farklı erkekliklerin bu "eril iktidar" ile hiçbir yerde homojen, çatışmasız ve tek boyutlu bir ilişki yaşamadığının altını tekrar tekrar çizmek gerek.

Değişimin Rotaları: Feminist Kadınlar Değiştirir

Türkiye'de erkeklerin değişimini olanaklı kılan koşulların ne olduğuna baktığımızda bunlardan en önemlilerinden birinin erkeklerin yaşamlarında onları değişime zorlayan kadınların varlığı olduğu görülüyor:

Feminist kadınların izleri belli... Benim feminizmin ne olduğunu öğrenmem aslında bayağı geç oldu. Toplumsal cinsiyet, hane içinde kadın erkek ilişkisi, sokakta erkek olmak falan... (*Kadın çalışmaları öğrencisi olmaya kadar nasıl getirdin işi?*) Ayşe ile o zaman tanışmıştım, ben buraya gelince de sefil olduğum için bir müddet Ayşe'nin evinde kaldım, bir müddet dediğim 6 aydı ve sonra birlikte yaşamaya başladık; o işe gidiyor, ben evde çalışıyorum. O mesela akşam eve geldiğinde, yemek yapılması gerekiyor, ben yemek yapmadım. Çok büyük kavgalardan sonra yemek yapmayı öğrendim. Bunu, erkeklikle doğrudan ilişkili olarak, "yemek yapmam" demiyordum, "ben bulaşıkçıyım" derdim; her zaman bana daha kolay gelirdi. Tabii ki erkeklikle ilgisi var, erkek olduğum için öğrenmemiştim, ama bilmiyordum, direniyordum. Hâlâ ben çok iyi yemek yapamam, ama gerekirse yaparım. Daha da şunu söyleyim, kahvaltı bile hazırlamaktan acizdim ve ama böyle bir iyi tarafım vardı, hiçbir zaman direnmem, ben bunu yapmam diye; bilmiyorum diye kendimi kötü hissediyordum, niye yapamıyorum diyordum, kendi içimden. Ayşe ile çok sohbetler etmişizdir

kadın erkek eşitliğine dair. Ayşe toplumsal cinsiyet konularına çok dikkatimi çekmişti, "şu hareketi aslında erkek olduğun için yaptın" deyince, benim aklıma gelmiş, "hakikaten doğru" demişim. Sonra da dedim ki, ya ben bunu okumalıyım, meseleye bir bilinç duydum ve sonra "Kadın Çalışmaları"na[3] başvurdum. Cinsiyetçilikten arınma süreci hızlanıyor; tabii ki ben tamamen cinsiyetçilikten arındım falan demiyorum, dersem zaten ayıp etmiş olurum, cinsiyet körü olduğumu kabul etmiş olurum. Benim feminizme karşı olan solcu arkadaşlarım var. Bunlar bazen konuştu, bazen alay etti, "cinsiyet savunmaya devam mı ediyorsun" demişlerdir, ben de karşı alay etmişimdir. Şimdi en azından "Kadın Çalışmaları"nda okuyan bir erkek olduğum için özel biriyim. Hiç de yalnız kalmıyorum, aksine beni çok mutlu ediyor, beni kimse rahatsız etmiyor, itip kakmıyorlar; ben de iktidar mücadelesi kurmuyorum, bundan uzak durmaya çalışıyorum. Para, mara gibi dertlerim yok, yoksulluk kötü bir şey ama idare ediyorum. (G 22)

Kadınlar değiştiriyor; erkekler kendi kendine değişmiyor... Erkekler herhalde kadınlar bir şeye zorlarsa değişiyorlar. 22-23 yaşında hayatıma ilk kez bakire olmayan bir kadın girdi. Ben de ilk ciddi deneyimimi, hani tam bir birliktelik anlamında onunla yaşadım, dolayısıyla fikrim de oldu. O da bunun normal olduğunu, böyle kadınların da olduğunu, mutlu olunabileceğini gösterdi. Öyle bir ilişkiyi yaşamasaydım, şimdi fark ettiğim şeyi muhtemelen on sene sonra falan fark edebilirdim. Kadınlar değiştiriyor; erkekler kendi kendine değişmiyor. Ben kendime baktığımda, bir gün evimde oturup müzik dinleyip kitap okurken, aniden "ya ben ne aptalmışım bekâret konusunda, niye böyle davranmışım" demedim. Bir kadın geliyor, size bir şeyin nasıl yapılacağını bir biçimde öğretiyor ve gidiyor. Siz de ondan sonra olumlu ya da olumsuz olarak yönünüzü değiştiriyorsunuz. Bu da bir travma tabii... (G 37)

Yabancı kadınlar değiştirir... Beş yıl Londra'da kaldım, oradaki kız arkadaşımdan çok şey öğrendim. Çünkü o eşitlikçi, sosyalist ve radikal kanada mensup biriydi. 54 doğumluyum ben, 87'de Londra'da ben ondan çok şey öğrendim. Onlar da erkekleri almıyorlardı toplantılarına; toplantıdan sonra konuşuyorduk, ne oldu ne bitti diye, okuduğu kitapları, yayınları falan. Daha çok günlük yaşamda ondan çok şey öğrendim; kafamdaki geleneksel maço erkekliği, birtakım değer yargıları ve uygulamaların yanlışlarını pratikte çözmeyi. Radikal feministlere karşı, eskiden belirli bir sol kültür içinde yetişmiş olduğumdan, bir ayrılıkçı tarz seziyordum, yani bölücü gibi. Bir süre sonra onun çok da öyle olmadığını öğrendim; onların da kendilerine has, erkeklerin alınmadığı toplantıları var; ama sonradan böyle bir hakkın her kesimin hakkı olduğunu anladım. (G 30)

3. Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı.

Hayatımdaki yabancı kadın... 20 yaşında evden ayrıldım, bir yabancı şirkette çalışıyordum, bir sevgilim vardı ve onunla beraber yaşamaya başladım, 6 ay falan beraber oturduk. Her şeyden önce, çok iyi dostumdu. Çok özlüyorum onu bazen, her şeyimi paylaşabiliyordum. Ben onunla tanışana kadar toplumda birçok şeyin farkında değildim. Yaşamayı öğretti, bana çok şey öğretti, maddi ya da manevi. Mesela araba kullanmasını öğretti, motosiklet kullanmasını öğretti, bisiklete binmesini öğretti, trekkingin ne olduğunu ve bundan zevk almayı öğretti. Ankara dışında başka bir dünyanın olduğunu o öğretti. Esasında hayatla o tanıştırdı beni. Çok iyi maaş alıyordum, yabancı bir şirkette çalışıyordum, o da aynı şirkette çalışıyordu, beraberdik. O benden büyüktü, sekiz yaş falan. O büyüktü, yabancı uyrukluydu. O benden daha fazla yaşamıştı, daha çok şey görmüştü. Birlikte para kazandık, inanılmaz çok para oldu bir anda, çok fazla para kazanmaya başladım. Para esasında o zaman hiçbir şey öğretmedi bana. Bugün o kadar çok paraya sahip olsam o zaman yaptıklarımı yapmazdım. Yukarıdaki barın sahibine, işte sanatçıya 30 tane şampanya gönderelim diyordum, olmadı 50 tane gönderelim diyordum. Yani çok para kazanıp para harcamaya başladım, ama yarını düşünerek yaşamadım o dönemde. Ayrılmamıza yol açan hatalarım oldu. Para kazanmaya başladım, sonradan görmeyiz ya, kötü bir şeydi; bir yıl sonra etrafımdaki insanlar, dostlarım değişti, herkes sahte olmaya başladı. Aslında o başka kadınları çok önemsemezdi. Ama yaşam tarzımın değişmesinden rahatsız oldu. Mesela biz beraber motosiklete biniyorduk, bana motosiklet aldık, beraber dağlarda geziyorduk. Ama tabii bir süre sonra benim işlerim oldu, artık birlikte gezmemeye başladık, trekking yapmadık, kitap okumuyorduk, müzik dinlemiyorduk, daha az birlikte oluyorduk. Agresif oldum, yani "benim için her şey değilsin, bana hayatı öğretmedin, sen olmasan da ben yaşayabilirim" diye düşünüyordum. Çok büyük bir hata yaptım, ona çok seçenek bırakmadım. Çünkü o ayrılırken dost kalmaya da çok uğraştı, ben onu da beceremedim. O dönem esasında hayatımda yaptığım en büyük hatalardan bir tanesi bu. Öyle bir insanla bugün hâlâ dost olmayı çok isterdim, çok kıymetliydi. (G 38)

Erkekler Eril İktidara Karşı Çıkabilir mi? / Erkeklik Kendiliğinden Değişebilir mi?

Erkeklerin egemen erkeklik kalıplarını kırıp, kadınlarla ve çocuklarla birlikte, cinsiyet ayrımcılıklarının olmadığı, daha eşit ve özgür bir toplum yaratmak için harekete geçip geçemeyecekleri sorusu feministlerin ve yakın zamanlarda da erkek hareketi mensubu erkeklerin en çok sorduğu sorulardan birisidir. Erkeklerin feminist

yandaşı (pro-feminist) olmaları için ne tür deneyimler, nasıl bir erkeklik "öznelliği" gerektiği tartışılırken bir yanda orta sınıf, kentli, eğitimli, heteroseksüel erkeklerin "dönüşüm" deneyimlerinden, diğer yandan da yoksul, alt sınıf, azınlık etnik grup mensubu, eşcinsel ya da diğer dışlanmış erkeklik deneyimlerinden bahsetmek gerekir. Bu farklı deneyimleri anlamak ve değerlendirmek erkeklerin cinsiyet eşitsizliklerine karşı durma gerekçelerini anlamayı gerektiriyor. Ama öncelikle vurgulanması gereken şey şudur: "Egemen erkeklik" denen şey bir iktidar analizi olmadan anlaşılabilir değildir. "Farklı erkek" olma çabası ile hareket eden erkeklerin çoğunun eril tahakküm ilişkilerini sorgulamayı öğrenmeden yaşamaya devam ettiği, hatta yeniden ürettiği gerçekliği karşısında mevcut durumun kolaylıkla değiştirilebileceğini düşünmek de safdillik olur. Bu nedenle erkeklerin mevcut erkek egemenliği ilişkilerini değiştirmek istemelerinde ne kadar samimi oldukları feministler tarafından şüphe ile karşılanmış ve sorgulanmıştır. Birçok erkeğin, egemen erkeklik normlarına uymasalar da sessiz kalarak mevcut durumdan kazançlar elde ettikleri ya da erkek üstünlüğünün başka tarzlarına yöneldikleri söylenir. Connell'in kendine "yeni erkek", "eşitlikçi erkek" gibi adlar veren birçok erkeğin hegemonik cinsiyet rejiminin stratejik noktalarına itiraz etmeyerek sessiz kaldığını ve kendine sunulan "patriarkal pay"a razı olarak "işbirlikçi" olduklarını iddia ettiği analizini burada hatırlamak gerekebilir (1995).

Connell'in "işbirlikçi erkeklik" kategorisi, kendini doğrudan eril tahakküm pratiklerinden uzak tutan, ama erkeklik ayrıcalıklarından yararlanırken sesini çıkartmayan erkekleri tanımlamaktadır. Patriarkinin modernleşmesi ile oluşan bu "yeni erkek, kadınlara karşı duyarlı, babalıktan hoşlanan erkekler olmakla birlikte genellikle feminist çevrelerde şüphe ile karşılanır" (*a.g.y.*, 42). Çünkü her ne kadar bir tür "reforma uğramış", "duyarlı", "şiddetsiz", "yumuşak" erkekler olsalar da bu erkekler homofobik olduklarından kendi aralarında dayanışma geliştiremezler; erkek egemen ortamlarda sessiz ve hareketsiz kalırlar. Bu tür erkeklerin deneyimleri bir tür cinsiyetçilik karşıtı erkeklik politikası ile ilişkilenmeden söz konusu dönüşümleri yaratmaktan aciz kalacaktır. Connell, erkeklerin değişimine yol açacak önemli adımları sayarken, çocuk bakımının ve ev işlerinin ortak paylaşılmasından, kadınların yararlanacağı olumlu ay-

rımcılık politikalarının desteklenmesinden, doğurganlık üzerindeki kadın haklarının tanınmasından, eşit ücret-eşit iş ilkesinin hayata geçirilmesinden, kadınlara uygulanan şiddete karşı mücadele gereğinden bahseder.

Connell'in iddiasına karşıt iddialar çoktur. Erkeklerin hegemonik erkeklikten zarar gördükleri ve yaşadıkları "erkeklik acıları" üzerinden geliştirebilecekleri "karşı hegemonya" hareketinden bahsedilebileceği söylenir (Pease 2000). Bu iddiaların önerdikleri siyasal değişim stratejilerini harekete geçiren bir tür "erkek hareketi"nin varlığı ve gelişme eğilimi çarpıcıdır. Bu yaklaşımın öngördüğü değişim stratejilerinin başında "kadınlarla ittifak politikaları" gelir; erkekler ve kadınlar arasında açık, samimi ve karşılıklı anlamaya yönelik yeni bir "empatik" iletişim ve konuşma pratiğinin geliştirilmesi ve erkeklerin kadınların sorgulamasına açık olması önerilir.

Erkek üstünlüğüne karşı çıkmak isteyen erkekler için bu dönüşümün sadece moral/etik bir duruş mu gerektirdiği, yoksa erkeklerin patriarkiye karşı çıkmakta somut bir çıkarı mı olduğu tartışması ilginçtir. Erkeklerin değişmekte somut çıkarları olduğu iddiası "patriarkinin yol açtığı yaralar" tezinden hareket eder. Bu "erkeklik acıları" erkeklere gösterilebilir ve farkındalık yaratılabilirse cinsiyetler açısından daha eşit bir dünya gerçekleştirmek hayal olmaktan çıkar. Bu iddialar patriarkinin yarattığı "ortak erkeklik çıkarları" tezini yapıbozuma uğratmak iddiasındadır (Pease 2000; 133). "Erkeklerin, patriarkinin değişmesinden kaybedecek çok şeyleri olduğu" tezi karşısında gelişen "erkekler olsa olsa ahlaki/etik nedenlerle erkek egemenliğine karşı çıkarlar" diyen tezi aşan bu görüş "erkek hareketi"nin temel iddiasını oluşturur.

Erkeklerin cinsiyet eşitliğini desteklemelerine yol açan nedenler sayılırken, kişisel ilişkilerde daha doğruyu yapma çabası, genellikle çevrelerinden, yakın kadınlardan etkilenerek daha eşitlikçi değerlere önem vermeye çalışmak gibi öznel saiklerden bahsedilir. Çoğu erkeğin kendini daha iyi hissetmek ve sağlıklı olmak için yaptıkları şeylerin ister istemez onları egemen erkeklik değerleriyle çatışmaya ve değişime götürdüğü vurgulanarak, bu çatışmanın neredeyse kaçınılmaz olduğu söylenir. Örneğin çok içki içme nedeniyle hastalanmak, ağır sporların yarattığı sakatlanma riskleri, iş kazaları daha ziyade erkeklerin başına gelebilecek şeylerdir ve bu tür durumlarla

karşılaşan çoğu erkek, uğradığı "erkeklik kaybı" nedeniyle, egemen erkeklik değerleri ile yüzleşmeye itilir. Birçok erkek ise daha kolektif toplumsal çıkarlar adına, ekonomik ve toplumsal gelişme-ilerleme gibi talepler ile bağlantısı nedeniyle cinsiyet eşitliği için mücadele etmesi gerektiğini düşünmeye başlayabilir.

"Erkeklerin değişimi zordur, çünkü bunun önünde birçok engel vardır" diyenler genellikle bu engelleri tanımlayarak erkeklerin geçirmekte olduğu değişimi ve "yeni erkekler"in iddialarını ihtiyatla karşılarlar. Örneğin, "erkekler kadınlara oranla daha uzun süre çalışıp daha çok para kazanıyorlar ve bu nedenle çalışmayı bırakmadan ev ve çocuk işleriyle uğraşmaları zordur" iddiası buna örnektir. Bu nedenle, erkeklere "ev ve çocuk işlerine eşit katılın" demenin yetmediği; erkekler bunu gerçekten istese de değişimin kolay olmadığı; iş yaşamındaki egemen çalışma kalıpları değişmeden, buna yönelik reformcu kamu politikaları desteği olmadan erkeklerin kendi hayatlarını değiştirmede olumlu sonuçlar almalarının çok zor olduğu söylenir. Ayrıca, egemen erkekliğin bilinen tarzlarına karşı çıkılsa bile medya tarafından yayılan yeni "maço" erkek imgelerinin kolaylıkla kendini kabul ettirdiği ve eskisinin yerine geçebildiği vurgulanır. Öte yandan, çocukken yetiştiriliş biçimleri nedeniyle erkekler duygusal ve yakın ilişkiler kurma becerilerini geliştirmemiş olduklarından değişimi tetikleyecek yakın ilişkiler kurmaktan korkarlar; bu da değişimi yavaş ve kesintili, hatta zaman zaman imkânsız hale getirebilir (Pease 2000; 128).

Bütün bu olumsuz durumların varlığına rağmen erkeklerin geliştirebileceği kişisel stratejilerin de önemini vurgulamak gerek. Örneğin, bir erkeğin babası ile özdeşleşme zorunluluğu olmadığının kabul edilmesi, annesinden kopma ve uzaklaşma gereğinin reddi, eşitlikçi davranışın ne olduğunu kadınlardan öğrenmek, homofobiyi yenmek, vb. yollarla kendini dönüştürebilecek deneyimlerin yolunu bulabileceği açıktır. Buna ilaveten "pro-feminist erkekler" hareketi, siyaset yapma "yöntemi" olarak yeni yollar keşfetmeye ve bu yolları başka erkeklere önermeye de devam etmektedir. Örneğin, "cinsiyetçilik karşıtı bilinç yükseltme grupları" kurmak, kendi normal gördükleri cinsiyetçi davranışlarıyla yüzleşmek için "kolektif hafıza/hatırlama çalışması" yapmak, müttefik olacak gruplarla birlikte çalışmak, ittifaklar örgütlemek gibi etkinlikler olumlu so-

nuçlar verdiği saptanan örneklerdir.

Cinsiyet eşitliği için erkeklerin harekete geçmesi ve kendi yaşamında olduğu gibi toplumsal yaşamda da sorumluluklar üstlenmesinin bir politik bakış açısı gerektirdiği açıktır. Erkeklerin cinsiyetçi iktidar ilişkilerine karşı mücadele etmesi onların basitçe eşitlik mücadelesine katılmaları olarak anlaşılamaz. Erkeklerin kendi yaşamlarında değişim gerçekleştirmesi ve hatta zaman zaman başka erkeklerle çatışmayı göze alması kaçınılmazdır. Jeff Hearn cinsiyetçiliğe karşı çıkan erkeklerin taahhütlerini söyle sıralıyor (2001; 6): antiseksist erkek gruplarına katılarak cinsiyetçilikle baş etmeyi öğrenmek ve ciddi bir bilinç yükseltme çalışması yapmak; kadın özgürlük hareketini desteklemek; "gay hareket"i desteklemek; ev işlerini ve çocuk bakımını paylaşmak; feminist ve gay hareketin eleştiri ve önerilerini önemsemek ve öğrenmek; şiddetin her türünü (fiziksel, duygusal, sözel, sembolik) reddetmek.

Eril iktidarın hegemonyasına dayalı cinsiyet rejimini değiştirmek, sadece erkeklerin kendi bireysel yaşamlarını dönüştüren bir bilinç kazanmaları ile gerçekleşebilecek bireysel-kültürel bir dönüşüm olamaz. Gündelik yaşamdaki erkek egemenliğinin ötesinde, hükümet, çokuluslu şirketler, ordu, silah ticareti, finans hiyerarşileri, zengin elitler, ulusaşırı örgütlerdeki erkek egemenliği gibi bu yapıyı destekleyen çok önemli güç alanlarının erkek egemenliğini yeniden yaratan ve destekleyen varlığını da tartışmak ve değiştirmeye çalışmak önemlidir. Üstelik bu tür erkek egemenliğinin işleyişini kavramanın giderek daha da zor hale geldiği bir zamanda bunu yapmak daha da stratejik önem kazanıyor. Çünkü iş dünyasının yönetiminde erkek egemenliği çoğu zaman cinsiyet temelli bir egemenlik olarak anlaşılmıyor. İş yaşamı, siyaset ve yönetim dünyanın her yerinde açıkça erkeklerce yönetilmesine rağmen, bu tür örgütsel yapılarda "işe uygun adam alma" politikası uygulandığı ve bunun da cinsiyetler karşısında "yansız" olduğu "mit"ine yaygın olarak inanılıyor. Bu sorgusuz önyargılar sonucunda iş dünyası "erkek homososyalliği dünyası" olarak kadınları dışlıyor ve bu da kolayca değişmez bir durum olarak sessizce kabulleniliyor.

Erkeklerin kendi değişim dinamikleri ile egemen erkeklik düzenine karşı çıkabileceğini düşünenlerden Michael Flood (2003a) erkeklerin cinsiyet eşitliği mücadelesine katılma nedenlerini şöyle

açıklar: Erkekler, sahip oldukları ayrıcalıklara rağmen, farklı çıkarlarla hareket ederler. Tek tek her bir erkeğin yaşamında "şiddet karşıtı" olmak kişilik yapıları için önemli olabilir. Örneğin, bunu gerçekleştirerek diğer erkekler, çocuklar ve kadınlarla daha yakın duygusal ilişkiler geliştirebilme isteği, ya da etik veya politik bağlılıkları gibi nedenlerle bunu isteyebilirler. Dahası, cinsiyetin farklı sosyal ayrımlarla, örneğin ırk, sınıf, cinsellik, cinsiyet, vatandaşlık hakları gibi farklı hatlarının kesiştiği noktalarda farklı erkeklik modellerinin karşı karşıya geldiği durumlar olabilir ve aradaki eşitsizliklerin yarattığı gerilimler dönüşümlere yol açabilir. Yani, erkeklerin, eril iktidar düzeni içindeki iktidar konumları ile farklı farklı ve çatışmalı ilişkileri vardır ve bu farklılıkların yarattığı çatışma dinamikleri erkekleri daha kolaylıkla egemen erkeklik değerlerine karşı çıkmaya itebilir. Öte yandan, cinsiyet eşitliğini savunan şiddet karşıtı yeni uluslararası politik söylem ve örgütlenmeler de erkekleri bu hareketlere katılımları açısından harekete geçirici olabilir.

Kaufman (2003), erkekleri cinsiyet eşitliği hareketlerine katmak için "erkeklerin erkek egemen iktidar ilişkileri içinde yaşadıkları erkeklik acılarına seslenilmelidir" diyor. İşte bu "erkeklik acıları", yani erkeklerin yararlandıkları ayrıcalıklar ile bu ayrıcalıkları yaratan patriarkayı yıkmak konusunda yönelimleri arasındaki gerilim cinsiyet eşitliği için mücadele eden erkek hareketlerinin politik stratejilerini ürettikleri alandır. Bu gerilim "erkekler neden değişmeli" sorusunun cevaplarında da ortaya koyuluyor. Elbette farklı cevaplar söz konusu: "Erkekler değişmelidir, değişmek erkeklerin çıkarınadır. Çünkü erkeklerin adaletsiz bir şekilde ellerinde tuttukları ayrıcalık söz konusudur; bu nedenle etik olarak bu ayrıcalıkların ortadan kalkması yönünde destek sağlamak erkeklerin sorumluluğudur" diyen erkek örgütleri iktidarın adaletsiz dağılımını engellemek yönündeki bir "ahlaki önerme" ileri sürüyorlar. Bunun ötesine geçip, "Erkeklerin feminizme destek vermesi ve cinsiyet eşitliği yönünde çalışması kendi çıkarlarınadır. Çünkü her ne kadar erkek üstünlüğü kendilerine iktidar ve statü sağlıyorsa da bunun getirdiği yükler ve ödenen bedelleri de vardır, bu nedenle erkeklerin kendi çıkarları feminizmi desteklemeleri ile gerçekleşebilir" diyerek meseleyi daha maddi temeller, çıkarlar ve ödenen bedeller üzerinden tanımlayanlar da var. Bu ikinci tür düşüncede erkeklerin kendi-

lerini erkek egemen düzenin "kurbanları" olarak görmeleri söz konusudur. Aslında bir politik hareketi örgütlemek için, kendini feda eden bir özgecilik *ya da* saf ahlaki zorunluluklar yetmez. Bu nedenle cinsiyetçi ayrımcılığa karşı çıkacak erkeklerin, patriarkal yapıların "erkek çıkarları" olarak sunduğu şeylerin gerçek yüzünü görmeye ve diğer erkekleri de buna çağırmaya gereksinmeleri vardır. Pease'in "özgürleştirici çıkarlar", Brod'un "erkeklerin uzun dönemli aydınlanması" adını verdiği bu tür *patriarki karşıtı* düşüncenin yeni yeni geliştiğini görüyoruz.

Bazı erkeklerin cinsiyet eşitliği için şiddet karşıtı gruplara katılma nedeni hayatlarındaki belirli ve özel bir kadındır; bir anne, bir eş, bir arkadaş, bir sevgili veya bir kız kardeş; bu belirleyici kadın ile eşitsizlikten kaynaklanan mağdurluğu paylaşmış ve bunun sonucu bir tür eşitlikçi anlayış geliştirmiş olabilir. Başka bazı erkeklerin savunuculuğu ise farklı biçimlerdeki politik inançlardan kaynaklanabilir. Örneğin, pasifizm, ekonomik adalet, yeşil hareket veya eşcinsellerin özgürlüğü gibi siyasal eylemlere katılan erkeklerin cinsiyet eşitsizliklerine karşı bir bilinç geliştirmeleri normaldir. Ayrıca kendi politik deneyimleri sırasında, eğitim çalışmalarında ya da işyerlerinde feminist fikirlerle temas etmiş olabilirler. Diğerleri, çocukken veya gençken başka kadınlar veya erkekler tarafından kendilerine yapılan cinsel şiddet veya taciz sebebini sorgulayarak bu tür hareketlerin içine girmiş olabilirler. Erkeklerin kadınlara yönelen şiddete karşı tavır alan siyasi hareketlerle olan bağları, onları derinden etkileyen kişisel bağlarla, özel ilişkileri, yakınlıkları, sadakatleri, etik ve politik tavırları ile açıklanabilir.

Egemen erkeklik tarzlarına karşı erkek hareketinin önemli isimlerinden Michael Kaufman bir tür "bildirge" haline gelmiş yazısında (1999) bir erkeğin yüzleşmesi gereken erkek iktidarı alanlarından bahseder. Kadınlara karşı erkek şiddetinin tek başına meydana gelmediğini, mutlaka erkekler arasında var olan ve her erkeğin ayrıca kendine yönelttiği içselleştirilmiş bir şiddetin de varlığına dikkat çeker. Erkek ayrıcalıklarına sahip olmanın getirdiği körlüklere, şiddet uygulayan erkeğin hoş görülmesinin yarattığı rahatlığa karşı çıkılması gereğini vurgulayarak, eril iktidarın hem erkekleri ayrıcalıklı kılan hem de korkutup canlarını yakan çelişkili doğasının farkında olmanın önemine değinir.

Araştırmamız kapsamında egemen erkeklik değerlerine karşı çıkan ve bunu değişik biçimlerde anlatan ve politik hale getirmeye çalışan erkeklerle görüştük. Onların egemen erkeklik değerlerinden nasıl incindiklerini, çok değişik alanlarda yaşadıklarına karşı çıkış biçimlerini bu anlatılardan izlemeye çalışalım.

Kadınlarla Empati Kuran, Kadınları Anlayan Erkekler...

Egemen erkeklik değerleriyle yüzleşmenin en belirgin yolu kendi yakını kadınların yaşamında erkeklerin yol açtığı sorunları, acıları, şiddet ve dışlamayı görmek ve anlamaktan geçiyor:

Babam anneme hiç değer vermezdi... Hakikaten çok çektirdi babam zamanında anneme. Hiçbir zaman el kaldırmadı, bağırmadı ona; bağırmadı dediğim küfretmedi filan. Ama değer vermezdi, o çok kötü bir şey yani. En kötü şey, bunu ben de yaptım zamanında. Şimdi çok iyi fark ediyorum. Karşındakine değer vermemek. Yani karşındakine değer vermemek kadar adice bir şey yok. Yani dövmekten bin beter ediyorsun ona değer vermeyince. Yani bir şey söylüyor dikkate almıyorsun. Onun konuştuğunu, onun yaptığını değerli kabul etmiyorsun ve küçümsüyorsun. (G 16)

Anneyi anlamak... Babama karşı, sözlü itirazları dışında, annem çok da direnmezdi aslında. Orası hâlâ benim için çözülememiş bir muammadır; annemin neden 22 yıl boyunca bütün bunları sürdürmüş olduğunu çözemiyorum. Çünkü evlendikleri ilk yıllarda annem memur olarak çalışıyormuş. O zaman babamın zoru ile işten ayrılıyor. Almanya'ya gittikleri zaman babam işçi olarak çalışırken annem de işçi olarak çalışıyor. İstanbul'a geliyorlar, ilk birkaç sene babam iş kurana kadar annem çok ciddi bir konfeksiyon firmasında modelist olarak çalışıyor, eve bakıyor. Bunları 30'lu yaşların ortalarında yapabiliyorken, on yıl sonra bunu yapamaz hale geldi. Ben bunu şuna yoruyorum: insan dayanamayacağı kadar fiziken ve ruhen işkence ile özgüvenini yitiriyor. Annem çok ağır şeyler gördü, günlük sıradan hakareti bir kenara bırakıyorum, her günkü evimizin içindeki terör bir yana, sürekli şiddetin yanı sıra, zaman zaman tavan yapmış olaylar da var öldürmeye varan, yaralamaya varan, birkaç kere... Bütün bunların üst üste, sürekli yaşanması ve sefalet anlarımız da oldu çok ciddi. (G 25)

Acı çeken, sıkıntı çeken kadınların yanında olmaya çalıştım... Babamın çok iyi bir ticaret kafası var; ama kazandığı parayı yemeye içmeye hovardalığa, zamparalığa harcadığı için istikrar falan yoktu. Belki de başarılı olabilirdi, ama öyle bir derdi olmadı; yani aile sorumluluğu diye bir şeyi yoktu. O zaman yaşı 50 civarındayken 20-21 yaşında sevgiliyle üç-dört yıl

süren ilişkileri de oluyordu. Babamla bunları çok konuştuk, çok standart bir açıklaması vardı. Babam kendi erkekliğinden tamamen hiçbir şüphesi olmayan, bundan emin; hâlâ öyle, 65 yaşında bir adam. Kendisinin çok yakışıklı olduğunu düşünüyor; kendisinin kadınları etkileme sanatına da sahip olduğunu düşünüyor. Ne kadar doğru bilemiyorum. Hep annemi kadın olmamakla suçladı, kadınlık görevini yeterince ifa etmemekle suçluyordu. Bundan neyi kast ettiği çok açık. Benle o kadar açık konuşmuyordu, ama ablalarımla konuştu, ablalarımla ben paylaştım bunu apaçık. Mesele şu, onun cinsel ihtiyaçlarını yeterince tatmin edemeyen bir kadındı annem. Ama ben annem açısından düşünüyorum da, karşısında böyle bir adam varken bırakın herhangi bir arzu duymayı, görmeye tahammül edemiyordu herhalde. Zaten ben küçük çocukluğumdan itibaren aynı yatakta yatarken görmedim ki onları. Ayrı yatarlardı; babam bir yatakta yatardı, annem kanepede, ya da bizle yatardı, babamla yatmazdı. Biz tanık olmazdık; ama herhalde aralarında bazen bir şey yaşanıyorsa, bu muhtemelen babamın zoru ile oluyordu veya daha da kötüsü babam anneme yüklenirdi; böyle şeyler yaşadık. Annemle oturur birlikte kafayı çekerler, annem de içince mesela gözü bulanır, babamı aslında ne kadar sevdiğini düşünmeye başlar, başka şeyler gelişir... Bunlar hep böyle oldu, bütün yıllar boyunca babamın arkasına sığındığı şey hep buydu ve ardından dayağını da bununla iddia ederdi, "bir noktadan sonra ne yapıyım" derdi. Ama şunu biliyorum, annemin genç kızlığında ve 30-40'larına kadar son derece bakımlı son derece kendine değer veren, son derece alımlı, çekici bir kadın olduğunu bir çocuk olarak bizzat ben biliyorum. 40'larından sonra bir enkaza dönüştü annem; vazgeçti ve bir daha da toparlayamadı. Babamdan ayrıldıktan sonra da bir daha gençlik döneminin o canlılığına dönemedi. Aslında annemin sonradan öğrendiğimiz öyküleri var. Yıllar sonra, annemin ilk olarak, o zamanlar sevmiş olduğu –sonradan anlatıyor– A. Amca vardı. Onunla ben 19 yaşındayken annemin yeniden bir ilişkisi başladı ve 10 yıl kadar sürdü, o vefat edene kadar. Biz çok baskı yaptık anneme evlensenize diye. O da çok acıklı bir hikâye A. Amcanınki. Eşi belli bir yaştan sonra bir ruh hastalığına yakalanıyor; evli kalmadı yani, bir yerde klinikte kalıyordu; çocukları vardı, o evlenmeyi kendisine uygun görmedi, annem de görmedi; ama aralarında on yıl süren bir ilişki oldu. O ilişkileri hiçbir zaman gizli saklı değildi, annem ben A. Amcana gidiyorum der, giderdi, ya da o bizim eve gelirdi; onlar birlikte yaşarlardı. Memnunduk yani, anneme yıllar sonra insan olarak değer veren birisi vardı. En son A. Amcanın ölmesi ile bitti o ilişki. Şöyle söyleyeyim, belirli bir yaştan itibaren, herhalde 10'lu yaşların sonunda, her olayda acı çeken, sıkıntı çeken kadınların yanında olmaya eğilim gösterdim. O davranış, 12-13 yaşlarında da babam gibi birisi olmayacağım dememle başlayan bir durum. (G 25)

Kadın rol modeller olumlu oluyor... Evde ben anneannem, annem ve ablam yani 3 kadından oluşan bir ortamda büyüdüm, en azından ilk ergenlik çağında. Ablam çok okuyan birisi idi ve bu okumaları içinde kadınlık bilinci gelişmiş 68 kuşağının bir üyesi. Üniversite okudu, Ankara'ya gitti; çok istedi üniversiteye gitmeyi ve ailemizde de ilk üniversite okuyandır. Lise çağlarından beri öğretmeninden de etkilenerek edebiyatı çok tercih ediyordu. Bir amcamız vardı öğretmen; o klasik rollere uygun davranan birisiydi ve ablamı sürekli tahrik ederdi; sen kızsın, yapamazsın falan diye. Ben daha küçüğüm; ablam, hem amcamla hem de onun çevresindeki erkeklerle çatışırdı "yaparım ederim" diye. Bu benim yaşamımda önemli bir karedir. Ablam çok kitap okuyan birisi idi, ben ona göre haytalığa daha yatkındım; o da beni sürekli kitap okumaya zorlardı. Küçük yaşlarda klasikleri, dünya edebiyatını okudum. Ama lise yıllarımda o üniversitedeyken, erkek egemen rolleri sorgulamam açısından ilk adımı attığım şey Simone de Beauvoir'ın kitaplarını, *Genç Kızlık Çağı* ve *Evlilik Çağı*'nı mutlaka okumamı istedi. Başımda durup adeta okumamı sağladı ve bu bende ciddi bir şekilde –ne anladıysam– atılımdı. Ablamla biz çok yoğun paylaşım içindeydik; 68 dönemi, şimdiye göre tabii ki daha özgürdü. Bizim o dönem cinsellik açısından konuları açmamız aile içinde imkânsızdı, tabu halindeydi. Biz ablamla bunları çok paylaşırdık; benim sevgililerimi paylaşırdık; kendi yaşadıklarını, aşklarını anlatırdı; yaşadığı cinsel deneyimin onun üzerindeki etkisini anlatırdı. Bunları paylaşabildiği insan bendim. O bir gün geldi ben bakire değilim dedi; ben de iyi dedim. Genç delikanlılar mahalle köşesinde toplanırlar, genç kız geçerken bakarlar takılırlar, göz koyarlar ya da yabancı biri geçiyorsa mutlaka tacize uğramadan geçmesi mümkün değil. Mesela bu konuda annemin böyle bir şey yapmamam konusunda çok sıkı bir tembihi vardı; en büyük argümanı da şuydu, "bak senin baban falan yok zaten, sokakta düşün ki bana, ablana yapıyorlar; onların da belki kardeşleri var, onu düşün, onlar gibi düşün; sen ne hissediyorsan onlar da öyle hissedeceği için yapma, doğru değil". Bu tabii muhalif bir tarz değil, ama genel ahlak ve namus anlayışı çerçevesinde söylenen bir şey; ama benim için olumlu bir etki yaratmıştı. Erkek arkadaşlarımla bizim eve de çok yakın bir yerde toplanıyorduk; dolayısıyla annemin, ablamın denetimi de benim üzerimde oluyordu; onun da bir koruyucu yanı vardı. Ama öbür taraftan da bir grup aidiyeti var (erkek arkadaşları ile), ben arkadaşlar arasında bu tür çatışmada genellikle pasif kalırdım; sinemaya gideriz, kızlara sarkıntılık ediliyor, ben itiraz ediyorum, ama uzlaşırdım, hani onlarla olan ilişkimi bozmamak adına. Ama bu beni huzursuz ederdi. Ama kamusal alanda da mümkün olduğunca onlardan (erkek grubundan) uzak dururdum. Birazcık annemin korkusu da var, ama ikili bir duygu, korku da vardı. (G 27)

Rol model olan mücadeleci kadınlar... 20'li yaşlarda benim için hayatımda bir teyzem vardı, ben her hafta sonu ona giderdim. O ailesindeki baskıları kıran kadınlardan biriydi, yani tüm ailenin karşı çıkmasına karşı, ağabeylerinin falan, erkek arkadaşı olan bir kadındı. Teyzem başardı bunu. (G 33)

Direnmeyen kadınlara eleştiri... Annemin karşı çıkması gerekirdi... Annemin babası ve annesi ayrılmışlar ve annem babamın çok da ideal bir eş olmadığı dönemlerde ayrılmamak konusunda kendince sebat etmiş. Bu alkol kumar vesaire gibi bir şey değil; İzmirli, kentli bir kadının bekleyeceği kadar duyarlı davranmadığı dönemlerde bile annem biraz sineye çekmiş. Ben hatta "sen bunu böyle yaptın" falan dediğimde "ne yapayım, annem babam ayrılmıştı, siz de annesiz, babasız kalın istemedim" diye bir argümanı var. Babam da biraz çabuk sinirlenen, kızan bir adamdır ama bize olsun anneme olsun şiddet uygulaması olmamıştır. Hep babamın anneme daha çok yardımcı olması gerektiğini düşünürdüm; o çok olmazdı. İlk yedi sene, benim yedi yaşıma kadar annem çalışmamıştı. Babamın annemin çalışmamasını istediğini biliyorum. Fakat sonradan o kadar ekonomik sıkıntılarımız vardı ki 80'ler işte, annem sonunda bir gün çalışmaya karar verdi ve çalıştı. Bu ailede bir faciaya neden olmadı. Babamın kadın erkek ilişkisi anlamında da müthiş özenli davrandığını söyleyemem. Annem şikâyet eden bir insan değil. Zaten aslında sorunun burada olduğunu düşünüyorum. Annem bence içine atarak yaşamış; çünkü anneme göre ideal bir çiftin yaşaması gereken şeyleri o yaşamadı. (G 31)

Annelerin yaşanmayan aşkları... Gençliğimde, babam öldükten bir-iki yıl sonra, annemin eski bir macerası olduğunu, annemi isteyip babasının vermediğini, uzaktan sevdiği biri olduğunu öğrendik. Adamın da karısı ölmüş, iki çocuğu varmış ve anneme evlenme teklif etmiş ve annem bize sormuş. Ben hatırlamıyorum. Ben "hayır" demişim, başka baba istemem falan diye. Ablamın cevabı etkilemiş, "sen bilirsin, ben üniversiteye gideceğim, kardeşimi de yanıma alırım, sen de kocanla hayatını yaşarsın" demiş. Biz annem açısından çok merkeziyiz; her şey aile için. Annem bunu tercih etmemiş. Sonra 20'li yaşlarda bir tartışma anında bizim için ne fedakârlıklar yaptığını anlatırken, saçımı süpürge ettim gibi bir şeyler söylediğinde, ablam yine kırbaç gibi bir şey söyledi anneme: "Niye çocuk lafına bakıyorsun, 38 yaşındaydın, yaşasaydın hayatını" diye. (G 27)

Erkek Egemenliği ile Yüzleşen Erkekler...

Türkiye'de erkek egemenliğinin değişik boyutlarına açıktan karşı çıkarak bunu bir politik mücadele hedefi haline getiren örgülü er-

kek grupları olduğunu söylemek zor. Bunun tek örneği yakın zamanda İstanbul'da kurulmuş olan *Biz erkek değiliz insiyatifi*.[4] Kendilerini "Toplumdaki hâkim erkeklik biçimlerine, cinsiyetçiliğe, dayatılmış cins kimliklerine ve homofobiye karşı olan kimi antiotoriter erkeklerin bir araya gelerek oluşturdukları bir insiyatif" olarak tanımlıyorlar. Yayımladıkları bildiride şöyle diyorlar:

> Bize de yüklenmiş ve zaman zaman gereklerini yerine getirdiğimiz toplumsal cinsiyet rollerini oynamak istemiyoruz. Reddediyoruz bu rolleri.
> Tecavüz etmek erkeklikse BİZ ERKEK DEĞİLİZ!
> Namus-töre bekçiliği yapmak erkeklikse BİZ ERKEK DEĞİLİZ!
> Öldürmek erkeklikse BİZ ERKEK DEĞİLİZ!
> Homofobik olmak erkeklikse BİZ ERKEK DEĞİLİZ!
> Hayatı ve sokakları kadınlara dar etmek erkeklikse BİZ ERKEK DEĞİLİZ!

Araştırma kapsamında, örgütlü gruplar içinde yer alan ya da almayan birçok erkek yüz yüze kaldıkları erkek egemenliğine karşı kendi yaşamlarında nasıl direndiklerini anlattılar:

Babam gibi olmayacağım... Bende şiddet ve kavgaya bulaşmama yönünde zaten çok doğal bir geri plan var; mesela ben içki içmeyi bile bir tabu halinden çok sonraları çıkardım. Asla ağzıma koymam, kesinlikle içmem derdim; şiddet de aynı şekilde. Erkek mekânlarına gitmeyi arzu etmiyorum; çünkü babamın sürekli bir kabadayı modeli çizmesi zaten beni çok fena uzaklaştırıyordu. Bu beni erkek dünyasından kopardı; evet, babamın hiç sakınmadan anlattığı kendi hovardalık hikâyeleri o kadar bende nefret uyandırıyordu ki, arkadaşım bir gün önce gittiği genelev maceralarını anlatırken ben tiksiniyordum bundan. Bunların arasında bağlantıyı şimdi mi kuruyorum, bilmiyorum; ama hiçbir zaman iki lise arkadaşı, porno film gösterisine gitmedik, porno dergi alıp bakmadık, bunları sevmedim ben. Futbol taraftarı olmaya hiç ilgi duymadım, bizim evde de yoktu böyle bir şey. Babamın her şeyi bana bu konuda olumsuz örnek olduğu için ben orda tamamen annemden tarafaydım. Aynı şeyleri hem babam, hem annem anlatırdı; babam başka türlü, annem başka türlü anlatırdı. Bu, o zaman maçoluğu üretecek bir çevreye girmemi engelledi. (G 25)

Demokrat erkeklik kadına benzemek mi? Babalık değişiyor olsa bile, belki orada önemli olan demokrat erkek olmasıdır. Babam da, "ben daha demokratım" diyor; fakat bu demokrat olma hali erkeklikten soyunmak gi-

4. www.bizerkekdegilizinsiyatifi.blogspot.com

bi bir şey değil; yeniden bir erkek aklı üretmeye açılıyor ve bu erkeklik aklı yeniden kuruluyor. Çünkü bu demokratlığın var olması gereken yer, anlamak, empati, kadınca olmak. Tüm bunlar çok tehlikeli şeyler. Erkekler için en büyük tehlike kadın gibi olmak. Benim en çok kullandığım laflardır bunlar, empatinin daha fazla hayatımıza girmesi gerektiği; duygu, yani incelmek, trafikte giderken "geç kardeşim" diyebilmek; yenilmeyi kabul etmek gibi şeyler. Sen tamam erkek ol, buna karşı ben kadın olmayı tercih ediyorum demek. O sayede adama bir erkek olarak başka bir mesaj da verebileceğinden ümitli olmak. Ama bu bir sürü insan için çok riskli bir şey kadın gibi durup düşünmek, demokrat olsa bile kendi oğluna karşı, sokaktaki başka erkeklere karşı böyle bir şey yapmak olmaz. Çünkü sokakta olan bir şey, orada erkekliği güçlü bir şekilde üretmeye başlıyor. (G 28)

Maço olmamak yetmez... Biz, sevgilimle ben, ilişkilerde baştan beri eşitlikçi olmaya çalışıyorduk; günlük hayatı tam bir müştereklik içinde yaşıyorduk. Erkeklik şovları, maço tavırlar ya da ucuz tavırlarım yoktu. Ama bu hiç de yeterli değil. Bunu yapınca bitmiyor, maçoluktan kurtulmuş olmuyorsun, o kadar kılcal damarları var ki bunun. Sevgi ifadelerinin parçası olan şeylerin bile derin maçoluklar taşıdığını o zaman daha iyi fark etmeye başlıyorsunuz. Mesela bir kadınla bir erkek arasındaki ilişkide, erkeğin mülk edinme davranışını bırakmasının inanılmaz sonuçları oluyor. Eğer tutarlı kalma iddianız varsa, bunun inanılmaz sonuçları olduğunu görmeye başladım. Eşcinselliğe bakışım da hiçbir zaman fobik olmadı; insan çokboyutlu yaşayabilir gündelik hayatta. Herkes her şeyi deneyimleyemese bile bunları gerçekten radikal siyasetin gündemine sokmak lazım. *Cahil Periler* filmini düşünün; kadın, ölen kocasının gay bir sevgilisi olduğunu öğrenir ve onların arasında da yakınlaşma olur. Ama sonra o yakınlaşmayı bir yerde keserler ve dost olmaya karar verirler; son derece çok çeşitli kombinasyonların olabileceğini görüyorsun. Ama bunu cinsel çeşitlilik fantezisi olarak görmemek lazım; çünkü giderek ahlak, cinsellik, ikili ilişkiler, ailenin sınırlarına varıyorsunuz. Yani bunlardan formüller çıkarmak da imkânsız, herkes kendi deneyimleyecek bunları. (G 25)

Erkekler arası dostluk... Benim bir arkadaşım vardı, erkek. O bana kadın-erkek eşitliğine dair çok şey anlatmıştı. O yüzden ben hep şunu iddia ederim, bir erkeğin toplumsal cinsiyet meselesi konusunda bir erkekle konuşması her zaman çok daha faydalıdır. Mesela şunu söylemişti, "hani düşünsene, akşamları kadınların da rahat rahat dolaştıkları bir dünya ne güzeldir". Ve ben ilk defa bir erkekten bu tür şeyleri dinlediğim için çok mutlu olmuştum ve sabah kalkıp onun evine giderdim, birlikte çıkardık, dolaşırdık, akşama kadar konuşurduk, o kadar beni mutlu ederdi ve bu beni çok rahatlatmıştı. Ve mesela hayatım boyunca en saygın bulduğum arkadaşlık ilişkim budur. Bana çok şey kattı. (G 22)

Kadınlardan çok birbirimizden korkuyoruz... Korkak yetiştiriliyor buradaki erkekler. Özgüvenleri verilmiyor, özgüven duygusu yok. Rahatsız olduğumuz bir şeyle karşılaştığımızda bile o kadar zayıfız ki. Güçlü yetiştirilmediğimiz için, çevrenin çok etkisinde kalıyoruz. Güçlü bir duruşumuz yok ve kendimize olan tutumumuz da güçlü olmuyor. Kadınların üzerine gidildiği için sistem olarak, kadınlar bunu daha fazla sorguluyor, daha fazla konuşuyorlar bu meseleleri kendi içlerinde. Ama erkekler bunu yapmıyor. Özgüven eksikliği ve korkudan ötürü erkek kümesi içerisinde durmamız gerekirse kadınlardan korktuğumuzdan daha çok bence birbirimizden korkuyoruz. Yani kendi aramızda korkumuz daha fazla. Çünkü yeterince yüzleşmiş değiliz. (OD 5)

Erkeklik bocalamaları: Karının parası "yenir" mi? Erkeklik algısının içersinde "erkek dediğin sorun çözer, korur, himaye eder" diye bir yargı vardır. O bende de var. Ergenlikte kendimi fark ettiğimden beri böyle yaşıyorum karşı cinsle ilişkilerimi. Mesela işte bir sürü maddi sorun yaşadım mesleğimin ilk yıllarında, sıkıntı yaşadım, borçlar oldu, harçlar oldu. İlk eşimle bunların hiçbirini paylaşmadım. Çünkü o sorunları ben çözmek zorundaydım. Halbuki o da avukattı ve yan yana çalışıyorduk, aynı büroda çalışıyorduk. Onun ruhu bile duymazdı ben bir sürü sorunla uğraşırdım, cebelleşirdim. Duysaydı kadınca tepki verecekti işte, erkekçe değil, kadınca tepki verecekti. Panikleyecekti, işte psikolojisi bozulacaktı, bense buna izin vermemeliydim. Bunun böyle olmaması gerektiğini fark ettiğim halde bunun erkekliğe özgü, erkekliğe hissel bir şey olduğunu fark ettiğim halde, ben kendimde bunu engelliyemiyorum. Dozunu azaltıyorum sürekli, ama bu benim bir erkek olarak yaşayışımda halen daha var. Ben ayrıldım tekrar evlendim. İkinci eşim iş güç sahibi, kariyeri var ve biz tanıştığımızda, evleneceğimiz dönemde de birazcık birikmiş parası vardı. Benim de en çulsuz zamanım o zaman, evleneceğimiz zaman. Ev eşyası alacaksın, ev tutacaksın bilmem ne. O dedi ki ben hallederim, bu konuda onun en ufak bir sorunu yok. Bunu gel de bana anlat. O bendeki bu şeyi hissediyor tabii, yani süngün düşüyor, yelkenlerin iniyor filan, ne alakası varsa. Bunu bildiğin halde bunu engelleyemiyorsun; bunu biliyorsun, kendine anlatıyorsun, kafanda cümle kuruyorsun, ama gel de bunu hayata aktar bakalım. Bu olgunlukla davran, mümkün değil. Halen daha bundan çok kaçamıyorum. Bu (eşi) şimdi para kazanıyor, benim büro da orada, oranın kirasını o ödüyor, oranın telefonlarını o ödüyor. İşte benim sekreterin parasını o ödüyor, ben de kazanıyorum ama hani minicik de olsa bir şey kalıyor içimde. (OD 1)

Erkekler sıkıcı ve duyarsız, uyum sorunu çekiyorum... Erkeklerin yüzde 90'ı böyle, bir araya gelip anlaşabileceğin adam yok. Mesela telefon açıyor eve karısına, ben geliyorum, yemek ne var? Üst düzey, okumuş adam, üniversiteyi bitirmiş filan. Böyle tipler görüyoruz. Ne var evde yiye-

cek diye telefonla soruyor, kadın da diyor şu şu şu var. Tamam, ben kebapçıya gidip bir şeyler yiyip gelirim, size de getiririm. Bunu diyen var. Mesela bir kısmı akşam eve gitmiyor, bu akşam arkadaşlarla görüşeceğiz. Onu eve haber verenler bunlar. Ama yemek sırasında haber veriyorlar. Bu da beni çok rahatsız ediyor. Hani ya insanlar belki bekliyor seni, belki senin için bir programları var, belki yemek yaptılar, daha önceden bir sor. Böyle böyle bir şey yapıyoruz, olabilir mi, gidebilir miyim diye. Ben bunu yaptığım zaman dedi ki, kılıbık adamsın, evden izin mi alıyorsun? Zor yani, erkek dünyasında ayrı birisin ve uyum sorunu çekiyorsun. (G 16)

Kadınlara karşı ayrımcılığa çareler... Şimdi ben rasyonel olarak çürütme yöntemini kullanıyorum. Yolda mesela taksiyle gidiyoruz, taksici mesela "bu kadınların hiçbirini yola çıkarmayacaksın" diyor; ben diyorum ki, "kazaların çoğunu yapan erkekler, aslında bak kadınlar ne kadar dikkatli kullanıyor, görmüyor musun?" "Atma, doğru mu söylüyosun abi" gibi yanıtlıyor. Mümkün olduğunca kadınlara yönelik klişe lafları kullanmaksızın, genel geçer kabul edilen şeyleri çürütmeye çalışıyorum, sonra onlara üşenmeden açıklamalar yapıyorum, taksici eğitme semineri çerçevesinde. Mesela diyorum ki, saçı uzun aklı kısa falan dediğinde, "yoo, öyle ezmişiz kadınları, kadınlar olmasa ne yaparız" gibisinden, onun anlayabileceği dilden bir şeyler söylemeye çalışırım. Kendi ailemde tartışma başlatmaktan hiç çekinmem, sustururum. Dinin birtakım getirmiş olduğu baskıları, hiç de çekinmem, "Kuran'da böyle bir şey yoktur" derim. O yüzden annem hep "gene bizim oğlan başladı" der. Takside aydınlatma projelerimin bir sonucu olup olmadığını bilmiyorum. Sadece şunu yapabilirim, hayatında beş dakika başka bir hayat teklifi ona sunabilirim. (G 31)

Cinsiyet Eşitliği İçin Erkek Hareketi: Şiddet Karşıtı Erkekler

Erkeklerin farklı cinsellikler ve toplumsal cinsiyetler arasındaki adaleti gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelerek yaptıkları faaliyetler dünyada önemli politik hareketlerden biridir. Dünyanın birçok yerinde erkekler politik gruplar ve ilişki ağları içinde, çoğu zaman kadınlarla da dayanışarak, cinsiyet eşitliği için farklı mücadeleler yürütüyorlar. Son 30 yılda erkekler tarafından kurulan bu tür gruplar çeşitli kampanyalar yaparak uluslararası destekler oluşturup şiddet karşıtı somut adımlar atmayı başardılar.

1970'lerde ilk ortaya çıkmaya başladığından beri cinsiyet ayrımcılığını yok etmeyi amaçlayan erkek gruplarının önemli bir odağı, erkeklerin kadınlara karşı uyguladığı şiddetin engellenmesi ol-

du. Kadınlara karşı şiddet cinsiyet adaletsizliğinin temeli olduğu gerçeğinden hareket eden bu erkek örgütlenmeleri, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümüne yol açan aile içi şiddeti ve genel olarak kadınlara yönelen şiddeti durdurmak için çeşitli yollar deniyorlar. Kadınlara yönelik şiddeti durdurmayı amaçlayan erkek hareketi 1990'lı yıllardan itibaren daha da yaygınlaşarak dünyaya yayıldı. Bu erkek hareketi erkeklerin "erkek şiddeti"ni durdurmak konusunda sorumlu olduklarını kabul ederek, önce tek tek kendi hayatlarındaki şiddeti yok etmeyi hedefliyorlar; dahası bunun da ötesine geçerek, kamusal ve kolektif bir eylem alanı yaratarak kadınlara yönelik erkek şiddetini engellemenin yollarını arıyorlar. Şiddet karşıtı erkek hareketi kamusal tartışmaları örgütlemek ve şiddete karşı bir kamu bilinci geliştirmek amacıyla değişik eylemler yapıyor, yürüyüşler düzenliyor; şiddet kullanan erkeklerle birlikte grup çalışması yapıp şiddete yol açan erkeklik hallerini içerden dönüştürmeye çalışıyorlar; okullarda, cezaevlerinde ve işyerlerinde çalışma grupları, eğitim programları düzenliyorlar ve çoğu zaman kadın örgütleri ile de birlikte çalışıyorlar.

Erkeklerin şiddet karşıtı örgütlenmesinin en bilineni *Beyaz Kurdele Kampanyası* (White Ribbon Campaign), 4 kıta ve 35 ülkede faaliyet gösteren, şiddete karşı erkekleri harekete geçmeye çağıran bir kampanya.[5] Kanada'nın Montreal kentinde bir kadın sığınma evinde 14 kadının katledilmesinin 2. yıldönümü olan 1991 yılında başlatılmış; ABD, Avrupa, Afrika, Latin Amerika, Asya ve Avustralya'da yeni yeni ortaya çıkan erkek gruplarıyla genişleyerek dünya çapında bir eylemliliğe ulaşmış bir örgüt. Erkeklerin, kadınların maruz kaldıkları erkek şiddetine karşı çıkmaları için cesaretlendirilmesine çalışıyor; erkekler beyaz kurdele takarak, kendileri hiçbir zaman kadına karşı şiddet uygulamayacaklarına, uygulanan şiddeti

5. Türkiye'de Beyaz Kurdele, *Hürriyet* gazetesi ve UNFPA'in birlikte düzenlediği Beyaz Kurdele Kampanyası için bkz. www.whiteribbon.com. Bu kampanyada dağıtılan broşürlerde şöyle deniyor:

"Kadına karşı şiddeti önlemek üzere kampanya: Erkekler işbaşına!
Çocuklarınızın sorumluluğunu paylaşın...
Bebeğinizin bakımını üstlenin...
Hamile eşinize destek olun...
Kızlarınızı okula gönderin..."

kabul etmeyeceklerine ve buna karşı sessiz kalmayacaklarına söz veriyorlar. *Beyaz Kurdele Kampanyası* aynı zamanda eğitim stratejileri geliştiriyor, babalar yürüyüşü düzenliyor, kadın örgütleri için fon artırıcı çalışmalar yapıyor. Kampanyalardan elde edilen gelir, kadın savunuculuğu programlarına, şiddet mağdurlarına ve kurbanlarına gönderiliyor (Flood 2003a).

Uluslararası kampanyaların yanı sıra, neredeyse bir düzine ülkede erkeklerin kadınlara karşı uyguladığı şiddeti sonlandırmaya yönelik çalışan erkek grubunun varlığı biliniyor. Örneğin Hindistan, Mumbai'de Men Against Abuse and Violence (Taciz ve Şiddete Karşı Erkekler) grubu aile içi şiddete odaklanmış gönüllü bir örgüt. Orta Amerika'da aile içi şiddete karşı kampanyalar yürüten Puntos de Encuentro (Buluşma Noktaları) ve Men Against Violence (Şiddete Karşı Erkekler) örgütleri erkekleri eşlerine saygı göstermek, aile içi çatışmaları barışçı şekilde çözümlemek ve aile içi şiddete karşı mücadelede yardımlaşmak için geniş bir eğitim kampanyası sürdürmüş. Şubat 2000'de Namibya'da toplanan "Kadınlara Yönelik Şiddete Karşı Erkekler Konferansı"nda Malavi, Kenya, Güney Afrika ve Zimbabwe'den erkek grupları cinsiyet temelli şiddete karşı bir araya gelerek stratejiler ve deneyimler konuşmuşlar. Avustralya'da Men Against Sexual Assault/MASA (Cinsel Saldırıya Karşı Erkekler) yine önemli ve etkin bir başka örgüt.

Şiddet karşıtı erkek hareketlerinin en güçlü olduğu yerlerden biri olan ABD'de 100'ü aşkın erkek grubu var: *Men Overcoming Violence/MOVE* (Şiddetle Baş Eden Erkekler), *Men's Resource Centre* (Erkek Destek Merkezi), *Men Can Stop Rape* (Erkekler Tecavüzü Durdurabilir) bunlardan birkaçı. 1999 Kasımında *Men's Resource Centre* tarafından yayımlanan tam sayfa bir ilanda yer alan şu cümle çarpıcı: "Tüm erkekleri eril şiddet kültürünü reddetmeye ve kadınlar için, erkekler için ve çocuklar için iletişime dayalı bir işbirliği kültürü yaratmaya davet ediyoruz" (Flood 2003a; 460).

Şiddet karşıtı erkek grupları şiddetin engellenmesi için stratejiler geliştirmişler. Engelleme stratejisinin amacı ilk elden erkeklerin şiddete yatkınlığını azaltmak. Bunu yapmak için şiddeti destekleyen inançların, değerlerin ve söylemlerin farkına varılarak karşı çıkmak, şiddeti yüceltен eril iktidar ilişkilerine karşı çıkmak gerektiği ve alternatif olarak şiddet karşıtı olan, cinsiyet eşitliği içeren bir

erkeklik, toplumsal cinsiyet ve erkek kişiliği örnekleri inşa etmek amaçlanıyor. Yakın zamanlarda *Erkekler Tecavüzü Durdurabilir* tarafından düzenlenen "Gücüm, incitmek için değil" kampanyası buna bir örnek olarak verilebilir. "Güç kampanyası" süresince liselerde konferanslar verilmiş, okul ve otobüslere posterler asılmış, okul eğitmenleri ve çalışanları için elkitapçıkları hazırlanmış ve bir de gençlik dergisi yayını gerçekleştirilmiş. Bu faaliyetlerde erkeklerle kadınların arasındaki ilişkilerde şiddeti azaltmak, cinsel ilişkilerde birbirine saygılı olma ve karşılıklı rızayı gözetmeyi cesaretlendiren bir içerik oluşturulmuş.

Şiddetle mücadelede hem şiddeti uygulayan hem de şiddete maruz kalmış insanlarla çalışmak gereği vurgulanıyor. Bazı şiddet karşıtı erkek grupları, doğrudan şiddet kullanan erkeklerle çalışmayı etkin buluyor; özellikle şiddet kullanmaktan suçlu bulunmuş, hapishaneye girmiş erkeklerle çalışarak danışma grupları oluşturuyorlar ve bu gruplarda gönüllü olan ya da mahkeme kararı ile katılıma zorunlu tutulmuş erkeklerle çalışarak onları kendi şiddetleriyle yüzleştirmeyi amaçlıyorlar. Şiddet karşıtı eğitimin önemli bir amacı, erkek çocuklarının ve yetişkin erkeklerin şiddet içeren erkeklik değerlerine karşı dirençlerini geliştirecek yöntemler oluşturmak olarak tanımlanıyor.[6]

Erkeklerin şiddet karşıtı çalışmaları birçok yeni yöntemi geliştirerek uygulanabilir hale getirmiş. Örneğin Hindistan'da erkeklerin kadınlar üzerine şiddetini gösteren filmler kullanılmış. Güney Afrika'da "Gerilla Tiyatrosu" barlarda dolaşarak tartışmalar örgütlemiş. Kamboçya'da erkekler için toplum merkezlerinde broşürler dağıtılmış. Amerika'da "Amerika Baştan Başa" adlı bir yürüyüşle toplumsal bilinç yaratma amaçlanmış. *Tecavüz Karşıtı Eğitim*, üniversite kampüslerinde özellikle Kuzey Amerika'da yaygınlaşmış ve *Kampüs İçi Tecavüzü Engelleme Programları*'nda, yaşıt erkek öğrencilerin eğitmen olarak kullanılmasında başarı sağlamış.[7]

Şiddet karşıtı erkeklerin oluşturduğu yöntemlere bakınca "teca-

6. Kendine yakın kadınlara şiddet kullanan erkeklerle yapılan önemli bir çalışma ve sonuçları için bkz. Hearn 1998.

7. Şiddet karşıtı hareketin örnekleri üzerine bir tartışma için bkz. Flood 2005, 2006a.

vüzcü erkek terapisi", "silahsızlanma siyaseti", "barış inşası", "şiddetsizlik eğitimi" gibi adlar altında tanımlanan eylemleri görüyoruz (Connell 2002b). Şiddet kullanan erkekler hakkında yapılan araştırmalar yeni yeni bilgilere ulaşmayı sağlıyor. Örneğin erkeklerin egemen erkek değerlerine rağmen, korkularını söyleyebildikleri ortamlarda eril şiddetin azaldığı saptanmış (Collinson ve Hearn 2005).

Erkeklerin şiddet karşıtı çabalarını destekleyen bir faktörün feminist kadın örgütleriyle işbirliği olduğu vurgulanıyor. Burada anılan birçok erkek örgütü feminist kadın örgütleri ile işbirliği yoluyla kendi stratejilerini geliştirmiş. Bu örgütlerin hangi tür bir feminizme dayanması gerektiği uzun bir tartışma olmakla birlikte, günümüzün şiddet karşıtı erkek gruplarının, pro-feminist erkek faaliyetlerinin daha genişleyen ağlarının bir ürünü olduğu söylenebilir. Örneğin NOMAS (Cinsiyetçiliğe Karşı Erkekler Ulusal Organizasyonu, ABD), *Avrupa Pro-Feminist Erkekler Ağı, Değişim İçin Erkekler Ağı* (İngiltere) gibi örgütler buna örnek gösterilebilir. Erkeklerin, şiddet karşıtı kadın grupları ile işbirliği yapması çok hayati önem taşıyor ve bu işbirliğinin yarattığı tartışma, eleştiri ve karşılıklı öğrenme süreci erkek örgütlerinin baskıcı erkeklik davranışları ile yeniden uzlaşmasını engelleyerek, şiddeti durdurmak konusunda erkek ve kadın çıkarlarının ortaklığını gösteren bir tavır sergileyebiliyor.

Öte yandan cinsiyet farklarına dayalı toplumsal ilişkilerden birçok erkeğin doğrudan maddi kazanç elde ettiği ve bundan vazgeçmenin kolay olmadığı ortada. Özellikle erkeklerin kadınların sunduğu ev içi hizmetlerinden karşılıksız yararlanıyor oluşu ve bu ayrıcalıklardan vazgeçmeye karşı gösterilen direnç bunun tipik örneği. Bu tür dönüşümlerin bazı erkeklerde kimlik sorunlarına yol açtığı ve "kadınlaşacağı" korkusu ile bu tür eğilimleri desteklemedikleri araştırmalar sırasında da açığa çıkıyor.

Geliştirilebilecek çalışma ve programların çeşitliliğine rağmen genellikle şiddet uygulayan erkeklere, genç erkek çocuklarına ve okul öğrencilerine, üniversite kampüslerindeki genç erkeklere yönelik eğitim programları stratejik olarak en yaygın kullanılan yöntemler. Öte yandan değişimi en zor, ama değiştiğinde hızlı tetikleyici olacak erkek egemen kurumları merkeze alan çalışmaların gereği özellikle vurgulanıyor. Bunun için hükümet ve kamu politika-

larının şiddete karşı erkekleri duyarlı kılacak ve ev ile iş yaşamı arasındaki dengeyi daha eşitlikçi tarzda düzenlemelerini kolaylaştıracak politikaların geliştirilmesi talep ediliyor. Bu çalışmalar sırasında özellikle kadın örgütleriyle birlikte çalışmanın önemi vurgulanıyor (Connell 2003; 15-27). Erkeklerin cinsiyet eşitliği ve şiddete karşı çalışmalara katılmasını amaçlayan spesifik programlar "babalık eğitim programları", "şiddet karşıtı erkekler için programlar", "cinsel ve üreme sağlığı programlarına erkeklerin katılımını sağlamak", "okul ders programlarında erkeklik rol klişelerinin değişimini sağlamak", "cemaat temelli programları özellikle şiddete karşı desteklemek" gibi başlıklarla ele alınıyor.[8]

Değindiğimiz birkaç örnek dışında, Türkiye'de şiddete karşı çıkan erkeklerin kendi aralarında geliştirdiği bir örgütlenme ve politik stratejiler tartışması olduğundan bahsetmek pek mümkün değil. Yine de şiddete karşı gelişen bir direnme ve değiştirme deneyiminin varlığından bahsedebiliriz. Bunlara iyi bir örnek aşağıda:

Ben pro-feminist ve antimilitarist bir erkeğim... Kadın hareketi yükseliyorken bu süreci daha bilinçli sorgulayarak daha farklı baktığım bir dönem yaşadım. Feminist bilince sahip ve haklarını sonuna kadar koruyarak ilişkilerini ona göre düzenleyen kadınlarla beraber çalışmak da benim için şans oldu. Hâlâ da devam ediyor beraber çalışmamız. O süreç de benim için kendimi sorgulayıcı ve öğretici oldu; onların benden, benim onlardan öğrendiğim bir dönem oldu. Ben bu çalışmaları sürdürürken bir anti militarist dernek kurduk, şu anki noktama da o dernek sürecinde ulaştım. Yurtdışındaki barış hareketleri ve anti militarist gruplarla ilişkilerim oldu. Onlarla tanıştık ve yabancı arkadaşların varlığı özellikle kadın-erkek eşitliği konusunda, bütün muhalifliğimize, solculuğumuza rağmen, kendi içimize dönüp bakmaya yol açtı. O kapalı çevre içinde kendimizi görmemize imkân sağlayan bir pencere açtı. Almanyalı kadınlar çok farklı; erkekler de çok dikkatli özenli olmaya çalışıyorlar. Çarpıcı; ha ikaten insanlar toplumu ne kadar sorguluyorlar ve bunu bir fantezi olarak görmüyorlar. Bu deneyim düşünmemi sağladı. Onlarla yaptığımız toplantılarda kadınların rollerinin çok daha farklı olduğunu; az olmalarına rağmen ciddi ağırlıklarının olduğunu gördüm. Bu arada eşcinsellerle ilişkiler de benim için önemli bir

8. Erkeklere yönelik programların içerikleri, çeşitleri ve özellikleri için bkz. Connell 2003; Berkowitz 2004; Kaufman 2003; Karlsson, Karkara ve Malik 2004.

deneyim oldu. Bu arada da bizim derneğimizin içinde biz bütün bu politik işleri yapmaya çalışıyoruz ve kadın sayısı artıyordu. Hatta bir süre sonra aslında bir feminist grup oluştu; daha çok kafa yormaya başladık. Ama orada tersten bir baskılama da söz konusu oldu. Benim gibi düşünen birkaç arkadaş da, şöyle bir şey söyledik: "Sol camiada geleneksel rollerin dışında kalmaya çalışan erkeklerolarak çok zor durumdayız. Çünkü ne o tarafa gidebiliyoruz; orada o tür erkeklerin sohbetinden bir şey almamız mümkün değil. Ama burada da bazen bizim kadın arkadaşlar çok garip davranıyorlar ve her şeyi çok sorguluyorlar, bizim bütün iyi niyetli çabalarımızı desteklemek, kanalize etmek gibi bir şey yapmıyorlar, nerde bizim yerimiz?" gibi ciddi sıkıntılar yaşadık. Bu bizim kafamızı meşgul eden bir sorun oldu. Beraber olduğum kadın da bu gruptaydı. Biz bir sorun olduğunda yüksek perdeden tartışırken o bu sorunlara ayna tutuyordu, gözüme soka soka. Evde de yani feminist vardı. (G 27)

Egemen erkekliğe karşı kurulmuş erkek gruplarındaki erkeklerin değişim deneyimleri üzerine yapılmış az sayıdaki araştırma örneklerinden önemli şeyler öğreniyoruz. Bu araştırmalardan birinde (Irvine ve Klocke 2001) gruptaki erkeklerin temel amacının cinsiyetçi davranış ve düşünüşe son vererek kendilerini yeniden inşa etmek olduğu belirtiliyor. İlaveten, "erkeklerin kardeşliğine dayalı" bir ortam yaratmak istedikleri ve erkeklere hegemonik erkeklikten başka alternatifler sunmayı amaçladıkları da vurgulanmış. Gruptaki beyaz, heteroseksüel ve orta sınıfa mensup erkekler karşı oldukları temel sorunu kadınlar ve erkekler arasındaki "karşılıklı birbirine bağımlı olma" (*codependency*) olarak tanımlamışlar. Bu davranışın kişiselliği yok eden, kontrol ve bağımlılık sorunlarına yol açan, kendine güveni ortadan kaldıran bir yabancılaşma hali olduğunu söylüyorlar ve bunun değişmesi ile erkeklerin ve kadınların özgürleşeceğine inanılıyor. Erkeklerin özgürleşiminde iş ve özel hayatın farklı iki dinamik olduğuna işaret ediyor gruba üye erkekler. İş dünyasının erkekler arası rekabete dayalı tarzından şikâyetçiler; rekabetin sadece şirketler arasında değil, imajlar arasında da hüküm süren bir durum olduğunu ve bunun erkekleri çok hırpaladığını vurguluyorlar. İş dünyasında başarılı, şık, beyaz, heteroseksüel, sportif "işadamları"nın egemen imgeyi temsil ettiğini ve buna uymak için bütün diğer erkeklerin de kışkırtıldığını söylüyorlar. İş dünyasında erkeklik başarı üzerinden kuruluyor ve başarısızlık, erkeklik dünyasından dışlanmaya açılan bir kapıya işaret ediyor. Bu

dünyada, ne kadar zor olursa olsun bir işin "üstesinden gelmek", erkeklerin temel görevi olarak ele alınıyor. Sadece işlerin değil, özel ilişkilerin de --özellikle de kadınlarla olan ilişkilerin– üstesinden gelmek zorunlu. Bu bağlamda araştırmaya katılan boşanmış erkekler kendilerini evli arkadaşları karşısında yalnız ve dışlanmış hissettiklerini kaydetmişler. Erkeklik hem iş yaşamında hem özel ilişkilerde, iki alanda birden başarılı olmayı gerektiriyor. Bu erkeklik başarısı hem "beceri" hem de "denetim yeteneği" ile ilintili. Erkekler bu dünya içinde mümkün mertebe başarısızlıklarını saklamak eğiliminde oluyor. Neredeyse "başarı olmadan erkeklik de olmaz" gibi bir durum söz konusu. Erkeklerin başarısızlıklarını saklama eğilimleriyle mücadele etmeleri, başarısızlığın "erkeklik yitimine" dönüşmemesi gerektiği konusunda kendilerini eğitmeleri; katılımcı erkekleri basamak basamak ilerleyen bir tür gelişim programı içinde kendi başarısızlıklarıyla yüzleşerek erkeklikleri üzerinde düşünmeleri için bir başlangıç noktası oluşturmaya çalıştıkları belirtiliyor.

Egemen erkeklik değerlerine karşı bilinçlenme gruplarında herkesin "dışlanma korkusu olmadan" ve demokratik bir biçimde birbirini dinlemesi, grubun belirli bir liderinin olmaması, eleştiri ya da yadsıma yerine "paylaşım"ın ön plana çıkarılması geleneksel erkeklik anlayışına meydan okuyan deneyimler olarak sunuluyor. Bir katılımcı erkeğin deyişiyle "Hayatın bir rekabet olmadığı"nın fark edilmesini sağlama önemseniyor.

Geleneksel erkeklik anlayışına meydan okuma yollarının bir diğeri ise kadınların ciddiye alınmasını sağlama olarak tanımlanıyor. Erkeklerin bazıları "kendilerine ilgi gösteren ilk kadınla evlenerek diğer erkeklere kendilerini ispatladıklarını" söylüyor. Bu tür erkekler için baba rolü çok belirleyici oluyor ve kadınlar da erkeklerin "erkekliklerini kurtarma aracı" haline dönüşüyor. Bu tür erkek gruplarında erkeklerin kadınlara karşı babaları gibi değil, arkadaş gibi davranmak gerektiğini öğrendikleri de iddia ediliyor (*a.g.y.*, 40-1). Bu tür erkek gruplarının hoşgörü, duygusal farkındalık, birbirini dinleme, başarısızlıkların kabulü gibi ilkeleri işlevsel kılarak erkeklere geleneksel erkeklik anlayışından uzaklaştırmak yolunda önemli bir kazanım sağladığı görülüyor. Bizim araştırmamızda da benzer bir erkek grubuna katılmış olan bir erkek deneyimlerini şöyle anlatıyordu:

Egemen erkeklik değerlerine karşı erkek duyarlılık grubu... Kadınlar bir grup kuruyordu, biz de bir erkek grubu kursak, diye konuştuk; onun nüvelerini oluşturmaya çalıştık. Ama o günün koşullarında da derneğin bir grup oluşturacak kadar çalışma potansiyeli, kapasitesi yoktu; bir olumsuz süreç yaşanıyordu çünkü. 2002 yılında sekiz-dokuz kişi bir erkek duyarlılık grubu oluşturduk. İlk toplantımızı 8 Mart'ta yaptık. Ayda bir bir araya gelmeye çalışıyorduk. Çok düzenli olmadı. Kadın arkadaşlar bize, "hadi ya, siz konuşamazsınız; ya politikaya başlarsınız, ya da futbol gelir, en sonunda belki kadınlar üzerine konuşursunuz" derdi. Başlangıçta konuşuyorduk, ısınma turları oluyordu; biraz da alkolün etkisinin artması gerekiyordu. Bütün bu duyarlılıklara rağmen, hepimizin farklı düzeyleri olsa da, herkesin bir duyarlılığı var, özel şeyleri açmak falan çok zor oluyor; biz hakikaten tam işin içine giremedik. Biraz biraz konuşuyorduk, ya gece bitiyordu. Sonra giderek esasına girme zorluklarından, biraz da tavsadığından, arası açılmaya başladı. Son birkaç toplantıda da, konu bir yerde kalmış, biz eğleniyoruz pozisyonuna geldi. Daha sonra evlerde toplanıldı; kadınları da çok karıştırmadan, çoğumuzun elinden iş de geliyor, yemek falan işlerini yapıyoruz; kuru fasulyeler pişiriyoruz; "Arkadaşlar bunu yer misiniz, yemez misiniz", buna dönüştü. (G 27)

Türkiye'de şiddete karşı erkek deneyimleri de ilginç örnekler sunabiliyor. Örgütlü bir erkek hareketinden bahsedilemese de tek tek şiddete karşı direnen erkeklerin anlatımları var:

Ben şiddete karşıyım, ben kavgasız hallederim... Kavga içinde kaldım, ama vurduğumu hatırlamıyorum; daha çok dayak yedim, ama çok kavga etmedim. Tek başıma kavgasız halledebiliyorum, bunu gördüm. Sorunun ne olduğu önemli değil, konuşabiliyorum, sakinleştirebiliyorum; haklıysam da haksızsam da şiddete dönmeden sorunu çözebiliyorum. Ama birkaç kişi olunca bunu çözmek çok zor oluyor. Zaten psikopat değilse, normal durumlarda, küfürle sözle girişmiyorsa, ne kadar sert olduğunuz önemli değil. Bir tarafın bunu halledebilecek durumda olması sorunu çözüyor. Şiddet insanın içinden gelebilir ve bu doğal bir şey olabilir, ama bunu hayata geçirmek insani tercihtir. Çok insana vurmak istedim bugüne kadar, öldürmek istediğim insanlar bile oldu, hiçbirini yapmadım, hiçbirine vurmadım. (G 21)

Şiddete maruz kalan da uygulayan da kurban... Şiddete maruz kalan kişi değil sadece kurban olan. Şiddeti çıkaran kişi de kurban aslında. Toplumun kurbanı ikisi de. Çünkü o kişinin o şiddeti çıkarmasında bir sürü neden var. İki taraf da edilgen aslında, yani bir şeyin kurbanı. (OD 5)

İroni ile şiddeti dışlamak... Ben korkak bir adamım yani, kavga etmem, yani çok kaçınırım kavga etmekten (*ironik bir dil*). (G 3)

Solculuk Erkekleri Değiştirir mi?

"Solcu" olmanın toplumun ayrımcılığa uğramış ve dışlanmış her kesimi için eşitlik ve özgürlük istemek ve bunu savunmak anlamına geldiği konusunda geniş bir kesim hemfikirdir. Ama dünyadaki "sol" deneyimlere bakarak bu bakış açısının aynı zamanda zorunlu olarak kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri kapsamadığı ve bu konuda solculardan sorgusuz sualsiz bir duyarlılık beklenemeyeceği konusunda da geniş bir görüş birliği vardır. Türkiye'de kendine "solcu" diyen erkeklerin kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik meselelerine, diğer erkek kesimlerine göre daha duyarlı oldukları ve bazılarının zaman zaman hegemonik erkeklik değerlerini sorgulayarak daha "insancıl" bir erkeklik kimliği talep ettiğini söyleyebiliriz. Bu arayışın neden kendine solcu diyen bütün erkekler için geçerli olmadığını ve onlar içinde sadece "bazıları"nın böyle bir arayışı ve sorgulamayı kendi siyasal görüşünün gereği olarak kabul ettiğini tartışmak gerekir. Bunun nedenleri, solcular ve feministler arasında temel bir tartışma konusudur. Bu tartışmalara girmeden bizim araştırmamız kapsamında görüştüğümüz kendine "solcu" diyen erkeklerin konu ile ilgili kendi deneyimlerini anlattıkları görüşlerine yer vermek isterim. Bu anlatımların bize gösterdiği şey doğrudan solcu olmanın cinsler arası eşitlik ve daha "şiddetsiz" bir erkek olmak konusunda otomatik bir duyarlılık geliştirmediğidir. Kadınlara karşı daha eşitlikçi ve erkeklik kışkırtmalarına karşı daha sorgulayıcı bir bakış açısı geliştirmiş erkeklerin, bunu aile üyelerinden, eğitim kurumlarından, hayatlarında onları etkileyen feminist kadınlardan ve diğer eşitlikçi ideolojilerden etkilenerek geliştirdiklerini görüyoruz. Bunu sorgulamaya çalışan bir erkeğin düşüncelerine bakalım:

Devrimci erkekler nerede?[9] Bunca zamandır biz erkeklerin cafcaflı sözlerle dile getirdiği (ve gözardı ettiği) kişisel ve kolektif saçmalıklar arasında bata çıka ilerlemeye çalışan başka erkeklerin de var olduğunun bilinmesini istiyorum. Erkek egemenliğine karşı mücadele eden kadınlar tara-

9. "Devrimci erkekler nerede? Hevesli bir müttefikten inkâr, suçluluk, sahiplik ve eylem üzerine düşünceler", www.bgst.org/keab/revolutionary.asp.

fından ve yine bu mücadele içinde olan kadınlara yönelik olarak yayınlanan pek çok makale, elektronik dergi, dergi ve web sitesi olduğu halde, erkekler genellikle sessiz kalıyorlar. (...) Bu yazı, gerek kendi tavırlarını gerekse hayatlarındaki diğer erkeklerin tavırlarını değiştirmeye çalışan erkekler içindir. Bu yazı, erkek egemenliğine bir son vermeye ve erkek ayrıcalıklarından sıyrılmaya çalışan erkekler içindir. (...) Devrimci erkekler nerede? Kendi ayrıcalıkları hakkında kendilerine zorlu sorular soran, cinsiyetçi düşünme biçimlerinden sıyrılmaya çalışan ve kendi eylemlerinin sorumluluğunu alan erkekler nerede? Erkek egemenliğiyle mücadele eden erkekler nerede? Son zamanlarda bir erkek olarak, özellikle de feminist müttefiki olmaya hevesli (henüz bu hedefime ulaştığımı iddia edemeyen) bir erkek olarak, kendi erkek kimliğimle gittikçe şiddetlenen bir mücadele içindeydim. Erkekler sahip oldukları değer ve davranışları nasıl edinirler? "Erkekçe" davranmak için nasıl sosyalleşiyoruz ve bu "erkeklik" kavramı nereden geliyor? (...) Erkek egemenliğine karşı olduğunu iddia eden herkesin, neden erkeklerin toplumun her alanına hâkim olduğunu da kendisine sorması gerekir. Neden aynı işi yapan kadınlardan daha fazla para kazanıyoruz? (...) Neden kadınlar hâlâ ev ve çocuk bakımı işlerinin neredeyse tamamını yapıyor? Neden hâlâ bu işler "gerçek" bir iş olarak görülmez? Neden baskı, hiyerarşi ve tahakkümün her türlüsüne karşı hareketler bile erkek hâkimiyeti altındadır? Neden her 45 saniyede bir kadın tecavüze ya da cinsel saldırıya maruz kalır? Bunlar, feminist müttefiki olmaya aday olanların kendilerine ve çevresindekilere sorması gereken sorulardır. Bunun güç, fakat zorunlu bir yolculuğun ilk adımı olacağını umuyorum.

Araştırmamız kapsamında görüştüğümüz "solcu" erkeklerin anlatıları bize bu konuda çok şey söylüyor:

Solcu ama babam annemi çalıştırmamış... Siyasi tercihler de çok önemli. Ailem dahil, bir klasik gelenek içinde, hem de Marksizan bir çevrede yetiştim. Babam hukuk fakültesi mezunu. Doktora için Fransa'da kalmışlar, gelmişler. Çok sonra öğrendim ve çok da şaşırdım; annem çalışmak istemiş ve babam izin vermemiş. Bu duruma şundan şaşırdım çünkü benden dört yaş büyük bir ablam var, ben babamın ablama karşı ne kadar hoşgörülü davrandığını, onun erkek arkadaşları ile ilişkilerinde hiçbir zaman engel olmadığını biliyorum. Ama anneme karşı öyle değil, annemin içinde ukde kalmış. Ama annem de, köşesine geçip oturan bir kadın olmamasına rağmen, uzun süre mücadele etmiş, avukatlık yapmış. Son sınıfa gittiğim günlerde artık ne olduysa annem avukatlık stajına gitti kaç yaşında. (G 30)

Devrimci erkeklik ve şiddet... Sapına kadar erkek, devrimciler hep erkekti; devrimci ahlak zabıtası olan bir yerdi orası. 75-81 arası, ben bayağı solcuydum; gençlik derneğindeydim ve habire insanlarla bunlar üzerinden

kavga ederdik, yani işte dayak yerdik; delikanlıydık. Devrimci olduğumuz zaman "seçim yasakları içinde dernek amblemi kullanamazsınız" dediler, bizim afişlerimizi yırttılar, biz de dövdük onları; tekme tokat girişiyorduk. Sevişen, öpüşen çiftlere karşı devrimci ahlak zabıtası onların kollarını bacaklarını kırar, döverlerdi yakaladıkları zaman. Gerekçe şuydu: "Bunlar devrimci ilişkiye uymaz; devrimci kutsal mücadelemiz yanında böyle şeyler biyolojiktir, insani değil, hayvansal bir şeydir; halkımıza, işçilere falan, ayıp oluyor; halkımız gibi olmak gerek." Yeni kentlileşmeye başlayan ama muhafazakâr değerleri olan bir halk. Bu dövme olayları artınca "Biyolojik İlişki" diye bir bildiri çıktı; bir akşam toplanıldı, bu mesele tartışılacak, 77 yılında. Bizim yurtta Dernek adına, bu bildiri üzerine görüş belirteceğim, mevzuu bu. "Böyle saçma bir şey olmaz, nasıl insanlara bu yapılır", diyoruz, ama, "sadece üslubunu eleştirebiliriz" dendi; çok iyi hatırlıyorum. O gün, inanmadığım bir şeyi anlattım ben orda: "Doğrudur, bu tip şeyler dikkat edilmesi gereken şeylerdir, ODTÜ kalemizdir; yani bir yandan üslubun daha yumuşak olması gerekir" gibi bir şey demiştim, ne şiş yansın ne kebap türünden. Tam boyun eğiyorsun işte. Yani devrimciliğin içinde özgürlükçülük, bireyin özgürlüğü falan gibi hikâyeler yok. (G 28)

Sol örgütlerde cinsel ahlak... Lisedeyken solla tanıştım. Kendini solcu bir örgüt olarak sunan örgütün aslında üst ve orta kademesi son derece elit insanlardan oluşuyor, parti içinde siyasi ideolojik birlik "gender" bileşkesinin ortaya çıkmasını neredeyse engelliyordu. Yoldaşlık adına onun karısı bilmem ne abla, meğer çöpçatan olarak görevlendirilmiş ve partide endogami ayarlıyor. 12 Eylül oldu, parti yoluyla evlendirilmiş diye bir boşanma furyası oldu: siyasi otorite olmanın yanı sıra bir de sosyal otorite. Partiden bir gün bir yazı geldi: "Bilmem ne partisinden bir kız bizim partiden bir adamla evlenecekmiş, onay veriyor musunuz" diyor. Tanıyorum da o kızı. Partiler arası diplomatik sorun haline de geliyordu. Bugün gülüyoruz, ama o zaman boyun eğiyorduk büyük ihtimalle. İkinci hatırladığım, bir adam, yine partili, partiden başka bir evli kadınla ilişkisi olmuş ve çok kötü bir şekilde teşhir ettiler adamı; adamı partiden attılar. Kadına bir şey olmadı, ikisi de partili, adam bekârdı. Aynı durumda, gazetede çalışan bu sefer bekâr bir adam var; evli bir kadınla ilişkisi oldu. Bekâr adama parti hiçbir şey yapmıyor, sonra kadının kocası şikâyet ediyor, "bu adam benim karımı ayarttı" diye, yine bu adama hiçbir şey söylenmiyor; söylenen şu, "el ele tutuşmayın", önerilen o. Çok sonra öğrendim bütün bunları, kızın üzerine çok gitmişler; iki erkeğe bir şey yapmamışlar, müthiş bir ikiyüzlülük var ortada. (G 30)

Benim sol dünyamda cinsiyet farkı yoktu... Bizim içinde bulunduğumuz sosyal ortamda cinsiyet faktörünün çok da olmadığını düşünüyorum; bir şekilde bizim için kayboldu orada. Hepsi benim için bire bir ilişki kur-

duğum, eşit arkadaşlarım; hiçbirini cinsel obje olarak hatırlamıyorum mesela. Orada biz grup halinde ders çalışırdık üniversite döneminde. Hep karma gruplarda yaşadım, dayanışmacı bir ortamda yaşadım. (G 32)

Solculuk ve mazbut erkeklik... Bizde içki içmek çok kötü bir şeydi, yani içki içen solcu sevilmezdi. Hele böyle kızlar hakkında falan fazla geyik yapan hiç sevilmezdi. Bunların hepsi yasaktı mesela 80 öncesi. 80 sonrası birçok şey değişti. (OD 3)

Solcu ortamlarda ayrımcılık yoktu... Ben sadece biraz şanslı olduğumu düşünüyorum. Güzel ortamlarda bulundum. Mesela üniversitede benim içinde bulunduğum sol camia, böyle şeylere çok açıktı, rahattı. Kız, erkek olması önemli değildi. Ondan önce lisedeki ilişkiler de öyleydi. Şimdiki halim kendi gelişmişliğim değil kesinlikle. Yani belki geliştirmek istemişimdir, ama eğer çevremde böyle bir şeyler olmasaydı, o ilişkileri görmeseydim, kesinlikle ben kendi başıma kuramazdım. Yani başka şekilde çizilirdi hayat benim için. Bu yetişme tarzı nedeniyle kızlarla hiçbir sorunum olmadı benim. Çok şeydim yani biraz cinsiyetsiz gibi; belki arkadaş olarak görürdüm, hiç sorunum olmazdı yani, hiç de böyle şeyler yaşanmazdı. Böyle kız erkekler yan yana gelmiş, konuşmuş falan diye baskı falan olmazdı. Her şey çok normaldi yani. İlkokulda da öyle, ortaokul, lisede de öyle. (OD 4)

Solcu erkekler farklı olur mu? Üniversiteye geçtiğim yıllarda bu (kadın-erkek eşitliği) artık daha aktif savunduğum ve çatışmayı göze aldığım bir konu haline geldi. Üniversite yıllarının sonuna doğru karar aldığımızda, erkek-kadın birlikte bir şeyler yapıyorduk. Bir sürü tırnak içinde eleştiriler, "bacı muhabbeti" olsa da o günün standartlarının üzerinde bir ilişki tarzı kurduk; derneklerde, kulüplerde, eylemlerde falan birlikte iş yapıyoruz. Ama bu arada yine de çok sivri tipler çıkıyordu karşımıza. Bağlı bulunduğum örgüt sorumlularından birisiyle bir gece eylemi, afiş yapacağız. Polisin de çok sık dolaştığı bir bölge. Ben "şu arkadaşları alırım" diyorum; aralarında kızlar da var. Arkadaş hiçbir şekilde kızların gelmesini istemedi. Bunu algılamakta zorlandım. İlk söylediği şey "saçı uzun, aklı kısa, almayalım onları, ne yapacağız, anlamıyor musun, çatışma çıkar, orada ayağımıza bağ olur, almayalım" şeklinde bir tavır. Ben ciddi bir şekilde rahatsızlık duydum. (G 27)

Sol camiada kadın düşmanlığı var... Sol camia, Kürtçü camia, Müslüman camia çok erkek egemen. Kendi aile hayatlarında bunlardan tanıdıklarım var benim. Türkiye'nin en iyi insan hakları savunucusunun arkada bıraktığı kadının birini tanıyorum ben. Yapmadığı adilik kalmadı yani kadına karşı. İnanılır gibi değil. Benim iş arkadaşımdı, çok iyi tanıyorduk. Hüngür hüngür ağlardı kadın sürekli. Öbürlerine bakıyorsun, akşam içki

masasına oturuyorsun, insan hakları filan. Abi şu kadına böyle yaptık, bu kadına böyle yaptık. Ama sempozyumlara gelince mangalda kül bırakmıyorsun. (G 16)

Cinsiyet Eşitliği İçin Erkeklerin Sorumluluğu ve Uluslararası Destekler

Cinsiyet eşitliğini sağlama çabalarına ve kadınlara/kız çocuklarına karşı şiddeti durdurmaya yönelik çalışmalara erkeklerin de dahil olmaları uluslararası kurumlar tarafından da benimsenerek desteklenıyor.[10] 1995'te Pekin'de düzenlenen IV. Dünya Kadın Kongresi'ne ilk kez erkek gruplarının sözcülerinin de katıldığını görüyoruz ve hazırlanan Pekin Eylem Platformu'nda "cinsiyet eşitliği için erkeklerle işbirliği" bir ilke olarak tanımlanıyor. Erkek gruplarının cinsiyet temelli şiddeti durdurmak için mobilize edilmesinin önemi vurgulanıyor. 2000 yılında New York'ta düzenlenen Pekin+5 toplantısında da bu yaklaşım onaylanıyor. 1995'te Dünya Toplumsal Gelişme Zirvesi'nde ve 2000 yılındaki devam toplantısında, 2001'de BM-HIV/AIDS ile ilgili *Özel Birleşim*'de de aynı şekilde erkeklerin rolü vurgulanıyor. 1997'de UNICEF, UNDP ve UNIFEM tarafından "Güney Asya'da Kız Çocuklarına ve Kadınlara Yönelik Şiddeti Durdurma" konulu bir bölgesel toplantıda 100'den fazla erkek tarafından hazırlanan Katmandu Anlaşması okunuyor. Anlaşmada "Biz erkekler, erkek üstünlüğüne dair fikirleri bir kenara bırakmadıkça, sürdürülebilir bir değişiklik söz konusu olamayacağını görerek, kendimize erkeklik için yeni rol modelleri bulmaya söz veriyoruz" deniyor. Yine, 1997'de UNESCO tarafından düzenlenen "Barış Kültürü İçin Erkeklik ve Erkek Rolleri Perspektifi" başlıklı uzman toplantısında katılımcılar şiddet kültüründen barış kültürüne dönüşüm için erkekliğin otorite, denetim, güç ve egemenlik ile tanımlanan geleneksel formundan uzaklaşılıp, daha eşitlikçi ve kadınlarla ilişkilerin değiştirilmesi ile gelişecek (*partner-oriented*) biçimlerin geliştirilmesi gerektiği belirtiliyor. 2002'de BM/INSTRAW tarafından örgütlenen "Erkeklerin Cinsiyet Temelli Şiddeti Durdurmadaki Rolleri ve

10. Uluslararası çalışmaların tarihçesi ve özeti için bkz. Connell 2003; Flood 2004a.

Sorumlulukları Seminerleri" gerçekleşiyor. BM'nin kadınlarla ilgili özel örgütü olan *Development and Women* (DAW) 2003 yılında Brezilya'da erkeklerin cinsiyet eşitliği çalışmalarına katılımı konulu uzmanlar toplantısı düzenliyor ve bu toplantının sonucu olarak BM Kadının Statüsü Komisyonu 2004 yılında düzenlediği özel birleşiminde "erkeklerin cinsiyet eşitliğini sağlamada rolü" temel temalardan biri olarak kabul ediliyor.[11]

Avrupa ülkelerinde ve özellikle de Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi gibi örgütlerin desteğinde oluşan cinsiyet eşitliği politikalarına erkekleri katma çabası da izlenmeye değer. 1997'de İskandinav Bakanlar Konseyi, "Erkekler ve Cinsiyet Eşitliği Eylem Planı"nı kabul ediyor ve aynı yıl Avrupa Konseyi düzenlediği toplantıda erkeklerin eşitliğin sağlanmasındaki rolü üzerine bir seminer düzenliyor. 2001'de Helsinki'de "Erkekler ve Cinsiyet Eşitliği" (Men and Gender Equality) başlıklı toplantıya Jeff Hearn'un sunduğu temel metin (Hearn 2001) detaylı bir çerçeve çiziyor. Yine AB'nin *Tematik Ağları* çerçevesinde erkeklik üzerinde araştırma yapan araştırmacılara yönelik bir kuruluşun desteklendiğini görüyoruz. CROME adlı bu ağ[12] 10 ülkeyi kapsayan ve erkeklerin durumunu ve temel sorunlarını araştıran bir araştırma yapılmasını sağlıyor.

Erkek Hareketinin Değerlendirilmesi

Erkek şiddetini durdurma çabalarını, cinsiyet eşitliği, sosyal adalet veya insan hakları gibi daha geniş mücadelelerle bağlantılandırılmaya çalışan Kaufman ve Pringle gibi tanınmış erkek hareketi eylemcileri, erkeklerin bu konudaki çabalarının daha geniş bir eşitlikçi, tahakküm karşıtı siyasal pratiğin içinde konumlandırılmasından yanalar. Bu gereklilik, öte yandan, kadın gruplarının ya da kampanyalarının her zaman cinsiyet eşitliği konusunda çalışan erkekleri de içermesi gerektiği anlamına gelmiyor. Hâlâ "kadınlara özgü alan"ın,

11. "The Role of Men and Boys in Achieving Gender Equality: Expert Group Meeting", BM-DAW tarafından düzenlenen toplantı (21-24 Ekim 2003, Brezilya). Toplantı metinleri ve raporları için bkz. http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/men-boys2003/experts.html.

12. Bkz. www.cromenet.org.

sadece kadınların olduğu örgütlenmelerin ve kadın odaklı kampanyaların önemini teslim etmek gerekiyor: cinsiyet eşitsizliğinden en doğrudan mağdur olanlar hâlâ kadınlar; kadın dayanışması, kadınların bilinç yükseltme çabaları ve kolektif eylemlerinin bağımsız varlığını sürdürmesi meselenin stratejik boyutlarını sorgulayabilme açısından önemli. Öte yandan, şiddet karşıtı erkek hareketinin genişleyip büyümesi kadın örgütlerinin gereksinmelerini karşılayacak parasal kaynaklarda ve kadın programlarına verilecek politik desteklerde azalma anlamına da gelmemeli.

Kadınlarla erkekler bir arada çalıştıklarında, eğer yeterli bir bilinç ve duyarlılık gelişmemişse, kadın-erkek ilişkilerinin cinsiyetlendirilmiş normları egemen olabiliyor ve eşitlikçi ilişkileri azaltabiliyor; bu da kadınların bu alandaki emeğinin ve duygusal enerjilerinin tükenmesine yol açabiliyor. Erkekler, bu tür ortak siyasal çalışma alanlarında geleneksel heteroseksüel alışkanlıklarını yansıtarak, kadınlardan kendileri için destek ve bakım talep edebiliyor ve kadınlar da içselleştirilmiş cinsiyetçilikten ötürü buna rıza gösterebiliyorlar. Bu tür durumlar kadınlar ve erkeklerin birlikte yapacağı çabaları baltalayabiliyor.

Erkeklerin şiddet karşıtı çalışmalarına ilişkin kamuoyu ilgisinin de patriarkal ayrıcalıklar tarafından şekillendirildiğini unutmamak gerek. Erkek grupları harekete geçtiğinde, kadın gruplarının aksine, hemen büyük bir medya ilgisi ortaya çıkıyor. Bu genellikle erkeklerin sesine/sözüne verilen önemden kaynaklanıyor ve cinsiyet eşitliğine yönelik çalışmalar yapan erkekler, kadınların benzer faaliyetleri ile kıyaslanmayacak ölçüde daha fazla ilgi çekiyorlar. Erkeklerden gelen en ufak çaba, diğer erkeklerin duyarsızlığı karşısında kadın örgütlerinden de aşırı övgü alabiliyor.

Tepkisel Erkek Hareketi

Bugün kadın hareketinin ve erkeklerin dönüşümünü hedefleyen "erkek hareketi"nin yarattığı tartışma ortamlarından etkilenen bazı erkeklerin de bu oluşumlara yönelttiği eleştiriler olduğunu görüyoruz. Öncelikle, erkeklerin bütün kadınların başına gelenlerden topyekûn sorumlu tutulmasına karşı çıkılarak, kadınların da uğradıkları baskıdaki paylarını sorgulamaya yanaşmamaları eleştiriliyor. Ay-

nı şekilde şiddet uygulayan kadınların varlığı vurgulanarak bir sorgulama yapılıyor. Erkek hareketinin cinsiyetçilikle mücadele eden, kadınlara yönelen erkek şiddetini durdurmaya çalışan, eşcinsel özgürlük hareketlerini destekleyen, kadın hakları hareketiyle dayanışan biçimleri yanında başka tür politik çıkışların da olduğunu görüyoruz. "Erkek özgürlüğü" ya da "maskülinite terapisi" üzerine yoğunlaşan bazı erkek grup ve ağları, "mytopoetic" erkek grupları, patriarkal erkekliğin savunusunu yapan erkek hakları ya da babalık hakları hareketleri bunun örnekleri olabilir. Söz konusu olan, erkeklerin kendilerini mağdur olarak tanımladıkları bir tür "erkek hakları hareketi". Alan Baron'un "Erkekler Manifestosu"nda "erkek üstünlüğünü ve egemenliğini, doğal düzenin kaçınılmaz bir parçası olması nedeniyle açıkça savunmalıyız" diyor (Flood 2004; 263). Özellikle boşanmış, nafaka ödemek durumunda olan, aile hukuku ve ilgili yeni yasalar nedeniyle resmi otoritelerle başı derde girmiş, mahkemelerde nafaka, velayet davaları olan, kendilerini mağdur ilan edip aile hukuku reformlarına karşı çıkan, çocukların velayet hakları konusunda babaları gözeten haklar talep eden, bu konularda lobiler yapan, gazetelere yazı yazan ve televizyon programlarında konuşan, internet siteleri kurup buralarda bu tür sorunları olan erkeklerle dayanışma kuran ve çoğu zaman da yaşadıkları sorunlardan feministleri sorumlu tutan erkeklerin oluşturdukları erkek örgütlerinden bahsetmek mümkün. Daha çok muhafazakâr politikalara denk düşen ve onların savunucusu olan bu kişiler, babaların aile ve çocuklar üzerinde hakları olduğunu ve bu hakların tanınması, korunması gerektiğini savunarak "erkek mağduriyetleri"ni dile getiriyorlar. Cinsiyet farklarının ve ayrımlarının normal ve doğal olduğunu; bunu değiştirmeye kalkmanın toplumun düzenini bozacağını iddia eden bu tür "erkek hakları" savunucuları "kadın düşmanı" tavırlar sergilemekten de kaçınmıyorlar. Filmler ve internet sitelerindeki sohbet yazışmaları ile kendilerini gösteriyorlar.[13]

Bu tür "erkek hakları hareketi"ne katılan erkeklerin çoğu için feministlerin zorlaması ile bazı ülkelerde kabul edilen yeni aile hu-

13. Türkiye'de internet sitelerindeki erkek hakları tartışmaları için bkz. Demez 2005; erkek mağduriyetlerini ileri sürerek erkekliğin yeniden güçlendirilmesi taleplerine iyi bir örnek için bkz. Akyüz 2003.

kuku kuralları kadın haklarını korumak adına erkekleri çocuklarından uzaklaştırıyor ve erkeklerin haklarını "ihlal" ediyor. Boşanan, çocuğunun velayet hakkını yitiren, hatta çoğu zaman çocuğunu çok sınırlı zamanlarda görebilme hakkına sahip olan erkeklerin kendi davranışlarını sorgulamak yerine kızgınlık, tepki ve saldırgan davranışlar geliştirdiği görülüyor. Kendilerini mağdur olarak tanımlıyorlar ve gündelik yaşamlarını tehdit eden stres ve davranış bozuklukları yaşadıkları gözleniyor. "Babalık hakları" en çok konuşulan medyatik konular arasına girmeye başlıyor. Erkeklerin aile mahkemelerinde kaybettiği davalar medyatik haber konusu haline geliyor.

Bu tür "erkeklik hakları" tartışmalarını yürüten erkek grupları, erkeklerin kendi çocukları ve yaşamları ile yeniden pozitif ilişkiler kurmaları konusunda yardımcı olmaktan çoğu zaman uzaklar; tepkisel duyguların paylaşımı ile "duygudaşlık" desteği onların sorunlarını çözmeye yardım etmiyor. Tersine daha saldırgan ve yıkıcı bir ebeveynlik konumuna itiliyorlar. Bazı erkek grupları ise bu konumdaki erkeklerin yeniden çocukları ile iyi ilişkiler kurarak kendi babalık kimliklerini "tahkim etme"sine yönelik özel çalışmalar yapıyor. Bunlar çoğu zaman yeni geliştirilen kamu politikaları desteklerinden yararlanan çabalar oluyor. Bu tür olumlu desteklerin gelişimi erkeklerin kendi babalık rollerini ve sorumluluklarını olumsuz etkileyen ve çoğunun mahkeme kararı ile babalık haklarını kaybetmesine yol açan tepkilerini yeni tür olumlu bir babalık anlayışına dönüştürme deneyimlerine de ışık tutuyor (Flood 2006b). Erkek ve baba hakları üzerine tartışmalar, özellikle muhafazakâr siyasal eğilimler ve hükümetlerin desteğiyle kazanılmış kadın hakları düzeyinden geriye gidiş konusunda bir tehdit oluşturuyor. Erkeklerin nasıl babalık yaptıkları ve aile ilişkilerinde yarattıkları gerilim ve şiddet bir yana bırakılıp erkeklerin her koşulda çocukları üzerindeki haklarının yeniden tesis edilmesi talep edilebiliyor.

10

Sonuç ve Değerlendirme: Türkiye'de Erkek Egemen Cinsiyet Rejimi

TÜRKİYE'DE farklı toplumsal iktidar ilişkileri içinde oluşan farklı erkekliklerin toplumsal sınıflar, etnik ve dinsel cemaatler, yaş, meslek grupları ve bedensel özelliklere göre değişen konumları var. Bu farklı bağlamlarda oluşan farklı erkekliklerin varlığına rağmen bir tür erkek kimliği kendini "tek ve doğal erkek hali" olarak temsil edebiliyor. Türkiye'de üstünlüğünü ve egemenliğini sürdürebilen bu egemen erkeklik tarzlarını anlamak için hem eril tahakkümün üreticisi "ataerkil" kurumların yapısına hem de kültürel pratiklerle üretilen "eril tahakküm" stratejilerine bakmak gerekiyor.

Türkiye bir ucundan kırsal-tarımsal toplulukların cinsiyet rejimi olarak niteleyebileceğimiz "geriatrik patriarki"nin hızla çözüldüğü ve yerine erken modernitenin "ekmek parası kazanan aile babası erkek" egemenliğine dayalı bir cinsiyet rejiminin yerleştiği bir ülke. Bu hızlı dönüşümün dinamikleri egemen erkeklik tarzlarını da aşındırıyor; değişime zorluyor. Bu dönüşüm süreçlerinde yeni gelişen erkeklik tarzları ile şekillenen cinsiyet rejimi mevcudu yıkmanın önemli bir aracı haline dönüşüyor. Artık ailenin yaşlı erkeklerinin genç erkekler üzerinde fazla bir iktidarı kalmıyor. Oğulların iktidarı babalardan önde gidiyor. Piyasa kapitalizminin dinamikleri hanenin ve ailenin koruyucusu yaşlı erkeğin deneyimine değil, üreten-kazanan genç erkeğin "piyasa"ya dayalı erkeklik otoritesine önem veriyor. Kırsal alanda tarıma dayalı üretimin çözülüşü ile iş bulmak için büyük kente göçen ailelerde yaşlı erkekler, yeni gelişmekte olan kapitalist üretim piyasasının gereksinmelerine uymayan bir emek türü olarak dışlandıkları için –kadınlar gibi– evde oturmaya

başlıyorlar. Genç erkekler ise para kazanarak ailedeki karar verici otorite konumunu ele geçiriyorlar. Bu değişim süreci erkek kuşakları arasında yüzyıllardır devam eden deneyim aktarım kalıplarını önemli ölçüde parçalayıp ortadan kaldırıyor. Endüstriyel kapitalizmin genç erkek emeğine göre şekillenen çalışma tarzları Türkiye'deki yüksek genç nüfus oranı da dikkate alındığında çok devingen yeni aile ilişkileri ortaya çıkartıyor. Patriarkinin kalbi olan "yaşlı erkek otoritesi" tarihe karışıyor ve kente göçle oluşan yeni "varoş ailesi" genç erkek kuşağının "küçük cenneti" haline geliyor.

Öte yandan, modern öncesinin *paternalistik*[1] iktidarının aile reisi erkeklere yüklediği ailenin bütün diğer fertlerini koruma-kollama görevinin yani *paternate*'nin kırılmaya uğradığı ortamlarda, özellikle yeni kent yoksulları ve alt sınıf genç erkekler açısından oldukça güvensiz, belirsiz ve kaotik koşullar oluşuyor. Babanın deneyiminden ve korumasından mahrum kalan genç ve yoksul erkekler yükselmekte olan yeni-piyasacı zihniyetin her türlü yasadışılaştırma, enformelleştirme ve mafyalaştırma yoluyla sürdürdüğü emeksömürü stratejisi karşısında "korumasız" kalıyorlar. Artık genç erkekler düzenli geliri ve iş güvencesi olan bir iş bulup evlenmek hayaline kolay kolay kendilerini kaptıramıyorlar. Güçlü piyasa "abi"lerine "yanaşma" çoğu erkek için daha çok güvenlik ve gelecek garantisi sunuyor. Bu durum bir yandan bu genç erkeklerin "hayatı yaşama"ya dayalı yeni erkeklik stratejileri geliştirebilmelerinin önünü açıyor, öte yandan *paternalist* babalık deneyimlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını zorlaştırıyor. Bu kırılma ve süreksizlikler "erkeklik kaybı" krizlerine yol açıyor ve "krizin terapisi" için eril şiddet daha başıboş bırakılıyor; ya da "paralı askerlik" gibi yeni tarz eril takakküm üretecek yollara yönlendiriliyor.

Endüstriyel kapitalizmin toplumsal-zihinsel dünyası olan modernlik, bir yandan erkek bedenini "makine" metaforundan türetilmiş kas gücü olarak tahayyül ediyor ve erkeği "işçi" olarak üretime koşuyor. Diğer yandan erkeği (kadınlarda olmadığı varsayılan) akıl

1. *Paternalist:* Geniş akrabalık ve kandaşlık ilişkilerine dayalı hane-aile sistemleri içinde "baba" konumundaki erkeğin bütün aile fertlerinin gereksinmelerini karşılamakla yükümlü ve bu nedenle onların üzerinde bir otoriteye sahip olduğu toplumsal düzen.

ve rasyonel çıkar yeteneğine sahip bir canlı türü olarak tanımlayıp kapitalist sermayenin beyni olan erkeği, yani işadamını yaratıyor. Kendi aralarında çatışan sınıfsal hiyerarşilere rağmen, bir tür "simbiyotik" egemen erkeklik tarzları da bu ilişkiler içinden beslenerek yaşıyor. Bu düzende işçi sınıfı erkekleri sadece "toplu çalışma ayini" mekânları olan fabrikalardan ya da sendikalardan değil, aynı zamanda "vatandaş olmak" için zorunlu askerlik eğitiminden, "erkek olmak" için fuhuş-genelev-evlilik-babalık sürecinden başarı ile geçmeleri de gerekiyor. Dahası futbol, body building, birahane, pornografi, Hollywood sinemasının He-Man imgeleri, *Playboy* ve internet cinselliği vb. aracılığıyla *erkekliğin bedenlere yazılı eril habituslar* haline de gelmesi gerekiyor. İşadamları ise çoğu zaman kapalı kapılar ardında sürdürülen yaşamlarda para kazandığı sürece özgür bırakılan daha *cool* bir erkeklik sürdürebiliyorlar.

Türkiye'de mevcut erkek egemen cinsiyet rejimine ve bunun yakın tarihine baktığımızda kapitalist piyasanın sömürüsü, otoriter-militer devletin araçsallaştırması, kültür endüstrisinin "tüketim" istismarı karşısında kendilerine sunulan erkeklik rollerini –zaman zaman ayak direseler bile– çoğu zaman gönüllü oynayan çok fazla erkek olduğu bir gerçek ve kendi yaşamını "bu ne biçim erkeklik" diye eleştiren çok sayıda erkekle karşılaşmak pek mümkün değil. Erkeklik tarzlarının krizi daha çok piyasanın, istihdam politikalarının, ailenin krizi gibi yaşanıyor ve kamusal alanda da öyle temsil ediliyor. Bunun nedenlerini anlamak için yakın geçmişten devralınan tarihsel mirası da anlamak gerekli.

Türkiye'nin, sömürgeleşme deneyimi yaşamamış bir ülke olmasına rağmen, Batı'dan gelen tehdit algılarını siyasetin ve kültürün diline Doğu-Batı ikilemi arasına sıkışmışlık olarak tercüme ettiğini söyleyebiliriz. Bunun sonucu, hem modern bir toplum olmak hem de Batı karşısında kendi "milli kültür"ünü korumak istenmiştir. Aslında bu "milli kültür" çoğu zaman var olan bir kültürü korumaktan çok duruma göre üretilen bir kültürü korumak olmuştur. Cinsiyetler söz konusu olduğunda "milli kültür", çoğu zaman kadınların erkeklerden farklı ama görünür "kamusal temsili"ni ve toplumun "aile merkezli inşası"nı odak alan bir toplum tasarısına dönüşmüştür. Bu nedenle, "modernleşmek" dinsel ya da köylülük kökenli kadın kimliklerinin "modern kentli" kadın kimliğine; geniş-ataerkil ailenin de

modern-çekirdek aileye dönüşümü olarak algılanmıştır. Ama erkek kimliklerinin nasıl modernleşeceğini şekillendiren politik ve kültürel modeller cinsiyet kimliği ya da aile üzerinden tanımlanmamıştır. Bu anlamda "kurucu irade"nin yeterince net bir "erkek modernleşmesi modeli" sunmadığı söylenebilir. Daha doğrusu "modern erkek" olarak sunulan imgeler meslek sahibi, yeni teknolojik gelişmelere ayak uydurabilen, modern ekonomik ve siyasi kurumları yönetmeyi beceren bürokratik-siyasi deneyime ve dünya bilgisine sahip olmak benzeri niteliklerle tanımlanmıştır. Türkiye'nin yakın tarihinin erkeklere sunduğu bu "modern erkeklik" tarzlarının cinsiyet kimlikleri ve cinsiyet farklarına dayalı eşitsizlikler karşısında hiçbir duyarlılığı ve söyleyebilecek bir sözü olmadığı açıktır.

Türkiye'nin yakın geçmişinde şekillenen toplumsal yapılar modern öncesi cinsiyetçi zihniyetin eleştirisi üzerine kurulu bir erkek modernleşmesi modeli ne yazık ki sunmuyor. Sadece yaşlı aile reisi erkeklerin otoritesine başkaldırı ile şekillenmiş bir "modern erkek" modeli ile karşı karşıyayız. Bu nedenle yeni modern toplumun karar vericileri olan Türkiye'nin kentli orta sınıf erkekleri büyük çoğunlukla cinsiyet eşitliği hakkında birkaç klişe fikir dışında somut bir eleştirel düşünceye ya da kurgulanmış bir "gelecek hayali"ne sahip değil. Genellikle cinsler arası eşitlikle ilgili tartışmalara "muhalif olmayan bir duyarsızlık" konumunda seyirci kalan "modernleşmiş orta sınıf" erkeklere bu "modern" olma konumlarını kazandıran şey çoğu zaman sadece aldıkları eğitim ve edindikleri meslek oluyor. Bu eğitime ve mesleğe dayalı konumlar onların "uygar erkek" olarak tanımlanmasına yetiyor; onları cahil ve "mesleksiz" erkekler karşısında daha "modern" hale otomatik olarak getiriyor. Oysa ki onların cinsiyet rejimi içindeki ayrıcalıklı konumlarını pekiştiren en önemli özelliklerden biri olan "meslek sahibi" olmanın kendisi erkek egemenliğine dayalı cinsiyet farklarını inşa eden en önemli stratejilerden biri olarak sorgulanmadan kalıyor.

Kendisinin demokrat, eşitlikçi ve özgürlüklerden yana olduğunu ileri süren bu orta sınıf profesyonel meslek sahibi erkeklerin cinsiyet farklarına ve kadınların ezilmesi sorununa kayıtsız kalışı, diğer deyişle "cinsiyet körü" olmasının önemli bir sonucu var. Cinsiyet temelli farkların bir toplumsal eşitsizlik sorunu olduğu, demokrasinin gelişimini engellediği gerçeği bu kesim erkeklerce, "reto-

rik" sözler dışında, gerçekten ve derinlemesine kavranılmış bir mesele haline hâlâ gelmemiş. Bu durum, aynı zamanda, erkeklerin kendilerinin yaşadıkları erkeklik deneyimlerine de duyarsız kalmalarına yol açıyor.

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin çoğu zaman doğal ve kaçınılmaz olduğu düşüncesini besleyen cinsiyet farkları rejimi "düzene muhalif" siyasal kimliklere yakın erkeklerin de eleştiri gündemine girmiş olmaktan uzak bir konu. Türkiye'nin "muhalif" erkekleri için eşitlik ve demokrasi sorunları kapsamında "erkek egemen düzen"i eleştirmek diye bir şey yok. Çoğu zaman eşitlik isteyerek devlet politikalarına başkaldıran erkekler, hatta bu uğurda "ölümü göze almak"tan bile bahsederken otoriter-despot devlet politikalarını var eden egemen erkeklik değerlerini eleştirmekten uzak duruyorlar; kadın-erkek eşitsizliğini toplumsal eşitsizlikleri yaratan ve besleyen bir iktidar ilişkisi olarak düşünmüyorlar. Bu anlamda hem sınıfsal ve etnik kökenli eşitsizliklere hem de erkek egemenliğine karşı çıkan erkekler sadece küçük bir azınlık.

Türkiye'de yaşadığımız cinsiyet eşitsizliklerinin yaratılıştan gelen biyolojik farklarla ilgili olduğu ve değiştirilemez insan tabiatının bu cinsel-toplumsal farkları zorunlu kıldığı düşüncesi "erkek egemenliği"ni besleyen ve toplumun farklı kesimlerinden destek bulan bir düşünce. Bu düşüncenin sadece dinsel, muhafazakâr ve taşra kökenli bir düşünce olarak kalmadığını, şaşırtıcı biçimde modern, kentli ve orta sınıf zihniyetin de temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de cinsiyet rejimi doğuştan gelen (ilahi yaratılış gereği olarak da ifade edilebilir) biyolojik farklara dayalı *biyolojist* bir anlayışla şekilleniyor. Bu anlayış hem İslami hem de laik kaynaklardan beslendiği için yaygın bir kabul görüyor. Erkek üstünlüğünün bir tür "yaratılış" gereği olduğu, kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal farkların da bundan kaynaklandığını düşünmek doğal olarak farklı erkeklikler arasındaki iktidar ilişkilerini de sorgulamaya elvermiyor. En basit insani özelliklerin kadınlarda ve erkeklerde yaratılıştan farklı olduğuna inanmak şaşırtıcı biçimde yaygın. Her türlü duygu, düşünce, davranış, beceri ve kişilik özelliği sayılacak şeyler bir tür "standart" kadınlık ve erkeklik farkı tanımına, cinsiyetler arasındaki kategorik farklara, oradan da bu farkları temel alan toplumsal pratiklere dönüşüyor. Erkek egemen cinsiyet rejimi-

nin en temel özelliği cinsiyet eşitsizliğini yaratan toplumsal olguların kökenlerini anatomi ve biyolojiden alan (önemli bir toplumsal kesim için de yaratıcı Tanrı'dan) kaçınılmaz "doğal cinsiyet" özellikleri olarak kodlanması. Böylece eril şiddet ve "dişil itaat" da "biyolojik cinsiyet"in gereği haline dönüşebiliyor.

Türkiye'de mevcut erkek egemen cinsiyet rejiminin bir başka önemli bileşeni de "tek cinsli cemaatleşme"nin sadece kırsal modern öncesi toplum kesimlerinde değil, laik, kentli, orta sınıf kültürün içinde de yaygın olarak yaşanıyor olmasıdır. *Cinslerin birbirinden toplumsal tecridi* olarak tanımlayabileceğimiz bu durum "ataerkil" kültürün önemli bir bileşenidir. Cinsel tecrit kültürü, kadınların ve erkeklerin sadece istisnai olarak ortak toplumsal faaliyetlerde bir arada olması, diğer durumlarda kadınların ve erkeklerin birbirinden ayrı yaşadığı homososyallik biçimlerinin geçerliliği anlamına gelir. Kadınlar, erkeklerin sürdürdüğü kamusal faaliyetlerden (piyasada üretim ve ticaret, dinsel törenler, siyasal kararlara katılım ve temsil, vb.) büyük ölçüde dışlanır; erkekler de kadınların hane ve mahalle merkezli sosyalleşme ilişkilerine katılmaz. Türkiye'de cinsel tecrit kültürü "modern kentli" kültür gruplarında da yeniden üretilerek kadınların ve erkeklerin zorunlu olarak bir arada olduğu iş alanları dışında, cins temelli sosyal ayrışma olarak varlığını sürdürüyor. Eğlenmek, gündelik yaşamını sürdürmek ya da boş vakitleri geçirmek için yapılan faaliyetlerin çoğu tek cinsli toplumsal gruplar içinde gerçekleşiyor. Toplumsal yaşamın önemli bir kısmını tek cinsli gruplar içinde geçirmek eğitimli, laik, kentli, orta sınıf kültürünün de bir parçası. Eğlence ya da mesleki amaçlı arkadaşlık gruplarının çoğu özellikle erkekler için tek cinsten oluşuyor. Bu durum babadan öğrenilmeyen egemen erkeklik değerlerinin hem iş hem de eğlence amaçlı "erkek erkeğe" cemaatlerde daha kolaylıkla üretilebilmesine ortam sağlıyor. Egemen erkeklik pratikleri tek cinsiyetli sosyal gruplaşma kültürüyle "modern" bağlamlara kolaylıkla eklemlenebiliyor. Türkiye'nin "laik" demokrasisi açıkça "haremlik-selamlık" ayrımına dönüşen siyasal toplantılar, kamu taşımacılığı modelleri ya da dini eğitim amaçlı sınıflar ortaya çıkmadığı sürece bu durumla arasında bir çatışma ve gerilim de algılamıyor.

Türkiye'de çok hızlı değişen "popüler erkeklik" tarzlarının varlığına rağmen erkek egemenliğini besleyen kurumların çok fazla

aşınmaya uğramadan gücünü sürdürebildiğini görüyoruz. Aile geçindiren erkek figürüne dayalı aile, heteroseksüel erkek odaklı evlilik, kadınların cinsel ve toplumsal yönden denetimini amaçlayan "namus" anlayışı çok yoğun çatışmalar yaşasa da varlığını sürdürüyor. Yasa ve uygulamalarda eşcinsellere yönelen ayrımcılığın insan hakkı ihlali sayılmaması; para ile kadın bedeni ve cinselliği satabilmenin "zevk" amaçlı bireysel tercih olarak görülmesi; askere gitmeme ve devlet adına yürütülecek bir savaşa katılmama hakkı olmayan erkeklerin zorunlu olarak militer değerlere dayalı "kışla" eğitiminden geçirilmesi "erkek egemen" kurumların –yani yasa, devlet, ordu, aile ve piyasanın– erkek egemen cinsiyet rejimine sunduğu olmazsa olmaz desteklere birkaç örnek. Türkiye'de demokrasiyi savunmak için yola çıkan siyasi hareketlerin erkek egemenliğini üreten bu kurumları eleştiren bir siyasal bakış açısına sahip olmaması da bu durumu besleyen önemli bir körlük hali.

Öte yandan "devlet egemenliği" olanaklarını kullanan "zorla yaptırım"a dayalı erkeklik inşa stratejileri yanı sıra, "bireysel tercihler" alanına terk edilmiş erkeklik performanslarının da giderek stratejik önem kazandığını görmek gerek. Erkeklik inşa stratejileri içinde örneğin "erkek eğlencesi" olarak icat edilen "kolektif erkeklik" pratikleri erkekliğin birbirinden öğrenme boyutunu önemli hale getiriyor. Eğlence ortamlarında olduğu gibi enformel ve esnek yapılanmış bağlamlarda, ya da "doğal bir gerçeklik" olarak medyada gösterilen erkeklik imgeleri olmadan artık egemen erkeklik inşasından bahsetmek mümkün değil. Yatılı erkek okulunda, askerlikte öğrenilen erkekliğin yanı sıra erkek sporları yapılan spor salonlarında birlikte yapılan egzersizler yoluyla erkekten erkeğe geçen erkeklikler de belirleyici oluyor. Türkiye'de yetişkin erkeklerin nezaretinde genç erkeklerin geneleve, pavyona, içki içmeye götürülmesi, yakın zamanlarda birlikte futbol maçına gitmeye model oluşturuyor. Bütün bunlar "birbirinden erkeklik öğrenme"nin sıradan biçimleri haline geliyor.

Türkiye toplumsal cinsiyet değerlerinin çok hızlı değiştiği bir ülke olmasına rağmen şiddeti normalleştiren ve toplumsal-siyasal sorunları şiddet dışında başka bir yoldan çözülemeyeceğini vurgulayan militarist zihniyetin gücünü yitirmemesi çok çarpıcı. Öte yandan cinsel ahlak, farklı toplumsal olayların anlamlandırılmasında

hâlâ en geçerli dolayım aracı. Yoksulların gözünde zenginlerin karıları ahlaksız oluyor, zenginlerin gözünde yoksullar cinsel sapık. Başarısız erkekler karılarının etkisinde kalarak kaybediyor. Politik konumlara talip olan kadınlar "hırslı" ya da "histerik" kişilikleri gereği "ben" demeye başlıyorlar. Cinsel olan ile duygusal olanı ayrı tutmak dolayısıyla evlilik ve aşk birbirinden ayrılıyor. Birincisi sosyal ve ekonomik zorunluluk iken aşk düzeni bozan tehlikeli insan duyguları arasına katılıyor. Heteroseksüellik biyolojik atıflarla tartışmasız üstünlük kazanıyor. Eril mitler popülerliğini sürdürüyor: "askerlik yapmak erkek olmak için şarttır"; "sünnet olmak erkek sağlığı için gereklidir"; "futbol heyecanlı bir spordur"; "evlilik kaçamakları meşru, ama çok kadınla evlilik geriliktir"... Cinsel ahlaka çarpık bakışlar daha da ötelere gider: Ekonomik politikalara karar verenler her gün "döviz dengesi" hesabı yapar, ama Türk erkeklerinin Doğu Avrupalı kadın fahişelere, eğlence "eskort"larına, revü "yıldız"larına cinsel ilişki karşılığı ödediği paraların tutarı "dış ödemeler dengesi" hesapları içine katılmaz.

Elbette kadınların bu "egemen erkeklik inşa" sürecindeki rolleri de belirleyicidir. Anne, sevgili, eş, iş arkadaşı, vb. konumdaki kadınların egemen erkeklik davranışlarını ne ölçüde kabullendiği, onayladığı ya da reddettiği önemli. Erkekleri "para" sağlama kaynağı olarak gören, onları çok para kazanılan riskli ve insan olma niteliğini bozucu işlerde çalışmaya zorlayan kadınların varlığı malum. "Aşk adına şiddet"e ya da cinsel zevklerle bütünleşmiş "erkek üstünlüğü"ne karşı çıkmayıp sessiz kalan kadınlara feministlerin söylemesi gereken sözlerin önemli bir kısmının henüz söylenmediği açık. Erkek egemenliğini eleştirmeden "erkek iktidarı"ndan pay almaya yarışan kadınların ve bu nedenle kadınlar arasında ortaya çıkan iktidar savaşlarının feministlerce hâlâ ciddi bir eleştirisinin yapılmadığı da vurgulanmalı.

Erkeklik kimliklerinin ve pratiklerinin sürekli değişmesi kaçınılmaz. Farklı erkeklik inşa pratiklerinin gelişimi erkek egemenliğini üreten patriarkal kurumların pratiklerine giderek daha fazla erkeğin ayak diremesine, katılmayı reddetmesine, ya da katılıyormuş gibi görünerek aslında "by-pass" etmesine yol açıyor. Bu durum daha özgürlükçü ve eşitlikçi değerlere sahip erkek olma yollarını arayan ve bu nedenle toplumun değişim ve kendini yeniden düzenleme

deneyimlerini besleyen erkeklerin varlığını ve deneyimlerini önemli kılıyor.

Türkiye'de erkek egemen cinsiyet rejiminin değişim rotalarına bakarsak bunun modernliğin eşitlik ve refah bahşettiği erkek kesimlerinden çok, sorunlu kıldığı, dışladığı, reddettiği ya da ikincilleştirdiği kesimlerden geldiğini görürüz. Kentli çoğul kültür ortamlarının erkeklere daha çok kendi seçtikleri erkeklik yollarını yaşama fırsatı verdiği bir gerçek. Ayrıca eğitimin, karma cinsiyetli ortak yaşam kültürünün, aileden gelen eşitlikçi terbiyenin, feminist kadınların yarattığı değişim dinamiklerinin önemini görmek gerekir. Para kazanmak uğruna kendi insani tercihlerinden vazgeçmeyi reddeden, iktidar kullanmayı reddederek insanlarla –özellikle kadınlarla– daha eşitlikçi ilişkiler yaşamayı tercih eden erkeklerin görünmez varlıklarını açığa çıkarmak gerekli. Türkiye'de yeni gelişen sivil toplum alanlarının erkeklere sunduğu "profesyonel olmayan yollardan para kazanma" olanağı farklı yollar denemek isteyen erkekler için yeni olanaklar sunuyor. Ayrıca eşcinsellerin, vicdani retçilerin, savaş karşıtlarının ve mevcut erkek egemen düzenle gerçek sorunları olduğu için onunla "hesaplaşan" erkeklerin deneyimlerinin ne anlama geldiği tartışmaya başlanmalı.

Son söz olarak Türkiye'nin "anneden öğrenmeyen bir toplum" olduğunu söylemek bence çok gerekli. Çok etkili bir annelik yüceltmesi var; annelik "romantize" ediliyor, duygusallık yükleniyor. Ama anneden çocuğa aktarılan "dişil" değerler çok güçsüz ve özgürleştirici değil. Örneğin "anneler oğullarını eşitlikçi ve şiddet karşıtı yetiştirsinler" demenin çok fazla karşılığı olmuyor. Egemen erkeklik değerleri "anneden öğrenme"yi reddediyor. Kendini sağlıklı beslemeyi öğrenmek, diğer insanları empati kurarak anlama gibi dişil değerler toplumsal ilişkilerin temeli haline gelemiyor. Dişil deneyimi toplumsal anlama katacak çok fazla olanak ve uygun bir dil yok. Bu durum aslında erkeklik tanımlarını da sakatlıyor. Böyle bir toplumsal kurgudan ortaya çıkan cinsiyetler arasındaki zıtlıklar ve karşıtlıklar da kadınları olduğu kadar erkekleri de daha eşit ve özgür insanlardan oluşan bir toplumda yaşamaktan mahrum bırakıyor.

Yüz Yüze Görüşme Listesi

G 1: 1970 Ankara doğumlu. Aslen Arnavut, Selanik göçmeni olduğunu söylüyor. Ailesi Kayseri taraflarında yerleşmiş. Çocukluğu Ankara'nın Çankaya-Yıldız Mahallesi tarafında geçmiş. Liseden terk. Gençken restoranlarda garsonluk, barmenlik yapmış, turizm işlerinde çalışmış. Şimdi bir sivil örgütte sekreterlik yapıyor. Gençliği gecekonduda geçmiş. Sonra bu gecekonduyu verip daire ve dükkân almışlar. Aile ilişkileri güçlü, kardeşleri, enişteleri ile iş ve aile ilişkileri var. Evli, tek çocuğu var. Karısı lise mezunu, ev kadını. Şiddet ve erkeklik üzerine ilginç deneyimler anlatıyor. Görüşme tarihi: 21.05.2005

G 2: 1974 Çankırı doğumlu, evli, iki çocuk babası, bir apartmanda kapıcılık yapıyor. Köyde doğmuş büyümüş, ilkokul mezunu. Babası hastalandığı için ilkokuldan itibaren çalışıp para kazanmak zorunda kalmış. Annesi de erken yaşta ölmüş. Dört kardeşler. İş yaşamına inşaatlarda amelelik yaparak başlamış. Ailenin en küçük erkek çocuğu olduğu için ailesinden yeterince destek göremediğini, çok ezildiğini söylüyor. Kırdan kente geçiş dönemindeki çelişkileri yaşıyor. Köydeyken evlenmiş. Köyde aynı evde üç tane gelin olunca, babası ve ağabeyleri ile çatışma yaşamış; kendisine haksızlık yapıldığını söylüyor. Kendi hayatını kurmaya karar verince Ankara'ya gelmiş ve kapıcılık yapmaya başlamış. Kentte yaşadığı sosyal çevrede kendisi gibi kapıcı köylüleri ve ablası ile görüşüyor. Kapıcılığın zor ve pis bir iş olduğunu söyleyerek hayatını değiştirmek istediğini belirtiyor. Görüşme tarihi: 02.07.2005

G 3: 1970 Balıkesir doğumlu, evli, bir çocuğu var. Babasının işi dolayısıyla orada doğduğunu söylüyor. Babası sigorta müfettişiymiş. Memur çocuğu ve yaşamı Ankara'da Emek Mahallesinde geçmiş. ODTÜ'de okumuş. Şimdi, bir üniversitede akademisyen olarak çalışıyor. Bir ara gazetecilik yapmış. Sol dergi ve yayın hayatıyla ilgilenmiş. Kent kökenli bir kültürü var. Kendi ailesi ile ilişkisine eleştirel bakabiliyor. Kendisini solcu olarak tanımlıyor. Eşiyle oldukça demokratik bir ilişkisi olduğunu söylüyor. Eşiyle evlenmeden önce uzun bir arkadaşlık dönemi yaşa-

mış. Eşi üniversite mezunu, kendi mesleğini yaptığı bir işte çalışıyor. Oran'da oturuyor. Görüşme tarihi: 22.07.2005

G 4: 1963 Rize Pazar doğumlu. Liseyi Rize'de okuduktan sonra Ankara'ya gelmiş. Ankara'da esnaflık, hırdavatçılık, kahvecilik, pastanecilik gibi işler yapmış. Bu işlerden hep zarar etmiş. Her türlü içkili yerde çalışmış. Babası dört kardeşi ile birlikte içkili lokanta işletmeye başlamış. Babadan kalan bu işte çalışıyor ve babasının Dışkapı'nın arka sokaklarında esnaflık yaparak yaşamını sürdürdüğünü söylüyor. Kendisi şimdi on yıldır meyhane sahibi. Babadan kalma aile işletmesi içinde birbirine saygılı biçimde çalıştıklarını söylüyor. Kardeşiyle ortak da çalışmış. Hepsinin vefat ettiğini ve babasının çok dürüst bir adam olduğunu söylüyor. Evli, 20 yaşının üstünde üç çocuğu var. Evine gece yarısı saat 12'de gidiyor. Başka kadınlarla ilişki yaşadığını söylüyor. Meyhane deneyimi yüzünden mafya vb. gibi deneyimleri anlatıyor. Altındağ'da oturuyor. Kendisi de karısı da lise mezunu. Karısı ev kadını, çalışmıyor. Oğlu açıköğretimde okuyor ve bir şirkette çalışıyor. Bir kızı üniversitede okuyor. Görüşme tarihi: 25.05.2005

G 5: 1969 Adana doğumlu. İlkokul ve liseyi Mersin'de tamamlamış. Sonra üniversite kazanarak Ankara'da okumuş. ODTÜ mezunu. Babasının sahibi olduğu inşaat firmasında üniversite öğrencisi olduğu yıllardan beri çalışıyor. Şimdi müteahhitlik yapan bir işadamı. Babası ve dört erkek kardeşi ile birlikte bir aile şirketi olarak çalışıyorlar. Aile şirketi olmanın ilginç deneyimlerini anlatıyor. Baba otoritesi ile profesyonel iş yaşamını bir arada yürütmenin gerilimlerini ve çatışmalı doğasını örnekleyen deneyimleri var. Evli, iki çocuğu var. Karısı üniversite mezunu, bankacı olarak çalışıyor. Karısının Adana'nın çok varlıklı bir ailesinin kızı olduğunu, kendi ailesinin sıfırdan zengin olan bir aile olduğunu ve bunun yarattığı farkların önemini vurguluyor. ODTÜ mezunu olmasına rağmen katı cinsiyet ayrımlarına dayalı olarak düşünüyor. Muhafazakâr aile değerlerinin ve erkek egemen inşaat işkolunda erkeklerle beraber çalışmanın yarattığı "erkek bakış açısı"nın özelliklerini taşıyor. Görüşme tarihi: 04.06.2005

G 6: 1974 Bolu Gerede doğumlu. İlkokulu orada bitirdikten sonra Ankara'ya Kuran okumayı öğrensin diye amcasının yanına gönderiliyor. Orada bir yıl kaldıktan sonra tekrar Gerede'ye dönüyor. Lise öğrenimi sırasında annesi ve babası ile köyden çıkıp Ankara'ya geliyorlar ve o da Ankara'da okumaya devam ediyor. Babası kendisi yeni doğduğunda 10-11 yıl Almanya'da çalışmış, annesi köyde kalmış. Kendisi hiç Almanya'

yı görmemiş. Hacettepe Üniversitesi'nin iki yıllık muhasebe kısmını bitirmiş ve kartonpiyerci olarak çalışmaya başlamış. Askere gidip döndükten sonra dört yıllık açıköğretimi bitirmiş, diploma almış. Şimdi bir mobilya aksesuar dükkânı var, onu işletiyor. Hüseyingazi'de oturuyor. Evli, iki çocuğu var. Kendi baba ve annesiyle aynı evde yaşıyor. Yüksekokul mezunu olması çevresindekilerle girdiği ilişkide büyük rol oynuyor. Çalışmaktan boş zamanı olmadığını söylüyor. Boş zamanı olunca akraba ziyaretleri yaptığını söylüyor. Ailede erkek üstünlüğü kültürü çok belirgin. Hâlâ güçlü patriarkal değerlerin var olduğu anlaşılıyor. Kızları okutmamak veya ancak ilkokul bitirinceye kadar okutmanın köyden gelen alışkanlık olduğunu söylüyor. Kendi eşi de ilkokul mezunu. Görüşme tarihi: 17.01.2005

G 7: 1975'te Artvin kökenli bir ailenin çocuğu olarak Ankara'da doğmuş. İlkokulu Yenimahalle'de, ortaokulu Gölbaşı'nda okumuş. Okulu ortaokuldan terk edip kuaför yanında çalışmaya başlamış. Şu anda da kuaförlük yapıyor. Bekâr, ailesi ile birlikte yaşıyor. Boş vakitlerinde arkadaşlarıyla barlara gittiğini söylüyor. Akraba ziyaretinden hoşlanmadığını söylüyor. Gölbaşı'nda oturuyor. Bütün akrabaları da Gölbaşı'nda yakın mahallelerde oturuyormuş. Kadın kuaförü olduğu halde kadınlara karşı ayrımcı ve önyargılı düşünceleri var. Görüşme tarihi: 04.06.2005

G 8: 1962 Malatya doğumlu. İlkokulu köyde, ortaokulu Malatya merkezinde okumuş. Yedi kardeşi var, bir kız, altı erkek. Liseyi bitirdikten sonra özel şirketlerde çalışmaya başlamış, çok çeşitli şantiyelerde çalışmış. Kısa bir süre sonra muhasebeci olarak sabit göreve geçmiş. Lisede ve daha sonra çok kez bekâr olarak yaşamış. Küçükken babası hapse giriyor ve babası ile iyi ilişkilerinin olmadığını söylüyor. Küçükken çok çalıştığını, yarıcılık yaptıklarını söylüyor. Ankara'da abisinin yanında kalıyormuş. İki kez evlenmiş. İlk eşinden boşanmış. İkinci eşiyle evlenme nedenini, "yalnız başına yaşayamadım ve bir kadına ihtiyaç duydum" şeklinde tanımlıyor. Her iki eşinden de çocuğu var. İlk eşinden olan çocuğu eski eşiyle birlikte oturuyor. Boş zamanlarında kahveye gidip orada kâğıt oynadığını söylüyor. Orada sohbet ve dostluğun güzel olduğunu söylüyor. Alevi kökenli, düşüncelerinde eşitlikçilik söylemi hâkim. Şu anda belediyede memur olarak çalışıyor. Görüşme tarihi: 21.11.2006

G 9: 1944 Aksaray doğumlu. Sekiz erkek, üç kız kardeşi var. Annesi altı yaşındayken ölmüş ve üvey anne bakmış. Babası adam öldürmekten hapse girmiş. Babasının çok köklü, çok demokrat biri olduğunu söylüyor. Babası onu astsubay okuluna göndermiş, ama o orayı beğenmemiş

ve kaçmış. 1985 yılına kadar Aksaray'da yaşamış, elektronikçiymiş. Hastalanıp sakatlanınca işi bırakmış. Bir bacağı sakat. 1987'den sonra Ankara'da yaşamaya başlamış. Evli, üçü erkek, biri kız, dört çocuğu var. Portakal suyu satıcısı, eşiyle birlikte koşu yolunda bir tezgâhta çalışıyorlar. Eski bir solcu ve devrimci, bu yüzden hapis yatmış. Alevi olduğunu söylüyor. Konuşurken eşitlikçi bir dille konuşuyor, kadın ve erkeklerin eşit olduğunu söylüyor; ama eşi bunun tersini düşünüyor. Görüşme tarihi: 23.05.2006

G 10: 1967 Ankara Seyranbağları doğumlu. Doğduktan sonra tekrar köye geri dönüyorlar, çünkü babası Libya'ya çalışmaya gidiyor. Kendisi de 13 yaşında Libya'ya ailesinin yanına gidiyor ve altı yıl tamirci olarak çalışıyor. Dönüşte askerliğini yaptıktan sonra Ankara'da kamyon şoförü olarak çalışmaya başlıyor. Babası ile ilişkisini eleştiriyor ve sırtından sopanın eksik olmadığını söylüyor. Babasının içki ve kumar alışkanlığı varmış. Karısı da kendisi de ilkokul mezunu. Karısı zaman zaman temizlikçilik yapıyor. İki kız çocuğu var. Keklikpınarı'nda oturuyor. Kamyon şoförü olduğundan ancak gün aşırı eve gelebiliyor. Gecekonduda oturuyor. Eşiyle olan ilişkisinden memnun görünüyor. Görüşme tarihi: 17.05.2006

G 11: 1950 doğumlu, ilkokul mezunu. Çorumlu. Köyden kız kaçırarak evleniyor; biri kız, biri erkek, iki çocuğu oluyor. Karısı hastalanıp ölüyor. Küçük çocuklarına baksın diye yeniden evleniyor. İnşaatlarda çalışıp para kazanarak memlekete geri dönüyor, yani gurbetçi ve kazandığı parayı kışın harcayarak geçinmiş. 1978'den sonra Ankara'ya yerleşiyor. Bir gecekondu yapıyor; sonradan bunun tapusunu alarak üstüne apartman yapıyor. 12 Eylül'den sonra solcular atıldığı için boşalan EGO'ya işe giriyor ve orada şoför olarak çalışmaya başlıyor. Şimdi emekli, bakımlı bir gecekonduda oturuyor. Alevi, geleneksel aile değerlerine ve erkek üstünlüğüne dayalı değerlere saygı gösteriyor. Kendisi üç kız, bir erkek, dört kardeş. Evlendikten sonra on yıl annesi ve babası ile birlikte oturmuş. İki yetişkin çocuğundan oğlu kendisiyle birlikte oturuyor. Şimdiki eşiyle çok fazla kavga ettiklerinden yakınıyor. Ailede ve mahallede sözü geçen birisi. Arabası var. Evine çok düşkün, evin bahçesiyle uğraşmayı seviyor. Görüşme tarihi: 12.11.2005

G 12: 1954 Yozgat doğumlu. Köyde doğmuş. İki kız iki erkek dört kardeşler, köyde çiftçilik yapan bir ailenin çocuğu. İlkokul mezunu, inşaat işçisi, sıvacılık yapıyor. Kısa bir süre Irak'ta çalışmış. Kendisiyle oturmayan biri kız, biri erkek yetişkin iki çocuğu var. Kızı evli, görücü usulüyle, ama kızının rızasını alarak evlendirmiş. Kendisi de teyzesinin

kızıyla evli. 20 yıl köyde çalıştıktan sonra altı yıldır Ankara'da çalışıyor. Bir beş yıl daha çalışıp emeklilik hakkını aldıktan sonra köyüne geri dönüp çiftçilik yapmayı düşünüyor. Karısı sadece okuryazar, zaman zaman temizlikçilik yapıyor. "Temel derdimiz geçim bizim" diyor. Boş zamanı olmadığını söylüyor. Olursa amcaoğluna sohbet etmeye gittiğini söylüyor. Genelde köylüleri ile görüştüğünü söylüyor. Köyünde kuzen evliliğinin çok yaygın olduğu anlaşılıyor. Evlenenler genellikle akraba. 1984 doğumlu yetişkin oğlu var, başka bir şehirde çalışıyor. Görüşme tarihi: 19.09.2006

G 13: 1966 Ordu Ünye doğumlu. Oranın en iyi ailelerinden biri olduklarını söylüyor. 1975'te ilkokul beşinci sınıftayken babası öğretmen olduğu için Ankara'ya gelmişler ve o tarihten beri Ankara'da yaşıyor. Babası sonra müfettiş ve üst düzey bürokrat oluyor. Aslında babası solcu diye Ankara'ya sürülmüş. Dört kardeş, annesi ilkokul mezunu ev kadını. ODTÜ İnşaat Mühendisliği Bölümünden mezun olmuş. Çocukluktan beri ailesine yük olmamak için yaz tatillerinde çalıştığını söylüyor. Ağabeyinin elektrik dükkânında işlere yardımcı oluyor ve inşaat işleri alanına giriyor. Şirket kurup inşaat alanında müteahhitlik yapmaya başlıyor. İş yaşamında başarı sağladıktan sonra siyasetle ilgilenmeye başlıyor. CHP'nin çeşitli birimlerinde çalışmış. Şimdi de çeşitli sivil toplum kuruluşlarının başkanlığını yapıyor. Oldukça aktif bir yaşamı var. Evli, karısı lise mezunu, ev kadını. Oran'da oturuyor. Görüşme tarihi: 22.06.2005

G 14: 1950 Adana doğumlu. İlk ve ortaokulu İskenderun'da okumuş. Adana'da elektrik teknik lisesini bitirmiş. Bir süre orada belediyede çalışmış. Sonra Ankara'da özel bir üniversitenin gece bölümünü gündüzleri bir işte çalışarak bitirmiş. Elektrik mühendisi olarak bir süre kamu kurumlarında çalıştıktan sonra kendi işini yapmaya başlıyor. Müteahhitlik işleri yaparak sıfırdan işlerini geliştiriyor. Şimdi birkaç tane şirketi var, inşaat sektöründe çalışıyor. Başarılı bir işadamı sayılıyor. İki kez evlenmiş. Koru Sitesi'nde oturuyor. İlk eşi yurtdışında yaşıyor. İlk eşinden olan çocuğu ile görüşmeye devam ediyor. İkinci eşinden de çocuğu var. Eşi artık çalışmayı bırakmasını istiyor. Çalışmaktan oldukça keyif aldığı için daha uzun süre çalışmayı düşündüğünü söylüyor. İş yaşamının incelikleri ve sorunları üzerine konuşuyor. Karısı da üniversite mezunu ve çalışıyor. Evde bir bakıcı da onlarla birlikte yaşıyor. Görüşme tarihi: 15.08.2006

G 15: 1960 Ankara doğumlu. Endüstri mühendisliği okumuş, yurtdışında yüksek lisans yapmış. Otel işletmeciliği, çiçek ihracatçılığı, yemek

fabrikası işletmeciliği, üniversitede ders verme, bir Amerikan firmasının Türkiye temsilciliğini yaparak ticaretle uğraşma, turizm danışmanlığı gibi çeşitli işlerle uğraşmış. Siyasetle de ilgilendiğini söylüyor ve şu anda müteahhitlik ve ticaret işleriyle uğraşıyor. Hem işadamı, hem siyasetle ilgili, hem de sivil örgütlerde yöneticilik yapan biri. İş hayatında para kazanmak, başarılı olmak, şöhret ve çevre sahibi olmak gerektiğine inanıyor ve bu değerlere önem veriyor. Evli, eşi doktor. İki çocuğu var, biri erkek, bir kız. Lions Kulüp gibi özel üyelikleri olduğunu söylüyor. Gazi Osman Paşa'da oturuyor. Görüşme tarihi: 13.01.2006

G 16: 1962 Samsun doğumlu, üniversiteye kadar orada okumuş. Babası geniş toprakları olan ve kendi memleketinde tarım işletmeciliği yapan bir mühendis, annesi İstanbul kökenli bir öğretmen. Kentsoylu bir kültürün olduğu bir aile ortamında yetişmiş. İki kardeşler. Kendi gençlik yıllarında babasının, mesleki seçiminde baskıcı rol oynadığını anlatıyor. Kendisi de mühendis. Hayatını sivil örgütlerde profesyonel çalışarak kazanıyor. Çevreci örgütlerle yakın ilişkisi var. İki kez evlenmiş. Her iki eşinden de bir çocuğu var. Karısı da üniversite mezunu ve özel sektörde çalışıyor. Eşinden ayrıldıktan sonra oğlunu kendi büyütmüş, şimdi de oğlu ve ikinci eşiyle birlikte yaşıyor. Baba ile oğul çatışması hakkında görüşleri dikkat çekici. Sivil örgütlerde çalışan yeni "sivil erkek" örneği bir yaşamı var. Görüşme tarihi: 25.07.2005

G 18: 1966 Erzincan doğumlu. Köyde doğmuş, ailesi de köyde yaşıyor. İlkokul mezunu. 1980'den sonra Ankara'ya gelmiş. Şimdi temizlik işçiliği yapıyor. gecekonduda oturuyor. Üç çocuğu var. Pazar günleri de bulursa ilave iş olarak hamallık yapıyor. Eşi ara sıra kardeşinin yanında çalışıyor. Erkeklik değerleri açısından muhafazakâr ve cinsiyetçi değerleri var. Ağır çalışma koşulları nedeniyle bedenen oldukça çökmüş görünüyor. Çalışmak ve para kazanmak dışında çok fazla bir şeyle uğraşmaya zamanı olmamış. Futbol maçlarında deşarj olduğunu söylüyor. Sadece yakın akraba çevresi ile görüşüyor. Görüşme tarihi: 19.11.2005

G 21: Ankara'ya Sivas'tan gelmiş. 1975 doğumlu, bekâr, üniveriste mezunu. Babası emekli işçi, annesi ev kadını, ama çocuk bakarak para kazanıyor. Beş kardeşin en küçüğü. Kadın Çalışmaları yüksek lisans programı öğrencisi, solcu olduğu için hapse girmiş, bir barda çalışarak hayatını kazanıyor. Kadınlarla rahat dost olduğunu söylüyor; şiddetten uzak durduğunu ve kendi öfkesini kontrol edebildiğini iddia ediyor; kadınlık, erkeklik, cinsellik, aşk, sadakat konularında alışılmışın dışında düşünceleri var. Konuşurken duygu diliyle ve sevgi ilişkileri odaklı ko-

nuşuyor. Kadınlarla hem cinsellik ve hem dostluk ilişkileri yaşayabildiğini anlatıyor. Çok sayıda kadın arkadaşı olan ve kadınların çok kolay dostluk kurabildiği bir erkek. Kendisini Dersimli Zaza-Alevi olarak tanıtıyor. Erkeklik ile ilgili radikal bir sorgulama deneyimi yaşadığı anlaşılıyor, bunu da dile getiriyor. Görüşme tarihi: 21.02.2006

G 22: 1981 Hakkâri doğumlu. Köyde büyümüş, yedi çocuklu, kalabalık bir ailenin oğlu. Lise bitene kadar orada yaşamış. Üniversiteyi Ankara'da okumuş. Kürt, solcu, feminist ve aynı zamanda "Kadın Çalışmaları" yüksek lisans programı öğrencisi olmuş. Şu anda gazetecilik yapıyor. Feminist bir kadınla evlenmiş. İstisnai bir babası var; para kazanmayı beceremediği, okumayı, solculuğu sevdiği için "saygın" olmayan, oğullarına egemen erkeklik değerlerini öğretmeye çalışmamış bir babası olduğu için kendisinin kolaylıkla egemen erkeklik değerlerinden kopuş yaşayabildiğini söylüyor. Üniversite bittikten sonra Ankara'da yaşamaya devam ediyor. Kendisinin feministlerle, anarşistlerle, eşcinsellerle yakın arkadaşlık kurabildiğini söylüyor. Sivil örgütlerle, pro-feminist gruplarla birlikte çalışıyor. Para kazanmayı önemsemediğini söylüyor. Görüşme tarihi: 30.11.2006

G 23: 1975 Uşak doğumlu, muhafazakâr ve dindar, ülkücü çevrelerde yetişmiş. Endüstri Meslek Lisesi motor bölümünde okumuş. 13 çocuklu bir çiftçi ailesinin oğlu. Sanayide oto tamirciliği yapmış. Ülkücü çevrelerle ilişki kurmuş. Bir insanın öldürülmesi olayına karışmış. Askerlik yaparken adam öldürme suçundan tutuklanıp müebbet hapis cezasına çarptırılmış. Yedi yıl hapis yattıktan sonra afla çıkıp askere dönmüş. Hapishane ve askerlik süreçlerinde kendisinden beklenen şiddet uygulamayı ve kendisine uygulanan şiddeti reddederek vicdani retçi olmuş. Şimdi savaş karşıtı, şiddet karşıtı ve vicdani ret hareketinin aktif bir katılımcısı. Erkeklik değerleriyle nasıl yüzleştiğini ve bunu nasıl yaşadığını çok açıkça dile getirebiliyor. Görüşme tarihi: 14.06.2007

G 24: 1978 Antep doğumlu. Ailesi İskenderun'da yaşıyormuş, kendi gençliği de orada geçmiş. Endüstri meslek lisesini bitirmiş, eğitim fakültesinde okurken öğretmen olamayacağına karar verip üniversiteyi bırakmış. Babası kabadayılık yapmış, hapse girmiş birisi. Annesi babasının üçüncü eşi. Aile ilişkileri ile uyumsuz bir insan, oldukça eleştirel bakışı var. Aileden erken yaşta kopmuş, yatılı okulda okumuş. Lise yıllarından itibaren eşcinsel olarak yaşamış. Yatılı okulda erkekler arası hiyerarşi ilişkilerine yönelik eleştirel anlatısı ilgi çekici. Şimdi eşcinsel, vicdani retçi ve şiddet karşıtı hareketlerin önemli aktivistlerinden. Görüşme tarihi: 18.06.2007

G 25: 1977 doğumlu, evli, bir çocuğu var, mühendis. Babası güçlü ve zengin bir ağa ailesinin oğlu olarak doğmuş ama yavaş yavaş düşüşü yaşamış biri; hayatında başarılı olamadığı, para kazanmayı beceremediği için sert ve mutsuz olmuş bir baba. Almanya'ya çalışmak için gitmiş, başaramadığı için aile içinde herkese sürekli şiddet uygulamış. Alkol alışkanlığı varmış, babasının giderek fanatikleşen bir milliyetçilik eğilimi geliştirdiğini söylüyor. Zaman içinde babası ile ciddi bir kopuş yaşamış; anne ve ablaları ile birlikte büyümüş, kadınlarla empati kurabilen, ciddi bir erkeklik eleştirisi yapabilen bir erkek. Baba ile değil anne ile, yumuşak ve anlayışlı erkek modelleriyle uyumlu olmaya çalışarak kendini yetiştirmiş bir kişi. Şimdi şiddet karşıtı bir erkek grubunda gönüllü olarak çalışıyor. Egemen erkeklik değerleriyle yüzleşmeye çalışan erkek gruplarının kurucusu ve önemli bir aktivisti. Görüşme tarihi: 20.06.2007

G 26: 50 yaşlarında gazeteci ve yazar. Yaşamını yazarlıktan kazanıyor. Solcu, şiddet karşıtı, savaş karşıtı siyasal düşüncelerin önde gelen savunucularından. Aynı zamanda eşcinsel olduğunu da saklamıyor. Egemen erkeklik değerlerinin ciddi bir eleştirmeni, bu konuda sık sık yazılar yazıyor. Egemen erkeklik tarzlarının kendi kendine değişmeyeceğini, ancak eşcinsellerin ve vicdani retçilerin bunu değişime zorladığını düşünüyor. Görüşme tarihi: 22.06.2007

G 27: Evli, 50 yaşlarında, bir sivil örgütte çalışıyor. Solcu olduğu için 12 Eylül döneminde on yıl cezaevinde kalmış. Öğretmen çocuğu, annesi ortaokul mezunu. Babasını küçük yaşta kaybetmiş ve babasız büyümüş. Annesi ve ablasının yetişmesinde ve olumlu bir erkek kimliği edinmesinde önemli rolü olduğunu söylüyor. Bunun onun için bir şans olduğunu, bu nedenle sert ve şiddet yanlısı bir erkek olmadığını düşünüyor. Hayatında olumlu ve güçlü kadın modelleri var. Kendisini feminist olarak tanımlıyor. Erkeklik deneyimlerini sorgulayan bir erkek grubu kurarak bunu bir süre devam ettirmiş, daha sonra bu grubun yürümediğini söylüyor. Savaş karşıtı, vicdani retçi, sol sivil hareketlerle birlikte çalışıyor ve onları destekliyor. Görüşme tarihi: 25.08.2007

G 28: 40 yaşlarında bir akademisyen. İstanbul'da, Galatasaray Lisesi'nde yatılı okumuş ve sonrada ODTÜ'yü bitirmiş. Öğrencilik yıllarında sol örgütlerde bulunmuş, solcular içindeki cinsiyetçi muhafazakârlığı eleştiriyor. Cinsiyet eşitliği açısından kendisini sorgulayan ve duyarlılık geliştirmiş bir entelektüel. Evlenip ayrılmış, çocuğu var. Erkekliği eleştiren yazıları yayımlandı. Solcu ve toplumsal cinsiyet konusunda üniversitede ders veren ilk erkek akademisyenlerden. Babası ile çatışmalarını

ve egemen erkeklik değerlerine karşı mücadelesini anlatıyor. Görüşme tarihi: 21.06.2007

G 29: 45 yaşlarında bekâr, çocuksuz, mühendis. Üniversite yıllarında solcu olmuş ve halen de öyle olduğunu söylüyor. Yalnız yaşıyor, evlenmemiş. Evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya, bu nedenle bir kadına bağlanmaya karşı çıkıyor. Orta sınıf, meslek sahibi bir babanın oğlu. Resmi otoriteyi tanımak ve ona itaat etmekten hoşlanmıyor. Araba vergisi vermek dışında devletle hiçbir ilişkisi olmadığını, sigorta dahi yaptırmadığını söylüyor. Devlet otoritesi ve baskısına karşı bir düşünceye sahip. Kadınları hemen bağlanma ve korunma gereksinmesi duydukları için eleştiriyor. Şimdi edebiyatla uğraşıyor ve geçimini bu yoldan sağlıyor. Görüşme tarihi: 22.02.2007

G 30: 50 yaşlarında solcu, gazeteci, iki kere evlenmiş, boşanmış. Eski İstanbul'un seçkin çevrelerinden gelen bir aileye sahip. Annesi, babası hukukçu, babası profesör fakat annesinin çalışmasına izin vermemiş. Aile çevresinin etkisini önemli buluyor. Yurtdışında yaşamış, orada birlikte yaşadığı kadının düşüncelerini ve hayatını çok değiştirdiğini söylüyor. Galatasaray Lisesi'nde yatılı okumuş. Cinsiyet eşitsizlikleri ile ilgili bir duyarlılığı yok. Kendisini sorgulamadan eşitlikçi olarak kabul ediyor, kendi yaşamında böyle bir sorunun varlığından bahsetmiyor. Görüşme tarihi: 14.06.2007

G 31: 1973 İzmir doğumlu. İlk ve ortaokulu İzmir'de okumuş. Liseyi askeri okulda, Heybeliada Deniz Lisesi'nde okumuş. Deniz Harp Okulu'ndan ayrılmış. Ayrılış nedeninin siyaset yapmak isteği olduğunu söylüyor. Annesi kasiyer emeklisi, babası tır şoförü. İki kardeşi var. Sonradan ODTÜ'de okumuş, psikolog olmuş. Bir sivil vakıfta profesyonel olarak çalışıyor; sosyal yardım destek projelerinde çalışıyor. Bekâr, özgüveni çok yüksek, sosyal demokrat siyaset yaptığını söylüyor. Kadın çalışmaları yüksek lisans programına öğrenci olarak bir süre devam etmiş. Görüşme tarihi: 18.07.2007

G 32: 1951 doğumlu. Kimya mühendisi, kendi şirketi var, insan hakları alanında çalışan bir sivil örgütün yöneticilerinden. Birinci karısından iki kızı var. İkinci karısının da ilk kocasından oğlu var. Kendi evinde her türlü işi yaptığını söylüyor. Özellikle mutfaktan hoşlanıyor. Sol ve insan hakları örgütlerinde çalışıyor. Gençliğinde eylemlere katılmış bir solcu olduğunu söylüyor. Egemen erkeklik değerleri ile sanki hiç karşılaşmamış ve ilgisi olmamış gibi davranıyor. Şiddetten uzak durduğunu, o tür

erkek ortamlarında bulunmadığını söylüyor. Fuhuş, şiddet, erkekler arası rekabet, medyadaki kadın imgeleri gibi meseleler hakkında hiç düşünmemiş gibi konuşuyor. Görüşme tarihi: 15.10.2007

G 33: 1976 doğumlu. Rize kökenli, Almanya'da işçi olarak çalışmış bir baba ve ev kadını bir annenin oğlu. Muhafazakâr ve dindar bir aile. Cumaya gidip namaz kılarmış. İstanbul Bakırköy'de okumuş. Okulda çeteler, ülkücüler, haraç alanlar arasında büyüdüğünü söyledi. Saçı uzun diye dayak yemiş. Lise çağı erkek arkadaş grupları içinde geçmiş. Kızlara daha uzak bir yaşam tarzı varmış. Teyzesi ilk kez ailede erkek arkadaşını açıktan kabul ettirmiş olduğu için ona takdirle bakıyor. Ondan etkilendiğini söylüyor. ODTÜ'de okumuş. Üniversiteden tanıştığı bir kızla evlenmiş. Erkek şiddetine bulaşmıyor, uzakta durabileceğini, kaçınabileceğini düşünüyor. Kısa dönem askerlik yapmış. Orada şiddetin nasıl öğretildiğini, hiyerarşiyi görmüş. Kendini antimilitarist olarak tanımlıyor, ama askerliğe karşı eleştirel bir duruşu yok. Baş edebileceğini düşünmüş. Vicdani retçi olmanın zor ve bedeli ağır bir durum olduğunu söylüyor. Paralı seks, fuhuş gibi şeylere karşı. Evde eşit bir sorumluluk ve iş yapma anlayışı olduğunu söylüyor. Spor aracılığıyla oluşan erkek arkadaş grupları var. Çevre işlerinde gönüllü çalışmalar yapıyor. Ama sivil örgütlerde paralı danışmanlıktan hayatını kazanıyor. Kendisini erkeklik tarzları ile ilişkili, sorunlu ya da dertli görmüyor. Hayatını kolay ve çatışmasız değiştirmiş gibi görünüyor. Görüşme tarihi: 11.09.2007

G 34: 27 yaşında, çevre mühendisi, kendi kurduğu bir şirketi var. Bir çevre vakfının gönüllü danışmanlığını yapıyor. ODTÜ mezunu. Türkmen ve kalabalık bir ailenin çocuğu, anne ve babası öğretmen. Üç kardeşler. Evde ev işlerine kendiliğinden yardım etmeye alışmış. Annesinin güçlü bir kadın olduğunu söylüyor. 19 yaşında üniversitede tanıştığı kız arkadaşı ile evli. Kendi evinde yemek, temizlik, her türlü işi eşi ile birlikte yaptıklarını söylüyor. Kendine özgüveni çok yüksek. Askerlikte bile yaptırılan her işten şikâyetçi olmadığını kendine güvenini yitirmediğini söylüyor. Başarısızlık, korku ve risk tanımı yok. Hep kazanacağını ve kendini ayakta tutabileceğini düşünüyor. Sosyal demokrat olduğunu söylüyor. Feministlere sempatisi yok. İnsanlık değerleri üzerinden konuşuyor. Kadınların cinsel obje olarak algılanmasını eleştiriyor. Bunun gelişme ve evrim ile aşılacağına inanıyor. Eşitlikçi cinsiyet kültürüne sanki kendiliğinden sahip olmuş gibi. Hiçbir mücadele, çatışma ve zorlama anlatısı yok. Kentli, okumuş bir ailenin çocuğu olarak ODTÜ gibi kurumlarda yetişmiş, sol ortamlarda yaşamış olmanın etkisi görülüyor. Görüşme tarihi: 12.04.2007

G 35: Uluslararası bir sivil örgütte profesyonel yönetici olarak çalışıyor. 36 yaşında, evli, TED Koleji ve Anadolu Lisesi mezunu, Mülkiye'de İşletme okumuş. Ortaokuldayken annesi ve babası ayrılmış. Kendisini ailesiz büyümüş kabul ediyor ve bunun bir handikap olduğunu söylüyor. Baba hâkim, avukatlık da yapmış. Anne ev kadını. Annesi sonradan tekrar evlenmiş. Kendisi yatılı okulda okumuş. Karışık aile ortamından böylece uzak kalmak istediğini söylüyor. Küçükken asosyal, kendi halinde bir çocuk olarak yatılı erkek okulu ortamında yetişmiş. Aileden ve babadan uzak büyürken bu arada dünyayı keşfe çıkarak kendine büyük bir deneyim alanı oluşturmuş. Kendi başına yurtdışına gitmiş. Orada yabancı bir kadınla yaşıyor ve onun kadınlar hakkındaki görüşünü değiştirdiğini söylüyor. Hâlâ din, devlet ve ailenin önemli olduğunu düşünen muhafazakâr bir yanı var. Kariyer dünyasında kadınlarla ilişkileri kuralsız, duygusal, rahatsızlık verici olarak tanımlıyor. İş dünyasında erkek iş arkadaşlarıyla daha rahat olduğunu söylüyor. Görüşme tarihi: 28.07.2007

G 36: Malatyalı ilkokul mezunu bir müteahhidin oğlu. Aile köy kökenli. Üniversiteye kadar Malatya'da okumuş. 1982 yılında ODTÜ Makine Mühendisliği Bölümünü bitirmiş. Alevi olduğu için çocukluk ve gençlik döneminde çok ayrımcılık hissettiğini; hatta Alevilerin yaşadığı ayrımcılığın Kürtlerinkinden daha fazla olduğunu söylüyor. Geçmişte sol örgütlerle ilişkisi olmuş. Babası ile uzak ve çatışmalı bir ilişki tanımlıyor. Çünkü babasının başka bir kadınla sürekli bir ilişkisi olmuş, o nedenle çok kızgın. Annesinin ezik, kırılmış olmasından çok etkilenmiş. Kendi yaşamında da aile ilişkilerine önem verdiğini söylüyor. "Babamın hatasını yapmayacağım" anlayışı var. ABD'de yüksek lisans yapmış ve hep özel sektörde çalışmış, üst düzey proje yöneticiliği yaptığı için çok sık yurtdışına seyahat ediyor. Şu anda büyük bir şirketin profesyonel yöneticisi ve başarılı bir işadamı. İş anlayışında akıl, başarı ve beceri kriterleri ile konuşuyor. Kendisi kadın-erkek ayrımı yapmadığını söylese de kadınlara namus ve bekâret gözlüğünden bakıyor, en azından eleştirel konuşmuyor. Görüşme tarihi: 17.06.2007

G 37: 1979 Adana doğumlu. Memur çocuğu ve annesi ev kadını. Çocukluk ve lise zamanlarını muhafazakâr bir mahalle çevresinde, erkek ortamlarında yaşamış. Üniversite öğrenciliği dönemini de Ankara'da sağcıların egemen olduğu bir erkek yurdunda geçirmiş. Şimdi 30 yaşında, yeni evli. Evlenmeden kız arkadaşı ile uzun süre birlikte yaşamış. Sosyal bilimler alanında doktora yapmış şimdi akademisyen. Erkeklik konusunda kendi yaşam deneyimlerinden çıkan eleştirileri ve sorgulamaları var. Aynı zamanda bu konuda akademik olarak çalışmış ve yayım-

lanmış yazıları var. Kendi yaşamını bir araştırma nesnesi gibi anlatıyor. Muhafazakâr erkeklerin dünyasından geliyor ve değişimin ilginç örneklerinden birini oluşturuyor. Görüşme tarihi: 26.05.2006

G 38: 1971 Yozgat doğumlu. Dört yaşında ailesiyle beraber Ankara'ya gelmiş. Teknik meslek lisesi mezunu. Ankara'da Mamak'ta bir gecekondu mahallesinde büyümüş, 20 yaşında evden ayrılıp bar işletmeciliği yapmış. Kendisinden sekiz yaş büyük yabancı uyruklu bir kadınla bu dönemde yaşamış. Ondan çok iyi şeyler öğrendiğini söylüyor. Ayrılmış olmasına rağmen o kadınla yaşamını ve birlikte yaptıklarını özlüyor. Çok para kazanıp hata yaptığını ve o kadınla dost kalmayı beceremediğini söylüyor. Sonra çok güzel diye genç bir kadınla evlenmiş ve ondan bir çocuğu olmuş. Kadın başka bir erkeğe ilgi duymuş. Ailede sorun olmasın diye durumu kimseye anlatmamış, kadını korumuş. Şimdi başka bir kadınla evli. Özel sektörde uluslararası ticaret yapan bir şirkette çalışıyor. Görüşme tarihi: 11.07.2007

G 39: 1978 Ankara doğumlu. Annesi babası Çorumlu, babası emekli. Bir gecekonduda doğdup büyümüş. Endüstri meslek lisesi, elektrik-elektronik bölümü mezunu. Gecekondu delikanlılığı ortamında büyümüş. Bir yanda bastırılmış bir ergenlik, öte yanda kışkırtılmış bir erkek şiddetinin normalleştiği bir yaşam anlatısı var. Yaşıtı kızlarla normal dostluk ilişkisi dahi kuramayan bir gecekondu delikanlısı yaşam öyküsüne sahip. Yaşam anlatısı içinde askerlik anlatıları da erkeklik kültürüne önemli örnekler oluşturuyor. Görüşme tarihi: 08.07.2007

G 40: 1976 yılında Ankara Abidinpaşa'da doğmuş ve orada yaşamış. Bekâr, endüstri meslek lisesi mezunu. Askerliğini komando olarak yapmış, savaş, askerlik anlatılarında şiddetin içselleştirilmesi ve savaşın yabancılaştırıcı yüzüne ilişkin ilginç anlatı örnekleri sunuyor. Gecekondu delikanlısı olarak hem cinsellik konusunda kısıtlılık hem de erkeklik konusundaki kışkırtıcı saldırganlık açısından ilginç bir yaşam öyküsü var. Görüşme tarihi: 06.09.2007

G 41: 1957 Denizli doğumlu. Liseyi yatılı okulda okumuş, Babası öğretmen, annesi ev kadını, babasının TÖB-DER'li solcu, ama otoriter ve ev işleri yapmayan bir adam olduğunu söylüyor. Lisede futbol ve solculuk dışında hayatında başka bir şey olmadığını belirtiyor. Lisede ve üniversitede kız arkadaşı olmamış. Liseden sonra ODTÜ'de Metalürji okumuş. Üniversite yıllarında devrimci olmuş. 1981'de hapse girmiş, altı yıl hapiste kalmış. Çıkınca askere gitmiş. 36 yaşına geldiğinde ilk kez bir

kadınla iki yıl birlikte yaşamış. Şimdi kendinden 17 yaş küçük bir kadınla evli ve iki yaşında bir kızı var. Kendisine ait bir şirketi var. Evde her işi yaparım diyor. Yemek ve ütü dahil, kızının altını değiştirme, banyosunu yaptırma gibi işleri yaptığını söyledi. Kısa dönem askerlik yapmış. Vatan savunması söz konusu ise yine askerlik yaparım diyor. Görüşme tarihi: 16.11.2007

G 42: 1956 Adana doğumlu, üniversiteye kadar orada okumuş. Babası Cumhuriyet'in ilk üniversite öğrencilerindenmiş. Ankara Hukuk Fakültesinde, 1930'larda okumuş. Kendisi işletme okumuş. Babasından çok destek gördüğünü ve onunla iyi anlaştığını söylüyor. İş hayatına kendi aile şirketlerinde ağabeyiyle başlıyor, sonradan anlaşamayıp ayrılıyor. Şimdi bir beton fabrikası var. Elit bir işadamı, tenis oynayıp kayak yapıyor. Land Rover araba kullanıyor. İyi eğitimli seçkin bir karısı, çocukları var. Görüşme tarihi: 21.07.2007

G 43: 1965 Tunceli doğumlu. Kürt, Alevi, anarşist, vicdani retçi. Babası memur, annesi ev kadını. Üç kız, bir erkek kardeşi var. Erkek kardeşi siyasi nedenle evden ayrılmış, işkence görmüş, hapis yatmış. Annesi hasta olduğu için kız kardeşini kendisinin büyüttüğünü söylüyor. Gençliğinde feminizmle, anarşist yayınlarla tanışmış. İktidar ilişkisi içermeyen, şiddetsiz bir yaşamın nasıl olabileceği üzerine kafa yormuş. Vicdani retçi erkek gruplarıyla çalışıyor ve şiddet karşıtı siyasi eylemci. Görüşme tarihi: 26.09.2007

G 44: 1940 Merzifon doğumlu. Makine mühendisi. Sahibi olduğu şirketi laboratuvar malzemeleri üreterek 80 ülkeye ihracat yapıyor. Yerli pazarın yarısına mal sattığını söylüyor. Babası da bir işadamı, iki kuşaktan sermayedar, kentsoylu bir aile. Annesi Merzifon Amerikan Koleji mezunu. Annesinin etkisiyle ortaokulu İstanbul'da St. Joseph Lisesi'nde okumuş. Sonra İTÜ Makine Mühendisliğini bitirmiş. Hem lisede hem üniversitede yatılı erkek yurtlarında yaşamış. Erkek okullarında yatılı okumanın erkekler arası ilişkilerde şiddet ve hiyerarşi içermediğini; büyük bir kardeşlik, ortaklık ve eşitlik ortamı olduğunu söylüyor. Üniversiteyi bitirdikten sonra beş ay İspanya'da kalmış, kadınları burada tanıdığını söylüyor. Kendi yaşamını kendi kurmuş erkek anlatısı var. Evlenirken sessiz ve itaatkâr bir kadınla evlenmesi gerektiğini düşünüyormuş. Ama sonradan eşi olan kişi bunun öyle olmadığını ona öğretmiş. Çalışma alanında, kendi fabrikasında erkeklerin imalat işlerinde kadınların ofis işlerinde çalıştığını ve bunun normal olduğunu söylüyor. Steril işadamlığı dünyası anlatısı var; fuhuş, kara para gibi şeylerin iş dünyasıyla bir ilişki-

si olduğunu düşünmüyor. Çalışmaktan ve üretmekten zevk aldığını, eşiyle mutlu olduğunu ve eşini hiç aldatmayacağını eşinin iyi bildiğini söylüyor. İki kızı var. Kızlarına karşı bir namus ve denetim iddiası yok. Ömür boyu tekeşli ve başarılı bir erkek yaşamı portresi çiziyor. Görüşme tarihi: 23.11.2007

G 45: 1959 Ankara Altındağ Yenidoğan doğumlu. Aslen Bayburtlu. Alkolik, kendisinin bir dükkânı var. Ama alkol ve yaşam tarzı yüzünden para kazanamıyor. Karısı hastalıktan ölmüş. Oğlu olduğundan yeniden evlenmiş, ama yürütemediğini söylüyor. Oğlunun da okumayıp serseri olduğunu belirtiyor. Tam bir yitik yaşam örneği anlatıyor. Görüşme tarihi: 16.06.2005

G 46: 1976 Ankara doğumlu. Ailesi Çankırılı. Ortaokul sonrasında okulu terk etmiş. O tarihten sonra bulduğu her işte çalışmaya başlamış. Yazları turistik bölgelerde, kışları ise iş bulduğu kentlere giderek çalışmış. Bu şekilde 31 farklı ilde çalıştığını söylüyor. Anlattığı kadarıyla yapmadığı iş kalmamış. Babası terzi imiş, hastalanınca ailenin durumu kötüleşmiş. Şimdi hem annesinin hem babasının hasta olduğunu sık sık hastaneye yattıklarını ve onlara bakacak kimse olmadığını söylüyor. Gecekonduda yaşadığı mahallede her türlü olaya karışmış, bıçaklanmış, polis tarafından hırsızlık suçlamasıyla gözaltına alındığında işkence görmüş. Her türlü şiddet ile yakından tanışmış. Bekâr, askerliğini yapmış. Görüşme tarihi: 11.03.2006

G 47: 1978 doğumlu, lise mezunu. Her türlü işte çalışarak hayatını genç yaşta kazanmaya çalışmış. Araba yıkamaktan güvenlikçiliğe kadar çok değişik işlerde kısa sürelerle çalışmış. Niteliksiz işler dünyasındaki sorunlar hakkında eleştirel bir dille konuşuyor. Bu tür işlerin yapıldığı dünyada insan ilişkilerindeki güvensizlik ve şiddetten ilginç örnekler veriyor. Bekâr, ailesiyle yaşıyor ve evlenmek için yeterli yaşam güvencesinin olmadığını düşünüyor. Görüşme tarihi: 02.04.2005

G 48: 1972 Rize doğumlu. Anadolu lisesinden mezun olmuş. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, açıköğretim, Maliye Bölümünü bitirmiş. Dört yaşında Ankara'ya gelmiş. Dışkapı'da bir meyhane işletiyorlar. Akraba cemaatinin içinde yaşıyor. Amcaoğulları, dede torunları, vb. Rize'de de yaşadıkları yerde bütün mahallenin akraba olduğunu söylüyor. Ankara'da Keçiören'de okumuş. Okulda Ülkü Ocakları ve sonra Alperen Ocakları ile siyaset yapmaya başlamış. Okul ağabeyi olmuş. Sürekli kavga ve şiddetin günlük yaşamları olduğunu söylüyor. Sonra bunun memleket

için değil, menfaat için olduğunu anlayınca bıraktığını söylüyor. Her türlü işte çalışarak sokakları öğrenmiş. Polis, esnaf, çeteler ile iç içe geçmiş bir yaşam anlatıyor. Bekâr. Görüşme tarihi: 13.03.2006

YAB 1: Türkiye'de yaşayan 40 yaşlarında bir Avrupalı. Sosyolog, farklı kültür ve dil öğrenmeye gelmiş. Şimdi Türkiye hakkında bir doktora tezi yazıyor. Avrupa'nın homojen yapısı karşısında Türkiye'yi kaotik ve ilginç buluyor. Daha tam modern olmayan bir ülke olduğu için Türkiye'nin deneyimlerini önemsiyor. Yabancı bir erkek olarak Türkiye' de egemen erkeklik tarzları hakkında ilginç gözlemleri var. Görüşme tarihi: 12.08.2007

Odak Grup

OD 1: 1975 doğumlu, özel bir şirkette inşaat mühendisi olarak çalışıyor. ODTÜ mezunu, bekâr.

OD 2: 1968 doğumlu, avukat, ikinci evliliğini sürdürüyor, çocuğu yok.

OD 3: 1962 doğumlu, tıp doktoru. Meslek örgütlerinde ve sivil örgütlerde çalışan, siyasetle ilgilenen birisi. İki kez evlenmiş. Her eşinden birer çocuğu var.

OD 4: 1969 doğumlu, çocuk kitapları yazarı, elektrik mühendisi. ODTÜ mezunu. Evli.

OD 5: 1974 doğumlu, çevre mühendisi. Çevre ile ilgili alanlarda projelerde çalışıyor. Ümitköy'de oturuyor. Doktora tezi yazıyor.

KAYNAKÇA

Acker, Joan (1973), "Women and Social Stratification: A Case of Intellectual Sexism", *American Journal of Sociology*, 78(4), s. 936-45.

Adams, Rachel ve David Savran, haz. (2002a), "Introduction", *The Masculinity Studies Reader* içinde, Oxford: Blackwell.

—— (2002b), "Empire and Modernity", *The Masculinity Studies Reader* içinde, Oxford: Blackwell.

Adkins, Lisa (2003), "Reflexivity: Freedom or Habit of Gender", *Theory, Culture & Gender*, 20(6): 21-42.

—— (2004), "Introduction: Feminism, Bourdieu and After", *Feminism after Bourdieu* içinde, haz. Lisa Adkins, Beverley Skeggs, Oxford: Blackwell.

Akis, Yasemin (2005), "Profeminist Men: Disquised Allies of Feminism in Academia?", Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları yüksek lisans programına sunulmuş tez çalışması.

Akyüz, Sinan (2003), *Etekli İktidar*, İstanbul: Alfa.

Altınay, Ayşe Gül (2004), *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*, New York: Palgrave Macmillan.

Archer, John, haz. (1994), *Male Violence*, Londra: Routledge.

Arendt, Hanna (1969), *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Paker, İstanbul: İletişim, 2003.

Aytaç, Ahmet Murat (2007), *Ailenin Serancamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması*, İstanbul: Dipnot.

Baxter, Janeen ve Mark Western, haz. (2001), "Introduction", *Reconfigurations of Class and Gender* içinde, California: Stanford University Press.

Beauvoir, Simone de (1949), *Kadın: "İkinci Cins"*, çev. Bertan Onaran, 3 cilt, İstanbul: Payel, 1970.

Bereket, Tarık ve Barry D. Adam (2006), "The Emergence of Gay Identities in Contemporary Turkey", *Sexualities*, 9(2): 131-51.

Berger, John (1972), *Görme Biçimleri*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Metis, 1986.

Berghan, Selin (2007), *Lubunya: Transeksüel Kimlik ve Beden*, İstanbul: Metis.

Berkowitz, Alan D. (2004), "Working with Men to Prevent Violence Against Women: An Overview", *VAWnet: National Electronic Network on Vi-*

olence Against Women, Applied Research Forum, s. 1-7.
Bhabha, Homi (1994), *The Location of Culture*, Londra: Routledge.
Biricik, Alp (2008), "Çürük Raporu ve Türkiye'de Hegemonik Erkekliğin Yeniden İnşası", *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret. Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler* içinde, haz. Ö. H. Çınar ve C. Üsterci, İstanbul: İletişim, s. 143-9.
Bly, John (1990), *Iron John: A Book About Men*, New York: Addison-Wesley.
Bologh, Roslyn Wallach (1990), *Love or Greatness: Max Weber and Masculine Thinking - A Feminist Inquiry*, Londra: Unwin Hyman.
Bora, Aksu ve İlknur Üstün (2005), *Sıcak Aile Ortamı – Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, İstanbul: TESEV.
Bora, Tanıl (2007), "Erkeklik ve Futbol", *KAOS-GL*, Dosya: Erkeklik, sayı 32.
Bordo, Susan R. (1989), "The Body and the Reproduction of Femininity: A Feminist Appropriation of Foucault", *Gender/Body/Knowledge* içinde, haz. A. Jaggar ve S. Bordo, New Jersey: Rutgers University Press.
Bourdieu, Pierre (1998), *Masculine Domination*, Cambridge: Polity Press.
Bowker, Lee H., haz. (1998), *Masculinities and Violence*, California: Sage Publications.
Brandth, Berit ve Marit S. Haugen (2005), "Text, Body, and Tools: Changing Mediations of Rural Masculinity", *Men and Masculinities*, 8(2), s. 148-63.
Brannon, Robert ve Deborah S. David (1976), *The Forty-Nine Percent Majority: The Male Sex Role*, New York: Random House.
Brickell, Chris (2005), "Masculinities, Performativity, and Subversion", *Men and Masculinities*, 8(1), s. 24-43.
Brod, Harry (1987), *The Making of Masculinities: The New Men's Studies*, Boston: Allen & Unwin.
Bröckling, Ulrich (1997), *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı, 2001.
Butler, Judith (1990), *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis, 2005.
Carrigan, Tim, Bob Connell ve John Lee (1985), "Toward a New Sociology of Masculinity", *Theory and Society*, 14(5).
Castells, Manuel (1997), *Kimliğin Gücü*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2006.
Catano, James (2000), "Entrepreneurial Masculinity: Re-tooling the Self-made Man", *Journal of American & Comparative Cultures*, 23(2), s. 1-8.
Clatterbaugh, Kenneth (1998), "What is Problematic about Masculinities?", *Men and Masculinities*, 1(1), Temmuz, s. 24-45.
Cohen, David (1990), *Erkek Olmak*, çev. Yusuf Alogan, İstanbul: Alan, 1995.
Collins, Patricia Hill (1990), *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*, Boston: Unwin Hyman.

Collinson, David L. ve Jeff Hearn (1996), "Breaking the Silence: On Men, Masculinities and Managements", *Men as Managers, Managers as Men* içinde, California: Sage Publications.

—— (2005), "Men and Masculinities in Work, Organizations, and Management", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

Connell, R. William (1987), *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, çev. Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı, 1998.

—— (1995), *Masculinities*, Cambridge: Polity Press.

—— (1998), "Cashing out the Patriarchal Dividends: An interview with R. W. Connell", *Jouvert: A Journal of Postcolonial Studies* içinde, haz. L. Ouzgane ve D. Coleman, 2(1).

—— (2002a), *Gender*, Cambridge: Polity Press.

—— (2002b), "On Hegemonic Masculinity and Violence: Response to Jefferson and Hall", *Theoretical Criminology*, 6(1), s. 89-99.

—— (2003), "The Role of Men and Boys in Achieving Gender Equality", BM/Division for the Advancement of Women (DAW) tarafından, ILO, HIV/AIDS (UNAIDS) ortak programı, UNDP katılımıyla Brezilya'da düzenlenen Uzmanlar Grubu toplantısına sunulan metin.

—— (2005a), "Growing up Masculine: Rethinking the Significance of Adolescence in the Making of Masculinities", *Irish Journal of Sociology*, cilt 14(2), s. 11-28.

—— (2005b), "Globalization, Imperialism, and Masculinity", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. M. Kimmel, J. Hearn, R. W. Connell, California: Sage Publications.

Connell, R.William ve Jeff Wood (2005), "Globalization and Business Masculinities", *Men and Masculinities*, 7(4), Nisan, s. 347-64.

Connell, R. William, Jeff Hearn, Michael S. Kimmel, haz. (2005), "Introduction", *Handbook of Studies on Men and Masculinities*, California: Sage Publications.

Cornwall, Andrea ve Nancy Lindisfarne (1994), "Introduction", *Dislocating Masculinity* içinde, Londra: Routledge.

Craig, Steve, haz. (1992), "Introduction: Considering Men and the Media", *Men, Masculinity and the Media* içinde, California: Sage Publications.

Crompton, Rosemary (2001), "The Gendered Restructuring of the Middle Classes", *Reconfigurations of Class and Gender* içinde, haz. J. Baxter ve M. Western, California: Stanford University Press.

Çınar, Özgür Heval ve Coşkun Üsterci, haz. (2008), *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret. Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, İstanbul: İletişim.

DeKeseredy, Walter S. ve Martin D. Schwartz (2005), "Masculinities and Interpersonal Violence", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

Delphy, Christine (1993), "Rethinking Sex and Gender", *Women's Studies*

International Forum, 16(1), s. 1-9.
Demetriou, Demetrakis (2001), "Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique", *Theory and Society*, 30(3), s. 337-61.
Demez, Gönül (2005), *Değişen Erkek İmgesi: Kabadayıdan Sanal Delikanlıya*, İstanbul: Babil.
Demren, Çağdaş (2006), "Erkeklik Arzusu ve Kahvehane: Ankara Yatıkevler Gecekondu Mahallesi'nde Erkekliğin İnşası", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalında tamamlanan basılmamış doktora tezi.
Donaldson, Mike (1993), "What is Hegemonic Masculinity?", *Theory and Society*, 22(5), s. 643-57.
Duby, Georges, haz. (1991), *Batı'da Aşk ve Cinsellik*, çev. Ayşen Gür, İstanbul: İletişim, 1992.
Durgun, Levent (2004), "Türk Silahlı Kuvvetlerinde Kadın Subaylar", Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Savunma Yönetimi ABD yüksek lisans tezi, Ankara.
Engels, Friedrich (1884), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol, 1992.
Enloe, Cynthia (1989), *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset*, çev. Berna Kurt, Ece Aydın, İstanbul: Çitlembik, 2003.
—— (2000), *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: İletişim, 2006.
Eren, Abdurrahman (2006), "Türk Hukukunda Vicdani Ret", *SBF Dergisi*, 61 (3), Temmuz-Eylül, s. 103-30.
Ertürk, Yakın (2004), "Considering the Role of Men in Gender Agenda Setting: Conceptual and Policy Issues", *Feminist Review*, 7(1), s. 3-21.
—— (2007), "Kadına Yönelik Şiddet, Nedenleri ve Sonuçları: Kültür ve Kadına Karşı Şiddet Arasındaki Kesişmeler", BM Şiddet Özel Raportörlüğünce hazırlanmış Türkiye raporu (çev. Ayça Bulut), http://www.ihop.org.tr/dosya/YE/ye_raportr.doc. Ek Rapor metni http://www.ihop.org.tr/dosya/YE/yeturkiyerapor.pdf.
Faludi, Susan (1999), *Stiffed: The Betrayal of the American Men*, New York: Putnam.
Farrell, Warren (1975), *The Liberated Man*, New York: Bantam Books.
Fasteau, Marc Feigen (1974), *The Male Machine*, New York: McGraw-Hill.
Fejes, Fred (1992), "Masculinity as Fact: A Review of Empirical Mass Communication Research on Masculinity", *Men, Masculinity and the Media* içinde, haz. Steve Craig, California: Sage Publications.
Ferber, Abby L. (2000), "Racial Warriors and Weekend Warriors: The Construction of the Masculinity in Mythopotetic and White Supremacist Discourse", *Men and Masculinities*, 3(1), Temmuz, s. 30-6.
Flood, Michael (2003a), "Men's Collective Struggles for Gender Justice: The Case of Antiviolence Activism", *The Handbook of Studies on Men and*

Masculinities içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

—— (2003b), "Fatherhood and Fatherlessness", *The Australia Institute, Discussion Paper*, no. 59, ISSN 1322-5421.

—— (2004a), "Working with Men for Gender Equality", Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, High-Level Intergovernmental Meeting to Review Regional Implementation of the Beijing Platform for Action and Its Regional and Global Outcomes toplantısına sunulan tebliğ, Bangkok.

—— (2004b), "Backlash: Angry Men's Movements", *The Battle and Backlash Rage On: Why Feminism Cannot be Obsolete* içinde, haz. S. Elin Rossi, Philadelphia: Xlibris Corporation.

—— (2005), "Mainstreaming Men in Gender and Development", *AusAID Gender Seminar Series*, tebliğ, Canberra.

—— (2006a), "Changing Men: Best Practice in Sexual Violence Education", *Women Against Violence: Issue Eighteen*, 2005-2006.

—— (2006b), "Separated Fathers and the Fathers' Rights Movement", *Feminism, Law and the Family Workshop*, Law School, University of Melbourne, tebliğ.

Foucault, Michel (1976), *Cinselliğin Tarihi*, çev. H. Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı, 2000.

—— (1994), "Cinsellik ve İktidar", *Entelektüelin Siyasi İşlevi, Seçme Yazılar 1* içinde, çev. Osman Akınhay ve diğ., İstanbul: Ayrıntı, 2000.

Gardiner, Judith Kegan, haz. (2002), "Introduction", *Masculinity Studies &Feminist Theory* içinde, New York: Columbia University Press.

Gerami, Shahin (2005), "Islamist Masculinity and Muslim Masculinities", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

Ghoussoub, Mai ve Emma Sinclair-Webb, haz. (2000), *Imagined Masculinities*, Londra: Saqi Books.

Giddens, Anthony (1992), *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, çev. İdris Şahin, İstanbul: Ayrıntı, 1994.

Gittings, Christopher E., haz. (1996), *Imperialism and Gender: Constructions of Masculinity*, NSW: Dangaroo Press.

Goldstein, Joshua S. (2001), *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge: Cambridge University Press.

Goldthorpe, John H. (1983), "Women and Class Analysis: In Defence of the Conventional View", *Sociology*, 17(4), s. 465-88.

Gorely, Trish, Rachel Holroyd, David Kirk (2003), "Muscularity, the Habitus and the Social Construction of Gender: Toward a Gender-Relevant Physical Education", *British Journal of Sociology of Education*, 24(4).

Göker, Gamze (2003), "Bilişim Teknolojileri Süreli Yayınlarının Reklam Metinlerinde Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri: BT Haber Örneği", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları yüksek lisans

programına sunulan tez çalışması.
Grogan, Sarah ve Helen Richards (2002), "Body Image: Focus Groups with Boys and Men", *Men and Masculinities*, 4(3), Ocak, s. 219-32.
Gutmann, Matthew C. ve Mara V. Vigoya (2005), "Masculinities in Latin America", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.
Gürbilek, Nurdan (2001), "Azgelişmiş Babalar", *Kötü Çocuk Türk* içinde, İstanbul: Metis.
—— (2004), "Kadınsılaşma Endişesi", "Doğu'nun Cinsiyeti", *Kör Ayna, Kayıp Şark* içinde, İstanbul: Metis.
Gürcan, Ertuğrul Cenk (2006), "İnsan Haklarında Bir Sırat Köprüsü: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Vicdani Ret Kararı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 251-9, s. 30-3.
—— (2007), "Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret: Bir İnsan Hakkı (mı)?", *AÜ SBF Dergisi*, 62(1), s. 89-111.
Hall, Steve (2002), "Daubing the Drudges of Fury: Men, Violence and the Piety of the 'Hegemonic Masculinity' Thesis", *Theoretical Criminology*, 6(1), s. 35-61.
Harell, W. Andrew (1990), "Husband's Masculinity, Wife's Power, and Marital Conflict", *Social Behaviour and Personality*, 18(2), s. 207-16.
Hearn, Jeff (1998), *The Violence of Men: How Men Talk about and How Agencies Respond to Men's Violence to Women*, California: Sage Publications.
—— (2001), "Men and Gender Equality: Resistance, Responsibilities and Reaching Out", açılış konuşması, Erkekler ve Cinsiyet Eşitliği Konferansı, 15-16 Mart, İsveç.
—— (2004), "From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men", *Feminist Theory*, 5(1), s. 49-72.
Henwood, Karen ve Joanne Procter (2003), "The 'Good Father': Reading Men's Accounts of Paternal Involvement During the Transition to First-Time Fatherhood, *British Journal of Social Psychology*, 42(3), s. 337-55.
Higate, Paul ve John Hopton (2005), "War, Militarism, and Masculinities", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.
Hill, Jeffrey (2005), "Sport Stripped Bare: Deconstructing Working-Class Masculinity in 'This Sporting Life'", *Men and Masculinities*, 7(4), s. 405-23.
Hite, Shere (1994), *The Hite Report on the Family: Growing up Under Patriarchy*, Londra: Bloomsbury.
Hobson, Barbara ve David Morgan (2002), "Introduction", *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood* içinde, haz. Barbara Hobson, Cambridge: Cambridge University Press.
Hocaoğlu, Murat (2002), *Eşcinsel Erkekler: Yirmi Beş Tanıklık*, İstanbul: Metis.

Holter, Ø. Gulvåg (2005), "Social Theories for Researching Men and Masculinities", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

Hooper, Charlotte (2000), "Masculinities in Transition: The Case of Globalization", *Gender and Global Restructuring* içinde, haz. Marianne H. Marchan ve Anne S. Runyan, Londra: Routledge.

Howson, Alexandra (2004), *The Body in Society*, Cambridge: Polity Press.

Irvine, Leslie ve Brian Klocke (2001), "Redefining Men: Alternative Masculinities in a Twelve-Step Program", *Men and Masculinities*, 4(1), Temmuz, s. 27-48.

Jackson, Stevi ve Sue Scott, haz. (2002), *Gender: A Sociological Reader*, Londra: Routledge.

Jefferson, Tony (2002), "Subordinating Hegemonic Masculinity", *Theoretical Criminology*, 6(1), s. 63-88.

Kandiyoti, Deniz (1997), "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar", s. 169-80; "Erkeklik Paradoksları: Ayrımcılığın Yaşandığı Toplumlar Üzerine Bazı Düşünceler", s. 181-201, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* içinde, çev. Aksu Bora ve diğ., İstanbul: Metis.

Kanter, Rosabeth Moss (1977), *Men and Women of the Corporation*, New York: Basic Books.

Kardaş, Ümit (2006), "Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Ret İtirazı", *Birikim*, sayı 207, s. 36-74.

Karlsson, Lena, Ravi Karkara ve Bela Malik (2004), "Working with Men and Boys to Promote Gender Equality and to End Violence Against Boys and Girls", Save the Children Sweden-Denmark, Regional Programme for South and Central Asia, Katmandu toplantısı kısa raporu.

Kaufman, Michael (1999), "The Seven P's of Men's Violence", www.michaelkaufman.com.

—— (2001), "The Construction of Masculinity and the Triad of Men's Violence", *Men's Lives* içinde, haz. M. S. Kimmel ve Michael A. Messner, Boston: Allyn and Bacon.

—— (2003), "The Aim Framework: Addressing and Involving Men and Boys to Promote Gender Equality and End Gender Discrimination and Violence", UNICEF için hazırlanan tebliğ.

—— "Haydi İyi Erkekler Kadına Yönelik Şiddete Karşı Çıkın", www.bianet.org, 5.11.2006 (Emel Armutçu mülakatı).

Kimmel, Michael S., haz. (1987), *Changing Men: New Directions in Research on Men and Masculinity*, California: Sage Publications.

—— (1992), "Foreword", *Men, Masculinity and the Media* içinde, haz. Steve Craig, California: Sage Publications.

—— (2002), "The Birth of the Self-Made Man", *The Masculinity Studies Reader* içinde, haz. R. Adams ve D. Savran, Oxford: Blackwell, s. 135-52.

—— (2005) "Globalization and Its Mal(e)contents", *Handbook of Studies*

on Men and Masculinities içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

Kimmel, Michael S. ve Amy Aronson, haz. (2004), *The Gendered Society Reader*, New York: Oxford University Press.

Kimmel, Michael S. ve Michael A. Messner, haz. (2001), "Introduction", *Men's Lives* içinde, Boston: Allyn and Bacon.

Koca, Canan ve Nefise Bulgu (2005), "Spor ve Toplumsal Cinsiyet: Genel Bir Bakış", *Toplum ve Bilim*, 103, s. 163-84.

Krais, Beate (2000), "The Gender Relationship in Bourdieu's Sociology", *Substance*, 93, s. 53-67.

Krishnaswamy, Revathi (2002), "The Economy of Colonial Desire", *The Masculinity Studies Reader* içinde, haz. R. Adams ve D. Savran, Oxford: Blackwell, s. 292-317.

Lancaster, Roger (2002), "Subject Honor, Object Shame", *The Masculinity Studies Reader* içinde, haz. R. Adams ve D. Savran, Oxford: Blackwell, s. 41-68.

Lee, Deborah (2000), "Hegemonic Masculinity and Male Feminization: The Sexual Harasment of Men at Work", *Journal of Gender Studies*, 9(2), s. 141-55.

Lerner, Gerda (1987), *The Creation of Patriarchy: Women & History*, New York: Oxford University Press.

Lovell, Terry (2004), "Bourdieu, Class and Gender: 'The Return of the Living Dead?'", *Feminism after Bourdieu* içinde, haz. Lisa Adkins ve Beverley Skeggs, Oxford: Blackwell.

Mac an Ghaill, Máirtín (1994), *The Making of Men: Masculinities, Sexualities and Schooling*, Buckingham: Open University Press.

Maccoby, Eleanor ve Carol Jacklin (1974), *The Psychology of Sex Differences*, Stanford: Stanford University Press.

MacInnes, John (1998), "The End of Masculinity: The Confusion of Sexual Genesis and Sexual Difference in Modern Society", Buckingham: Open University Press.

Maral, Erol (2004), "İktidar, Erkeklik ve Teknoloji", *Toplum ve Bilim*, sayı 101, Güz, s. 127-43.

Marsiglio, William ve Joseph H. Pleck (2005), "Fatherhood and Masculinities", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications, s. 249-69.

Marusza, Julia (1997), "Urban White Working-Class Males and the Possibilities of Collective Anger: Patrolling the Riley Road", *The Urban Review*, 29(2), s. 97-112.

Mater, Nadire (1998), *Mehmedin Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askerler Anlatıyor*, İstanbul: Metis.

McCall, Leslie (1992), "Does Gender Fit? Bourdieu, Feminism, and Conceptions of Social Order", *Theory and Society*, 21, s. 837-67.

McGuffey, C. Shawn ve B. Lindsay Rich (2001), "Playing in the Gender Transgression Zone: Race, Class, and Hegemonic Masculinity in Middle Childhood", *Men's Lives* içinde, haz. M. S. Kimmel ve M. A. Messner, Boston: Allyn and Bacon, s. 73-87.

McNay, Lois (1999), "Gender, Habitus and the Field: Pierre Bourdieu and the Limits of Reflexivity", *Theory, Culture & Society*, 16(1), s. 95-117.

Medzian, Myriam (2004), "Boys will be Boys", *Violence and Gender: An Interdisciplinary Reader* içinde, haz. P.R. Gilbert ve K.K. Eby, New Jersey: Prentice Hall, s. 9-23.

Messner, Michael A. (2001), "Boyhood, Organized Sports, and the Construction of Masculinities", *Men's Lives* içinde, haz. M. S. Kimmel ve M. A. Messner, Boston: Allyn and Bacon.

Millett, Kate (1970), *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, İstanbul: Payel, 1987.

Mohanty, Chandra Talpade (2003), *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*, Durham: Duke University Press.

Moi, Toril (1991), "Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture", *New Literary History*, 22(4), s. 1017-49.

Money, John ve Anke Ehrhardt (1972), *Man and Woman, Boy and Girl*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Morgan, David (2001), "Family, Gender and Masculinities", *The Masculinities Reader* içinde, haz. Stephen Whitehead ve Frank Barrett, Cambridge: Polity Press.

—— (2005), "Class and Masculinity", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

Morrell, Robert ve Sandra Swart (2005a), "Men in the Third World: Postcolonial Perspectives on Masculinity", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

—— (2005b), "Postcolonial Masculinities: Introduction", *Jouvert: A Journal of Postcolonial Studies*, 2(1).

Mottier, Veronique (2002), "Masculine Domination: Gender and Power in Bourdieu's Writings", *Feminist Theory*, 3(3), s. 345-59.

Nagel, Joanne (1998), "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations", *Ethnic and Racial Studies*, 21(2), s. 242-69.

—— (2005), "Nation", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.

Nicholson, Linda (1995), "Interpreting Gender", *Social Postmodernism: Beyond Identity Politics* içinde, haz. L. Nicholson ve S. Seidman, Cambridge: Cambridge University Press.

Onur, Hilal ve Berrin Koyuncu (2004), "'Hegemonik' Erkekliğin Görünmeyen Yüzü: Sosyalizasyon Sürecinde Erkeklik Oluşumları ve Krizleri

Üzerine Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, sayı 101, Güz, s. 31-49.
Ouzgane, Lahoucine (2003), "Islamic Masculinities Introduction", *Men and Masculinities*, 5(3), Ocak, s. 231-5.
Ouzgane, Lahoucine ve Daniel Coleman (1998), "Postcolonial Masculinities: Introduction", *Jouvert: A Journal of Postcolonial Studies*, 2(1).
Özbay, Cenk, "Erkeklik, Okul, Şiddet", 2.5.2006, www.bianet.org.
Özbay, Cenk ve İlkay Baliç (2004), "Erkekliğin Ev Halleri!", *Toplum ve Bilim*, sayı 101, Güz, s. 89-103.
Özkazanç, Alev ve Fevziye Sayılan (2008), "Gendered Power Relations in the School: Construction of Schoolgirl Femininities in a Turkish High School", *International Journal of Social Sciences*, 3(1), Mayıs.
Öztimur, Neşe (2007), "Feminist Teoride Pierre Bourdieu Tartışmaları", *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde, haz. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan, İstanbul: İletişim.
Paechter, Carrie (2006), "Reconceptualizing the Gendered Body: Learning and Constructing Masculinities and Femininities in School", *Gender and Education*, 18(2), s. 121-35.
Parla, Jale (1990), *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim.
Parman, Talat (2002), "Erkek Olmak ya da Üçün Üçü Olmak", *Psikanaliz Yazıları*, Sonbahar, 5, s. 27-38.
Pease, Bob (2000), *Recreating Men: Postmodern Masculinity Politics*, California: Sage Publications.
Pleck, Joseph (1981), *The Myth of Masculinity*, Cambridge: MIT.
Pleck, Joseph ve Jack Sawyer (1974), *Men and Masculinity*, New York: Prentice-Hall.
Plummer, David (2000), "The Quest for Modern Manhood: Masculine Stereotypes, Peer Culture and the Social Significance of Homophobia", *Journal of Adolescence*, 23, doi:10.1006/jado.2000.0370 (http://www.idealibrary.com.on).
Plummer, Ken (2005), "Male Sexualities", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications.
Polat, Nurhak (2008), "Cinsiyet ve Mekân: Erkek Kahveleri", *Toplum ve Bilim*, sayı 112, s. 147.
Poster, Mark (1989), *Eleştirel Aile Kuramı*, çev. Hüseyin Tapınç, İstanbul: Ayrıntı, 1989.
Poynting, Scott ve Mike Donaldson (2005), "Snakes and Leaders: Hegemonic Masculinity in Ruling-Class Boys' Boarding Schools", *Men and Masculinities*, 7(4) Nisan, s. 325-46.
Ranson, Gillian (2001), "Men at Work –Change or no Change?– In the Era of the 'New Father'", *Men and Masculinity*, 4(1), Temmuz, s. 3-26.
Real, Terrence (1998), *Erkekler Ağlamaz*, çev. Zerrin Koltukçuoğlu, İstanbul: Kuraldışı, 2004.

Roy, Olivier (2002), *Küreselleşen İslam*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Metis, 2003.

Rubin, Gayle (1975), "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex", *Toward an Anthropology of Women* içinde, haz. Rayna Reiter, New York: Mountly Review Press, s. 157-210.

Saco, Diana (1992), "Masculinity as Signs: Poststructuralist Feminist Approaches to the Study of Gender", *Men, Masculinity and the Media* içinde, haz. Steve Craig, California: Sage Publications.

Salih, Sara (2004), "Introduction", *The Judith Butler Reader* içinde, Oxford: Blackwell.

Sancar, Serpil (2008), "Vicdani Ret ve Eril Şiddet", *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret. Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler* içinde, haz. Ö. H. Çınar ve C. Üsterci, İstanbul: İletişim, s. 135-42.

—— "Serpil Sancar ile Erkeklik Üzerine", röportaj, *Siyahî*, sayı 8, Güz, 2006, s. 32-6.

Saraçgil, Ayşe (2001), *Bukalemun Erkek: Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, çev. Sevim Aktaş, İstanbul: İletişim, 2005.

Savran, David (1998), *Taking It Like a Man: White Masculinity, Masochism, and Contemporary American Culture*, New Jersey: Princeton University Press.

Scott, Joan W. (1986), "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review*, 91(5): 1053-75

Segal, Lynne (1990), *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler*, çev. Volkan Ersoy, İstanbul: Ayrıntı, 1992.

Selek, Pınar (2008), *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*, İstanbul: İletişim.

Sennett, Richard (1998), *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.

Sennett, Richard ve Jonathan Cobb (1993), *The Hidden Injuries of Class*, Londra: Farber and Farber.

Sevinç, Murat (2006), "Türkiye'de ve Batı Demokrasilerinde Vicdani Ret, Zorunlu Askerlik ve Kamu Hizmeti Seçeneği", *AÜ SBF Dergisi*, 61(1), s. 279-322.

Sinclair-Webb, Emma (2000), "'Our Bülent is Now a Commando: Military Service and Manhood in Turkey", *Imagined Masculinities: Male Identity and Culture in the Modern Middle East* içinde, haz. M. Ghoussoub ve E. Sinclair-Webb, Londra: Saqi Books.

Sirman, Nükhet (2000), "Gender Construction and Nationalist Discourse: Dethroning the Father in the Early Turkish Novel", *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey* içinde, haz. F. Acar, A. Güneş-Ayata, Boston: Brill.

Skeggs, Beverly (2004), "Context and Background: Pierre Bourdieu's Analysis of Class, Gender and Sexuality", *Feminism After Bourdieu* içinde, haz. L. Adkins, B. Skeggs, Oxford: Blackwell.

Skelton, Christine (2002), "Constructing Dominant Masculinity and Negotiating the 'Male Gaze'", *International Journal of Inclusive Education*, 6(1), s. 1-31.

Sparkes, C. Andrew ve Brett Smith (2002), "Sport, Spinal Cord Injury, Embodied Masculinities, and the Dilemmas of Narrative Identity", *Men and Masculinities*, 4(3), Ocak, s. 258-85.

Speck, Andreas (2006), "Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Ana Hatları: Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Red", *Birikim* (Vicdani Red, Antimilitarizm sayısı), sayı 207, Temmuz, s. 42-55.

Speck, Andreas ve Rudi Friedrich (2008), "Dünyada Vicdani Ret Hareketi Deneyimleri", *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret. Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler* içinde, haz. Ö. H. Çınar ve C. Üsterci, İstanbul: İletişim, s. 153-64.

Spivak, Gayatri Chakravorty (1999), *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, Cambridge: Harvard University Press.

Squires, Judith (1999), *Gender in Political Theory*, Cambridge: Polity Press.

Suzik, J. Ryan (1999), "Building Better Men: The CCC Boy and the Changing Social Ideal of Manliness", *Men and Masculinities*, 2(2), Ekim, s. 152-79.

Taga, Futoshi (2005), "East Asian Masculinities", *Handbook of Studies on Men and Masculinities* içinde, haz. R. W. Connell, M. S. Kimmel, J. Hearn, California: Sage Publications. 129-40.

Therborn, Göran (2004), *Between Sex and Power, Family in the World, 1900-2000*, Londra: Routledge.

Tulgar, Ahmet (2003), "Erkekler Baştan Yeniktir", *Milliyet Popüler Kültür*, sayı 8, Kasım.

Türk, H. Bahadır (2008), "Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu", *Toplum ve Bilim*, sayı 112, s. 119-46.

UN DAW (2003), "The Role of Men and Boys in Achieving Gender Equality", http://esaconf.un.org/-gender-equality-role-men-boys-.

Walby, Sylvia (1990), *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Basil Oxford: Blackwell.

Whitworth, Sandra (2004), "Militarized Masculinities and Blue Berets", *Men, Militarism and UN Peacekeeping* içinde, Londra: Lynne Rienner Publishers, s. 151-81.

Wiegman, Robyn (2002), "Unmaking: Men and Masculinity in Feminist Theory", *Masculinity Studies & Feminist Theory* içinde, haz. J. Kegan Gardiner, New York: Columbia University Press.

Wilson, Edward O. (1975), *Sociobiology, The New Synthesis*, Cambridge: Harvard University Press.

—— (1978), *On Human Nature*, Cambridge: Harvard University Press.

Wright, Eric Olin (2001), A Conceptual Menu for Studying the Interconnec-

tions of Class and Gender", *Reconfigurations of Class and Gender* içinde, haz. J. Baxter ve M. Western, California: Stanford University Press.

Yeğenoğlu, Meyda (2003), *Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, İstanbul: Metis.

Young, Iris Marion (1990), *Throwing Like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory*, Bloomington: Indiana University Press.

Zinn, Maxine Baca (2001), "Chicano Men and Masculinity", *Men's Lives* içinde, haz. M.S. Kimmel ve M.A. Messner, Boston: Allyn and Bacon.

İlgili web adresleri:

www.XYonline.net
http://www.mencanstoprape.org
http://www.menstoppingviolence.org
http://www.whiteribbon.ca
http://www.mrcforchange.org

Serpil Sancar

Erkeklik: İmkânsız İktidar

Erkek egemen toplumda hangi erkekler egemendir? Bütün erkekler bu erkek egemen düzenden memnun mudur? Reddeden, başarısız olan, farklı olan erkekler ne yapar? Erkekleri değiştiren, "bozan" durumlar nelerdir?

Genç, yaşlı, kentli, köylü, evli, bekâr, boşanmış, Alevi, Sünni, Türk, Kürt, çocuklu, çocuksuz, sağcı, solcu, dindar, ateist, heteroseksüel, gay, zengin ya da yoksul — birbirlerinden çok farklı bu erkekler iktidar, namus, şeref, vatan, iş, ticaret, politika, sağlık, aile, evlilik, kadınlar, çocuklar vb. konularda ne düşünüyor, kendilerine ve toplumdaki yerlerine nasıl bakıyorlar?

"Erkeklik" bugüne kadar, hakkında çok konuşulan, ama politik, ideolojik ve akademik olarak fazla incelenmemiş bir alan oldu. Serpil Sancar araştırmasında Türkiye'deki farklı erkeklik deneyimlerini ele alıyor: Değişik sosyal kesimlerden, farklı yaşam deneyimlerine sahip erkeklerle yapılan yüz yüze görüşmelerden hareketle, farklı erkekliklerin nasıl inşa edildiğine cevap arıyor.

Erkeklik: İmkansız İktidar, Türkiye'de erkeklik deneyimleri ile toplumsal iktidar ilişkilerinin iç içe geçtiği rotaları, alanları ve tarzları görmeye çalışan, "kaçınılmaz" olduğu iddia edilen ilişkilerin doğasını keşfetmeyi amaçlayan bir kitap.

Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-719-7

9 789753 427197

Metis Yayınları
www.metiskitap.com